

अहम्

मुनिश्रीमोहनलालजी जैनग्रन्थमाला

श्रीमहामहोपाध्यायश्रीमेघविजयगणि विनिर्मितं

श्रीहस्तसञ्जीवनम्

सामुद्रिक लहर्याख्ययाव्याख्यया विभूषितम् ।

(संक्षिप्त भाषानुवादसहितम्)

जैनत्रिलिङ्गोत्तिपवियामहोदधि-श्रीमज्जेनाचार्यं

जयसूरीश्वरचरणान्ते वामिना

प्रतापमुनिना संशोधितम्

50598
MEG

तच्च

प्रकाशिका मुनिश्रीमोहनलालजीजैनग्रन्थमाला

इंदोर सिटी (मालवा)

पारम्पय २४१६

अहम् प्रस्तावना.

इह खलु जैनसाहित्यवेत्ता कविचक्रचक्रचूडामणिः श्रीमहामहोपाध्याय श्रीमेघविजयगणिः कदाअवनीम्पावयाञ्चकारेत्यादि जिज्ञासायामुच्यते अयं श्रीमान्ष्टादशाब्द्यां श्रुतिपागच्छागनाङ्गणमणि, एकवर दादशाह प्रबोध-यिता, श्रीजगद्गुरु हीरविजयसूरिपट्टपं परानुयातः जैन शासन रसिक श्री कृपाविजयक्षिप्य आसीत्, स च विजयसूरिपार्थे 'उपाध्याय' पदवी-ब्जप्राह, इति निश्चियते ।

तन्निर्मितनैपथीयपादपूर्तिरूपश्रीशान्तिनाथचरित्र प्रान्तभागेऽयमुल्लेखो दृश्यते ।

यथा—

तदनुगणधरावली पूर्वदिग्भानुमाली
विजयपदमपूर्ण हीरपूर्व दधानः ॥ ६६ ॥
कनक विजयशर्माऽस्यान्तिपत् प्रौढधर्मा
शुचितरवरशीलः शीलनामा तदीयः
कमलविजय धीरः सिद्धि संसिद्धितीर-
स्तदनुज इह रेजे वाचक श्रीशरीरः ॥ ६७ ॥
चारित्रशब्दाद्विजयाभिधान
छयी सगर्भा धृत्तशीलधर्मा
एषां विनेयःकवयःकृपाद्याः
पद्मास्वरूप समयाम्बुराशौ ॥ ६ ॥

तत् पादाम्बुजभूङ्गमेघविजयः प्राप्तस्फुरद्वाचकः ।
ख्यातिः श्रीविजयप्रभास्य भगवत्सूरेस्तपागच्छयात् ।
नुन्नोऽयं निजमेरुपूर्वविजय प्राज्ञादि शिष्यैरिमां
चक्रे निर्मल नैपथीय वचनैः श्रीशान्ति चक्रिस्तुतिम् ॥ ६९ ॥

अस्यग्रन्थकारं स्यवशवृक्षएवम्

यथा—

हरिविजयः

कनकविजयः

शीलविजयः

कमलविजयः सिद्धिविजयः चारित्रविजयः

कृपाविजयः

भेषविजयः

अस्य हस्तविद्यादर्शकाद्वस्तसञ्जीवनप्रन्थादन्यान्यपि भिन्नभिन्न विषयाणि जैनग्रन्थान्युपलभ्यन्ते तानि यथा—

१ देवानंदाभ्युदयमहाकाव्यम्

२ शान्तिनाथ चरित्रमहाकाव्यम्

१ सप्तसर्गात्मभूतोऽयं ग्रन्थः श्रीमापकविचिरचित्तस्य शिशुपालवधस्य पादपूर्ति-
रूपः श्रीविजयदेवसूरिचरित्रवर्णनं, रचनासमयस्तु वीक्रीमय १७२७ तमोवर्षो
दर्शितः । अयं श्री यशोविजयजी जैन ग्रन्थमालयां मुद्रापितः ।

२ नैरर्थाय काव्यस्य पादमेकं स्वकीयं पादत्रयं ग्रन्थितं श्री शान्तिनाथ-
चरित्रमहाकाव्यं मुल्लितपद्येन रचितं, तस्यनिश्चिद् पद्यानि पाठकानां मनोहाद-
नाय दर्शितानि ।

यथा—

भियामभिव्यक्तमनोनुरक्तता विशालमालतितयभियास्तुष्ट ।

तयावभासेस जगत्त्रयी विभुर्जगत् प्रतापावाले कीर्तिमण्डलः ॥ १ ॥

निर्णीय यस्य शितिरर्धीणः कथा मुरामुराज्यादिमुखं बहिर्मुखम् ।

प्रोदरेऽन्तः शिरस्तन्मयागयाः सदातदानन्दभतः प्रसंख्या ॥ २ ॥

यथा भुतयेद् निर्णीय तन्क्रपास्तयाद्रियन्ते न कुषामुधामपि ।

मुषा मूर्जा जन्मन तन्मनः प्रियं भयेद् भवेयत्र न तत् कथाप्रया ॥ ३ ॥

परीय पादाभ्युज्जर्माननिर्भरात् प्रभावस्तुल्यतया प्रभायतः ।

३ दिग्विजयमहाकाव्यम्
५ चन्द्रप्रभाञ्जकारणः

४ मेघदूत समस्यालेखः
६ युक्तिश्रवोव

नलःसितच्छत्रितस्त्रीतिमण्डलः क्षमापति प्रापयतः प्रशस्यताम् ॥ ४ ॥

द्विधापि धर्मानुगतिर्महीपतिदृढावधे शैशव एव शेवधिः ।

क्रमेण चक्रोविजये दिशांजिनः सराक्षी रासीन्महतां महोज्ज्वलः ॥ ५ ॥

कविनासत्तासमयस्तु न दर्शितः किन्तु प्रतिसर्गान्तेऽयं दृश्यते—

“ गच्छाधीश्वरहीरहीरविजयनाम्नानिकायेधियां ।

प्रेयः श्रीविजयप्रभाख्यसुरोः श्रोतपाख्येगणे ॥

शिष्यग्राहमणेः कृपादिविजयस्या शस्य मानाग्रणी ।

श्वके वाचकनाम मेघविजयः शस्यां समस्यामिमाम् ॥ ६ ॥

एतेन सुललितपद्येन विनिश्चियते, यदस्य समयः श्रीविजयप्रभसूरि समय समकालः, अत्र विषमस्थले टिपनीकाऽपि दीयते—

श्रीविधिवे जैनसाहित्यशास्त्रमालायां सप्तमाङ्केन प्रकाशितः ।

३ त्रयोदशसर्गात्मकोऽयं ग्रन्थः । सर्वेषु महाकाव्येषु प्रथमंगण्यते, कवीश्वरेण सुललितमनोमुग्धपद्येन रचितः । किन्तु रचना समयस्तु न प्रकाशितः ग्रन्थे श्री विजयप्रभसूरि जीवनरेखा वर्णितास्ति ।

४ यदा ग्रन्थकर्ता विहारं कुर्वन् दक्षिणदेशान्तर्गतऔरङ्गाबादनगरे चानु-
र्मासस्थितिञ्चकार । तदा द्विपवन्दराख्ये (दीव) नगरे चानुर्मासिकस्थित श्रीगच्छा-
धीश्वरविजयप्रभसूरिर्निकटं विज्ञप्तिपत्ररूपेण प्रेषितोऽयमुल्लेखः श्रीकविकालिदास-
विरचितमेघदूतकाव्यस्थान्तपादसमस्यापूर्तिस्वरूपोऽवर्धनाम्ना सुललितभाषायां वर्णितः ।
अयं श्री भावनगर आत्मानन्द जैनसभायां मुद्रितः ।

५ अस्मिन् ग्रन्थे कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य निर्मितानि सिद्धहेम
व्याकरणस्य सूत्राण्यष्टाध्यावि परिपाटित्यक्त्वा प्रयोगसिद्ध्यनुसारेण व्यवस्थापितानि ।
अष्ट सहस्रश्लोक प्रमाणोऽयं ग्रन्थः । तत्समयस्तु वीक्रमीय १७५७ तमो वर्षः
आगरा नगरे रचितोऽयं ग्रन्थः; महेशाणा आर्यशोविजय जैनपाठशालाद्वारा मुद्रितः ।

६ । अध्यात्मविषयकोऽयं ग्रन्थः । अस्मिन् ग्रन्थे ॐ नमः सिद्धमित्यस्य
पदस्य व्याख्या, तथा अपध्यानादिविधिरपि समुल्लेखितास्ति ॥ ग्रन्थ निर्माण समयः
वीक्रमीय १७१४ तमो वर्षः धर्मनगरे रचितः ।

७ मातृकाप्रसादः

८ विजयदेवमहात्म्यविवरणम्

९ सप्तसंधानमहाकाव्यम्

१० ब्रह्मबोधः

७ अयमपि अध्यात्म विषयको ग्रन्थः ।

८ श्रीपन्थास बह्मभविजय गणिना निर्मिते ग्रन्थे कतिपय प्रयोगाणां स्पष्टीकरणं कृतवान् ।

९ नवसर्गात्मकोऽयं ग्रन्थः । अस्मिन् ग्रन्थे त्रिपष्टीश्रलका पङ्क्तौ समुत्पन्नानां सप्तानां महापुरुषाणां चरित्रं व्यावर्णितम् । एकस्मिन्नेव वृत्ते ऋषभदेवः शान्तिनाथः, नैमिनाथः, पार्श्वनाथः महाशरस्वामी, ये पञ्चतीर्थकरास्मिन्नवसरपिणिकाले जातानि सन्ति, तथापञ्चः कृष्णनाम वासुदेवः सप्तमो रामचन्द्राख्यो बलदेवश्चैषां सप्तानां महापुरुषाणां चरित्राणि वर्णितानि । “ सप्तसंधान महाकाव्यं ” इत्यन्वर्थनामाभिधानं चकार । अस्मिन्महाकाव्ये यमकश्लेषानुप्रास गाम्भीर्य भावदर्शकं कविचातुर्यवर्णनं सुन्दरालङ्कारादिकञ्च, तथा वनीविहारादि नगनगरादिक वर्णनञ्च स्वशक्ति प्रागल्भ्येन कृतम् ।

अस्य ग्रन्थस्य रचनाद् प्राक् परमप्रभु श्रीहेमचन्द्रसूरिणापि रचितएतन्नामको ग्रन्थो ध्रुयते; तस्यानुपलब्धौ ग्रन्थोऽयं रचितः ! इत्यथः पद्येन स्पष्टयति ।

श्री हेमचन्द्रसूरिद्वैः सप्तसंधानमादिमम् ।

रचितं तदलभेतु तदियं तुष्टये सताम् ॥ १ ॥

इत्यनेन पद्येन प्रागप्येतन्नमकं काव्यमासीत् ।

तत्रत्यानि ऋनि चिद् पद्यानि पाठक विनोदाय लिख्यन्ते यथा—

धीनाभिजन्मान्वयपद्मभास्करः स्तुतोऽन्वितः श्रीगुणिसुप्रतान्वये ।

जिनः शिवायास्तु दधन्महोदयं सभासतां यद्भजने जपाधयः ॥ १ ॥

श्री अर्हदाद्यकृतशान्तिसर्गं समुदजन्मानवराजवर्गः ।

श्री पार्श्वनाथः शुभवर्धमानः श्रियाभिरामस्तमिह स्मरामः ॥ २ ॥

योऽवितरणः कृत तीर्थयागः प्रोद्यत्संभामण्डलसंवेभागः ।

यो नीतिशरी भुवनोपशरी संव्यः समव्यै नैवकाव्यनव्यः ॥ ३ ॥

ब्राह्मणं साऽव्यान्निपुणागमादौ यस्या रसाङ्गात्कमलौदयश्रीः ।

अद्यापि नद्याद्रवसुप्रसादात् सिताम्भराणां जनतानुश्रुतिः ॥ ४ ॥

मुखेन दोषाकरवत्समानः यदा सदग्मः सवने सशौचः ।

प्राप्येव सद्भावनया—न मूढः किं वन्द्यते सज्जनवत् न नीचः ॥ ५ ॥

११ वर्षप्रबोधः

१२ लघुनिपटीशलकापुरुषचरित्रम्

उच्छिष्टखलार्कं खलतो न विभ्येत्सम्बन्धेभ्यः परमार्थनाशात् ।

नाशाह नाशा किमवर्धनीया श्रुत्याविहिनस्य सवर्णतायाम् ॥ ६ ॥

काठिन्यभाजो हृदयेखलस्य कावद्रता शृङ्खलमस्य नाङ्गे ।

भारक्षमस्यापि न सोऽप्रवेधः सुमेधसाऽकारि सवेधतापि ॥ ७ ॥

इत्यनेन पद्येन काविविर्षेण ग्रौढ पाण्डित्यं दर्शितम् ।

११ अव्यात्म शास्त्रविषयकोऽयमग्रन्थः ।

११ ज्योतिःशास्त्रविषयकोऽयं ग्रन्थः । अस्मिन् ग्रन्थे ज्योतिर्विषयाधिकारा त्रयोदश संख्याकाः दर्शिता, यथा—देवाधिकारः वाताधिकारः देवाधिकारः संवत्सराधिकारः चत्सर निरूपणाधिकारः, अयनमासपञ्चानिरूपणाधिकारः, वर्षराजकथनाधिकारः, मेघार्भकथनाधिकारः, तीर्थाफल कथनाधिकारः, सूर्याचार कथनाधिकारः ग्रहणाविमर्शनाधिकारः, द्वारचतुष्टयकथनाधिकारः, शकुननिरूपणाधिकारः—तथा ग्रन्थकारेणा न्यान्यपि मतान्तर विषयाणि दर्शितानि । तथा ग्रन्थान्तेवर्षस्य शुभाशुभ ज्ञानाय गौतमीयविद्या जगदिविधिना सह दर्शिता ।

अस्य ग्रन्थस्य निर्माण कालो न दर्शितः, किन्तुविजयरत्नधरि समयो दर्शितः ।

श्रीमत्तत्पारागधिभुः प्रसरत्प्रभावः प्रद्योतते विजयतः प्रभनामसूरिः

तत् पट्टपद्मतरणीर्विजयादिरत्नः स्वामिगणस्थमहताविजितशूरतन ॥ ९९ ॥

तच्छासने जयति विश्वविभासनेऽमूढ विद्वान् कृपादिविजयोः दिवि सेव्यमानः ।

शिष्योऽस्य मेघविजयाह्वयवाचकोऽसौ ग्रन्थःकृतःसुकृतत्यभकृतेऽत्र तेनः ॥१००॥

इत्यनेन पद्येन रचना समयः स्पष्टः । ग्रन्थश्लोक प्रमाणानि एकपद्येन दर्शितानि, यथा—

अनुपुभां सहस्राणि त्रिणिसार्धानिमानतः ।

ग्रन्थोऽयं वर्षबोधार्थो यावन्मेघप्रवर्तताम् ॥

अयं ग्रन्थः हीन्दिभाषायां पण्डितभगवानदासेन विक्रानेरस्थले मुद्रापितः । प्रथममपि संस्करणद्वयं भिन्नभिन्नस्थले मुद्रापितमासीत् । तन्मध्ये तस्याभिप्रायो न प्रकटितः । अधुना यद् प्रकाशितं तत्संशोध्य मुद्रापितः ॥

१२ अस्मिन् ग्रन्थे चतुर्विंशति तीर्थरूपाः, द्वादश चक्रवती, नववासुदेवः, नवश्लदेवः, एते सम्भूय सर्वे विपरीमहापुरुषाभवन्ति । चात्र महापुरुषाणां सम्पूर्णं जीवन चरित्रं व्यपार्य । अस्य ग्रन्थस्य हेमचन्द्र खरिणा ३६००० श्लोकप्रमाणं,

१३ मेघदूतसमस्योद्धेखः

प्रकृत ग्रन्थे ज्योतिष् सामुद्रिक विषय दर्शकान्यन्येक विषयाणि संहृन्धानिसन्ति । पूर्वोक्तग्रन्थेषु न्यायव्याकरणसाहित्यालंकार विषये प्रौढपाण्डित्यं दर्शितम् । सखलु महाभगो न केवलं संस्कृतभाषाया एव रचयिता किन्तु गुर्जर गिराणां रासादिनिर्माणेन तज्ज्ञत्वमपि सूचयति ।

अस्य ग्रन्थस्य त्रयाधिकाराः विद्यन्ते । तद्यथा दर्शनाधिकारः स्पर्शनाधिकारः रेखाविमर्शनाधिकार इति । तथा चतुर्थाधिकारोऽपिविशेषाधिकार नामको विद्यते । स्वयमेव ग्रन्थस्यादौ प्रतिज्ञातम् ।

तद्यथा—

दर्शनात्स्पर्शनाच्चापि तथा रेखाविमर्शनात् ।

हस्तज्ञानं त्रिधाप्रोक्तं पुरातनमहर्षिभिः ॥ १ ॥

एतच्चेन निगदितमाधिकारत्रयमेव रेखा विमर्शनाधिकारे विशेषाधिकारः समावेशितः ॥

तत्र प्रथमदर्शनाधिकारे हस्तप्रकारो दर्शितः हस्तनामानि, पञ्चाङ्गुलिरधिकारः हस्ते पञ्चतीर्थादिस्थापना, हस्त दर्शने को लाभो हस्तावलोकनविधिः, हस्तः कदाविलोकनीयः कस्यार्थे हस्तदिदर्शयितुः किं किं कर्तव्यम्, हस्तदर्शकस्य गुरोः किंस्वरूपं, कञ्चाचारः तस्य गुणादिवर्णनं, हस्तदर्शनपूर्वं तिथिवारनक्षत्रयोगादिकमवलोक्य हस्तोविलोकनीयः तथा विना जन्म-
पत्रिकामपि हस्तावलोकनेन शुभाशुभनिर्णयः ।

द्वितीये स्पर्शनाधिकारे हस्तदर्शनस्वरूपं लाभालाभसुखदुःख जीवित मरण गमागमजयभङ्ग कार्याकार्यसुभाशुभं ज्यावर्णितं वर्षस्य स्वरूपं, गर्भपृच्छा स्वरूपं आलङ्कित धूमितदग्धादिकं सविस्तृतमनेकविषयं दर्शितम् ।

तृतीये रेखाविमर्शनाधिकारे, रेखाया सम्पूर्णवृत्तं, मातृरेखा पितृरेखा आयुरेखा, ऊर्ध्वरेखा, दीश्वरेखा, सन्तति रेखा, सरस्वती रेखा, गतिनिर्णय रेखा, कस्याः गत्या समायातः कस्यां गत्यां गमिष्यति विनारेखा मणिबन्धरेख यवमाला रेखा, इत्यादि परस्पर विरुद्धाधिरुद्धदर्शकं व्यावर्णितम् रेखायाः रचितमासीत्, परं संक्षिप्तबोधाय ५००० श्लोकप्रमाणं उपाध्य प्रवरेण रचितम् ।

१३ श्रीमान् मानवुद्गम्युग्णिना संहृष्टं महामन्त्र गर्भिने कथि चानुपं दर्शकं यस्य स्मरणेनाधिध्यायी विलयं यातः । तस्य विस्तृत टीका नेन ग्रन्थकर्त्र रचिता ।

सम्पूर्णं ज्ञानेन सूतभविष्यद्वर्तमान त्रिकाल ज्ञानं भाति, कस्मिन् समये किं भविष्यति शुक्लपक्षे जन्म वा कृष्णपक्षे, वामदक्षिणहस्तयोः सम्पूर्णतत्त्वं दर्शितम् ।

तथा चास्मिन् ग्रन्थे हस्तविषयदर्शकानि चित्राणि समावेशितानि यथा पञ्चाङ्गुली देवी चित्रं, पुरुषस्य दक्षिणवामहस्तयोः लियावाम दक्षिणहस्तयोः भिन्न भिन्न लक्षण दर्शनाय वाम दक्षिणहस्ततलयोश्चित्रद्वयं मस्तकरेखायाश्चित्रमेकं, इतिशल्लक्षणस्य चित्रमेकं समावेशितम् ।

चात्र ग्रन्थेऽनेकविषयाणि सन्ति पठनपाठन जिज्ञासुनामर्त्ताद्योपयुक्तं ग्रन्थरत्नं वर्तते ।

ग्रन्थसंशोधनसमये उपरिध्वानि ग्रन्थानि

१ पुस्तकमेकं प्रातःस्मरणीय विश्ववन्द्य “ मुनिमहाराजश्री मोहनलालजी जैन ज्ञानभंडार सुरत नगरतः प्राप्तमतीव शुद्धम् ।

२ पुस्तकमेकंप्रान्यविद्यासं शोधनविद्यामन्दिर पुना (भांडारकर इन्स्टिट्यूट) इत्यस्मात् प्राप्तमतीवाशुद्धम् ।

३ पुस्तकमेकं श्रीमद् योगनिष्ठ जैनाचार्य बुद्धिसागरसूरि जैन ज्ञान भंडार विजापुर (गुजरात) इत्यस्मात् प्राप्तमतीव शुद्धम् ।

एतत् पुस्तकं त्रयाधारेण भूरिपरिश्रमेण संशोधितम् ।

जैन शिष्य ज्योतिषविद्यामहोदधि श्रीमज्जैनाचार्य श्रीजयसूरि श्वरपरम-गुरुवर्यस्य कृपया, एतत् सम्पादितम् ।

तत् संशोधनकर्माणि विश्ववन्द्य दान्तमूर्ति परमप्रभाविक मुनिमहाराज श्री मोहनलालीय जैन संस्कृत प्राकृत जंगविद्यालयप्रधाना ध्यापस्य वेदान्तबागीश न्यायव्याकरण तर्क साहित्य निष्णातस्य बलिया मण्डलान्तरगत छाता ग्रामवास्तव्यस्य पण्डितश्रीतिश्वरशर्मणोत्पन्त सहाय्येन संशोधितम् । तद् दाढं धन्यवादं समर्पयामि ।

अथ चात्र मानुषशेमुपीसुलभंस्खलितं । शैवलं किलविहायकेवलं निर्मलं किमु नपीयतेजलम् । इतिनान्येन परमकारुणिका विद्वान्तःशोधयित्वानुगृह्णन्वित्याशस्ते.

श्रीदशार्थमाली जैनधर्मशालाभुवन

स्थल वेताल पेठ

पुण्यपत्तनम् घोर सं. २४५६

कार्तिक कृष्ण १० महावीर दीक्षापर्व.

लेखकः

प्रतापमुनिः

विश्ववंध परमपूज्य प्रातःस्मरणीय
मुनिमहाराज—श्री मोहनलालजी महाराज.

शालाग्राम घेत, पुर्ण.

परमपूज्य प्रातःस्मरणीय
 मुनिमहाशय श्रीमोहनरायजी महाराज
 पण्यारजी श्रीहरिमुनिजी महाराज.

॥ अहम् ॥

श्रीमज्जैनाचार्यश्रीजयसूरिभ्योनमः

श्रीमन्महामहोपाध्याय श्रीमेधविजयगणिविरचितं

हस्तसञ्जीवनम्

ॐ ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं अहं नमोनमः

ॐ नमः सिद्धमहन्तन्ध्यायप्रितिकृताञ्जलिः ।

हस्तसञ्जीवनव्याख्याङ्गुर्वे स्मृत्वा गुरोर्भिरम् ॥ १ ॥

—तत्ताद्री णिष्ठाचाराय निमित्तशान्ते देवसानिध्यादेव वाक् सिद्धये च

मङ्गलमाह—

श्रीसङ्खेश्वरपार्थप्रणमन् ध्यायंस्तमेव जिनवृषभम् ।

हस्तप्रश्नस्य लक्षणपरीक्षणे दक्षतां वक्ष्ये ॥ १ ॥

श्रीसङ्खेश्वरपार्थमिति ।—

अहंन् सिद्धो हि भगवान् एकोध्येयः सतात्त्विकः ।

नाना नामाकृतिस्थानध्यानज्ञानासनादिभिः ॥ १ ॥

यथा सद्गुस्वाक्येन म्याद्वादपरिशीलनात् ।

लभ्यः सम्यजनैः शुद्धज्ञानमक्तिवर्तैर्विभुः ॥ २ ॥

तत्तद्देवादि सान्निध्यात् तत्तत् कामित पूर्णात् ।

इष्टःशान्कृतः पार्थः श्रीमान् सङ्खेश्वराश्रयः ॥ ३ ॥

तेन तं, प्रणमन्, यथावसरं कदाचिदन्यकार्ये गमनभोजन शयनादौ
तमेव ध्यायन्, अहर्निशं जिनवृषभं तिर्थकरेषु मुमुक्षु आदेयनामानं
यद्वा जिनवृषभं श्रीआदिनाथं नाभिराजमुतं किं विशिष्टं श्रियायुक्तः

शङ्खेश्वरो दक्षिणावर्तशङ्खस्तद्वत् पार्श्व—समीपं यस्य जिनसन्निधानात्स
कलकामनासिद्धेः यद्वा श्रिया चतुर्लिंगदतिशयरूपया ईशः समर्थस्तं पुनः
किं० खं स्वर्गस्तदाश्वरा इन्द्राः पार्श्वे यस्य तम् । अत्र पार्श्ववृषभयोरेवं
नमस्कारे द्वयोर्हस्तयोत्रे वक्ष्यमाण तद्व्यानात् इन्द्रसेवा कथनेन हस्ते-
ऽधिष्ठात्री पञ्चाङ्गुलिर्देवी सा ऐन्द्री शक्तिरिति देवेन्द्राधिकारः सूचितः ।
“ हस्तयोस्त्रिन्द्रोऽधिदैवतामिति ” सौश्रुत शरीरे ॥

अथ निमित्तशास्त्राणां सर्वलोकसंमतत्वेन क्षिप्तनमस्कारः । श्रिया ईशं
स्वामिनं विष्णुं खेश्वरः सुरेन्द्रः पार्श्वे यस्य इन्द्रानुजत्वात्, यद्वा
श्रीश्च संखेश्वरः पाञ्चजन्यः पार्श्वे यस्य शंखचक्रादि धारित्वात्,
अनेन हस्ते वक्ष्यमाण लक्षणज्ञापनं जिनवृषभं दैत्यजेषु मुख्यं अनेन
शास्त्रविपक्षं नास्तिकादिध्वंसः स्थापितः । हरभक्तमते—श्रियायुक्तः ईशो
भवानीपतिस्तम् । किं—जिनोऽन्यसिंहादिस्वापदजेता वृषभोयस्य, अनेन
इश्वरस्य प्रभुत्वशक्तिर्निवेदिता यत्पसादाभिर्बलोऽपि सबलस्तस्य प्रभावे
किमुच्यत इति शेषं स्पष्टम् ॥ १ ॥

अथ लक्षणविद्या प्रकाशकत्वात् श्रीऋषभदेवस्य स्वतोऽप्याशीर्वादलक्षणं
ब्रह्मणः श्लेषेण मङ्गलमाह—

श्रीनामेयः प्रभुर्जीयात् सर्वज्ञो जगदीश्वरः ।

येन लाक्षणिकी विद्या निर्दिष्टा भुवनत्रियै ॥ २ ॥

श्रीनामेय इति । लक्षणमिह स्त्रीपुरुषाङ्गाकाररूपं यद्वातदुपलक्षणात्
सर्वाः द्वासप्ततिकलाः पुरुषस्य; चतुषष्टिकलाः स्त्रीणां; श्रीऋषभेण भगवता
प्रकाशिता, इत्ययं स्मरणीयोऽधिकारान् । विधिपक्षे येन विद्या ब्राह्मी
शक्तिरूपा निर्दिष्टा—प्रकाशिता प्रादुः कृताजनिता इति यावत् किं०
लाक्षणिकी लक्षणप्रधाना तत्र धर्ममोक्षयोर्व्याविद्यानल्लक्षणं विद्याचाङ्गुष्ट-
मूलजैरिति वक्ष्यते । पठनपाठनरूपाविद्यातल्लक्षणं दक्षिणहस्तकरभे काम
विद्या संगीत चातुर्यादिविज्ञानं तल्लक्षणं वामहस्ते विद्यारेखा । इति यद्वा

लक्षणं व्याकरणसूत्रं—उदात्तानुदात्तादि . स्वरपूर्वं शब्दानुशासनं तत् प्रधाना वैदिकी यद्वा लक्षणा संमवा लक्षणा शब्दस्य द्वितीयावृत्तिरनया साहित्यशास्त्रं सर्वमावेदितम् । लक्षणमसाधरणधर्मस्तत्प्रधाना तर्कविद्या लक्षणं हस्ते दीक्षारेखादि लक्षणं तन् प्रधाना अगमविद्या अतः विना आगमानधिकारात् अतमापि करलक्षणादेवज्ञात्वादेयं यदुक्तं कररेखाप्रकरणे—

ईयंकरलक्षणमेयं समासओदेसियं जणस्सहिंयं ।

युव्वायरिण्हिं नरं परिखिउणय वयं दिज्झा ॥ १ ॥

यद्वा—

धम्मो मंगलमुक्किट्टं” इति धर्म लक्षणं, अंहिसा संजमो तवो इतिविभागः

तथा—

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निर्घर्षणछेदनतापताडनैः ।

तथैव धर्मो विदुषा परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन तपो दया गुणैः ॥ १ ॥

ततः परीक्षाया लक्षणं विना अयोग्याल्लक्षणस्यैव प्राधान्यं ततो लक्षणिकीति वचसा सकलविद्यात्मकस्य भारत्या अद्वयस्य संग्रहः ॥ २ ॥

“आद्यन्त ग्रहणे मध्यग्रहणमिति” न्यायान् श्रीभट्टपमाशीर्वादमुक्त्वा श्रीवर्द्धमानप्रभोश्चरमतीर्थकरस्य शासननेतुराशीमङ्गलं पुष्टं मङ्गलं पुष्टविघ्नविनाशायैत्याशंसायामाह—

श्रीवर्धमानो जयतु सर्वज्ञानि शिरोमणिः ।

पञ्चहस्तोत्तरोत्तरैः सिद्धार्थनृपनन्दनः ॥ ३ ॥

१ इति करलक्षणमिदं समासतः दोष्टेन जनस्यादितम्

पूर्वाचार्यैः नरं परीक्ष्य अतः दीयते ॥ १ ॥

२ धम्मो मङ्गलमुक्किट्टं अहिंसा संजमो तवो

देवादिन नमंतेति जस्य धम्मो सयामणो ॥ १ ॥

धर्मो मङ्गलमुष्टमाहिमा संग्रहः तपः

देवा अपि त नमस्त्यन्ति यस्य धर्मं सदात्मनः ॥ १ ॥

श्रीवर्द्धमान इति । हस्त-उत्तरो यासां ता हस्तोत्तरा, उत्तराफाल्गुन्यः पञ्चसु अवतारो जन्मादिस्थानेषु यस्य, । अत्र हस्तनक्षत्रस्य सवितृदेवतत्वेन प्राधान्यार्थमेवं सूत्रन्यासो न; चेदुत्तराफाल्गुनीरवसाक्षादवश्यत् । तेनास्मिन् ग्रन्थेऽपि हस्तनक्षत्रस्यैव हस्तनिरीक्षणे मुख्यता इत्यग्रे वक्ष्यते । तदप्राप्तौ हस्तोत्तरत्वादुत्तरा फाल्गुन्येऽपि तासामपि अर्थमदेवत्वात्, मतान्तरे हस्तस्य नक्षत्रं इत्यर्थस्तदा हस्तोद्दकारादिनामा तल्लक्षणं पुनर्वसू तयो-रप्यादित्यत्वात् पुष्यस्य सर्वकार्येषु दीक्षा विवाहवर्जितेषु इष्टत्वात्, गुरु-देवतत्वात् हस्तोहस्तस्य नामनक्षत्रं पुनर्वसू तदुत्तरत्वाच्च; तथा चित्राया अपि त्वष्टृदेवत्वात् हस्तादुत्तरत्वाच्च मुख्यत्वं ज्ञेयं, एवं पञ्चशास्त्रत्वात्करवी-क्षणे पञ्चनक्षत्राणि ग्राह्याणि । अग्रे वामहस्तावलोकनमपि वक्ष्यते, तेन चन्द्र-देवतत्वात् मृगशिरः अनुराधा मित्रदेवत्वात् २ रेवतीपुष्यदेवत्वात् सूर्यपत्नी भावाच्च इति नक्षत्र त्रयमपि स्त्रीहस्तवीक्षणे गृह्यत एवेति सूचितम् ।

अन्यतीर्थायमते-पञ्चसंख्याका हस्ता देवत्वेन चत्वारोभूजाः पञ्चमोहस्ति-मुखत्वात् शुष्मादण्ड इति पञ्चहस्तास्तेरुत्तरः प्रधानो गणेशो जयतु । किं० श्रिया वर्द्धमानः पुनः किं० सिद्धाः प्रतिष्ठां प्राप्ता ये अर्थाः कार्याणि तैर्नृपाणामप्यान्दहेतुः समृद्धिकर्ता ॥ ३ ॥

अथाभिधेयस्याकारमाह—

अङ्गविद्यानिमित्तानामष्टानामपि गीयते ।

मुख्याशुभाशुभज्ञाने नारदपिनिवेदिता ॥ ४ ॥

अङ्गेति । अष्टानां निमित्तानां भूतभवद्भविष्यद्भस्तु ज्ञानस्य कारणानां नतु पदार्थोद्भादशैतूनां मुख्यासर्वनिमित्तानां तदन्तर्भावान् तिर्यङ्मनुष्याणां संत्वादि-स्वभाववातादि-प्रकृतिरसादि-धातु शरीरवर्णादि निम्नोन्नताङ्ग-प्रत्यङ्गदर्शनस्पर्शनादिना सुखदुःखादिज्ञानमाङ्गमितिप्राचामुक्तेः । तन् एवोक्तं-श्रीसागरायाङ्ग स्रष्टृती, अङ्गविद्यामृग्रे लक्षश्लोकप्रमाणं द्वात्रिंशत् । कोटिप्रमाणवार्तिकमपरिमितं, अष्टानिमित्तानां सूत्रं सहस्रं श्लोकारुचयो लक्ष-

मिताः वार्तिकं कोटिश्लोकप्रमाणमिति । साम्प्रतं तु कालदोषान्मेधाद्य-
पचयेन अङ्गविद्यां प्रवक्ष्यामि । नारदेन स्वयं कृताभित्यादिरङ्गविद्यास्वल्पा-
लभ्यते । तथापि ग्रन्थानुमानादुच्यते । तत्र पूर्वं तिथिचक्रं कामशास्त्रात्
यत उक्तं, “ गौरिका पुत्रेण ऊर्ध्वगौरिः स्थलवामदक्षिणकरे वक्षोरुहंरुद्धये
नाभिर्गुणललाटजाठरकटीपृष्ठेषु तिष्ठत्यसौ कक्ष श्रोणिभूजेषु च प्रनिगदं,
प्रारभ्य कृष्णामधःश्रेतायाः प्रवृत्तिं क्रमेण मदनो मूर्ध्निममारोहति ” । अनङ्गर
ङ्गे तु सीमन्ता १ दध २ घरे ३ कपोल ४ तदधः ५ कक्षा ६ कुचो
७ रःस्थले ८ नाभि ९ श्रोणि १० वराङ्ग ११ जानुविषये १२ गुल्फे
१३ पदे १४ गुण्डके १५ ॥

कृष्णाकृष्णप्रवृत्तितो मनसिजस्तिष्ठेत् क्रमाद्योपिता ।

वामाङ्गेऽथ ऊर्ध्वतेभिर्गमनान्मासस्य पञ्चद्वये ॥१॥

नन्दिकेश्वरमते सर्वजातिसाधारणत्वे पुनरेवमङ्गुष्ठे १ पद २ गुल्फ ३
जानु ४ जघने ५ नाभाय ६ वक्षःस्थले ७ कक्षे ८ कण्ठ ९ कपोल
१० दन्त वसने ११ नेत्रा १२ लिके १३ मूर्ध्नि १४ शुक्लाऽशुक्ल
विभागतो मृगदृशामङ्गेष्वनङ्गस्थितिरूर्ध्वाऽधो गमनेन वामपदगा पञ्चद्वये
लक्षयेत् ॥ १ ॥ दक्षिणपादाङ्गप्रारभ्य आशिरसं पञ्चदशस्थानेषु पूर्णिमा
पर्यन्तं कन्दर्प-ऊर्ध्वं दक्षिणभागेनारोहति । कृष्णप्रतिपदमारभ्य वामभागे
मस्तकादङ्गुष्ठपर्यन्तं क्रमेणारोहति इत्यर्थः । विवेकविलासे तुपादाङ्गुष्ठे
नेत्याद्यग्रे वक्ष्यते ।

इति तिथिचक्रम्.

“वारचक्रं स्वरोदयशास्त्रात्” । रविर्गुरुः शनिर्मासश्चत्वारो दक्षिणोदयाः ।
सोमः शुक्रबुधौ वामे कार्यसिद्धिविधायकाः ॥ १ ॥

नरस्य दक्षिणाङ्गेऽङ्गुष्ठतः प्रारभ्य चतुर्धा भागे जानुपर्यन्तं स्पर्शं रविः,
कटिपर्यन्तं गुरुः, हृदयपर्यन्तं शनिः, शिरपर्यन्तं मङ्गलः, एवं वामे
त्रेधाभागः शीर्षादुदरं यावत् चन्द्रः जह्वाद्धयावत् शुक्रः, पादपर्यन्तं बुधः ।

इति स्पर्शद्वारेण शुभाशुभज्ञानमिति वारचक्रम् ।

दक्षिणः कृष्णः पक्षो वामः शुक्लः । इति पक्षचक्रम् ।

दक्षिणे भागे नरस्य दक्षिणायनं वामे उत्तरायणम्, इति अयनचक्रम् ॥

तत्र नरदेहस्य पोदाभागेऽङ्गुष्ठतः कर्कादिषट्कं, दक्षिणे तेन पैपे
मूर्द्धनि । दक्षिणभागे वामे माघादिषट्कं, शीर्षादारभ्याङ्गुष्ठे त्वापादः ।
इति मासचक्रम् ॥

नरदेह त्रयोदशभागे अधिन्यादीनित्रयोदशनक्षत्राणि अङ्गुष्ठा
दारभ्य शीर्षं यावत्, शिखायां चित्रा, ततः पुनर्वामे त्रयोदशाङ्गुष्ठे रेवत्य-
न्तानि ॥ इति नक्षत्रचक्रम् ॥

नरस्य नामराश्यादिषट्कं दक्षिणभागे ऊर्ध्वं चटत् वामे षट्कमुत्तरत् त्रिधा
वामे चटत् दक्षिणे उत्तरत् । इति राशिचक्रम् ॥

मूर्द्धनि नरस्य अनावसीपादयोः पूर्णिमा स्पष्टा, तिथि स्थाने द्वे द्वे वर्षे
इति त्रिंशद्वर्षाणि प्रमवादीनि दक्षिणे वर्द्धमानान्यारोहात् । ततश्चिंशद्वर्षाणि
वामेऽवरोहान् । षष्टिवर्षात्परत आयुरादिज्ञानाय स्वजन्मतो दक्षिणे त्रिंशद्व-
र्षाणि तर्धैव वामेऽपि त्रिंशद्वर्षाणि पुनः कृष्णपक्षे अज्ञविद्यायां तत्तदवयव-
स्पर्शं तावन्ति वर्षाणि शुक्लपक्षेऽज्ञविद्यायां द्वितीयवारं त्रिंशद्वर्षाणि विचि-
न्तयानि दक्षिणभागे तेन शुक्ले पृष्ठं, मम किमदायुः तदा कस्यापि पुंसा-

श्रेष्ठा दर्शने दक्षिणपार्श्वस्य तीर्थपेक्षया तुयेवर्षपेक्षया सप्तमेऽंशे स्पष्टे सप्तपट्टिवर्षापुरिति वाच्यं । कृष्णपक्षे सप्तमांशदक्षिणे स्पष्टे सप्तवर्षायुर्वामे सप्तत्रिंशत् तेन शुक्ले तथा स्पर्शान् सप्तपट्टिरिति कृष्णपक्षेऽवामसप्तमांश स्पर्शे सप्त नवतिरिति । यतो—दि शुक्लपक्षे वामसप्तमांशस्पर्शे सप्त त्रिंशत् दक्षिणे सप्तपट्टि इति वर्षचक्रम् । तथा बृहस्पतेरपेक्षया द्वादशवर्षग्रान्तरौ बृहज्जातकवृत्तौ—अङ्गस्पर्शाद्वर्षज्ञानं पादौसगुल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जहो द्वितीयं तु स जानुचक्रे मेढ्रोत्थमुष्कांश्चतसस्तृतीयं नाभिः कटिश्चति चतुर्थमाहुः ॥ १ ॥ “ उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयं षष्ठ-
मित्यादि तथा तिथिवारश्च नक्षत्रं पृच्छकाक्षरमिश्रितं तन्नेत्रेण हरेद्भागं शेषं पृच्छा समुच्यते ॥ २ ॥ एकेन धातुर्द्वाभ्यां च जीवः शून्येन मूलकम् एवं स्यान्निश्चयः प्रश्नात्तथा दर्शनतोऽपि सः ॥ २ ॥ दक्षिणे धातुचिन्ता स्याद्द्वामाङ्गे जीवाचिन्तनं समं विलोकते यस्तु तच्चिन्ता मूलमुच्यते ॥ ३ ॥ इयं दर्शनादङ्गविद्या दूरमन्यागतं दृष्ट्वा नातुरं तमुपाचरेत् । स्पृशन्तं ना-
मिना शास्य केयरोमनखद्विजान् गुणपृष्ठस्तनम्रोवा जठरानामिकाङ्गुली इति वाग्भटीये शरीरे पष्टाध्याये स्पर्शान्वेव सूक्ष्मधिया पर्षालोचने नष्टजन्मादि सर्वे पृच्छा विमर्शो भवतीत्यतो मुख्या प्रस्तुतग्रन्थस्य तत एव निर्ग-
मात् ॥ ४ ॥

अद्यापि निमित्तानि नामतः प्राह—

अङ्गं स्वप्नः स्वरश्चैव भौगव्यञ्जनलक्षणे ।

उत्पात मन्तरिक्षं च निमित्तं स्मृतमष्टया ॥ ५ ॥

अङ्गमिति । जीवस्योत्पत्तावाहारेण प्रथममङ्गअभः ततः स्वप्नोऽ-
विद्यारूपस्ततः स्वरादय इति । क्रमहेतुः तत्राङ्गविद्या प्रागुक्ता—पुंसां दक्षि-
णाङ्गे, वामाङ्गे स्त्रीणां; स्फुरणं शुभं, तथा नृणां दिगवलोकचेष्टा
भाषितपल्लीप्रपातादव्यवस्थितोऽपि शुभाशुभमित्यादेस्तत्रान्तर्भावात् ।
स्वप्नस्तु सुप्तजाग्रदवस्थितसंस्कारपरिणतात्मनसो सन्बन्धजन्यो विकल्पः,
वाक्चेन्द्रियाणां संकोचे मनसः किञ्चिदुद्बोधे मृतमवद्वविष्यद्वस्तुविज्ञानहेतुः ।

तद्विस्तरस्तु भगवतीसूत्रात्तथा विवेकविलासादि प्रकरणेषु स्वप्नाध्यायादेव
वेद्यः । स्वरशब्देन शकुनसुतं, बालकुमारयुवशृङ्गमृत्युरूपस्वरपञ्चकं स्वरो-
दयशास्त्रे नासिकास्वरः, चूडामणिशास्त्रे प्रश्नस्वरादिसर्वस्वरग्रहणं सचा-
यमपि महानिमित्तं वसन्ततराजनरपतिजयचर्या स्वरोदयग्रन्थेषु प्रपञ्चितः ।
भौमं—भूमिभागलक्षणादि इत्युक्तं समवायाङ्गं वृत्तौ देशग्रामोदरपि भूमिवि-
शेषत्वात्तद्विचारोऽपिभौममुच्यते, अतएवस्थानाङ्गं, वृत्तावप्युक्तं, भूमिविकारो
भौमं भूकम्पादि । अन्यदपि भूवोषणशुषिरस्निग्धादिज्ञानं पूर्वादिगृहसूत्रन्यासेन
वा वृद्धिहान्यादिज्ञानं निधिज्ञानं देशलभ्यालभ्ययज्ञानं, सर्वभूमिसम्बन्धाद्भौममेवं,
व्यञ्जनमपीतिलकलाञ्छनमेणघातादिनाशुभाशुभवोषो लक्षणं पाणिपादे हृदया-
द्यवयवे वा रेखा विशेषः इह भवति ।

सप्तरक्तः पङ्क्ततः पञ्चसूदमदीर्घश्च ।

त्रिविमुल्लघुगम्भीरो द्वात्रिंशलक्षणः सपुमान् ॥ १ ॥

इति वा लक्षणं, रुढयरुढिकथनं तु इहभवतीत्यादि सूत्रं सामुद्रिकस्य
तदङ्गविद्यायां दर्शनान्तरभूतं साम्प्रतं लोको लक्षणमाहेत्याशयेन ।

उरुकापाते प्रजापीडा निर्धाते भूपतिक्षयः ।

अनावाष्टिश्च दिद्राहे दुर्भिक्षं पांशुवर्षणे ॥ १ ॥

इत्युत्पातफलम्

भूमिकम्परजोवृष्टिर्दिग् दाहोऽकालवर्षणम् ॥

इत्याद्याकस्मिकं सर्वमुत्पात इतिकीर्त्यते ॥ १ ॥

स्थानाङ्गं वृत्तौ तु उत्पातः सहजरुधिरवृष्ट्यादिरिति अन्यदपि
चक्षादिषु छिद्रे उंदरादिद्रष्टे दग्धे शय्यादिभङ्गे च देवांशादिना तुख-
दुःखादिज्ञानमप्युत्पात एवान्तर्भवति । अन्तरिक्षं तु आकाशं तत्र भव-
मान्तं रिक्तं गन्धर्वनगरकपिहसिततारापातकेतूदयमूर्यचन्द्रग्रहणपरिधिपुरन्दरधनु-
र्मत्स्यामोघग्रहोदयास्तवक्रमार्गविद्युद्गर्जरवोहण्डवातादि । एतद्वृष्टिनिमित्त-
ज्ञाने सर्ववस्तु श्रुतबलेन ज्ञायते । अत्र काल परिहान्या सप्तनिमि-
त्तानां संश्लेषे अन्यमन्तरिक्षं तत् किञ्चिद्विस्तृतमुपलभ्यते । ततो लक्ष

णशास्त्रेऽपि तिथिचक्रादिविमर्शो वक्ष्यते । ननु अङ्गानिमित्तं गाढदिव्युपायं
तलिक्रयं भोमं च अंगसरवज्रणलखणच तिविहं मुणिक्रिकं ॥ १ ॥ सुतं
विती तद्वति अंच पावसुय मउणतीसविहंगंधव्वनदबत्थु आउंधणुवेय संजुतं
॥ २ ॥ इति वचनात् कथमत्र जैनर्षीणामाधिकार इति चेन्न, पापाशयवतां
मिथ्यादृशां परिग्रहे पापश्रुतत्वं सम्यक्त्ववतां तद्गृहे सम्यक् श्रुतत्वादिति
उक्तं नेदिसूत्रे ॥ ३ ॥

अथ प्रकृतस्यावसरमाह—

अङ्गे हस्तः प्रशस्तोऽयं शीर्षादपि विशिष्यते ।

साध्यन्ते पौदशाचार्या धार्मिक्ये येन सत्क्रियाः ॥ ६ ॥

अङ्ग इति । सर्वस्मिन्नपि शरीरे मुख्यो हस्तः, शीर्षं वराङ्गं, ततोऽपि
विशिष्यते, विशेषं गुणैरधिकतां प्राप्नोति । स्वतः एव कर्मकर्तारि उक्तिः
क्रियेन्द्रियाणां वाक्पाणिपादपायूपस्थरूपाणां मध्ये मुख्यत्वात् ज्ञानेन्द्रियस्य
स्पर्शनादेरपि मार्जनदिना तदुपकाराच्च, ननु ज्ञानं हि सर्वत्र प्रवर्तकं निव-
र्तकं च, तस्मादेवलोकेऽर्थसंसिद्धेः ज्ञानेन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि कण्ठादुपर्येव
शेषकायस्य जडत्वात्, अतएव सामुद्रिकेषुक्तं—मुखमर्द्धं शरीरस्य सर्वं वा
मुखमुच्यते । ततोऽपि नासिका श्रेष्ठा नासिकायाः स्तुलोचने ॥ १ ॥ यद्यपि-
हस्ते सर्वलक्षणस्थानादतिशयो वक्ष्यते तथापि नक्षोदक्षमो नेत्रादेरपि लक्ष-
कत्वात्तदुक्तं—

“ यथा नेत्रे तथाशीलं यथा नाशा तथार्जवमिति ” । अन्यथा हस्तं
विहाय शेषसामुद्रिकशास्त्रं व्यर्थं स्यात् इति चेन्न, सर्वावयव सत्यत्वेन हस्ताने-
त्रादेरपिशुभाशुभादिज्ञप्तेः नचैवं नेत्रादेर्हस्तादिसर्वावयवज्ञानं ॥ १ ॥ नच
ज्ञानाङ्गत्वात्तन्मुख्यत्वं क्रियां विनाज्ञानस्य । प्रयोजकत्वात्, यदुक्तं—क्रियैव
फलदापुंसां न ज्ञानं फलदं मतं । यतः सीमिष्यभोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो
भवेत् ॥ १ ॥ बालस्य ज्ञानेऽपि स्तन्यपानक्रिया प्रवृत्तेस्तृप्तिसिद्धेः केवल-
यापिक्रियाम्भासाद् ज्ञानोपलम्भाच्च । अतएव मिथ्या स्वरूपापिक्रियैव

यथाप्रवृत्तकरणादिरूपासम्बन्धत्वमिति नयति । यस्यां ज्ञानमुदेति प्राप्तेऽपि केवल-
ज्ञाने क्रियैवानन्तर्येण शिवसाधिकेतिपर्यन्ते ध्यानादिक्रियारम्भ इत्यादिग्रन्थान्त-
रात् क्रियायां मुख्योहस्तस्तेदेवाह—प्राप्तः उदात्तादिस्वरन्यासपूर्वं वन्दनादिसूत्रम-
णनं वेदोच्चरोवा शौचं स्नानादियत्पूर्वकः पूजाजपशास्त्राध्ययनादिरभ्यासः
सकलपरमार्थरूपशिवसाधनं प्रवर्तते; नच जैनानां स्वरप्राधान्यं नास्तीतिवाच्यम्
। “ नाणाघोसानाणावञ्जणा ” इति भगवत्यां तदुक्तेः प्रकरणादावपि
“ नमोस्तुवर्द्धमानाय ” इत्यादि स्तुतित्रयं वर्द्धमानस्वरेण पठनीयमित्यादौ
स्वरापयोगात्, अतएव पाक्षिकपतिक्रमणे संसारदात्रादिस्तुतिपाठे उच्चै-
र्घोषः पारंपर्यसिद्धः । श्रीमदंद्द्विग्वद्वचनेऽध्वौदात्यं मेघगम्भीरघोषत्वमिति
स्फुटं, तद्दर्शनात् एवं ज्ञाताङ्गे शुकेनोक्तं “ सोऽयं मूले धम्मे पणत्ते ”
श्रीथावच्चापुल भगवता भणितं—“ विणयमूलेधम्मे पणत्ते ” इति दर्शनात्
अमणीयं वादाधिकारात्, अन्यथा द्रव्यभावाभ्यां मनोवाक्यायैः
शौचं दशविधं यतिधर्मे श्रूयत एव “ श्री स्थानाङ्गमूत्र-
पाठे “ दसविहे ओराणि असज्झाए पणत्ते ” इत्यादिना प्रकटमेव शौचो-
पलभान् नचात्र भावशौचमितिध्येयं श्रीजैनमते द्रव्यभावयोर्द्वयोरपि
यथावसरमुपदेशात् विधिना पूजाकरणे प्रसक्तस्य ज्ञानस्याप्यवश्यकत्वं
प्रसङ्गः ॥ मूढाचीर्णानर्गलजलनदीमध्यनिमज्जनादिना ज्ञानस्यैव प्रतिपे-
धात्, गङ्गायां ज्ञानमित्यत्र, गङ्गायां घोष इत्यादिवल्लक्षणया तट एव ज्ञान-
मुचितं, तदन्यथा ब्रुडनमकराक्षनादेर्दोषस्याध्यक्षादिति नात्रबह्वच्यतेऽ-
नधिकारात् पाठशौचं पाठनिर्दोषत्वं वा तत् प्रभृतय विरुद्धो धर्मो ऐहिकामु-
ष्मिकफलदायिन्यो धार्मिक्य इति धर्म शब्दे नात्र—लोकद्वया आद्यः ॥ ६ ॥

एतदेव सामुदिकशास्त्रमूलभूतस्य कलौ तद्व्यवहारकारणशास्त्रनिर्मातुः
परमर्षेः संमत्पादद्रव्यमिति ॥

सर्वाङ्गे लक्षणप्रेक्षा व्याकुलानां नृणां मुदे ।

श्रीसमुद्रेण मुनिना तेन हस्तः प्रकाशितः ॥ ७ ॥

सर्वाङ्ग इति । शिरः प्रभृति पादाङ्गुष्ठपर्यन्तलक्षणपरिक्षाहि कालस्य-
वैषम्यात् सर्वावयवनिष्ठान् कर्तुं शक्यते मेधापरिहानेस्तां विना शुभाशुमनिर्ण-
योऽपि नैवेत्युपकारपरेण तत्तद्विद्या मूल्यार्थिणां गौतमादीनां विद्याग्रन्थेषु
अवश्यं स्मरणं कार्यमेवेत्यत्रापि स्मरणीयेन श्रीसमुद्रसुरिणा परमतेऽपि गौतमा-
दिवद्वाराध्येन मुनिना मन्यते, इति मुनिर्ज्ञानपात्रं तेन कर्त्ता तेन कारणेन
सर्वाङ्गप्रधानत्वात् सर्वाङ्गावयवस्वरूपमयत्वात् सर्ववस्तुप्रकाशकत्वात्, सर्व
कार्यं साधकत्वाच्च भोजनक्रियादिनामुखादेरप्युपकारकोहस्तः प्रकटीकृतः तपो-
विधाने प्रसन्न चन्द्रादेरिव ऊर्ध्वकरणान् अत एव वैद्याः सर्वाङ्गारोग्यतां हस्ते
नैवावधारयन्ति । सिद्धा अपि औषध मन्त्रादौ हस्तसिद्धिमेवादिशन्ति ।
भूदेवा अपि हस्तं प्रसार्याशीर्षादं निगदन्ति दानिनोऽपि हस्ते जलादिना
धनसंकल्पं कारयन्ति ॥ ७ ॥

अथ हस्तस्य सकलज्ञानमूलतत्त्वदर्शनाय यथावसरं प्रयोगाय ज्ञानं त्रिधा
प्ररूपयति ।

दर्शनात् स्पर्शनाच्चापि तथा रेखाविमर्शनात् ।

हस्तज्ञानं त्रिधा प्रोक्तं पुरातनं महर्षिभिः ॥ ८ ॥

दर्शनादिति । तथा हि वैद्यो दर्शनात् १ स्पर्शनात् २ नाडी विमर्श-
नात् ३ निरोगत्वं निश्चिनोति तद्वदपि ॥ ८ ॥

प्रथमस्य सम्मतिमाह—

प्रातः प्रथममेवाथ स्वपाणिं दक्षिणं पुमान् ।

पश्येद्दामं तु वामाक्षीं निजपुण्यप्रकाशकम् ॥ ९ ॥

प्रातरिति । पुमान् प्रथममेव—अन्यकार्येभ्यः आर्द्रा दक्षिणं तु पुनवामं
स्वं पाणिं पश्येत् इत्यन्वयः ।

तत्र विशेषणद्वारा हेतुः वामाक्षी च निजः स्वात्मा च वामाक्षी निर्जा
तयोः पुण्यं शुभं तत् साहचर्यादशुभं पापं यद्वा पुण्यशब्देन धर्मः, स्वभाव
स्तस्य प्रकाशकं व्यञ्जकमादर्शयत् । तथा च पुरुषस्य प्राधान्यादेव निर्देशात्,

स्त्रीस्वभावादिनिर्णयोप्यन्तर्भूतः हस्तद्वयायुरेखान्तयोजन इत्यादिना अङ्ग-
 लिवीक्षणस्यैव वक्ष्यमाणत्वात् योगार्थे पर्यङ्कासत्वे भोगार्थे विवाहाद्यर्थे हस्त-
 द्वययोगात्, अत एवागमे—“ जुवइ जुवाणे हत्येण गिहिण्णिज्जा ” इति
 करयल परिगाहियं दसनेहसिरसावतं मन्यए अंजलि इति ” ॥ हेतू भया-
 त्मकस्य ॐ नम इत्यस्य ध्यानेन उभयत्र दर्शनादि लयस्य योगादितिभावः ।
 यद्वा अथेत्यवश्यमानन्तर्यार्थं पुरुषः प्रथमं दक्षिणं तदन्तरं वाममित्युभय-
 संग्रहेऽपि दृष्टिन्पासे पुरुषत्वात्, पदोक्षेपरितिक्तमोऽयं तेनस्त्रियाः पूर्वं वामस्य
 ततो दक्षिणस्येत्यर्थात् सिद्धम् । यद्वा वामाक्षीती पदं भिन्नमेव व्याख्येयम् ।
 परमेकस्यैव हस्तवीक्षणं पुंसः स्त्रिया वेति न चिन्त्यं उभयेनैव सर्वज्ञानसिद्धेः ।
 अत एव बालस्यापि तृतीये दिने चन्द्रसूर्ययोरुभयोर्दर्शनमागमे भगवत्यां
 महाबलाधिकारे पर्युषणाकल्पसूत्रे च भणितम् ननु दर्शनक्रमस्य किं भावि-
 न्यङ्गक मात्रेण लक्षणे नार्थोपलम्भात् पौर्वापर्यानुपयोगादिति चेन्न; श्रद्धा-
 विशेषे “ यादृशीभावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशिति ” इतिवचनात् । वामभटे
 शरीरेऽप्युक्तं—पादशोफो विदाहोत्र श्रद्धाचविविधात्मिका मातृजं ह्यस्य हृदयं
 मातुश्च हृदयेन तत् । संबद्धं तेन गर्भिण्या नेष्टं श्रद्धावधीरणं । देयमप्यहिते
 तस्यै हितोपहितमल्पकं । श्रद्धाविधाताद्गर्भस्य विवृतिञ्चुतिरेव वा इति
 फल विज्ञेयात् दक्षिणकरयोगस्य भोगसाधनत्वात् योगप्रधानस्य श्री
 आदिदेवस्य ध्यानं अत “ त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांसमादित्य वर्ण-
 ममलं तमसः परस्तात् इति; सूर्यस्वरूपतया श्रीभक्तामरस्तोत्रे श्री ऋषम-
 प्रभोः कथनं सूर्यसहस्रनामपाठे आदिदेव इति नाम्नोऽभिधानात् जगत्कर्म
 साक्षिणस्सर्वप्रकाशकस्य सूर्यस्य दक्षिणांश एवोचित्यमतः पूर्वोऽंशविस्ताराय
 महोदयसाधनं सूर्यस्वरूप श्रीआदिदेवस्य ध्यानादक्षिणहस्तवीक्षा तद-
 न्तरं भोगिनां स्वामिना सेवितत्वेन श्रीपार्थस्य दशावतारस्वरूपकमर्नायाज
 नज्योतिर्मयविलासप्रधानाविष्णुरूपस्य ध्यानाद्दामहस्तवीक्षासेहेतुका तेनैव
 राज्यश्री भवतेत्यादिना भोगोक्तिर्वा महस्ते त्यागैः कृतार्थीकृत इत्यनेन
 योगोक्तिरिति यत्तु बालस्य “ चंद्रमूर्द्धं सणियं ” इत्यागमोक्तं तद्बालस्य

मातुरंशप्राधान्यात्, तेनैव ज्योतिर्देवीरूपपादनस्नानां गर्भे ऊर्ध्वस्थानमिति वक्ष्यमणोत् प्रेक्षयानिर्वाहः स्त्रियाः पूर्वं योगस्तेनैव तद्वालभ्यात् स्य्यज्ञस्य सौभाग्यातिशयजन्मना तथैवोपयोगाच्च वार्धके योगसाधनस्यापि नरम-
बदौर्लभ्येनावश्यकत्वाद्यत्ययेन हस्तदर्शनमिति ॥ ८ ॥

भाष्ये सूत्रोक्तार्थं प्रपञ्चनरूपे शुभस्थानरेखाभिस्तास्वपितत्तत्तिथि-
वारादिप्राप्त्या पूर्णफलाभिः शुभं तदभावेऽभावः अशुभस्थाने अशुभरेखा-
त्रिरपि पूर्णापूर्ण फलतया अशुभं ज्ञेयम् । शुभस्थानेऽपि अशुभरेखया
अशुभेपि शुभरेखया मिश्रं फल मित्यर्थाद्वेध्यम् ॥

तथा फलदः सर्वं दैवान्त्यकाले पुनरसंमुख इतिविवेकं विहासे—स्थ-
स्तिके वार्धके सुखीति हस्तं धिम्ब सूत्रे मध्यं वेधं भवेददं पञ्चाशतवर्षतः
परमिति हस्तचिन्हसूत्रे कालं विंशेपे वामेऽत्र वेधनं जले मृत्युं समा-
दिशेत् इति हस्तचिन्हे देशविशेषेऽपि वामं भ्रुवां पुनर्वामे स्त्र्यंशकस्य
नरस्य चेति द्रव्यमात्रं विशेषे—‘ विष्णोर्णां बेयकारि ’ इत्यादिना जाति-
विशेषे फलभेदात् तत्तत्कारणपुण्यापुण्यप्रकाशः । “अथ यथोद्देशं निर्देशः”
इति न्यायात् दर्शनाधिकारं विवृत्य ग्राह—हस्तेक्षण इति ॥

ननु दर्शनं कयनातिधिवारचक्रं दर्शनं किमनवसरं प्राप्तं प्रस्तूपते । प्रात-
गुरुर्देवदर्शनवत्, शाकुनशाले तत्तत्कार्यं चापादि दर्शनवत्; राज्ञां सूर्यस्य
गोदर्पणादेर्वाधृतादिमध्ये स्वमुखस्य इष्टजनस्य दर्शनवत् शुभं निवन्धनत्वेन
हस्तदर्शनं प्राच्यैरुक्तं; तेन प्राचीनं पुण्योदयात् सुखमिति पुण्यं प्रकाशार्थं
ननु देशकालयोजातिप्रमुखलभ्यालभ्य बोधाय—

दर्शनं देवदेवस्य दर्शनं पापनाशनम् ।

दर्शनं स्वर्गसोपानं दर्शनं मोक्षसाधनम् ॥ १ ॥

दर्शनाद्भुरिति ध्वंसो वन्दनात् वाञ्छितपदः ।

पूजनात् पौरुषश्रीणां जिनसाक्षात् सुरद्रुमः ॥ २ ॥

धर्मशाले इत्याद्युक्तेः ।

अत एव श्रीमदर्हद्भगवतः प्रतिबिम्बदर्शनादाद्रिकुमारस्य यवनेशस्य
 बोधिलाभः श्रीसूत्रकृताङ्गनिर्युक्तौ श्रीउपदेशरत्नाकरेऽपि श्रीजिनप्रतिमा-
 कारमत्स्यदर्शनेन जीवानां स्वर्गमादिप्रतीतमेव साधुदर्शनेन श्री श्रेयांसमृगा-
 पुत्रादयोऽनेके महोदयभाजः सिद्धांतसिद्धाः । शकुनशास्त्रेऽपि—

“ जंबूचासमयूरे भारदवापतहेवन उल्लेख ।

दंस्त्रणमेव पसत्थं पयाहिणो सन्ध्र संपन्नीति ” ॥ १ ॥

इष्टदर्शनं शुभायेति नैपधीये श्री हयोंप्याह—

जयजय महाराज प्राभाति किं सुप्रभामिमां

सफलयतमां दानादक्ष्णोदरालस पश्मणोः ।

प्रथमं शकुनं शयोत्थायं तवास्तुविदर्भजा ।

प्रियजनमुखाम्भोजा तुङ्गं यदङ्गनमङ्गलम् ॥ १ ॥

इति तेन वारादिदर्शनं न किञ्चित्फलम् । किञ्चहस्तदर्शनं निमित्तमेव
 तेन शुभोदय ज्ञानात् किं वारादिदर्शननिमित्तान्तरानुसरणेन अनवस्थापतेः;
 पुनरन्यस्य निमित्तस्य बोधणप्रसङ्गात् तथा तिथ्यादिस्थानप्राप्तावपि
 यदिरेखाभिरेव शुभाशुभज्ञानं तर्हि किमजागलस्तनफलपेन तिथ्यादिवि-
 चारिणः; अथ यदिकस्यापि रेखाणामव्यक्तिस्तदा तिथ्यादिस्थाननिर्णयेऽ-
 पि कथं शुभाशुभ बोधस्तिथिस्वभावादिवेति चेत् अत्रापि—तिथिस्तु युग्माः
 खलु पक्षरन्ध्रमेवद्वितीया दशमी च हित्वादर्शश्च तासां विपमा वरिष्ठा
 स्मृता ॥ मुनीन्द्रैर्नवमीं विहाय इतिज्योतिःशास्त्रानुसारमात्रेण सन्तोष्यम् ।
 न च हस्ते तिथ्यादि न्यासं विना कथं तल्लभ इति वाच्यम् ।
 यद्विने हस्तबोधात्तिथ्यादिनैवकार्यसिद्धेः किं हस्ते तिथ्यादेर्दर्शने नेति ।
 अत्रोच्यते—दर्शनं शब्देन न केवलं दर्शनमेव किन्तु अवलोकनं तच्चिन्तनं
 च उभयमपि तथा च अर्हत्प्रतिमा दर्शनेऽपि तद्व्यानं विना न किञ्चित्
 फलमिति स्पष्टं—

“ आकर्णितोऽपि महितोऽपि निरीक्षितोऽपि ”

इत्यादि कल्याणमन्दिरस्तवने एवं शकुनेषु तत्तद्दर्शने तद्भावनयैव फलं द्रष्टव्यम् । यथासौवर्णिकसंग्रामनाम मात्रा मण्डप दुर्गारोहे सर्प-
मस्तके दुर्गादेव्याजल्पने भीतया अपशकुनोऽयमिमि विमृश्य विलम्बाय तत्रै-
वस्थितम् । तावता तत्तागतेन विभेण तच्छकुन चेष्टां दृष्ट्वा प्रबोधिता सा हे
पुत्रि ! मा विलम्बं कार्षीः शुभशकुनमेतत्, तव मुनेर्महोदयोऽस्मिन्नगरे
भावीति । तदा कथं तयातद्वचः प्रमाणी कृत्याग्रे चलितं तत् पुत्रः कति
चिद्वर्षस्तलैव तिष्ठन् महामन्त्री पातिशहिर्जज्ञे इति दर्शनेऽपि भावनोपरि
निदर्शनम् । एवं केनचिद्ग्रामाधिपेन नगरप्रवेशे शवसम्मुखमिलने वयमेतस्मान्न
गरात् बहुपमोगे भुक्ते मृता एव निर्गमिष्यामो नतु जीवन्तोऽपीति भावनया
प्रविष्टेन चिरं राज्यं भुक्तमित्यपि दृष्टान्तः । चूडामणी शाले—“ पिणे
मित्तिण्ण जेवा उत्तरवुद्धीर ए अत्तणोगहि या ते तस्स उत्तराणीय सेसा
अहरी कया अहरा ” ॥ १ ॥ इत्यत्र यस्यादृशी श्रद्धा तादृशमेव फल-
मिति ॥ तेन हस्तदर्शने केवलेन किञ्चित् तद्भावनायां प्रार्थदर्शनजन्यायामेव
पुण्यफलादेय इति आवश्यकं तिथ्यादिदर्शनं युक्तमेव—रेखाभावनायां तिथ्या-
देरुपयोगात्, नचानवस्थ ॥ शकुनस्तेजायमानेऽपि भवेदिडायां परिपूरितायां
सर्वोपि वामः शकुनः प्रशस्तः स्याद् पिङ्गलायां परिपूरितायां सर्वोपि सचः
शकुनः प्रशस्तः इति स्वरोदयानुसरणात् “ पक्षीकृकलासादिपतनज्ञे
विधारूपेऽपि तिथिवारादिसापेक्षत्वेन फले विशेषं ” इति यथा योगं
यथावसरं निमित्तान्तरान्धीक्षणेऽप्यदोषात् । तन् एव ज्योतिःशाले सुमुहूर्ते
ऽपि शकुने क्षणोपदेशः । यदुक्तं—

उपा प्रशंसते गर्गः शकुनं च बुद्धस्पतिः ।

अङ्गिरामनउत्साहं द्विजवाक्यं जनार्दनः ॥ १ ॥

१ शाहयोयवन राज विजया म्प्रापतिः पति शाहिः स्वार्थे.

१ ईदृशानि धानो दांघे कारदर्शनाम् हम्बन्व सप्ताविशेषान् यदृच्छाशब्दे श्रुन्ते
रभावे पि-बोधात् ॥

इति चतुर्द्वानिमित्ते क्षणम् ।

बलाचलमपि निमित्तानां निमित्तान्तरावशोक्तेनैव प्राप्यते अत एव शकुनदर्शनेऽपि सुमुहूर्तपुदिनविमर्शः प्रोक्तः सुदिना भावे शकुनस्यापि वर्जनात् । यतः—

क्षीणचन्द्रतिथिदुस्सहानिलदूषितं घराणिकम्पनादिना ।

पर्ववज्जलदसंकुलाम्बरं वर्जयेत् शकुनदर्शने दिने ॥ १ ॥

रेखाणामपि पूर्णापूर्णाफलत्वं तत्तत्तिथिवारनक्षत्रराशिचक्रभावनयैव तद्विरोधे स्वल्पफलात्, यदि च न रेखामिव्यक्तिस्तदा तिथ्यादेरपि स्वल्पफलं तेऽभ्युपगम्य दर्शनमुचितं स्याद्वादस्यैव प्राधान्यात्, तत एवाग्रे स्वराशिपरिमेलकात् यथा स्थानयोगाग्रहान्यासादिति च सूत्रं स्पष्टम् ।

हस्तेक्षणे वारभचक्रलग्नेप्रेक्षादिकं दर्शनमामनन्ति ।

शुभाशुभे स्पर्शनतोऽङ्गुलीनां तथाशुमानादि निवेदनीयम् ॥ १ ॥

हस्ते क्षणे हस्तदर्शने दर्शनानुजायमानत्वाच्चिन्तनञ्च वारादि चक्रविमर्शो दर्शनमेवेत्याम्नायविद्वः सामुद्रिकावदन्ति । लक्षण परीक्षायां तिथ्यादेः कालस्यापि तत्तत् शुभाशुभनिश्चय गमकत्वात्, तत एव करवीक्षणमपि, शुभादिन एव सर्वकार्ये काल १ स्वभाव २ नियति ३ पूर्वकृत ४ पुरुषकार ५ पञ्चकस्य साधनतायां कालस्य मुख्यहेतुत्वात् । यदाहुः पाञ्चः

शोभने हस्तनक्षत्रे ग्रहे सौम्ये शुभे दिने ।

• पूर्याङ्गिमङ्गलैर्युक्ते परीक्षेत विचक्षणः ॥ १ ॥

नन्वेतद्ब्रचनात् हस्तवीक्षणं सुमुहूर्तोप्ययोगः सिद्ध्यतु परं हस्ते तिथ्यादिन्यासः किमर्थ इति चेत् न जातिदिग् द्रव्यराश्यादेरिति वक्ष्यमाणत्वात्, पुण्यप्रकाशोऽपि तत्तत्तिथ्यादिन्यासभाव नयैव गम्यः ।

रङ्गाख्यव्यवहारिकथानके दक्षिणदिशोलम्ब्यश्रवणात् ।

अत एव सिद्धान्तेऽपि ।

उदय खय खउय समोय समाङ्गच कम्पुणो ।

भणियादब्धं खित्तंकालं भवं च भावं च संपन्न ॥ १ ॥

तेन प्राप्तव्यवस्तुनि लभ्यालभ्यज्ञानाय वारादि चक्रं युक्तमेव स्पष्टबोधात्,
वारमणनेऽवसरस्तेन तिथिः प्रतिपदादि वा रव्यादिरुभयमपि ग्राह्यम् ।

अथ स्पर्शनमाह—शुभाशुभ इति स्पष्टं चैतत् पुरस्तादिति ॥ १० ॥

अथ सामुद्रिके रेखाणामेव मुख्यत्वात् प्रायो बालैरपि ज्ञातुं शक्यत्वाच्च
तृतीय रेखाविमर्शनेन ज्ञानमाह—

रेखा विमर्शनं साक्षाद्वक्ष्यते प्राक्तनोक्तिभिः ।

इति त्रेधाकर ज्ञानात् सर्वं वस्तु प्रकाश्यते ॥ ११ ॥

रेखेति । विमर्शनमिति सर्वत्र योज्यम् । दर्शनविमर्शनम् । स्पर्शन
विमर्शनम् । रेखाविमर्शनञ्च भावनया अभ्यासदार्ढ्येन अविस्वादवाक्यत्व
सिद्धेः । क्वचित् सामान्योक्तौ विशेषपरत्वं सूत्रस्य कचिद्वैपरीत्यन्तत्तद्द्रव्य
क्षेपकालभावैरिति ।

ननु वृक्षाणां पत्रादिषु मधुकराद्युपलेषु आकस्मिक्यः वस्त्रादिषु पौरुषेया
रेखाकृतयो नाना दृश्यन्ते नहि तास्तेषां शुभाशुभसूचका एकाकारत्वेऽपि
वृक्षाणां पत्राणां पुष्पाणां चौरजीवित्वात् केषाञ्चिच्छीघ्रपातित्वाच्च । एवं
सौभाग्ये दौर्भाग्ये आरोग्यानारोग्यसारूप्यासारूप्ये साविस्ताराऽविस्तारत्वे
सफलाकलत्वे वाचे सर्वत्र स्वभाव एव गमको वायोस्तिर्यग्गमनवत्, बहैरुर्ध्वं
ज्वलनवत्, जीवानां भव्याभव्यत्ववद्वा कचनसाम्राज्यमूजोऽपि न तादृक्
रेखाकारः कचिद्रुद्रितस्यापि तादृक् शुभरेखा संभव इति व्यर्थं लक्षणशालं
किञ्चानेन बाह्याकारो लक्ष्योऽभ्यन्तरः स्वभावो वा नाद्यः गौरत्व
श्यामत्व उच्चत्व न्दृष्टत्वादीनां बाह्याकाराणां प्रत्यक्षत्वेन लक्षण-
शास्त्रस्य वैयर्थ्यात्; न द्वितीयः अभ्यन्तराणां गाम्भीर्योदार्य
धैर्याणां नानात्वेन सर्वात्मना लक्षयितुमशक्यत्वात्, तथा राज्ञोपेक्षया श्रेष्ठिनो
नमाग्यं, प्राकृतलोकापेक्षया तु माग्यं तथा च किं हस्ते माग्यरेखयामाग्यं
माग्यरेखा भावेन वा यदि च सर्वं कररेखाभिरेववेद्यं तदा ललाट-नासिका
हृदयोष्ठादरेखावैफल्यं तथात्वेकर रेखाणामपि वन्ध्यत्वे को निषेधा ।
अथ तासामपि ज्ञापकत्वं तदावार्द्धके जरायोगात् सर्वत्र शरीरे रेखोदयात् किं न
हस्त...२

तासामपि लक्षणत्वं ततः शास्त्राणां विप्रतारणामात्रमेतत् स्वभावेन हस्त-
पादाद्यवयववत् रेखाकारसंभवात्तदुपरिविकल्पशिल्परूपं, अपि च यस्य
जन्म तो न हस्तावयवः छेदोवाकरस्य तस्य कथं शुभाशुभजप्तिर्मूञ्चत एव तद-
भावात् । नराणां हस्तलक्षणे रेखासाफल्येऽश्वमहिषवृषभादीनां तद-
भावात्कथं शुभमन्यद्वाज्ञेयम् । अन्यच्च रेखाया श्लेदे भेदे वेधे वा तत् फल-
मस्ति नवा, आद्ये छेद रेखावैयर्थ्यात्, द्वितीये मूल रेखाया एव वैयर्थ्यात्
यदि तदुद्भव एव आपातात् राभस्यात्तदा सर्वरेखाणामापातजन्यत्वेन
न लक्षणशास्त्रोपयोग इति । अत्रोच्यते एवं सति ग्रहोदयास्तु वक्रादिपु-
स्वभावत एव संचारात् तन्निमित्तजन्यशुभाशुमानवबोधात् ज्योतिःशास्त्रस्य
तथा शकुनानामपि स्वभावे नैव जल्पनात्तन्निमित्तकफलाभावाच्छकुन
शास्त्रस्य स्वभावादेव पुण्ये कर्माणि पापेवाप्रवृत्तेः फलाभावाद्धर्मशास्त्रस्यपि वैफल्य
प्रसङ्गात्, सकलप्रामाणिकर्पणप्राप्त प्रतिष्ठज्योतिर्वैधकनीति शकुनधर्मशास्त्र
द्वेयेण सर्वव्यवहारलोपः, तेन गौरवाल्लक्षणशास्त्रं प्रमाणमेव “ लक्षण
वञ्जण गुणोववेयं ” तथा “ छत्तचामरपडागजूमज्जवमंडिया ” इत्यादि
सिद्धान्तात् । श्रीहर्षोऽपि नैपथीय “ काव्ये त्वदुदाहरणाकृतौ गुणा इति सामु-
द्रिक सार मुद्रणा ” इत्यभाषीत्, यस्तु कचित् फलविसंवादः स नैमित्तिकस्या-
ज्ञानदोषात् भाग्यानुदयेन विपर्यय कथनजन्यो नतु तावता शास्त्रदोषः
तस्य सर्वज्ञमूलकत्वात्, अतएव मन्त्रजापन्यासपूजाविधानोक्तिर्नैमि-
त्तिकदूतिर्ध्वसाय । बाह्याकारेऽपिकाणान्धकरचरणभङ्गादौ भाविनि वर्त-
मानेऽपि गुह्यातिलकादौ लक्षणेन परिज्ञानमान्तरस्वभावेऽपि दातृत्वकार्य-
ण्यादौ सामान्येन सूचनात्—शास्त्रं हितायैव राज्ञः श्रेष्ठिनो बाभाग्यरेखा
साम्येऽपि जातिविशेषाद्भेदोर्ध्वरेखादिफले वक्ष्यमाणे तथानिर्णयात्, रेखाणां
तत्तदर्थबोधकत्वं तु व्यवहारबहिकालेख्यके, व्याकरणेकुण्डलनायां पदच्छेदादौ
दृश्यत एव तत् कथं तासां सर्वथा वैयर्थ्यं स्यात् । ज्योतिः शास्त्रेऽपि
ग्रहाणां रेखाभिः फलज्ञानात् । छन्दःशास्त्रे रेख्या प्रस्तारे लघ्वक्षरज्ञानात्
यवनशास्त्रे रेखामात्रेण प्रथमवर्णन्यासात् । वेदव्रतचि ऊर्ध्व रेख्या

उदात्तस्वरस्यायतरेखास्वरितस्य संज्ञानात् । ' पावइलाहालाहं ' इत्यादि प्राचां वाचां विस्तरेण हस्तरेखाभिर्गूढबुद्ध्या सम्यग् रित्या विमृश्यते चेत् सर्वं प्राप्यते, श्रीभगवत् प्रसादात् नान्यथा देशतस्तु हस्तानु-
वारूपं प्रमेयं ललाटादिरेखाम्योऽपि विशिष्टतरं ज्ञायते ततो युक्तमिदमुक्तं
“ कुलं जातिं तथा देशमाकारञ्जन्मजान् ” ग्रहान् इत्यग्रे सूत्रतएव यदपि
वार्द्धके रेखा प्रकटनं तत्र न वयं वच्मः । सर्वरेखा लक्षणमेव किन्तु सामु-
द्रिक शास्त्रोक्ता एव नहि लेख्यकादौ रेखासार्थकत्वे बाल्यचापस्यात्कृतरेखा
अपि तादृशा इति जन्मतः छेदाद्वा हस्ताभावे तच्छ्रुमाश्रुमज्ञानं निमित्तान्त-
रादेव जन्मपत्राद्यभावे हस्तादेरिवेति एतेनाश्वमहिपादि शुभेतरज्ञानं निमित्ता-
न्तरादेवेति गदितम् । तेषां जन्मपत्रस्याप्यभावात् रेखा छेदादौ विशिष्ट
फलाभावात् फलहीनत्वं न पुनः सर्वयानिष्फलत्वं छिन्नभिन्नादयोऽल्पदा इत्या-
चार्यवचनात् इतिसिद्धलक्षणप्रामाण्यम् ।

नन्वेवं भवतु तत् सिद्धिः परं लक्षणशालं विमृश्यतां ज्योतिः शालं वा
किमुभयेनेति चेत् व्यक्ततरबोधार्थं सूर्यसत्यपि उपनेत्तादममण्डलोपादानवत्
कायपटे सत्यपि स्वर्णस्य छेदनतापताडनादि परीक्षान्तरवद्भासत्यानां तथा
प्रवृत्ते लक्षणे सत्यपि नीतिं विना तद्वैयर्थ्यं तत्र केनचिद्राज्ञा भारवाहकस्य
राजलक्षणवतः प्रत्यहं हस्तद्वयेन शीर्षं कण्डवा स्फोटयितुः करछेदे कारिते
सभारवाहको राजा बभूवेति निमित्तेऽपि निमित्तान्तरं सहकारीष्टम् । अतएव श्री
वीर्येण भगवता द्वादशादिकदुर्भिक्षहेतुनिश्चये ज्योतिर्विद्विःकृते दुर्भिक्षाभावे
श्रीगोतमस्वामिना पृष्टेन प्रसादीकृतं ज्योतिर्विदः सत्या एव परं अमुकन्यवहारि-
पुत्रजन्मना ज्योतिः शाम्बाक्यबाधकं तन् पुण्यैर्महद्भिर्दुर्भिक्षाभाव इति
कथानके द्वयस्यापि प्ररूपणास्त्यागिता । अतः प्राग्बोक्तं—स्याद्वाददेवार्थ-
सिद्धिरिति सूक्तं रेखाविमर्शनम् । तत्र साम्प्रतीतजनानां केषाञ्चिन् मनसि
श्रद्धा भवति नमवति वेति मत्वा पुरातनार्च्यम्योर्करेव वक्ष्यते ॥ १० ॥

अथ भूततीर्थं शठवद्वर्त्तमानार्हतोऽपि स्मरणमुन्नितं देशविप्रकर्षेऽपि समय-
प्रत्यासत्तेः यद्वा तुलादण्डन्यायेन वर्तमानस्य मध्यस्थस्य प्रदेऽनीतानागतयोरपि

संग्रह इत्यामृत्य साम्प्रतं वर्तमानार्हतः श्रीसीमन्धर नान्नो जिनाद्यस्य स्मृत्यर्थं तच्छासनीधिष्टायिकायाः पञ्चाङ्गूल्या देव्याहस्ते सान्निधानकथनेन हस्त-
स्योत्कर्षमाह—

पञ्चाङ्गुलिर्महादेवी श्रीसीमन्धरशासने

अधिष्ठात्रीकरस्यासौ शक्तिः श्रीत्रिदशेशितुः ॥ १२ ॥

पञ्चाङ्गुलिरिति । पञ्चाङ्गुलिर्देवी प्रत्यङ्गिरा १ ऐन्द्रीशक्ति २ रित्यपर-
पर्याया श्रीसीमन्धरभगवतः शासनेतीर्थे महादेवीशासनदेवता साकरस्य अधि-
ष्टायिका श्रीइन्द्रस्य शक्तिः अप्टादश=मुजान्विता । तेन पञ्चाङ्गु लिरिति
हस्तस्याभिधानं, लौकिक, शासने वज्रशृङ्खलावज्रांकुशीतिनामभिः सैव-
प्रस्तूयते । वैरिदलनेऽस्याधिकारात् तिस्रोदशात्रक्षविष्णुरुद्ररूपा अवस्थायेपां
ते त्रिदशा देवास्तेषामीशः स्वाभीतेषु समर्थः शक्रस्तस्य हस्ते वज्रघरणात्
तच्छक्तिरूपासौ महाबलावज्रस्य शैलादिभेदसामर्थ्यात्तनास्याः परा काचिद्वीर्ये-
णात्कृष्टा शक्तिरतए वास्याध्यानं विद्युत्स्वरूपं ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपास्त्रयोमन्त्रास्तत्रापि
ॐ नमो पञ्चाङ्गुलि पञ्चाङ्गुलीइत्यादिमन्त्रे वज्रनिर्घातपतनोक्तिः वामहस्ते
विपक्ष विध्वंस प्राधान्यादेतद्ध्यानं दक्षिणेतु तिस्रो दशाबालतरुणवृद्धरूपा यस्यस
त्रिदशः सत्तासौ ईशिता इन्द्रः आत्मा इन्द्रियप्रयोजयिता तस्य शक्तिं ब्रह्ममयी
करस्य अधिष्ठात्री श्रीसीमन्धर शासने महादेवी दिव्यरूपा पञ्चाङ्गुलिरिति
ध्यानमेतद्व्याख्या लभ्य महाब्रह्मेति कराभिधानात् शान्तिककार्यं मङ्गलकार्यं
कौङ्कुमहस्तकादिन्यासेन महोपयोगाच्च ॥ ११ ॥

एतदेव विवृणोति—

हस्तेन पाणिग्रहणं पूजामोजनशान्तयः ।

साध्याविपक्षविध्वंस प्रमुखाः सकलाः क्रियाः ॥ १३ ॥

हस्तेनेति । पाणिग्रहणं परमोत्सव ऐहिकसुखहेतुः पूजा स्वेष्टदेवस्य सर्व-
कार्यसिद्धिकरी । श्रीभगवतः पूजामोक्षनिमित्तं भोजनं शरीरेन्द्रियतृप्तिकरं
जिनकार्षिकमुनेरशनंवा शान्तिदुरितोपशमनाय तत् तत्सूत्रपाठादिकर्महस्तेन
दक्षिणहस्तेन साध्याः विपक्षविध्वंसादयो वामहस्तेनेति द्वयोरपि अर्थक्रिया

श्रीमंथिर स्वामी शासनाधिपति अधिष्ठायिका
पञ्चाङ्गुली महाशैली

सामर्थ्यात् प्राधान्यं तेन द्वयोरपि लक्षणं वीक्ष्यमञ्जालिविधानाद्दर्शनमपि अत
एवाह-शंकराचार्यः सौन्दर्यलहरी नाम्नि भगवती स्तोत्रे त्वदन्यः पाणिभ्याम् ।
मेयवरदो दैवतगण इति । तेन पूजाभोजनदानशान्तिककलापाणिग्रहस्था-
पना चौक्ष्यप्रेक्षणद्वस्तकार्पणमुखव्यापारबद्धस्त्वहम् । वामोऽहं रणसम्भु-
रवाङ्कगणनावामाङ्गशय्यादिकृत् द्यूतादिव्यसनीत्वसौ सतुजगौ चोक्षोस्मि-
नत्वं शुचिः इत्यत्र द्वयोरप्युपयोगात् । अत्र पूजादानयोर्मध्ये भोजनग्रहणात्
यथा पूजादानशान्तिकर्मोत्तरं कृत्वाभ्यासस्तथा भोजनोत्तरमेव करवीक्षणं
तस्य सामुद्रिकत्वेन पुरुषकलान्तर्भावादित्यापि ज्ञेयम् । पूर्वं दक्षिणकरोक्ति
पुरुषप्राधान्यात् ॥ १२ ॥

अन्तार्थे प्राचां वचोरचनामप्याह

राज्यश्रीर्मवताऽर्जिताऽर्थनिवहस्त्यागैः कृतार्थिकृतः ।

सन्तुष्टोऽपि गृहाणदानमधुना तन्वन् दयां दानिषू ।

इत्यब्दं प्रतिशोध्य पाणिगुगलं श्रेयांसतः कारयन्

प्रत्यग्रेक्षुरसेन पूर्णमृषभः पायात् स वः श्रीजिनः ॥ १४ ॥

राज्येति । श्रीऋषभस्वामिना दीक्षाग्रहणे तदानीं दानीयदानीन्द्रदि-
व्यवहारस्य बाहुल्येनाभावाच्छुद्धाहारदाने लोकस्याज्ञानात् वर्षं
यावत् नाहारः प्राप्तस्तदा कवेस्त्वैशा वाक्यमिदम् । पूर्वं वामस्य स्यङ्गप्रा-
धान्येन हंठबाहुल्यात् त्वं प्रति श्रीऋषभस्योक्त्या समाधिः राज्यश्रीर्मवता
धनुर्द्धरणादिना बाणप्रयोगे पुरस्सरेण सत्यवता भवता अर्जिता स्वभोग्याकृता
साम्प्रतं व्रतसाधनेन “ मोहं पराजयाय सज्जीमव ” तदा वामस्यातिशय
श्रवणादक्षिणहस्ते दुर्मनसि जाते तं प्रत्यपि भगवतो माणिति । र्थनिवहो
भवता सांवत्सरिक दानकर्मणि यथार्भीष्टदानैः कृतार्थिकृतः सन्तोषं प्रापितः
वित्तपरित्यागे महासाहसान् ततः अहं सन्तुष्टोऽपि तयोपरिदानं संप्रति-
गृहाण, किं विलम्बसे नहि साहसवतां भिक्षायोग्या तथापि दानीनां दयां

१ हठबाहुल्यः । वामप्राप्त्युपलक्षणेन अत्रैव दाहिणे जातुं धरमिन्तुमिन्त्यागमात् प्रशिक्षाया
करणेन वेद्यम् ।

संसारादुद्धाररूपां तत्त्वन्-विस्तारयन् दानं चेद्गृह्यते, तदा दानीनामनुग्रहः
 स्यादिति अष्टवयं यावत् पाणियुगलं प्रतिबोध्य श्रेयांसकुमारात् प्रत्यग्रेक्षुरसेन
 पूर्णं कारयन् श्री ऋषभो भगवान् परतीर्थैरपि भागवतादिस्वशास्त्रे वर्णनीयः
 श्रीजिनप्रथमोऽर्हन् सः जगत् प्रतीतः वो युष्मान् पायान् पापादवतात् ।
 अत्रापि पाणियुगलस्यैव साध्यसाधकत्वं ज्ञापितम् ॥ १३ ॥

अथ पुनर्हस्तप्रशंसामाह—

मन्त्राक्षराणामोङ्कारे यथा तत्त्वं प्रतिष्ठितम् ।

तथा सामुद्रिकस्यापि तत्त्वं हस्ते निवेशितम् ॥ १५ ॥

मन्त्रेति । मन्त्राः देवाराधनशब्दास्तेषामक्षराणि अकारादीनि तेषां तत्त्वं
 स्वरूपं, ओङ्कारे स्थिरीभूतं तस्य सर्वाक्षरमयत्वात् । प्रणव इच्छन्दसामिवेति
 सर्वादिमत्वात्, अग्नि तच्च यीजत्वेन ज्योतिः स्वरूपत्वाच्च यद्वा न क्षरतीत्य-
 क्षरं ब्रह्म तच्चैकमपि ज्ञेयनानात्वेनानेकं तत् स्वरूपं ओङ्कारे परमशुद्ध-
 ब्रह्मवाचके लीनं अ इति अर्हन् अः अकायः सिद्धः आ आचार्य उ उपा-
 ध्यायः । तद्योगे ओम् इति मुनितस्यानुस्वारे ओं इति सर्वं ब्रह्माधि-
 कृत्वा पञ्चपरमेष्ठिवीजत्वात् यद्वा अक्षेरिन्द्रियैराजंतेऽ इत्यक्षरा
 जीवास्तेषां तत्त्वं ओङ्कारे सदा सिद्धब्रह्मणिनिश्चितं तत्रैव निष्कलङ्क
 स्वरूपलाभात्, अथवा नक्षरतीत्यक्षरमेकं अ इति संवृतरूपं आकारादीनां
 तस्यैव प्रकारत्वात् अर्हद्वाचकं विश्वव्यापकं परमात्मज्योतिः
 स्वरूपं उः ईश्वरोन्नताचरणोपलब्धकेवलरूपउपयोगसिद्धितया सर्वतः समर्थः
 सिद्धस्तयो र्योगे ओ इति अनुस्वारः शिवबीजं निराकारं अर्द्धचन्द्राकार

२ अकारस्य साधकरूपत्वेन उकारस्य सिद्धरूपत्वेन सर्वाक्षरवाच्य वस्तूनां रूपद्वयेऽ
 न्तर्भावात् .

१ अर्हन् संवरस्वरूपी उपयोगः सिद्धः स्यादिति तत्त्वं तद्रूपमर्द्धचन्द्राकार सिद्ध
 शिञ्जोपरिविन्दुरूपमनाकारामितिभाव । ओ नमः सिद्धमिति मातृकादौ तस्मै नमः
 संतुनर्विष्णुः शङ्करोक्त्याकाङ्क्षायां विवृत्याह सिद्धमिति सिद्धाश्चतुर्विंशति संख्याका
 ज्योतिः शास्त्रे जिन संख्यावत् ।

सिद्ध शिलाप्रतिष्ठितं तत् । ॐ इति अत्र सर्वाक्षराणां स्वरूपोपलम्भः
 कैवल्यशालित्वात्, अथवा अक्षरा अमरादेवास्तेषां स्वरूपं अवतीति ॐ-
 कारः— इन्द्रः अच्युतेन्द्रस्तत्रनिश्चितं तदाज्ञापरत्वात्तेषां यद्वाहस्ते
 नकाररूपोवाम उकाररूपो दक्षिणो योगमोगलमना प्रागुक्तः तयोयोगे ॐ-
 कारपदवाच्यः अञ्जलिस्तस्मिन् अक्षराणां नाना ब्रह्मणां तत्त्वं तथा समुद्रेण
 मुनीन्द्रेण प्रणीतं सामुद्रिकं सकलावयवलक्षणशास्त्रं तस्य तत्त्वं यथार्थता
 हस्ते स्थापितमित्यर्थः ॥ १५ ॥

अथ न केवलं सामुद्रिकस्यैव किन्तु सर्वनिमित्तानां तत्त्वमपीत्याह—

राज्ञामाज्ञारहस्यस्य निश्चयो हस्तकाद्यथा

तथा निमित्तादेशानां निर्णयो हस्ततः स्मृतः ॥ १६ ॥

राज्ञामिति । आज्ञायां राज्ञा साक्षादुक्तायामपि तथास्फुरन्मानादिपत्र
 लिखितायामपि न निश्चयः कदापि विसंयादात् परं हस्तके पंजा इति
 यथनमापा प्रसिद्धे; यथा निश्चयस्तथात्वापीति । तेन सर्वव्यहार मुख्यमङ्क
 संज्ञा हस्ते तथा—एकद्वित्रिचतुः संख्यातर्जन्याद्यङ्गुलिग्रहे । साङ्गु-
 ष्ठानां पुनस्तासां संग्रहे पञ्चसंस्थितिः ॥ १ ॥

कनिष्ठादिस्तलस्पर्शे पद् सप्ताष्टौ नव क्रमात् ।

तर्जन्यां दशविज्ञेयास्तदादीनां नखाहतौ ॥ २ ॥

एकद्वित्रिचतुर्थ्युक्ता दशज्ञेया यथाक्रमम् ।

हस्तस्य तलसंस्पर्शे पुनः पञ्चदशस्मृता ॥ ३ ॥

तर्जन्यादौ द्वित्रिचतुः पञ्चग्राहे यथाक्रमम् ।

त्रिंशत्त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्परि कल्पना ॥ ४ ॥

कनिष्ठाद्यङ्गुलितले पाटिसप्तत्यशीतयः ।

नवतिश्चक्रमाद् ज्ञेया तर्जन्यर्द्धग्रहे शतम् ॥ ५ ॥

२ अर्हन् प्रतिमानां यन्नामन मुद्रायां अङ्गुलि अथः स्वाप्यो वामकरः उदति
 उपरिस्वाप्यो दक्षिणकर इति । अकार उकारयोः क्रमबीजं यद्वा अर्हन् उरिति उपयोपेन
 उदे न केवलेन युजः सिद्ध इति ॐ कारक्रमः ॥

सहस्रमयुतं लक्षं प्रयुतं चात्रविश्रुतम् ।

माणिक्ये पुनः कोटिं हस्तसंज्ञा विदोविदुरिति :

इति विवेकविलासे ॥ ६ ॥

अथ हस्तस्य साम्प्रतं ज्योतिः शास्त्रस्य निमित्तेषु बाहुल्येन प्राधान्यात् तादृष्यमाह—

अक्षया जन्मपत्रीयं ब्रह्मणा निर्मिता स्वयम् ।

ग्रहारेखाप्रदा यस्यां यावज्जीवं व्यवस्थितम् ॥ १७ ॥

अक्षयति । ब्राह्मणलिखिता प्रायो जन्मपत्नी शिष्टानां भूतभवद्विविध द्वेषाय भवति तर्हि सर्वं ब्राह्मण मूलभूतेन विधिना कृता जन्मपत्नी भविष्यत्येवेत्याकाङ्क्षायां कवेरुत्प्रेक्षावचः । इयं हस्तरूपा जन्मपत्नी साक्षादेव तत्र हेतुमाह—ग्रहाख्यादयो रेखा प्रदा यस्यां दृश्या एव रेखा शब्देन अमरचक्रोर्ध्वं रेखादि सामान्यतः सर्वा रेखाप्राक्षा रेखाग्रमरचक्राङ्का इति-पूर्वजवाक्यात् नरस्य दक्षिणहस्ते जन्मपत्नी वामेराशिकुण्डलिका चन्द्राधिकारात्, उत्तरस्यां चन्द्राननभगवत्प्रतिपत्तेः तत् एव दक्षिणेहिंदूकव दक्षिणाभिमुखा लेखा वामे तु यवनवद्वा माभिमुखा इतिव्यक्तं, ननु ललाटपट्टे लिखिता विधाता षष्ठी दिने याक्षर मालिका च तां जन्मपत्नीं प्रकटां विधत्ते दीपो यथावस्तु धनान्वकारे इति तथा “ लिपिर्मल्ललाटतप निष्ठुराक्षरा तथा अयं दरिद्रो भवितेति वैधर्षीं लिपिं ललाटेऽर्थं जनस्यजागृतीम् ” इति नैपथीये । तथा “ यद्वात्रा निजमालपट्टलिखितं स्तोत्रं महद्वाधनम् ” इत्यादौ मालपट्टे ब्रह्मणो लिखितमिति श्रूयते । अत्र हस्ते लेखनोक्तिस्तत्किमिति चेन्नललाटपट्टे गर्भमध्येकरयोः पिषानात् तत्रैव धातुलेखनं सामीप्याल्ललाटोक्तिः एतत्पत्रं रात्रौ दीपे राज्ञोऽग्रे सभायां लिखितमित्याद्युक्तिवत् यद्वासर्वाङ्गीण लेखनं हस्तयोरेव विस्तरेण तदवकाशात् किञ्चिल्ललाटेऽपिति । तदुक्तं गर्भस्त्वधोमुखोदुःखी । जननीष्टष्टिसम्मुखः । वध्वाञ्जलिललाटे तु पच्यते जठराग्निना ॥ १ ॥

अथ पादयोः रेखाः कथं नहि तान् लक्षणमिति कथितुं शक्यम् । यथा हस्तस्तथा पाद इति सामुद्रिकवचनादिति चेन्नैकरलिखितस्यैव फल-
लेखनात् व्यक्ततया । कुण्डलिकाया उपरि वत्सरादिपद्धति लेखनवत् गर्भे
मूलस्थानीयं मुण्डमधस्तत्र करप्रत्यासत्तेः पादयोरूर्ध्वस्थानात् पादकरलक्ष-
णात् पादस्तुर्यांशस्तन्मात्रं लक्षणमिति प्रतीयत एव मुख्य रेखा चतुष्टय-
मध्यात् पादे ऊर्ध्व रेखामात्रकथनात् यतः—

अधोविधानात् कमलप्रवालयोः शिरस्सुदानादखिलक्षमाभुजाम् ।
पुरेदमूर्ध्वं भवितेतिवेधसा पदं किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥ १ ॥

पितृधनायुरेखाणां पादेनुपयोगादित एव करतले जन्मपत्रं भावपत्रं तद-
ङ्गुल्यां स्पष्टं न तथा पादयोः पाणिपादमिति व्याकरणे तन्मुख्यता कथनात्
दर्शनमपि हस्ततस्यैवोक्तं न पुनः पादस्येति विवेकाच्च । किञ्च सोहमाजन्म-
शुद्धानां तथा जन्ममित्रमिदं जन्मांशोऽयं जन्मदरिद्राऽयमित्यादिवत् जन्मना
उत्पत्त्यां पत्रं यत्तज्जन्मपत्रं तदपि पाणिरूपमेव भूजदलेत्याद्यभिधानात्, यद्वा पत्रं
पक्षस्तदपि पक्षिण पक्ष इव नरस्य पाणिरेवेति । जन्मपत्रं तदेव तत्रैव लेखनी
चित्यात् वस्तुतस्तुग्रहणा निर्माण कर्मणा औदारिकाङ्गी गोपाङ्गप्रकृतिसह-
चारिणा निर्मिता तस्यैवविधित्वेन भणनात् । यतः—

विधिर्विधाता नियतिः स्वभावः कालोप्रहाशेधरकर्मदेवम्

भाग्यानिपुण्यानि यमः कृतान्तः पर्यायनामानि पुराकृतस्य ॥ १ ॥

कर्मप्रकृतिनामपि देवाधिष्ठानं महीपालचरित्रे कुष्टबिलये तथा भग-
वत्यां लोकपाले तत्तद् रोगादिज्ञानद्वारा लोकगलाधिकारान् प्रसिद्धं तद्रूपत्र
सकृतेतिभावः । अथ कथमेतन् ज्ञेयजन्मपत्रीयमिति । तनुधनसहजमुह्यन्
सुतरिपुजाया मृत्युधर्म कर्मायव्ययरूपाणां रेखाणामवस्थानात्, तत्र तनुरेखा,

१ पादे वान्द्राजुः विष्णोरधि देवता । ध्रुवे बुधैर्गन्ता अहकारमेश्वरः मनमध-
न्द्रः दिश धोरस्य स्वर्चावायुः सूर्यश्चन्द्रो रमनस्यावः शृण्वो प्रागस्य वचनोऽग्निः
हस्तयोरेन्द्रः पादयोर्विष्णुः पायोर्विष्णुः प्रचारिण इत्येत्येते शरीरे ॥

आयुर्लेखा तस्यामेव स्वभाव लक्षणात् कर्मरेखाराज्यैश्वर्य दरिद्रतारूपा आयु-
रेखा ऊर्ध्वरेखा परपर्याया । व्ययरेखा कलहमृत्युदीक्षा ग्रथिलता गृहाधिकार
लक्षणा घातस्थानतया लिङ्गलरेखयावा संतान रेखायां चतुष्किका संभवे
रिपुरेखा । शेषास्तु स्पष्टा एव । हस्ततलमध्ये पूर्वापरायते आयुर्धनरेखे दक्षि-
णोत्तरायते पितृरेखोर्ध्वरेखेतथा अङ्गुष्ठोन्मुखतर्जन्मुन्मुख कनिष्ठोन्मुख ऊर्ध्व
रेखास्तिर्य गायतास्तथा विद्यारेखा राक्षसकोणात् करभान्निर्गत्य कोशोन्मुखी
सर्वाभिरेतामिर्द्वादशभवनसंपात्तिः सूर्यपूर्वस्यां शुक्रोदक्षिणस्यां पश्चिमायां शनिः
उदीच्यांगुरुः ऐशान्यां मङ्गलः आग्नेयां बुधः सामान्यतया स्थित इति स्थापना
दक्षिणहस्ते । अत्र तूर्यभवने बंधुभावः । भातृरेखा प्रत्यासत्तेः प्रकरणे—

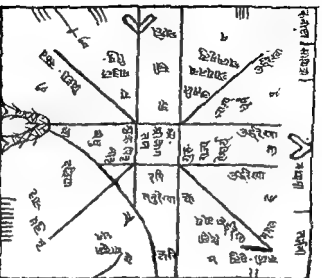
मणिबंधाउपयटापण्डिणी जाव अङ्गयारेहा बहुबंधुसमाइत्तं कुलवंसं
निटिसे तत्स ॥ १ ॥ इति वचनात् पृष्ठभवने रिपुभागो घातस्थान
बाणप्रहारादिरेखासामीप्यात् । आयुरेखा सम्मुखैस्तैर्नलभ्यं मातृपक्षतः
इति हस्तचिन्ह सूत्रवचनात् तत् संमुख सप्तमभवने कलहरेखा स्थानात् ।
चाष्टमभवने आयभावोऽपि कनिष्ठा यदि दीर्घास्यादूर्ध्वरेखा समाश्रिता व्यव-
सायात्तदा लाभोयशस्तस्य महोज्ज्वलम् ॥ इति हस्तचिन्ह ग्रन्थात् ।
जन्मनि योनियन्त्रान्निर्गमदुःखेन मृत्युरेखा पुरोभावेनाल्पमृत्युस्तथा जन्मा-
प्यष्टमभवने तत एव जन्मनि मृत्यौ वा सुतकत्वे प्रतीति ग्रहेषु सूर्य सूर्य
सुतयोः सामुद्रिके तदिदि अवस्थानं ज्योतिः शास्त्रेऽपि तथा भणनात्,
प्राच्या दिशा रविसित कुजराहु यमेदु सौम्यावाक् पतय इति । शुक्रो

१ गृहवन्धरेखास्थानत्वात् व्ययः ततः पश्चान्मध्ययां ऊर्ध्वरेखया धनवृद्धेः
आयः भावः

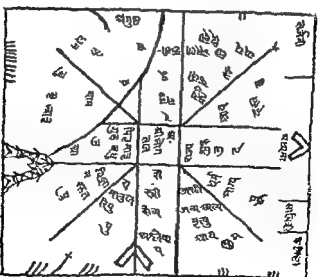
२ मणिबन्धात् पितृरेखा, मप्यात् द्वे ऊर्ध्वरेखे एवमप्यङ्गुला द्वितीया नामिका
मिति द्वे रेखे ॥ ३ मुष्टिप्रहाररूपम् ।

१ मयायापितृ देवतायाः स्थानात् अल्पमृत्युः आयुर्लेखायां तनुस्वरूपास्तदुद्भवस्थान
तथा कार्यार्थस्य सद्भावाज्जन्मापि तद्भवने रेखाभिर्विचार्यम् ।

२ सूर्यसुतः पश्चिमायां नक्षत्रचक्रे अश्लेषा सर्प देवता तत् स्थानात् शक्तिरपि
सर्वस्मत्वात्, मुष्टीकनिष्ठाप्रस्य शनिस्तत्र न्यासाच्च ।

దక్షిణప్రదేశ్ సతతల.

దక్షిణప్రదేశ్ సతతల.

दक्षिणस्यां महाराष्ट्रदेशोद्भवत्वात्, जिठम रहठ मूढो सौलस सकिरणी कऽ
 ख दिठियममूढो असुर गुरु सुक्को सुक्को नमई पासमिति स्तवने, । तथा
 दर्शनमपि गौर्या मध्ये अश्विन्यादि नक्षत्रचक्रे ज्येष्ठावस्थानात् आग्नेय्याः
 प्रत्यासत्तिरपि—तथा मणिबंधाड पयटा संपत्ता तथा अवठ हिठायतोसुरीति
 प्रकरणे पकटाक्षरोरित्याचार्यस्थानात् । नक्षत्रचक्रे उत्तरफाल्गुन्या उत्तराव-
 स्थानात् तत्रैव जन्मना तथा राशिचक्रे मेपादिक्रमे उत्तरस्यां धनराशेर्न्यासेन
 धनुर्वलेन तथा तद्रूपाश्रयलेनराज्यश्रीसम्भवेन अङ्गुलीषु सर्वोत्तरगुरुत्तर-
 मध्याङ्गुली स्थापित्वादुत्तरस्यां गुरुः ज्योतिर्मतेऽपि ईशानदिशः सामीप्यात्
 अङ्गुष्ठमूले ब्राह्म्यतीर्थे स्थानात् नक्षत्रचक्रे रोहिण्या स्थितेः ब्राह्मणो-
 रोहिणी सम्भव इतिज्योतिःशास्त्रात्, ध्रुवराशिचक्रे कन्याराशिस्थानात् आग्नेयां
 बुधः तथातर्जन्यां पृथिवीतत्त्वात् राशिचक्रे मकरावस्थानेनस्वोच्चत्वात् चन्द्रचक्रे
 उत्तरापादाप्राप्ते पृथिवीसूनुर्जनक्रियास्थाने लोहिताङ्गोमङ्गलस्त्वैशान्यां संगत
 एवं वामे पूर्वस्यां चन्द्र इति सामान्यतः सर्वजनजन्मपत्रं तद्वावपत्रं तु वर्षशुभा-
 शुभ ज्ञानाधिकारे वक्ष्यते । ननु हेतूनां लेखनादेवमवसीयते, यदेतत् सर्वं
 कल्पितमिति तन्न; शास्त्रे प्राक्सिद्धेऽपि हेतुवितः श्रद्धातिशयाय । वृत्तिकृतामयं
 विषयः सार्वत्रिकः यदाह—न्याय कुसुमाञ्जलिग्रन्थे— श्रीउदयनाचार्यः “ आपं
 धर्मोपदेशं च वेदशाखाविरोधिनायस्तर्केणानुसंघतेस धर्म वेदनेतर इति ”

सिद्धान्तेऽपि ‘ अठंवा हेडंवा पसिणं वा ’ इति पाक्षिकसूत्रे “ स अठं
 सहेडय सवाभरणमिति ” पर्युपणाकल्पाध्ययने हेतुपदेशः स्पष्टः । अत्र सुत-
 स्थानेऽपि रिपुभावः चतुर्थे पितृभावस्तनौ आयुर्भाव मृत्युमवनेः जन्मभाव आय-
 श्वेत्यादिसांकर्येऽपि नदोषः रूपलक्षणवर्णानां क्लेशदोषमुखायुवं वयप्रमाण
 जातीनां तनुस्थानात् निरीक्षयेत् ॥ १ ॥ इति ज्योतिः शास्त्रेऽपि आयुः
 सुखादीनां अष्टमचतुर्थं भवनभावानां तन्वादिषु साङ्ख्यान् दक्षिणहस्ते

सृष्टा भवनानि वामे संहाररीत्या तत् पुंसः सरलस्वभावात् नार्थावामस्वभावत्वात्,
तदपि कथमिति चेत् नामिस्थनाड्या वामावर्तत्वादिति केचित् रक्ताधिक्या-
दित्यन्ये दिवस्तुस्वभावादित्यपरे । स्त्रीवेदोदयादितीतरे । वयंतुब्रूमहे पुत्रार्थं
रमयेद्धीमान् बहदक्षिण नाडिक इति विरेकाविलासवचनात् । वामनाडी-
प्रवृत्तौ गर्भोद्भवः तथा वामकुल्यावेवस्थानात् वामाङ्गत्वं तेन वामहस्तं वैद्याः
परीक्षन्ते । यद्यपि ऊर्ध्वरेखा पञ्चकसद्भावएवावश्यं भवनव्यक्तिर्नसार्वत्रिकी
तथापि . तत्स्थानभावनया एव तद्भावः गर्भोत्पत्तौ अन्तर्मुहूर्ते व्यतीते सर्वे-
न्द्रिय पर्याप्तौ श्रोत्रनाशानेत्रजिह्वाद्याकारामावेऽपि मनुष्यस्य पञ्चेन्द्रियत्ववत्
दिवसे तत्तत्क्षेत्रग्रहानभिव्यक्तावपि तद्भावनवत् राहुकेत्वोः सदा अद-
र्शनेऽपि तत्तद्राशौ तच्चिन्तनमेव न चैवं तत् फलप्रसङ्गः तथा संभावनया
व्यवहारात् ब्राह्मणानां पठनं क्षत्रियाणां शौर्यं जाति सम्भावनया व्यव-
ह्रियते । चौरस्थाने चौराभावेऽपि भयोत्पत्तेः । छलाटे कस्यापि रेखाणामभावेऽ
पि तद्विमर्शवत् सामान्ये नात्राप्यदोषात्, आयुर्लेखापितृलेखयोरपि कस्या-
प्यनभिव्यक्तौ तत् फलस्यानुभूयमानत्वात्, न चैवं रेखाया अभावेऽपि तत्
फलोपपत्तौ रेखाव्यक्तेर्वैयर्थ्यमिति वाच्यं । सर्वरेखासु तथात्वाभावात् व्यक्ता
वैव फलं दधुर्नवेष्टलक्षणा शालोच्छेद एव आयुः पितृलेखयोरावश्यक
त्वादनभिव्यक्तावपि तत् फलानुभवदर्शनात्तथा व्यवहारस्तद्वज्जन्मपत्रेऽपि
दारिद्र्यस्य अघार्मिकस्य बन्ध्यस्य राज्यधर्मसुतभवनव्यवहार इवेति कृतं विफल
जल्पैः । अश्रयेति पत्रादिवत् विनाशाभावात् बहुकालस्थायिनीत्यर्थः । अत
एव यावज्जीवमिति अन्यस्यां जन्मपत्रिकायां रेखाभावे वर्तयित्रा विन्दुः स्वज्ञा-
नाय दीयते, न चेदभावे नैवसाध्यसिद्धेरत्रापि रेखाभावमात्रमेव

१ एकस्मिन्नेव शान्तवैचक्रे गतिद्वयं कथयामासि न वाच्यं नरपतिजयचर्यायां भूचरत्वेचर
चक्रे सृष्टा संहारेतावोभर्त्यागतिः भेषादिद्राक्षोच वाम मार्गेणभूचरं तस्योचर्च नरवेचरचक्रं
सव्यमार्गेण विन्धसेत् इति एक चक्रेगति द्वयम् ॥ -

सूचकं ब्रह्मणो अमाभावात् यद्वा सूक्ष्माविन्दवोऽपि सम्भाव्या नैपथीये
तल्लक्षणोक्तेः ।

यतः—किमस्य लोम्नां कपटेन कोटिमि—।

विधिर्न लेखा मिरजीगणद्गुणान् ।

नरोमकुपौषमिपाज्जगत्कृता ।

कृताथ किं दूषणशून्यविन्दवः ॥ १ ॥

यदीयं जन्मपत्रिका न, तदा कथमस्याः पार्श्वे स्पष्टनरवरूपग्रहा द्वादश-
भाव तत् सम्यग्धि युक्ताश्चाङ्गुलीषु भाव कुण्डलिका ॥१६॥

अन्वयेन हस्तं व्यावर्ण्य व्यतिरेकेण तदाह—

नास्ति हस्तात्परं ज्ञानं त्रैलोक्ये सचराचरे ।

ब्राह्मयाच पुस्तकं हस्ते धृतं बोधाय जन्मिनाम् ॥ १८ ॥

नास्तीति । परं—उत्कृष्टं ततोऽधिकं ब्राह्मया इति सरस्वत्याः प्रतिबिम्बे
ध्याने वा तथा दर्शनात् वामे पुस्तक धारिणीमभयदां साक्षलजं दक्षिणे
भक्तेभ्यो वरदानपेशलकरां कर्पूर कुन्दोऽज्वालामिति भणनात् । बोधायेति
लोकानां ज्ञापनाय हस्तादन्यत्र ज्ञानस्थलं नेति । नचेदङ्केस्कन्धे शीर्षे वा
पुस्तकमधास्यदिति भावः ॥१७॥

श्रुतज्ञानिनामत्राभ्यासः श्रेयान् केवलज्ञानिनामपि तमेवाह—

तीर्थं कराणां प्रतिमा हस्तन्यस्तदृशोऽखिलाः ।

तद्वस्त दर्शनान्नान्यत् केवलज्ञानसाधनम् ॥ १९ ॥

तीर्थमिति । तीर्थकराः श्रीरूपमादयोर्हन्तः तत् प्रतिबिम्बानि ध्यानमुद्राव-
स्थितानि—यथा हि अर्हतां वीतरागत्वं रागकथनादेशग्रहे सर्वग्रह इति
न्यायाद्वीतमोहत्वं तत् प्रतिमासु स्त्रीशस्त्राद्यभावात्लक्ष्यते तथा वामा
वामयोः साम्यता सूचकज्ञानविधाने हस्तदर्शनमपि ज्ञेयं प्रतिमारूपात्
यद्यपि कासाञ्चित्प्रतिमानां कायोत्सर्गमुद्रायां न हस्ते दृष्टिन्यासस्तथापि

कवेरुत्प्रेक्षा वाक्यत्वान्नदोषो यद्वा यथा हस्तस्तथापाद इति सामुद्रिकवचनात्
वैद्यकशास्त्रेऽसुश्रुते एकस्मिन् सविद्यमागे उक्ते इतर स.विश्वबाहुख्यानाच्च
“यथा हस्तयोरिन्द्रस्तथा पादयोर्विष्णुरिति” सुश्रुतशरीरे इन्द्रानुजविष्णु-
स्थान पादाङ्गुष्ठ दृष्टिन्यासात्करदर्शनमेव ज्ञेयमेवं विष्णुप्रतिमायामपि उदस्त
शङ्खचक्रहस्तत्वं ज्ञापकं बोध्यम् ॥ १८ ॥

अथ ग्रन्थस्य नाम्नि श्लेषोक्त्या कविः स्वनाम्ना अन्वर्थतां दर्शयति ॥

सामुद्रिकोद्बोधि पयोनिपीय मेघो रसंवर्पति मृष्टमृर्व्याम् ।

समेधतां तेन सुखेन लोकः श्रीहस्तसञ्जीवनमेतदाप्य ॥१९॥

सामुद्रिकोद्बोधीति । मेधोऽग्रन्थकृत् समुद्रेण मुनीन्द्रेण प्रणीतं सामुद्रिकं लक्षण
शास्त्रं तत् उद्बोधिर्ज्ञानं तदेव पयः निपीय आहत्यमृष्टं निर्दोषीकृतं निर्मलं रसं शास्त्र

ग-नरा हस्त दशोऽखिलाः इत्यपि पाठः

वाक्य रसं उर्व्याभूमौ भूमिस्पृशितास्त्थ्यात् तद्यपदेशो मञ्चाः क्रोशन्ति ग्रामो
नष्ट इत्यादिवत् वर्पति प्रसारयति शास्त्ररचना विशेषद्वारा, अनेन स्वकपोल
कल्पिताशङ्का ग्रन्थस्य वृद्धस्यते तेन हेतुना पूर्वानुसारी ग्रन्थोऽयमिति
जानन् हस्तस्य-हस्तज्ञानस्य सञ्जीवनमिव-उद्दीपनमिव यत्तत् आप्य
लब्ध्वा लोकः सुधीर्जनः सुखेन तत्तन्निमित्तं ज्ञानजन्य लाभेन समेधतां वृद्धिं
प्राप्नोतु इत्यादिर्वचोमङ्गलाय पक्षे समुद्रोद्भवं उद्बुध्यते उल्लसतीत्युद्बोधि
पयोजलं पीत्वा मेघो जलदः मृष्टं स्वादु रसं वर्पति अब्दैर्वारिजिघृक्षयावगतै-
रित्यादिकविसिद्धान्तालोको जलस्थलनमश्चरि जन्तुः श्रीहस्तसञ्जीवनं
सम्यक् वस्त्रादिना गलितं जलं प्राप्य सुखी भवतु ॥ १९ ॥

इति श्री हस्तसञ्जीवनग्रन्थे सिद्धज्ञानप्रकाशके

शास्त्रप्रारम्भाधिकारः सम्पूर्णः ॥

अहम्

अथ निमित्तज्ञानं केवलं शास्त्रादेव न ज्ञातुं शक्यं, अनन्तत्वात्, लक्षण-
शास्त्रस्य ततोऽप्यधिकत्वात् परीक्षाया इति । तेन इष्टध्यानजापादिकथन
मावश्यकं येन वाक् सिद्धिस्तत्प्रतिबन्धकदुरितध्वंसेन सञ्जायते तत्पूर्वं
भणिते हस्तदर्शने लक्षणविमर्शः केवलं न प्रयोजनं किन्तु तीर्थयात्रारूपं
पुण्यमुद्भवति तदाह—

मूलेऽङ्गष्टस्य स्याद् ब्राह्म्यं तीर्थं कायं कनिष्ठयोः ।

पित्र्यं तर्जन्यङ्गष्टान्तदैवतं त्वङ्गुलिमुखे ॥ १ ॥

मूल इति । ब्रह्मणो ज्ञानस्य हितं योग्यं वा ब्राह्म्यं तीर्थं तीर्थत
अनेन दृष्टेनेति तीर्थं, अङ्गुष्टस्य मोक्षजापेऽधिकारात्, ज्ञानसाधनत्वेन
द्विजानां स्नानादौ तदुपयोगेन बुधस्य स्थानत्वेन तन्मूले तद्विधानं—तदग्र
चन्द्रस्य सर्वज्योतिर्मुख्यत्वात् कनिष्ठयोर्मूले कायं शब्दयोग्यं यशोमरसूचकं
जन्मस्थानत्वात् कायलब्धिरूपं जीवितरेखाया स्ततः प्रादुर्भावात् श्वासो-
श्वासभाषापर्याप्तिसमुच्चय लक्षणं वा ऋषीणां द्विजानां तन्मूले जलदानात्
तीर्थं ध्येयम् । पितृणां हितं पित्र्यं मृत्युरेखास्थानात् पितृणां तत्र जलदानात्
पितृरेखा संप्राप्त्या जीवितरेखा समाप्तिस्थानाद्वात्रिवेणी सम्भवात् तीर्थं
ध्येयम् । देवतानां ईद्र दैवतं अङ्गुलीमुखे मध्यायां गुरुस्थानत्वेन गुरोरपि
सर्वदेव पूज्यत्वेन सर्वदेवसंगमात्, अनामिकायां सर्वदानवपूज्यशुक्रस्थान-
त्वात् कनिष्ठायां शनिराहू सरीसृपाविति नागस्य श्यामलत्वप्राधान्येन पश्चि-
मायां शनेराधिपत्येन नागलोकस्य तत्रावस्थानात् तत एव लोहमुद्रा तारायां
धार्या एवं च सुरगुरुसूरिसक्को उवज्ञाया शुभ साहु मन्दो इति न्यासानुसारात्
सिद्धम् । तर्जन्यां शत्रुनिग्रहार्थं जपाधिकारात् लोहिताङ्गस्य स्त्रीणां रक्तवसन
परिधानमाधिकृतस्य सर्वग्रहेषु मुख्यस्य राशिमुख्यमेपाविपस्य मङ्गलस्यावस्थानात्

सूर्यस्याप्यस्यां राश्यादि चक्रे तथा मृष्टिकरणे चन्द्रस्यापि प्राप्त्या सर्वज्योति-
देवसंगत्या च तीर्थं ध्येयम् ॥ १ ॥

अथ परसम्भतिं निदर्श्य स्वमतमाह—

शत्रुञ्जयस्तुतर्जन्यां मध्यमायामुज्जयन्तकः ।

अर्धुदः सलुसावित्र्यां कनिष्ठायां समेतकः ॥ २ ॥

शत्रुञ्जय इति । अङ्गुलीषु मन्त्रन्यासे आद्यत्वात् आद्यप्रमुपदं शत्रुञ्जय-
स्तर्जन्यां तस्यां जापेन शत्रुजयादन्वर्थान्, मध्यायां जापेन घनप्राप्तेर्धना-
धिष्टायिकालदमीरपि तत्रैव तन्मूले ऊर्ध्वं रेखया घनसमृद्धिसर्वदेशस्यात्याचार्य
पदप्राप्तेश्च सन्ध्यायां द्वारकापूर्वा मध्याह्ने रयेताचले इति प्रभासखण्डे मण-
नात् लक्ष्मीपतिनिवासेन उज्जयन्तो मध्यायां ध्येयः गौरी सावित्री शत्रुपत्नी
हिमवतः पुत्री शिवस्वरूपादधुन्दोहिमवनगराजसुनुरिति लोकप्रतीत्या परिशेषा
द्वा तत्र ध्येयः कनिष्ठायां पञ्चतीर्थ्यां कनिष्ठत्वात् विश्विंशोपकानां सख्याया
विश्रामाद्विशार्हन्निर्वाणमूमिसमेतकस्तीर्थं तत्र ध्येयं सभैस्सर्वैः समतारूपेण
सर्वत्र अवक्रे भां ज्ञानं तत् सहितैः सिद्धैः इत प्रातः सम्मेतकः सम्मेदको
वा सम्यक् वृद्ध इत्यर्थः ॥ २ ॥

अङ्गुष्ठेऽष्टापदगिरिः पञ्चतीर्थान्यनुक्रमात् ।

स्नहस्तदर्शने नैव बन्ध्यते प्रातरुत्तमः ॥ ३ ॥

अङ्गुष्ठ इति । अङ्गौ शरीरावयवे तिष्ठतीत्यङ्गुष्ठः । तत्र रजताद्रि कैलासा-
परनामाष्टापदतीर्थं ध्येयं श्री आदिदेवस्य सूर्यस्वरूपेण ध्यातव्यस्य तत्र ब्रह्म-
पदापरपर्याय मोक्ष प्राप्तेः । अङ्गुष्ठोहि स्फटिकवर्जिर्मलो जीवस्वरूप प्राधा-
न्यात् तत एव स्फटिकोमोक्षदः परं इति जपमालायाः स्फाटिक्याङ्गुष्ठे मोक्ष-
जापस्थाने अवश्यं सन्निधानं अष्टापदस्य स्फटिका चलत्वात् यद्वा योगप्रधा-
न्येन शिवस्वरूपस्य अर्हतामाद्यस्य स्फटिक घबलध्यानं यतः—

शुद्धस्फटिकसंकाशं तेजोमूर्तिमयंवपुः ।

जायते क्षीणमोहस्य सप्तधातुविवर्जितम् ॥१॥

यद्वा-अङ्गुष्ठस्य अक्षीणमहानसादिलब्धीनां हेतुत्वेन बाल्ये तीर्थं करणां तत एव परमामृतपानेन पुष्टेः सकलसिद्धिमूलत्वात् । आद्यप्रभोः सिद्धिस्थानं तीर्थेष्वाद्यमष्टापदरूपमत्र ध्येयम् । मन्त्रन्यासे प्रथमत्वादङ्गुलस्य तेनैवाङ्गुष्ठाद्या पञ्चगव्याः सितपीतारुणा इत्यग्रे वक्ष्यते । यत्तु अङ्गुष्ठः पञ्चवर्णः स्यादित्यादि तन्मुष्टिवस्तु ज्ञानाय अन्यथोज्ज्वलत्वमेव सकलज्योतिर्मुख्यचन्द्रसूर्ययोः स्थानात्तद्व्यञ्जकमपि पञ्चदश्यास्थानं स्पष्टम् । शिरसि चन्द्रात्, शिवात्मक तया वा औजस्यमनेनामिप्रायेण दक्षिणाङ्गुष्ठयवे शुक्लपक्षे जन्मोक्तिः प्राचा उत्तमैः पुरुषोत्तमैर्मोक्षाभिलाषिभिः पितृकर्मादिकारकाणामनु-त्तमायात् ॥ ३ ॥

कनिष्ठार्यां सम्भेतकस्तथा अङ्गुष्ठेऽष्टापदगिरित्यस्यद्वीकरणाय पुनर्ध्या-नान्तरं प्राह—

विंशोपकाविंशजिना अङ्गुष्ठादाद्यतीर्थपात् ।

प्रत्यग् दक्षिणपूर्वोदङ् तले शेषा चतुर्जिनाः ॥ ४ ॥

विंशोपका इति । विंशोपकशब्देनात्र त्रयोभागा अङ्गुलीनाम् न ब्राह्म स्तेषां पञ्चदशसंख्याकत्वात् किन्तुभागानां सन्धिरेसा रूपा विंशोपकास्ते-षामुत्तमाङ्गुलिषु विंशतिसंख्याकत्वात्, तद्वधानं यद्वा दैवतं त्वङ्गुलीमुखे इति वचनात्, तथापि जिनध्याने विंशतिः पूर्यते । शेषा नमी । १ नेमि २ पार्श्व ३ वर्द्धमान ४ रूपा । यद्वा विंशजिनाविहर-माणतीर्थकृतः चतुर्जिनी श्रीऋषभ १ वर्द्धमान २ चन्द्रानन ३ वाशिषेण ४ रूपा शाश्वतजिना इत्यनेन सर्वशाश्वतजिनध्यानं सूचितं । एतद्ध्यानं ज्ञान-नेर्मह्याय ॥ ४ ॥

रेखाश्रयेणध्यानात् । राज्यश्रीर्मवतार्जितेत्यादिना हस्तवर्णनं मनस्यादधानः श्रीऋषभप्रमुपादुका तीर्थमस्यवटं निदिध्यासुराह—

१ नमो अरिहताणं-इति न्यासात् ससिधवला अरिहता, रतासिद्धाय सूरिणे वणयं तेन तर्जन्या मद्रलाधितायां-अरण्यत्वं अरण्यस्य सितेऽन्तर्भावात् । मरगय भाऊ उपज्ञाया सावित्र्यां उपाध्यायन्यासाधीलत्वं पक्वाश्रयात् सामासाहसुहृदितु इतिस्तोत्रे तारायां साधुपदं न्यासस्यामत्वात्.

पितुरेखाभवेद् गंगा मातुरेखा सरस्वती ।

आधरेखात्र यमुना तत् संगस्तीर्थमक्षयम् ॥ ५ ॥

पितृ इति । अङ्गुष्ठरूपाष्टापदगिरि प्रत्यासत्या पितुरेखा गंगा यद्यपि दक्षिणहस्ते दक्षिणादिशो रेखाया आगमाद् गंगाध्यानमयुक्तं उत्तरस्यास्तदा-
गमात्तथापि गंगाया स्त्रियगतत्वेन तथा विष्णोः पादे ब्रम्हणः कमण्ड-
लुनि हरस्य शीर्षे इति स्थानानि, नियमात् आगासे गंगसोलव्व
इत्यागमोक्त्या देवगंगाया आकाशस्थानं तच्चाङ्गुष्ठार्धे इति विमर्शात्
पितुरेखायाः गंगास्वरूपं युक्तमेव यद्वा पर्यङ्कासनस्थाने वामहस्तपितुरे-
खापि मिलति सैव गंगा जात्याङ्गीकृते अशुद्धेऽपि पाविष्यव्यवहारात् तथा
विद्यारेखायास्तदन्तर्भिलनात् सरस्वती मातुरेखा न च रेखायां रक्तत्वं न सम्भव-
तीति त्यागाय रक्तागंभीरा तथा “ अरवीण घणाद्वं तिरत्ताहि ” इत्यग्रे तत्
फलकथनात् मातुरेखायामेव धनोदयात् तथा आयुः पर्यवसाने मृत्युर्यमस्तत् संनि-
धानमित्यस्मा रेखायाः पर्यन्ते मृत्युरेखा स्पष्टैवेति यमभगिनी यमुना आयुरेखा
तत् संगः अक्षयतीर्थं प्रयागस्थाने वटः श्रीयुगादिप्रमोक्षाने वटसामीप्यात्
त्रिवेणी त्रिलोकप्रतीतं तद्ध्यानं प्रान्ते समाधि मरणाप्तये । अन्यदपि दिग्
लभ्य ज्ञाने वर्षदिज ज्ञाने भौमादिविमर्शने प्रयोजनम्—यद्यपि वामहस्ते स्वर्गगा
व्रजताधिक्येन रक्तानामनदी ऐरवनक्षेत्रस्था तस्या एव त्रिवेणी
स्थानत्वं युक्तं तथाप्यत्रत्य लोकबोधाय गंगादिनिर्देशः यद्वाजलाशय
मात्रे सर्वराजन्यानां राजेति कथनवत् गंगावचनेऽप्यदोषः गंगापि महानदी
देवाधिष्ठिताऽष्टापदतीर्थमूलस्पृग् केषाञ्चिन्महर्षीणां सिद्धपदमित्यादि श्रद्धया-
ध्येया द्रष्टव्या स्मरणीया जैनानामपि लोकभावनायां भरते गंगाध्यानस्य संव-
रूपात् यथा रामस्य परमेश्वरत्वेन शैवानां श्रद्धा तथा जैनानां किन्तुपरम-
र्षितया शिवप्राप्तत्वेन तदुक्तं प्राक् श्रद्धाविशेषात् फलविशेष इति ॥ ५ ॥

अथ सामान्यतः करविलोकने मन्त्रजपार्थं हस्तप्रक्षालनरूपं न्यासमाह—

अङ्गुष्ठादिपञ्चपदीः नमस्कारस्य चिन्त्यते ।

चतुःपदीचूलिकायाश्चतुर्दिक्षुतले स्मृता ॥ ६ ॥

अङ्गूष्ठादिरिति स्पष्टं । नवांशचकादौ तद्दधानं, । तत्र अङ्गूष्ठे, अर्ह-
 त्पदं “ नमो अरिहंताणं ” इति न्यासः । अर्हतां पञ्चवर्णत्वात्तेन मुष्टि-
 ज्ञानेऽङ्गूष्ठः पञ्चवर्णः, एवं तर्जन्यां सिद्धन्यासाद्रक्तत्वं मध्यायामार्चयन्त्या-
 सात्पीतत्वं, अनामिकायां उपाध्याय न्यासान्नीलत्वे युक्तेऽपि स्नानदैवतत्वात्
 शुक्रस्थानात् शान्तिकपौष्टिककार्ये जपाधिकारात् धर्मरेखामूलत्वात् दक्षिण
 हस्ते जपमारम्भे प्राथम्यात् सितत्वं शुक्ले पक्षे दर्शनस्पर्शनादिषु कृष्णे तु
 नीलत्वमेव, अत एव विप्रौ शुक्र-गुरु इति वचनात्, अस्यां रूप्यमुद्राघरण-
 मेव स्मार्ता प्राहुः विप्राणां सावितृत्वेन प्रसिद्धेः यत्तु आचारादेनकरादौ
 सावित्र्यां सुवर्णमुद्राघरणमुक्तं तदस्याः क्षत्रियत्वसूचकं । यद्वा सुवर्णमपि
 श्वेतं स्यादेवेति । पवनत्वात् समाङ्गुलीत्वात् वर्णद्वये पीतनीलरूपे हरितोऽपि
 संभवात् प्राणो हरित्, अपानः कृष्णः, समानः शुक्लः, उदानोरक्तः व्यान
 इन्द्रधनुः प्रम इति विविध वायुवर्णाच्च न दोषः, तारायां साधुन्यासात् शनि-
 स्थानात् रात्रिप्रत्यासत्या श्यामत्वं मिथुनस्थानात् नीलश्यानयोरै-
 क्यान्नीलत्वमपि । एवं च पञ्चपरमेष्ठिन्यासेन जापः पूजाद्यर्थं शौचं विधाय
 दिक्पालाह्वानसाभिध्याय चतुःपदीपरिकररूपाध्येया ॥ ६ ॥

हस्तदर्शने पुण्यसाधनत्वं पारंपर्येण द्रढयति—

एवं सर्वत्रमन्त्रेषु देवताराधने स्मृतः ॥

करन्यासस्तेन देवाः सदा साभिध्यकारिणः ॥ ७ ॥

एवमिति प्रकटार्थम् ॥ १ ॥

हस्तदर्शने पुण्यसाधनत्वं पारंपर्येण द्रढयति—

हस्तद्वयापुरेखान्तर्योजने प्रातरुमुखैः

प्रत्याख्यानस्य समये ध्येयासिद्धसिलबुधैः ॥ ८ ॥

हस्तेति । पूर्णं दर्शनमेतत्, एकहस्तदर्शनं तु खण्डरूपत्वा त्रिपिद्धं
 प्राक् । देवानामपि, अर्हदादीनां सिद्धेन्तर्मावात्, तद्दधाने सर्वध्यान प्रतीतिः
 सकलनयात्मक स्याद्वादवतोऽञ्जलिदर्शनस्यौचित्यात् ॥ ८ ॥

अथ स्पर्शने पृच्छाज्ञानाय न्यासमाह —

तलं सिंहासनं साक्षात्तत्रस्थस्त्रिजद्गुरुः ।

आदिदेवोद्गुलःसेव्यो जयादि देवताजनैः ॥ ९ ॥

तलमिति । एवं ध्यात्वा ॐ जये स्वाहा । ॐ विजये स्वाहा । ॐ जयन्ते स्वाहा । ॐ अपराजिते स्वाहा । ॐ आदीश्वराय नमः । इत्ययं तारा-
दिन्यासः ततः एवं योगेऽङ्गुष्ठस्य प्रदक्षिणादानं, आदिदेवत्वात् विद्यासाध-
नकार्येच्छा समये न्यासः कार्यो. वर्षज्ञानादाराभ्य चूडामणिशास्त्रानुसारेण
पृच्छा फलं यावत् ॥ ९ ॥

ॐ जये विजये स्वाहा जयन्तेऽथापराजिते ।

ॐ आदिदेवाय नम एवं न्यासो विचिन्त्यते ॥ १० ॥

ॐ जयइति गदितार्थम् ॥ १० ॥

अथाङ्गुलीषु भागत्रये गोत्रघनायु रूपरेखात्रये शिरःप्रभृतिषु अवयव-
त्रयेषु त्रिसंख्यानियमनहेतुज्ञानाय ध्यानमाह—

अं इत्यर्हन् देवदेवो विश्वम्भरः परापरः

गुरुर्गुणशब्देनाख्यातस्तयोर्धर्मस्तदीरितः ॥ ११ ॥

अमिति । अं—प्रतिसानुस्वारत्वं शिवबीजात् सिद्धरूपेणार्हद्वयानार्थं ॥ अक्ष-
रार्थं चिन्तनया ध्यानारम्भः ॥ ११ ॥

त्रिकाळं सामुद्रिकशालाबोधकेन स्वं हस्तं वीक्ष्य किं—कर्तव्य—इत्याह—

भक्त्यादेवे गुरौ ध्यायेत्तस्मात्तत्त्वे त्रयं करे ।

लीतिलक्ष्मीं चतुर्धापि स्यादस्याराधकात्स्थिणः ॥ १२ ॥

भक्त्येति ॥ १२ ॥

अथ जन्मपत्रभावं कुण्डलिकादौ ग्रहभावनार्थं तन्मूलध्यानमाह.

यथोदयगिरेःशृङ्गे प्रागऽभ्युदयते रविः

तथाङ्गुष्ठे ग्रहाज्ञेया नखाश्चन्द्रमुखःपरे ॥ १३ ॥

यथोदयेति । प्रातः पाणिदर्शने अङ्गुष्ठस्य रविस्वरूपेणध्यानं मैमिति-
कस्याऽभ्युदयाय, यद्यपि अङ्गुष्ठस्य मध्यम्यंशे सूर्यस्थानं तथापि ध्यानसमये

सर्वोऽप्यङ्गुष्ठस्तद्भावेन भावनीयः सूर्यप्रतिबिम्बे सूर्यवत्, युक्तं चतत्, अतएव राज्ञस्तथा गुरोरासनादेर्वैनयिकोपचारः, ननु नखादिषु प्रकाशवैशिष्ट्यात् चन्द्रादिप्रतिपत्तिः सुबोधा; अङ्गुष्ठमध्यव्यंशे सूर्यश्रद्धा कथं घटत इति चेन्न; पञ्चदश्यास्थानत्वेन चन्द्रवत् सूर्यस्यापि श्रद्धानमावश्यकमेव दाहिणं हत्यंगुष्ठं मभेयजवेण दिवसं जग्मं से इति प्रकरणकार वचनाद्दिनश्रद्धाने सूर्यश्रद्धायाः सुलभत्वात्, तेन रेखोपरेखादि सर्वसूक्ष्मव्यक्तिर्दिनत्वादेव करतलेन तथा करपृष्ठे तल रात्रित्वात्; चन्द्रादिग्रहप्रकाशोऽप्यऽस्मादेववेद्यः; किञ्च पुरुषस्य स्त्रिया वा प्राङ्मुखावस्थानेऽङ्गुष्ठः प्रागेव तद्विशोऽधिपः सूर्य एव प्रागुक्तः नक्षत्रचक्रे सामान्यतो मरण्यपि प्रागेवयस्यां रविहस्ततः तथा रेवत्यपि अङ्गुष्ठ एव सूर्यपत्नी रेवाहिनमश्वस्त्रेखाप्यङ्गुष्ठमूल एव त्रिवेण्या अर्वाङ् अश्वप्रियमोजनं यवश्रेणिस्साप्यत्रैव, तथा अङ्गुष्ठेव्योममूर्ध्वगमिति । न्योमसूर्यस्याश्रयस्तदपि प्रत्यासन्नं तेन मध्यांशस्थितो रविरूर्ध्वं दृष्टित्वाद्वयोमदर्शात्यपि ज्योतिः शास्त्रवचः सुसाधम् । चन्द्रकालानले ऊर्वभागतो नक्षत्रचारः सूर्यकालानलेऽधोभागतस्तेन चन्द्र उपरि सूर्याच्चरति व्यक्तं चैतन्नरपतिजयचर्यायाम् । आगमेऽपि “ ताररविचन्दरिखा ” इति वचनात्तथैव तेन चन्द्रस्य कामोर्दीपकत्वात् महाराजत्वात् फलाहानिवृद्धेश्च हस्तपृष्ठे राहुकेतू इति राहोः प्रत्यासत्तेश्च शिवस्याङ्गुष्ठस्य मुर्द्धस्थाभिनो नखरूपत्वं तद्भागादधोभागे सूर्यस्थानमपि । तथा मासचक्रेऽपि नक्षत्रचक्रक्रमादङ्गुष्ठपूर्वमाद्रपदन्यासादङ्गुष्ठो माद्रपन्मत इति वचनम् । माद्रपदे सिंहसंक्रमात् सूर्याधिकारः अङ्गुष्ठामृतपानमर्हतां तथाऽक्षीणमहानसलब्धिप्रमुखमपि आदित्याज्जायते वृष्टिरितिस्पृत्युक्तं कार्यमपि सूर्यस्य तलैव, एवं अवनीशोदिनमणिरिति वाक्याद्राज्ञां तिलककरणमङ्गुष्ठेनैवेति लौकिक कार्यमपि बोध्यं, तथागमे पूर्वस्यां ज्योतिर्विमानवाहकतया युक्तस्य ज्योतिपेऽ-

१ तुला कोटिन्यायेन मध्यग्रहे सर्वं ग्रहस्तेन मध्यभागेरवौ सर्वत्राङ्गुष्ठे रविस्ततः साधु लोकाश्रयाद्ग्रामोऽपि साधुरित्यादिव उपचारात् अङ्गुष्ठे रविरित्युक्तम्—२ दोचंदापमासिषुदोमुरादर्वेषु इत्यागमात् ॥ ३ भीमाकोव्योमदर्शिने । ४ मुननदीपके ।

पि सिंहराशेः प्रतीतेः सूर्यस्य भवनमपि । तथास्वरोदयशास्त्रे ' चन्द्रो वामे दक्षिणे सूर्य ' इति वचनात् । दक्षिणं नेत्रं मानुरूपं यदुक्तं नुरारि नाटके—

निष्प्रत्यूहमुपास्महे भगवतः कौमोदकी लक्ष्मणः

कोकप्रीति चकोरपारणपटुर्ज्योतिष्मतीलोचने ।

याभ्यामर्द्धबिबोधमुग्धमधुर श्रीरर्द्धनिद्रायितो

नाभी पल्लवपुण्डरीकमुकुलः कम्बाः सपत्नीकृतः ॥ १ ॥

नाममालायामपि वामं तु नयनं सौम्यं मानवीयं तु दक्षिणमिति ततः पृष्ठवाभिमुख्यो मातुश्च ललाटकृतसम्पुटेतिइति वाग्मतशारीरवचनात् । अङ्गुष्ठे सूर्यस्य प्रत्यासत्तिरपि तेनाङ्गुष्ठमध्यज्यंशे सूर्यप्रतिपत्तिर्युक्तैव शिरो १ मुखं २ तथा कण्ठ ३ इति भणिष्यमाणत्वात् मुखे दक्षिणदिग् भाग नेत्ररूपयोगात्, अथान्यग्रहवत् सूर्यप्रकाशोऽपि दर्शनीय इति चेन्न; मध्यभागस्थ सूर्यप्रकाशेन सर्वस्यापि दक्षिणहस्तस्य तले सूर्यप्रकाशदर्शनात् अत एव नतत्रान्य ग्रहप्रकाशो यद्वा दक्षिणायनत्वेन स्वल्पप्रकाशः । यद्वा अ इ उ ए ओ स्वरा अङ्गुष्ठतः क्रमादिति वक्ष्यमाणत्वेन ऊर्ध्वरेखा रूपस्य अकारस्य स्वरूपेण आकार प्रत्यासत्या रवेर्दशनम् । इतरथा वाचकरूपेण सूर्याकारेण वा स्पष्टं भाव्यं न च सूर्याकारः कुत इतिवाच्यं सिंहासन दिने शाभ्यां नंदावर्तेन्दु तोरणैः पाणिरेखास्थितैर्मर्त्यासर्वाभिमानसंशय इति विवेक विलासे तदुक्तेः— अत एवाङ्गुष्ठमूलस्य नृपासनत्वं सिंहासनाकारस्य तत्र दक्षिणहस्ते सम्भवात् ततो ग्रामवासिनि लोकेग्रामश्चलतीत्यादौ आश्रये लक्षणया ग्रामव्यवहारवत् । अङ्गुष्ठो रविरिति सुष्ठूक्तं स्त्रीणामङ्गुष्ठे सूर्य रूपादर्शभरण- स्थानात्, यद्वा अङ्गुष्ठे इति सप्तम्यन्तं अङ्गुष्ठमध्ये इत्यर्थः । नखा इति अङ्गुष्ठनखश्चन्द्रस्तर्जनी नखो मङ्गलस्ततो जयायाश्च गुरुः । प्रोक्त इति सर्व-

१ अरिहंताणमिति न्यासस्थाने शशी । रविमङ्गलसिद्ध इति क्यानात्तन्यासे नमो सिद्धाणां तर्जन्या गुरुबुद्धा सूर्येति वाक्यात् "नमो आयरियाणं" इति । न्यासे मध्यायां गुरुः । साहु सणी राहु इतिकनिबध्यायां स्पष्टम् ।

तोभद्र चक्रोक्त्या मध्यान्खो गुरुः सावित्रीनखः क्रमागतः शुक्रः कनिष्ठानखः
शनिः करपृष्ठाद्धं राहुः केतुश्चेति : एवं नवग्रहमावनया सर्वेग्रहा प्रातर्द्रष्टा
प्रसन्नाः स्युः नवग्रह मुद्रिका धरणदर्शनवत् । बुधस्य सदासुरप्रत्यासत्त्या
स्वप्रकाशाद्दृग्गुणमूले नावनैव दर्शनं तत्र मणिनी आतुरेखा प्रत्यासत्या
कन्याराशि बुधस्तत्रैवोचितः । एवं पुंसो लोक रूपस्य नाभिस्थानीयो मेरुस्तत
रुत्तरभागेऽपि वामहस्ते ग्रहन्यवस्थाज्ञेया । याम्योत्तरस्योर्ज्योतिश्चक्रद्वयसद्भा-
वात् पादनखानां प्रतिफलनमात्रेण समाधिः तत एव भगवत्यां पंडिर्वाह वा
पडिसूरा इवा इतिसूत्रं व्यक्तम् ॥ १३ ॥

अथ हस्तवीक्षणो मूलमन्त्रन्यासमाह—

ॐ कारमादित्यमुखे वाग्धोनं तारकानने ।

ह्रीं बीजं भगवत्यङ्गे श्रीसौभाग्यवतीं स्थितम् ॥ १४ ॥

कलींकारं तु प्रदेशिन्यां चतुर्दिक्षु तले पुनः ।

अहं नमोनमः सिद्धवर्णाष्टकमिदं जपेत् ॥ १५ ॥

ओ३ मिति । परमब्रह्माश्रय शिवरूपत्वादादित्योद्गुणस्तन्मुखे द्विजनायका-
श्रिते ॐकारं, ततस्तिथिचक्राशिवचक्रचन्द्रचक्रादिषु प्रथमत्वात् ; नियोग
विद्याप्रावीण्यज्ञापकमुद्रापरिधानात्, ब्राह्मणी स्वरूपा त्रिकोणत्वाच्च
कनिष्ठाऽग्रे ऐमिमि सावित्र्यां मायामयब्रह्मशक्तिरूपान्मायाबीजं ह्रीमिति,
सौभाग्यमुद्रायां मुख्यत्वात् सौभाग्यवती मध्या तस्यां धनाधिकारात् श्रीमिति
लक्ष्मीबीजं प्रदेशिन्यामूले कलहस्थानात् वश्यकर्मण्यपि रक्तवर्णाधिक्येन
मङ्गलस्थानाच्च तदग्रे कलीमिति कामबीजं ततः पूर्वदिशि प्रदेशिनीं प्रत्या
सत्या अर्हतः पूर्वाभिमुखस्यानादहमिति तले तदनु कैलासचैत्ये चतुर्मुख
रचनया नमो नमः । सिद्धमिति दक्षिणापरोत्तरदिक्षु जपेत् एतस्य मन्त्रस्य
सप्तवारं जापं कुर्वन् नैमित्तिकः पुरोवक्ष्यमाणहस्त चन्द्रबलेन करं गृहीत्वा
स्पृशन् तदनु हस्तं वीक्षते यावत् “ जंभाळिका वायमिति ” मनोभङ्गा-
वास्यात् ततोमैनं कार्यमितीष्टोपदेशः ॥ १५ ॥

एतदेवाह

ततो हस्तं निरक्षितं जानीयाद्येन निश्चितम् ।

जायते वचने सिद्धिः सिद्धदेवगुराः स्मृते ॥ १६ ॥

इति स्पष्टम् ॥ १६ ॥

अथ तिथिनक्षत्रचक्रादौ पृच्छोपयोगाय मातृकाध्यानमाह—

अकार इति मध्येर्हन् आकाराद्यास्त्रयोदशः ।

अं अ इत्यङ्गुलीपञ्चदशभागेषु च स्मरेत् ॥ १७ ॥

अकार इति । अकारोऽङ्गुष्ठ शिरोभागे इकारो मध्ये ईकारो मूले उकार शिरसि ऊकारो मध्ये ऋकारो मूले प्रदेशिन्यामिति । अनेन क्रमेण षोडशविधादेवीनां ब्रह्मी प्रमुखसतीनां वा स्मरणार्थं षोडशस्वरन्यासः । अत्रानुस्वारस्य स्वरत्वं अनुनासिकस्य स्वरत्वब्रह्माशिकास्थानात् विसर्जनीयस्य स्वरत्वं अनुस्वारस्यैव द्वैरूप्यात्, पूर्वं उदात्तः परोऽनुदात्त इति मात्रारूप स्वरधर्माद्वा । चतुर्दशस्वरपक्षे व्यञ्जनत्वमप्यनयोरिति । अत्रानुक्तोऽपि स्वरोपलक्षणाद्व्यञ्जनन्यासोऽपि स्मरणीयः । तद्यथा कः खः गः इति त्रय-मङ्गुष्ठ शिरो मध्यमूलेषु घ १ च २ छ ३ इति त्रयं तर्जन्यां ज १ झ २ ढ ३ इति त्रयं मध्यायां ठ १ ड २ ढ ३ इति त्रयं सावित्र्यां त १ थ २ द ३ इति त्रयं कनिष्ठायां तथैव चिन्त्यं, एवं धकारादि हकारान्तव्यञ्जनानि वामहस्ताङ्गुलि पञ्चदशभागेषु चिन्त्यानि क्षः पुनर्वाम हस्ततले ध्यातव्यम् । तत एव सरस्वत्या दक्षिणे करं अक्षमाला प्रसिद्धा अत्र ङ जणानां ग जडे-प्वन्तर्भावी, नरपति ग्रन्थे तथा वचनात् नमस्कार स्तोत्रे तु “पद्मदुसरा अरिहंता चउसरा सिद्धसूरि ठक्ज्झाया दुगदुग सरा कमेण णंनंदतु मुणी-सरा दुसरा इत्यादि” ॥ १७ ॥

अथ ग्रन्थकृत स्वेष्टध्यानमाह—

श्रीपार्श्वो वामहस्तोऽयं फणाःशाखास्तदीयकाः ।

श्रीनाभेयो दक्षिणश्च करः शाखाजटास्फुटाः ॥ १८ ॥

श्रीपार्श्व इति । भोगप्रधानत्वाद्भोगे तद्व्यानं भोगप्राधान्यं भोगिराज-
सेव्यत्वात् श्रीनामेय इति । योगप्राधान्याद्दक्षिणे ब्रह्माधिकप्रत्यञ्जके करे
श्रीऋणमप्रमुच्यमानम् ॥ १८ ॥

निमित्तानां सर्व सम्मतत्वाद्दर्शनान्तरीयाणामञ्जलिविषयं ध्यानमाह—

विष्णुदेवोऽत्रवामस्थः कोकपिच्छकिरीटभृत् ।

नाथः शिवोदक्षिणस्थस्तस्य शाखाजटाः घटाः ॥ १९ ॥

विष्णुरिति । शिवो महाव्रती योगेश्वरस्तस्य जटास्तेजो रूपाः ॥ १९ ॥

अथ हस्तद्वयवीक्षाया प्रागेवद्विद्विक्ताया निश्चये ध्यानमाह—

तयोर्योगे यथोक्तः परमं मङ्गलं भवेत् ।

तथाञ्जलिविधानं च सर्वदा सर्वमङ्गलम् ॥ २० ॥

तयोरिति । श्रीपार्श्वोऽत्र सङ्क्षेधनामाविष्णुस्थापितत्वात् अकारवाच्यः,
अकारवाच्येन विष्णुना स्थापितः स्वयमकारवाच्य एव कर्तरि पञ्चैत्यादि
सूत्रेषु तथा रूपात् । यद्वा—अथसेनिरिति नाम्न एकदेशे आ इति ब्राह्मं
उसम इति नामैकदेशे उ इति ततस्तयोः पार्श्व ऋणमयोर्योगे ॐ इति अर्द्ध
मागधभाषाया अर्द्ध संस्कृतस्येति मिश्रभाषा आहकम् । स्वेष्टदेवत्वात् एवं
व्याख्या । न चेत्, अः अर्हन् उः शम्भुः सिद्धः परमेश्वरः तयोर्योगे ओ३मिति
परमं मङ्गलं — तथा अञ्जलिकरणं मङ्गलं नत्वेकहस्तस्तत एव सूर्याद्यर्ध-
दानेञ्जलिकरणं चैषवन्दनायां स्वमतेऽप्यञ्जलिमुद्रा प्रसिद्धा एतेन हस्तद्वयेऽ-
पि कलं वाच्यम् ॥ २० ॥

अथ पृच्छा विषये मन्त्रमप्युपयोगाय तदाह—

ॐ हरहुं हः सरसुंसः क्रमतः पञ्चाङ्गुलीषु राजमुखात् ।

न्यासो यन्त्रो हस्ते स्थाप्यं तत् सर्वतोभद्रम् ॥ २१ ॥

ओ३मिति । सर्वाधिकारविस्तृतमेतत्, स्वागमप्रसिद्धमङ्गुष्ठादन्यथा
सर्वतो भद्रचक्रं नरपतिजयचर्या अन्योक्तं विचारणीयम् ।

एवं ध्यानविधिप्रधानमाधिकाभ्यासाधिकारात्परं
 ज्ञात्वा तत्त्वसचिःशुचिशुचिधिया श्रीहस्तसञ्जीवनम् ।
 श्रीमद्भागवतं प्रसिद्धनतुलं सान्निध्यप्रासादयन्
 यद् यद्वक्तिफलं कलङ्कविकलं तत् सिद्धिमायात्यलम् ॥ १ ॥

॥ इति हस्तसञ्जीवने ध्यानाधिकारः ॥

अथ नाम माला ॥

अथ कस्य चित्तथाविधनाममालान्तरज्ञानाभावेऽपि अस्मादेव ग्रन्था-
 द्वोपाय-उपयोगिनामान्याह—

हस्तः करः शमः पाणिः शयः पञ्चाङ्गुलीः सलः ।
 पञ्चशखः पञ्चशिखः पञ्चाननोवरप्रदः ॥ १ ॥
 महाब्रह्मानन्तवीर्यो महीदेवश्चसिद्धिदः ।
 सिंहासनशक्तिशाली महावीरसुरायुधे ॥ २ ॥

हस्त इति । हस्त्यनेन हस्तः, पुङ्खलीबालिडः कुर्वन्त्यनेन कीर्यते वा
 कर शाम्यति शमः, पण्यतेऽनेन पाणिः, शेतेऽस्मिन् सर्वं शयः, एवं सर्वत्र
 निष्पत्तिर्नाम्नोऽवसेया, पञ्चाङ्गुल्यादिनामानि तत्तदाकारक्रिया गुणोत्पन्ना-
 नि महाब्रह्मेति ज्ञानमयत्वात्, महादेवो नसचन्द्रधारित्वात् सिद्धदो योगीन्द्रा-
 दिहस्तसम्बधात् सिद्धिरष्टधासिद्धयत्यतः । सिंह—अस्य निक्षिपत्यनेन
 सिंहासनः सिंहबाहन इत्यपि श्लेष नाममालायां भुजदलमिति ॥ २ ॥

अरूपाश्चाङ्गुलो हंस-शिवो राजा चतुः प्रियः ।
 भोगीगणपतिर्विष्णुर्मेरुः सूर्योक्षयो वटः ॥ ३ ॥

अङ्गुष्ठ इति । अङ्गुं शरीरावयवं शिरामुखकण्ठलक्षणं वक्ष्यमाणं लताति
 अङ्गुलः हंसो जीवस्यात्र नाड्यां परिभ्रमात् अत एवाङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्थं
 क्षिप्रमाक्षेपमारणमिति वाग्मटे शरीरचतुर्थाध्याये । शिवोहस्ते विवस्तिरूपेण
 ऊर्ध्वीकृते शिवस्थानलाभात्, राजा राज्ञां तेन तिलककरणात् तन्निष्ठनखस्य
 महाराजत्वात् श्रूयते । चागमे सकृत्स देविंदस्स देवरणां सोमे नार्म महाराया
 इति भगवत्यामाश्रितस्य महाराजत्वं चनसोऽङ्गुल्यः प्रिया यस्य कार्ये तामिः
 सङ्गमात्, भोगीति कामशास्त्रेऽङ्गुष्ठात्कामकलावृद्धः । अक्षीणमहानसादि-
 सिद्धियोगाद्गणपतिर्विष्णुरङ्गुलीषु व्याप्येयवमालात्रयधारित्वात् मेरुसम्य
 पार्श्वचन्द्रसूर्यस्थित्या अङ्गुल इति नाम्ना विवस्तिहस्तादिमानमूलत्वाच्च
 मेरुरपि सर्वक्षेत्रमानमूलमागमसिद्धं, तत एव ध्रुव राशित्रयं तत्रैव
 सूर्यः पुंस्त्रियोः पुरुषस्यैव प्राधान्येन दक्षिणनाडीवत्त चैवं दक्षिणाङ्गुष्ठे
 नखरूपचन्द्रवैयर्थ्यम् । हस्तस्य वामावाङ्गोमयात्मकत्वेन चन्द्रस्यापि योगात्
 ततोऽपि राजेति नामाप्यस्य यद्वामाशसीस्थाने चन्द्रसूर्ययो संगमात् । अक्षयो-
 वटोऽत्र शकुनपक्षे भयणत्वेन यक्षाश्रयत्वात् अथवा प्रागुक्त त्रिवेणी स्थानात्
 शिवरूपाच्च ॥ ३ ॥

अङ्गुल्यः करशाखास्तारङ्गुर्यः करपल्लवाः ।

त्रिपुराकरजांवाध मायाः कामदुघा मता ॥ ४ ॥

अङ्गुष्ठ इति । अगत्यङ्गुरिः लब्धेङ्गुलिः । त्रीणि पुराणि पर्वरूपाणि
 यासुतिपुराः करजानां नस्तानां अम्बा इव करजाम्बाः स्त्रीणां कामविलासेङ्गु-
 लीनां मोटनम् । यदुक्तं—

वेण्याः संयमनं विलासगमनं कर्णादिकङ्कड्यनं

निश्वासोक्तविदर्शनं स्मरकया हस्ताङ्गुलिस्फोटनम् ।

दृष्ट्वा बालकचुम्बनं सुहस्रं गाढावनिष्ठीवनं

भावैर्विशतिमिहितानि कुरुते सौख्यानि कामाकुला ॥ १ ॥

तेन माया हेतुत्वान्मायाः कामदुषाः सर्वसिद्धिकारित्वात् ॥ ४ ॥

मायाग्रहे यथा योगमङ्गुष्ठः क्वचिदुच्यते ।

पञ्चाशाखः करस्तस्याङ्गुली शाखेति सूत्रणात् ॥ ५ ॥

मायाग्रह इति । माप्यरूपमेतत् ॥ ५ ॥

प्रदेशिनी तर्जनी स्यात् शत्रुहाद्यागवेपणी ।

ज्येष्ठा तु मध्यमामध्या लक्ष्मी सौभाग्यवत्यपि ॥ ६ ॥

प्रदेशिनीति । प्रदिश्यतेऽनया प्रदेशिनी, तर्ज्यतेऽनया तर्जनी अत एव भगवत्या चमराधिकारे-दाहिण हत्यपणसिणीए अंगुठण हेणय वित्तिरिच्छ मुहं विडंभेतीति पाठः भयोत्पादको न हेतुसूचकः । विवादालापे एतस्याः पुरस्कारे शत्रुपराजयात्, शत्रुहा शक्तिपूजने कुंकमेनाथ सिन्दुरैर्द्रवैः शक्तिप्रपूजयेत् तर्जन्यां जयशब्देन, ततो अनामिकयाशिवमिति कौलशाले शक्त्यधिकाराच्च मन्त्रन्यासे अङ्गुलीषु आद्यत्वात्, तर्जनी मध्ययोर्मध्येऽन्तरालाभावे आद्यवयः सुखसूचनाद्वा आद्या लक्ष्मीः अनया जापे लक्ष्मी वृद्धेर्मणिबन्धापयद्वा संपत्ता मज्झिमंगुलीइ जा रेहा साकुणइ घणसमिद्धं देसरखायं व आयरियं । इति रेखा विमर्शने वक्ष्यमाणत्वात् ॐ विष्णुपत्न्यै नमो मध्यमाभ्यां वषट् इति श्री तन्त्र संहितायां न्यासस्थानाच्च ॥ ६ ॥

अनामिका च सावित्री गौरी भगवती शिवा ।

कनिनीका कनिष्ठान्त्या लघुस्तारा च काञ्चनी ॥ ७ ॥

अनामीति । नामग्रहणायोग्या अनामासैव अनामिका ग्रन्थोऽनया शिर-
च्छेदात् सवः स्नानं दैवतं अस्या सावित्री गौरी कुमारी भार्वातदपि मेपादि
राशिचक्रे कन्यास्थानात् सिंहाश्रयाच्च शिवाशान्तिकपौष्टिकार्थं पूजाधिका-
रात् कनतिदीप्यते कनीनिका । काञ्चनस्थानत्वात् काञ्चनी एतस्या रुधरेण
काञ्चन सिद्धेर्वा ॥ ८ ॥

विंशोपकाग्रन्थिपर्व स्थानभागांशसन्धयः

कन्दो नृपासनं पीतं गरुडोऽङ्गुष्ठमूलके ॥ ८ ॥

विंशोपका इति । नृपासनमत्र नृपो राजाङ्गुष्ठ एव अत एवात्र राजयो-
गवतः अपत्यानि अङ्गुष्ठमूलरेखाभिर्विचार्यन्ते पट्टरेखा सिंहासनाकारस्यापि
संभवात्, गरुड इति विष्णुवाहनत्वात् अश्वस्य तार्क्ष्यस्य रेखास्थानत्वाच्च ॥ ८ ॥

हस्तस्यादिर्मणिचन्धो मणिरत्नाकरोऽपि च ।

करभोस्मादाकनिष्ठमुष्टौवक्रीस्तमूधरः ॥ ९ ॥

हस्तस्येति । रत्नाकरः मत्स्यस्थानात्, करभो नाम साम्यात् । उच्चनीच
रूपत्वात् पश्चिमदिग् भवत्वात् उष्ट्रः वक्रत्वं सर्पनक्षत्राश्रयात् पश्चिमायां
कटकबाहुल्याच्च ॥ ९ ॥

अवहस्तोहस्तपृष्ठं तमः शून्यं वियन्निशा ।

ग्रहस्तस्तालिकातालस्तलो भुतलगर्भकौ ॥ १० ॥

अव हस्त इति । मातर्हस्ततलस्य दर्शनोक्तेर्दिनखे सिद्धे पृष्ठं निशाराहो-
स्तमसोवस्थानात्, तमोपि चन्द्रादीनां स्थानात् वियत अत एव न रेखा-
बाहुल्यम् ॥ १० ॥

पुनर्मयो भुजाकण्ठः करेशुकः पुनर्मवः ।

कामाङ्गुशोमहारजः करजो नखरो नखः ॥ ११ ॥

पुनर्मव इति व्यक्तम् ॥ ११ ॥

करपुष्पं रत्नकान्तिः शत्रुघ्नकरदीपकः ।

पितागोत्रवलं मूलं वक्षो धमा मनोघृतिः ॥ १२ ॥

करपुष्पमिति । मेघपुष्पवत् पितेति गोत्रादीनि पुरुषस्यात्र विचार्यन्ते १२

१ आक्षेपानां प्रक्षेपक्रियापरिचयानां अपपूजादितु तस्या प्राधान्येन तर्जन्यादिव स्वामि-
नादा नधिष्ठितत्वाच्च कोमार्थम् । २ वैद्यशास्त्रेऽर्कः कृत्स्नस्य नामसाम्यात् ख्यादिशब्द-
वाच्यत्वं प्रासिद्धं, सिद्धान्तेऽपि भगवत्या धर्मास्तिकायै नामसाम्यात् चारित्रधर्मनामानि-
गणिते ॥

माता धनं सुखं कोशः साहसं पालिकारतिः ।

आयुः स्याज्जीवितं तेजः स्वभावश्च प्रमातनुः ॥ १३ ॥

मातेति । मातृजन्यसुखमत्र विचार्य, पालिका धात्री रतिः पुरुषस्य धनस्वजातादिना सुखसंवेदनमिति । एतत् सर्वं तद्रेखा स्वरूपात् एवमायुरेखातः स्वभावादिर्ज्ञेयं, तेजः सात्त्विकप्रकृत्यादिकं प्रमाबुद्धिः सहजा ननु विद्या—अध्ययनादिका तस्या अन्यरेखास्थानात् यद्वा मतिरप्राप्ता विषया बुद्धिः साम्प्रतदर्शिनी अतीतार्थास्पृतिर्ज्ञेया प्रज्ञाकालत्रयात्मिका, तनुः शरीरं सामान्यतस्तत्र सुखदुःखाद्यवस्थानाद्धेतु अवयवादि विशेषसुखं तस्य सकलहस्त-पुरुषवीक्षणेन अग्रेकथयिन्यमाणत्वात् ॥ १३ ॥

प्रदेशिन्यादिमूलानि नामतोप्यर्थतोऽपि च ।

कलहो राजमैश्वर्यं यशोऽनुक्रमतो मतम् ॥ १४ ॥

प्रदेशिनीति ॥ तुर्यपदे भाग्यं चक्रमतो मतमितिहस्त बिम्बकारमते ॥ १४

प्रदेशिन्यादिभिः सार्धमङ्गुष्ठे विततीकृते ।

प्रदेशः तालगोर्कर्णवितस्तप उदाहृताः ॥ १५ ॥

प्रदेशिनीति । अत्र मानाभिधानं तद्विवस्तिः कर्त्तव्यं रक्ष्यते तदाङ्गुष्ठदितः शीर्षाद्यवयवाः स्फुटं लक्ष्यामूर्द्धाङ्गुष्ठो भूजायुग्ममित्यादेस्तथा शिरो मुखमित्यादिः पुरुषाकारात् तत्रापि तर्जनि वामहस्तः मध्यादक्षिणः हस्तोऽत्र सर्वं भुजारूपः शिवादक्षिणः पादतारा वाम स्त्रियामध्या वामो बाहुस्तर्जनी दक्षिणः शिवावामः पादः तारा दक्षिण इति न एव सुरभिमुद्रायां परिधयन्त्रे स्वरोदये च पूर्वोत्तरदिशोरैक्यं याम्यपश्चिमयोश्च तेन तत्तद्विगाधिपमहमैत्रीति बोधार्थं प्रदेशादिप्रयोजनं शास्त्रान्तरात् वाच्यम् । इति नाममाला ।

१ अत एव प्रज्ञानना वृत्तौ रत्नप्रभेद्यत्र प्रमाशब्दोऽत्र सर्वत्रापि स्वभाववार्त्तानि ॥

२ न्यूनत्वेन अप्राधान्यात् मध्या दक्षिणः अधिकत्वात् ।

अथ हस्तावलोकनविधिः

प्रातः शुचिः कृतस्नानो देवानभ्यर्च्य सादरम् ।

मुगन्धिद्रव्यैः पुष्पैश्च नैवेद्यैर्विविधैस्तैः ॥ १ ॥

प्रातरिति । यादिने हस्तस्य दिदर्शयिष्या ततः प्राग् दिने नैमित्तिक गुरोः पार्श्वे गत्वा प्रजापयति । प्रातरहं हस्तो द्रष्टव्य इति, इयं निमन्त्रणा शकुनान्वेषणं तदावश्यकी ततो गुरुः प्रागुक्तमन्त्रमष्टोत्तरं शतवारं जपित्वा धूपोक्षेपणपूर्वमिष्टं स्मरन् शर्यात् ततो ब्राह्मणमुहूर्ते गुरुयजमानैर्निद्रा-विमोक्षेण स्वस्वधर्म्यक्रियाजापादिकाः कृत्वोत्सर्गकरणादिना देहाविगृह्णित्वा कुरुतः ततः स्नात्वा देवपूजाविधेया इत्यनेन नास्तिकता परिहारः । देव-सान्निध्यं च स्यात् तथैव फलोपत्तेः निमित्तज्ञानफलकथनं चास्तिका नामेव न्याय्यम्, तदितरेषामयोग्यत्वात् ॥ १ ॥

गुरुं नत्त्वोपदेशञ्च श्रुत्वाधर्मस्य तत्त्ववित् ।

प्रतिलभ्यान्नपानार्थं विधिना भुक्तभोजनः ॥ २ ॥

गुरुनीति ॥ अतः प्रायो भिक्षुरेव गुरुः, समुद्रमपेस्ताद्रूप्यात्, स्कन्देन सामुद्रिकशास्त्रं कृतमिति शांभवास्तत्र शास्त्रादौगणेशं नमस्कारात् सकोप-रुद्रेण समुद्रे शास्त्रं प्रवाहितं देवेन्द्राग्रहात् पुनरुद्धरणे सामुद्रिकमिति, कथा तथापि कुमारकृतत्वात् ब्रह्मचारी तदयोगेगृही द्विजन्मादिरपितस्य सिद्धान्तादिना सत्कारः बहुवचनं पूजास्वापकं नतु गुरुत्वाहुल्यं तस्याग्नेश्विषेयात् विधिनेति कटुकपायवर्जितमधुरदुग्धादिना नाधिकं न स्वल्पं न अतुसाभ्यादिविरुद्धं न विपमासनमशनं कार्यकरणीयमिति विधिः । आहारसदृशोद्धार इति न्यायात् वाचिमायुर्थं सर्वे बुद्धिमदागौण्या इति मनसि बुद्धिपाटवं काये-प्युच्यमानं विशेषस्तदभावे द्रष्टुर्निद्राजाड्यादिसंपादनेन रेखाफलभावनाविरोधात् करदर्शयितुः शरीरवाधया श्रद्धाविकाराच्च, ननु हस्तवीक्षणाम्भोजनोत्तरमेवेति

कुतः प्रातः स्वहस्तदर्शनवत् परहस्तदर्शनेऽप्य बाधकात्, तिथिपत्रेण तिथ्यादि श्रावणस्येव हस्तरेखाफलश्रावणस्यापि ज्ञानहेतुत्वेन विशषतः प्रातरेवौचित्यात् अत एव चिकित्सकानां नाडीपरिक्षणादि प्रातरेव तदवसरे द्रष्टुर्ज्ञानैर्मल्यात् दर्शयितुरपि वातादि विकारशान्त्यानाकुलत्वाच्चेति चेन्न ।

रिक्तपाणिर्नपश्येच्च राजानं दैवतं गुरुम् ।

नैमित्तिकं विशेषेण फलेनफलमादिशेत् ॥ १ ॥

इति वचनात् श्रीफलादेरादानेऽपिगुरोः पुरो ढौकनात् करदर्शयितुः पाणे-
रिक्तत्वात् पाणेः फलं लिप्सुः पाणिमेव प्रथमं पूजयेत् ग्रहफललिप्सोर्ग्रहपूजा-
वत् एवं ज्ञीप्सोरपि पुस्तकपूजावद्वस्तस्य पूजामोजने एव नानारससंसर्गात्
तेन पञ्चाङ्गगुल्याः कराधिष्टायिकाया देव्या भोगप्रियत्वात् द्वयोरप्यु-
परिप्सादः अतः “ शतं बिहायभोक्तव्यमिति तथा प्रथमं भोजनं फलमिति
च लोकोक्तिरेव प्रमाणयितव्या यथाधिकारमधिकृत पूजैव श्रेयसी रणे शस्त्रा-
श्वगजमटभूजपूजनवत् शकुनावसरे बलिपिण्ड दानादिना भाषणार्चनवद्वा न
चैव चन्दनादिनैव तदर्चनमस्तु इति वाच्यम् । ततोऽपि नैवेद्यरूपस्य तथा-
क्रमेण मदनाहुतिविधिरिति सौन्दर्यलहरीं होमरूपस्य वा भोजनपूजनस्य
प्राधान्यात्, अथ भोजनेन भोक्तुरात्मन एव पूजा किं तत्र हस्तस्येति तन्न;
अवयवावयविनो सर्वथा भेदाभावात् यन्नियमितमवाप्य यत्क्रियते तत्तत्रैव
उपतिष्ठते, चक्षुस्तेजोनिमित्तमव्यवाह्रियमाणस्याप्यथस्थ चक्षुर्विषयपधानवदि-
त्येवं हस्तस्यैव तत् प्राप्तेश्च, अतस्तर्जनीमप्युच्चैः कृत्वा न भोक्तव्यमिति ।
किञ्च प्रातर्धर्मकर्मशौचाद्याचारस्यावश्यकत्वादुभयोस्तल्लोपे ऐहिकामुम्भिक
फलविरोधेन दोषोऽपिधर्माचारस्य करणेण मुक्तस्य मुक्तिसमयादर्वाक् करवी-
क्षणे सत्युभयोराकुलतया रेखाफलानां सम्यग् भावनां विना द्रष्टुर्वाक्य-
विसंवादः परस्य श्रद्धामग्नस्तेन सामुद्रिकशास्त्रवितवीफलकथनमर्थ विद्या-

रूपं धर्मार्थकाममोक्षा इति क्रमापेक्षया धर्मानन्तरमेव प्राप्तावसरं शुभाय—
 अत एव विवेकविहासे भोजनोत्तरमेव सामुद्रिकनकाशः प्रोक्तो; भोजनोत्तरमे-
 वाधे कार्य इत्याशयिनः तत् समये कुतिधि—कुवार—कुयोगादि फटनाशात् ।
 यदुक्तं व्यवहारादर्शे—

तिथ्यक्षवारप्रमथाविरुद्धा योगाश्रयणादिषु दोषदाः स्युः ।

चन्द्रेऽनुकूले शुभदादिनाद्धिद् यामात्परं वाथवदन्ति केचिद् ॥ १ ॥

अत्र एव भौमे सर्वकार्यं भोजनोत्तरमेव भोजनस्यापि दोषनिवारकत्वेन
 प्रसिद्धेः वैरविनाशस्य ततः साक्षादुपलम्भात् नवगृहे भोजनोत्तरमेव प्रवेशः
 प्रवीणानां शास्त्रीय इति तेन सामुद्रिकेऽपि तत्तत्तिथिवारादि चक्रमुपयोगाय
 यक्ष्यति ।

न चैवं दानाध्यायनशास्त्रश्रुत्यादि नामाकुलत्वमयाद्भोजनोत्तरता प्रसङ्गः तद्वि-
 याणां धर्म्याणां उपा प्रशंसते गर्ग इत्युक्तेः कालस्यापि तत्तत्क्रियाफले प्रयो-
 जकत्वात् प्रातरेव समुचितत्वात् कदाचित्कस्यचिद्भोजनोत्तरत्वेऽपि इष्टा
 पत्तेश्च, एवं च कस्यचित्पापामनो दर्शनस्पर्शनालापनामप्रहृदिप्रसङ्ग
 जन्याशुभमपि भोजनोत्तरता नियमे निवारितं स्यान्नचेद्यादृशो दर्शनं तादृक
 शुभमशुभं वा भवत्कोपि निवारयेत् यदुक्तं वाग्मटे शरीरे—

चतुर्थेऽह्नि ततः स्नात्वा शुक्लमाल्याम्बराशुचिः

इच्छन्ती भर्तृसदृशं पुत्रं पश्येत् पुरःपतिमिति ॥ २ ॥

शकुनशास्त्रेऽपि एकत्र सार्थे प्रजतामित्यादिना दर्शने शुभाशुभं व्यक्तमि-
 त्येव वक्ष्यते । न च कस्य चिद्दार्मिकस्य दर्शने शुभसम्भवात् प्रामातिकमपि
 किं न कर्वाक्षणमिति वाच्यं प्रावाहिकः पन्था अनुसरणीय इति न्यायात्
 सूत्रस्य बाह्यव्ययित्वात्, अन्यथा क्वचिदावश्यके सूर्योदये घटी चतुष्टय-
 मध्ये सूर्याभिमुखं स्थित्वा रूप्यनाणकमुसमक्षिका सान्निध्येन हस्ते
 किञ्चिन्मात्र फलोक्तानैकान्त इति स्वहस्तदर्शनं तु दर्पणवत्सूर्यवद्वा
 प्रातरेवकार्यं परहस्तदर्शने तु द्रष्टुः करोपरिपरकरन्यासान् स्वपुण्यस्याच्छा-

दनमेव दर्शयितुः स्वं पुण्यं परहस्ते न्यस्तमिति भावनया भोजनोत्तरतै-
वोभयोः योश्रेयसी स्वस्वपुण्यस्य स्वसंयोगात् इतिकृतं विस्तरेण ॥ २ ॥

सुवेपथ्विन्तयाहीनः समधातुर्जितेन्द्रियः ।

हस्तं श्रीफलपुष्पाद्यैः प्रपूर्य विनयान्वितः ॥ ३ ॥

सुवेप इति । उत्साहवर्द्धनमेतत्, चिन्तयाहीन इति एकाग्रमनस्कत्व
ख्यापनं समधातुरिति । वाताधिक्ये जाड्येन वक्ष्यमाणातीतानागतवस्तुप्रत्यय-
विस्मरणात्, पित्ताधिक्येऽस्थानेऽपि क्रोधान्धमवनात् । कफाधिक्ये मनोमह्लाच्च
न स्वस्थता ततश्चित्तायत्तं धातुबद्धं शरीरं चित्ते नष्टे घातवो यान्ति, नाशं
तस्माच्चित्तं यत्नतो रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवतीति वचनात्
धातुषु न प्रकोपः श्रेयान् तत एवंविधिना इति प्रागुक्तम् । हस्तमिति ।
श्रीफलं नारीकेरं सर्वफलमुख्यत्वाच्चिरस्थायित्वान्माह्वल्यमेतत्, आद्य
शब्दात् रुप्यनाणकसंग्रहः मुद्राया रुप्यनाणकेन सह समुद्रस्तत्प्रधानं
सामुद्रिकमिति शास्त्रीयान्वर्थाश्रयणात् । केचित्तु आज्यैरिति पठन्ति तत्राज्यं
राज्यं प्रयच्छतीति शकुनशास्त्रात् स्वप्न शास्त्राद्वा-धृतेन हस्ताभ्यञ्जनं
कार्यं तिलकेन शूलादि दोषवतस्यापि दुष्टस्पर्शच्छायादोषवारणत्वात् ॥ ३ ॥

हस्तमे सद्गुरोः पार्श्वे स्वहस्तं दर्शयेत् मुधिः ।

निर्दम्भः शृणुयात्सर्वं श्रद्धया गुरुणोदितम् ॥ ४ ॥

हस्तमे इति । अनुपद्वेष्टेण व्याख्यातमेतत् यथाहि-जन्मपत्रादिवि-
लोकनं स्वरोदयादिविमर्शनपूर्वमेव कार्यं यद्वातीथिवारभयोगांके मास
राशिवयोङ्गं समीक्ष्य मुनिभागेके शेषे शुभं न शून्यतः । इति विमृश्य
जन्मपत्रं विचार्य तथाऽत्रापि नक्षत्रचलं ग्राह्यं एते न सर्वेभ्यः समयस्य
वलाधिक्यं प्रोक्तं हस्तं दर्शयेत् क्रिया योगाच्चतुर्भिः कलापकम् ॥ ४ ॥

जितेन्द्रियस्य श्रद्धालोयत्फलं कथ्यते बुधैः ।

स्वमयज्जायते सत्यं तत् सर्वं नान्यथा पुनः ॥ ५ ॥

जितेन्द्रिय इति । श्रद्धालोः श्रद्धावतः सर्वत्र शुभाशुभं फलं प्राप्नोति
श्रद्धाया एव मुख्यहेतुत्वात् । श्रद्धाया संशये फलसंज्ञयः नभोगामिवि-

पाराधयितुर्वाणिज इव तत्रिश्रये . फलस्यावश्यंभावश्चैतस्यैव तत्रैवकथानके
स्वप्नवदिति “ मूलदेवभूपचरिते ” यथा पूर्ण चन्द्रस्य स्वप्नदर्शने मूलदेवस्य
राजप्राप्तिस्तस्यैव साहचर्येण तथैव स्वप्नपेशकस्य भरटकस्य गोधूमाभूषस्यवृत्त
पक्वस्य खण्डापूर्णस्य सशाकस्य प्राप्तिरिति तेन यद्वैव निमित्तेषु परमं शुभा
शुभवीजमिति ॥ ५ ॥

अथ सद्गुरोरितिकथनात् गुरुस्वरूपमाह—

ब्रह्मचारी क्षमाशीलः कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।

दक्षो गुरुक्रमायातो वाक्सिद्धः स्वक्रियारतः ॥ ६ ॥

ब्रमेति । ब्रह्मभैषुननिवृत्तिस्तच्चराति ब्रह्मचारी यद्वाजनसमक्षपरीतस्मी
मात्रप्रवृत्तिमान् अटम्पटः ज्ञानाम्बासीवा सूचिगिति ब्रह्मभाषायां यथाविधि
शौचाचार दक्षः पूर्वापराविरुद्धवाक् गुरुपारंपर्येण ज्ञान शान्तरहस्य स्वकि-
यारतः कुलोचिशमार्गोन्गाभी सन्तुष्ट इति ॥ ६ ॥

सन्तुष्टः श्रद्धयायुक्तस्तरस्वी विजितेन्द्रियः ।

नाना शाराविवेकज्ञः स्थिरचित्तो गुरुर्मतः ॥ ७ ॥

स्वल्पलभेऽपि न क्रुपः श्रद्धायायुक्तो न नास्तिकः तपस्वीप्रतोपासना-
दिरतः विजितेन्द्रिय चापस्त्यः, अनेक शान्ताणां परमार्थवेत्ता । मनसि पद-
वान् इदृशस्यगुरोः सभ्यं ज्ञानोदयावच्छेदराणां भावनाविशुद्धेः फलकथने
निश्चयार्थः मुख्य इति ॥ ७ ॥

अथ फलपथनेविमर्शमाह—

कुलं ज्ञानिस्तथा देवमाकारं जन्मजान् गृहान् ।

धर्मं श्रद्धां च विज्ञाय समयतः फलंवेदेत् ॥ ८ ॥

इति बाह्यस्थितेर्लेक्षणं देशेपिलक्षणात् द्रव्यकालमावादिरपिलक्षणं; अकारो
 गौरश्यामह्रस्वदीर्घन्यूनाधिकावयवललाटौष्ठरेखादिर्जन्मपत्रे ज्योतिर्मतप्रवृत्ते-
 सति ततो ग्रहावीक्ष्यास्तदभावे वक्ष्यमाणाः सामुद्रिकरीत्या ग्रहाः धर्मः शैव
 जैनबौद्धादिस्तुरप्कादिर्वाश्रद्वातचतुर्द्वस्तु तच्च प्रतिपतिरेतत् सर्वं चकारात्
 बयोरुपचेष्टा भाषाव्यवसायादिमपि भावं विमृश्य समयोवसरस्तद्वेत्ताफलं भूत-
 भवद्वाविपदार्थरूपं वदेत्-कथयेत् । किञ्चिद्व्यभिचार चौर्यादिस्वभाव एकान्त
 एव वाच्यो न जनसमक्षं तेनावसरः सम्यक् परीक्षणीयः । हस्तवीक्षणे वाच्य
 फलसंग्रहं धृतानि यथा—

आयुः पूर्वघनसुरवमतः पैतृकं मातृकं वा
 लभ्यं नारी चरितमरितः कष्टमन्यन्निवेद्यम् ।
 विद्याकोशः परिजनकथा भ्रातृपुत्रादि संख्यां
 मैत्रीसेवानृपपरिचयो बाहनं गोघनादि ॥ १ ॥
 देशभ्रामार्थवर्णव्यवहरणादिशां लभ्यमुत्साहमाग्ये
 धर्मः सौभाग्यवृत्तीश्च सुरकुलधनं राजयोगोऽथकीर्तिः ।
 अन्यस्त्री प्रीतिसंगौजनिरपिमरणं कृष्णपक्षेऽन्यथावा
 रात्रौ यद्वा दिनेतच्छ्रुतमशुभमथोर्वर्षमासादिजन्यम् ॥ २ ॥

पूर्वे वयस्युत्तरके सुखं स्त्री
 मृत्युः पितुर्वा प्रथमं जनन्याः ।
 मनः प्रसादः प्रमुता प्रताप
 तथा रणे संनिहिताजयश्रीः ॥ ३ ॥

पूर्वोऽवतारः परलोकसंपत् व्याघ्रेमसर्पादिभयं विपत्तिः ।
 शास्त्रावबोधः स्वजनानुरोधः स्वमकलाकौशलमांसलत्वम् ॥ ४ ॥

इत्यादियावन्नमनो वैरूप्यं तावान्निरूप्यम् ॥ ८ ॥

गुरुकर्तव्यमाह—

गुरूपन्नासनासीनो वाङ्मयं हस्तजीवनम् ।
 संपूज्य संस्मरन् स्वेष्टं गुरुरेवं वदेत् फलम् ॥ ९ ॥

गुरुरिति । पद्मासनमत्तत्रक्षणोऽधिकारादर्थविद्यारूपत्वेन लक्ष्म्याः सन्नि-
धानाय हस्ताधिकारात् हस्तसंजीवनस्थान्यस्य वा कररेखा प्रकरणादेः पुस्त-
कस्य लेखंगमरिचं चूर्णेन पूजेतोष्ट्रोपदेशः, अत एव मुखमर्द्धं शरीरस्येति वच-
नात् सामुद्रिके मुखं-पथानं तस्य भोजनकार्यनियतदक्षिणहस्तेन सह
संयोगरूपाभूक्तिपूजा पूर्वविधया इति कथितमपस्त्रात् रेखाविमर्शनस्य ध्यान-
रूपत्वेन भोजनोत्तरत्वाया एव सौष्टवकारणत्वेनावश्यकत्वात् । यत् उक्तं
सूत्रकृदङ्गवृत्तौ—

मणुर्णं भोयर्णं मुच्चा मणुर्णं सयणासर्णं ।

मणुर्णंसि अगारंसि मण्डणं सायए मुणी ॥ १ ॥

एतेन मनः प्रसुप्तिपूर्वकमेवकरवीक्षणमिति । स्वेष्टं देवं गुरुं च संस्मरन्
गुरुः फलं निर्दिशेत् ॥ ९ ॥

हस्तविलोकने नियमाह—

दिने चैकस्य पुंसोवाद्ययोर्हस्तं विलोकयेत् ।

हस्तं ह्यं दक्षिणे हस्ते न्यस्यावहितमानसः ॥ १० ॥

दिन इति । एकस्य द्वयोर्वापुंसोः करवीक्षादि न एव द्वयोरेवेत्युभयथा-
नियमः । तथैव अनाकुलत्वेन रेखाणां स्पष्टावमासनेन दक्षिणहस्ते सूर्या-
श्रयेणयोग्यत्वात् । द्वयोरेवेत्यत्र स्वशरीरे हस्तद्वयस्यैव संमवानियमः ।
किञ्चिद्दामेऽपि फलं विचार्यमिति । हस्तचतुष्कं द्वयोः पुरुषयोर्यायतइति,
तत् पुरुषोत्तमस्य धर्मस्यगुरु शिष्यादेर्योगं तथालोकेऽपि राजामात्ययोः पितृ-
पुत्रयो र्वधूवरयोरित्यादिसम्बन्धे द्विष्टत्वेन सकलकार्यसिद्धौ चतुर्भुजत्व नियम
एव बीजं स्त्रियास्तु पुरुषस्यवामाहत्वादेकस्या एवकरवीक्षा चतुः कर्णस्थिरि-

१ द्विष्टकस्य दक्षिणहस्तेन पूर्व लब्धेन पुस्तकपूजा २ तदनु वामेन मारिचः पुस्तक-
पूजा यवनस्यपूर्वं वामेन मारिचः ततो दक्षिणेन स्वर्गः पुस्तकपूजा ॥ ३ बहुना करवीक्षणे
ध्यातुल त्वादिना वक्तुर्वाक्यं विमंवादान् दर्शयतुः यद्वाभङ्गेन कल्पाभावात् हस्तमिति
पुरुषस्ययोगाङ्गप्राधान्येन आर्जवत्वा दक्षिणा भागएव पारोक्षिको दक्षिणहस्ते
वसाधरणं कार्य भोजनमेवेति तदुत्तरमेव करवीक्षणं निष्पन्नं प्राक् । ४ प्रयन्नाधिरया
दक्षिणं हस्तं पूर्व तदनु वामं च विलोकयेत् ॥

भवेदित्यादि पञ्चाख्याने राजमन्त्रादौ तथा व्यवस्थानात् । दक्षिणे हस्त इति अनुकूलं दक्षिणाङ्गे यो जयेदिति नीत्यादक्षिणा दक्षिणात्प्राप्या साम्राज्या दक्षिणेकरे इति शकुन शास्त्राद्वा तथा न्यास उचित एव अवहित इति सावधान चेता ज्योतिर्विचारे सामुद्रिके च दत्तदृष्टिरिति ॥ १० ॥

अथ स्त्रिया करवीक्षाविधिमाह—

रात्रौ दीपं पुरस्कृत्य संपूज्यैनं यथाविधिः ।

स्त्रियावामकरं वामे स्वहस्ते न्यस्य वीक्षते ॥ ११ ॥

रात्राविति । देवीस्वरूपाद्वात्रावेव स्त्रीप्राधान्यात् आवश्यके सन्ध्यायां दिवसस्याष्टमे भागे नक्तकालत्वात् हस्तवीक्षणं न्याय्यम् । वामाङ्ग्या या-
थार्थ्येन वामः करः प्रेक्ष्य वामां वामे निशेजयेदिति श्री विष्णु प्रतिमादौ लङ्ग्यादि वामाङ्गस्थापनाया वास्तुशास्त्र प्रसिद्धे, वामे पुस्तकधारिणीति वाक्यात् वाम हस्त एव तन्न्यासः ॥ ११ ॥

द्रव्यभेदाद्भावभेदोऽपीत्यपवादमाह—

यो नरः स्त्रीप्रकृतिकः तत् करोवीक्ष्यते बुधैः ।

मध्यान्हात् परतः स्त्रीणां नृस्वभावे निशथितः ॥ १२ ॥

यो नर इति । लज्जामानवक्रोक्तिदेहावगुंठनसाहसानृतोक्तिमायादि योगात् पुरुषाणामपि स्त्रीत्वभाव एव स्त्रीणामप्यार्जवस्वरस्वर सत्यवाक्यता-
दिगुणैर्नरस्वभावो भवति । निशथे करवीक्षाया अयोगे प्रातः सूर्योदयात्पू-
र्वमपि ॥ १२ ॥

बलावल योगमाह—

दक्षिणाद्वलवान्वामः पुंसस्त्रीशीलशालिनः ।

नृशीलायाः स्त्रियावामादक्षिणोवलवान्भवेत् ॥ १३ ॥

१ मेहनं खरता दाढर्यं शौण्डर्यं स्मथु पृथ्वा स्त्रीधामिनेति लिहानि सप्त पुंस्त्वे प्रच-
क्षते । २ योनिगृदुत्वमस्पर्श्यमुग्धता पत्नीवतास्तनौ पुंस्त्वामिनेति लिहानि सत्य स्त्रीत्वे प्रच-
क्षते । ३ न चात्र पूर्वापर विरोधः पूर्व भोजनोत्तरता नियमादिनि शेष मुखभक्षिकादि
सन्निधि पूर्विकायास्त्रादयस्थिते गतेः शम्भु भणनात् ।

स्त्रीमातृमातृपक्षादिगृहं क्षेत्रं च वाटिका ।

पुंसो वामकरात्क्षेत्रं रात्रिशुक्रपक्षकः ॥ १४ ॥

दक्षिणादिति । स्पष्टम् । अथ कृष्णपक्षे नृणां जन्मवामाङ्गुष्ठगतैश्चतै-
रिति । विवेकविभासे तथा “वामाङ्गुठजवेणयनूणं जाणिज्जनिस्सिन्नाय”मिति ।
कररेखा प्रकरणे पुनः जिह्वा उदाहिणकरे मूढे रेखा उतावज्जण पुज्जो अहया-
मेतो पच्छासेवा वाणिज्जवण पुरव्यो ॥ १ ॥ इत्युक्त्वा वामहस्तरेखा
अपि न व्यर्थ इति व्यक्तम् । तत्तस्यापि वामहस्ताद् यद्विचारणीयं तदग्रे
वक्ष्यते तत् सूचामात्रमाह— स्त्रीति । स्त्रिया माताश्चरति—उपलक्षणात्
स्त्रियाः पितृमातृविज्ञानायुर्वेदनाभ्यधर्मादि । मातृपक्षः स्वीयः गृहं गृहा-
लम्बमन्यद्वा एवं क्षेत्रादिष्वपि । न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमिष्यते ।
इति पञ्चाङ्गान् ग्रन्थानुसारात् । अधिगृहकार्यमिति वचनाद् गृहविमर्शः ।
पुंसो वामकरात् क्षेत्रवापे लवने च वामहस्तप्राधान्यात् । केपाक्षिदृक्षाणां
वामे स्त्रियाः प्राधान्यात् नागलतामण्डपादौ स्वीवद्रक्षणाच्च तद्विमर्शस्तत्रैव
एतदुपलक्षणाच्चतुः पट्टिकस्त्रीकलाविचारो वामहस्तादेव । रात्रिरिति चन्द्रस्य
स्त्रीप्रहावेन स्वरोदयेऽपि चन्द्रः । लोपुल्यः सूर्य इति वचनाच्च रात्री पटिका
विचारादिः शुक्लः—उज्ज्वलपक्षः जन्मनिष्ठभ्यालम्बयोर्वामे विमृश्य । अत्र
विवेकविभासे शुक्रपक्षे तदाजन्म दक्षिणाङ्गुष्ठगतैरित्युक्तस्यादक्षिणकरे
शुक्रपक्षे निर्णय इति हृदयेत परं हस्तचिह्नसूत्रे शुक्रपक्षे तदाजन्म वामा-
ङ्गुष्ठे तु रात्रिकथितपाठात् वामकरे शुक्र पक्षनिर्णय इत्युक्तं पुक्तं चैतत्
स्वरोदयानुसारात् ॥ १४ ॥

स्त्रीणामपि तथाविशेषमाह—

पत्युः सुखं पितुः पक्षं धर्मगोधनमार्जवम् ।

कृष्णपक्षादिनं स्त्रीणां वीक्ष्यं दक्षिणपाणितः ॥ १५ ॥

प्रत्युरिति । पत्युः सुखं दक्षिणकरापुरेस्ताविशेषात् वेधं; तथा पत्युः
पितृपक्षं ननु स्वपितृपक्षं तथाधर्मकथनात् ज्ञानैर्धर्मवेदादीत्यग्रे वक्ष्यति
गोधनं चतुष्पादादि उपलक्षणादासिदासादि मार्जवं सरलता कृष्णपक्षः

जन्मनि लभ्यादौ वा दिनं सूर्यस्य पुरुष ग्रहत्वात् दिनघटिकाविमर्शः सर्वमे-
तत् स्त्रीणामपि दक्षिणपाणितो विचार्यम् । अनुक्तमपि पुरुषस्यद्वासप्तति
कलादिकं तत एव ॥ १५ ॥

आदौ मन्त्रन्यासः मध्ये इष्टं स्मरन्निति मङ्गलद्वयमुक्त्वा तृतीय मङ्ग-
लार्थमाह—

यजमानः फलं श्रुत्वा गुरोस्तथेत्सुदीरयन् ।

निरीक्ष्य माणकं राज्यं स्वव्यापारं सर्वमाचरेत् ॥ १६ ॥

यजमान इति । तथेति सत्यमेतदिति मन्यमानो मनसा वाचाभ्रमणश्च
रूपस्येदं शौच्यं नाणकमिति । देशीयभाषया मुद्रा दृष्ट्वा रूपस्य चन्द्रोदये
दर्शनवदत्रापि माङ्गल्यात् स्वकार्यं कुर्यादित्यर्थः ॥ १६ ॥

अथोपसंहारमाह—

इत्येवं विधिना गुरुर्गुरुमति पञ्चाङ्गुलिर्विक्षते ।

वश्यन्तस्य मवेदवश्यमचिराल्लोकत्रयं सद्गुणैः ।

घृष्टिः स्वर्णमयी च मेघविजयात् सञ्जायते तद्गृहे ।

मौलौ माल्यमिवाश्रय शसनमहोमिभूमुजो विभ्रति ॥ १७ ॥

इत्येवमिति । इति समाप्तौ एवं प्रामुक्तविधिना पञ्चाङ्गुलंहस्तं वीक्षते
तस्यवश्यं लोकत्रयं ऊर्ध्वाधस्तिर्यग् लक्षणं भूर्भुवः स्वर्लक्षणं वा । स्वर्णप्रधाना
स्वर्णमयी मेघस्य वर्षणरीत्या विजयोऽधिकत्वं तस्मात् । मौलौ शीर्षमाल्यं
पुष्पसक्तं तद्वत् शासनं आज्ञां धरन्ति भूपाः ॥ १७ ॥

इति श्रीहस्तसञ्जीवने हस्तविलोकनाधिकारः ॥

अथ कथयितुमत्रारम्यते सम्भतेजो-

धिकविभवसमृद्धये विस्तरात् शास्त्रचुद्धये ।

गुरुगुरुकृपयैवार्हन्त मानस्य सिद्धे

तिथिमगणभवारैर्दर्शनं दर्शनायम् ॥ १ ॥

श्री सामुद्रिकेन्द्रैः प्राचीनानूचानैर्हस्तविलोकने हस्तनक्षत्र ग्रहसौम्य

शुभ दिनादेरवसरस्य प्रोक्तत्वात् तिथि चक्रादिकार्यमप्यावश्यकमिति मत्वा
तद्विवक्षायामाह—

नन्दा भद्रा जया रिक्ता पुर्णास्युस्तिथयः क्रमात् ।

ताराद्याः कृष्णपक्षे तु दर्शे सूर्येन्दुसंगमः ॥ १ ॥

नन्देति । यथाहि विवाहादिकार्ये मुहूर्तनिर्णयोऽपि सुमुहूर्त एव क्रिय-
न्तेऽहविद्यापिसमय एव फलाफलयोधिकास्वप्नवत्, तत एव स्वरशालेऽपि
तिथिवारनक्षत्र राशियोगस्वरादि विमर्शः । चास्त्यायनेपि तिथ्यपेक्षया काम-
कञ्जावृद्धिश्च तथा सामुद्रिकेऽपि तिथ्याद्यपेक्षया कालस्य फलाफलयोः प्रयो-
जकत्वमेष्टव्यम् । यथोत्तरे निमित्तानां मलीयस्त्वेनान्तरिक्षरूपज्योतिःशालस्य
कालपाषाण्येन प्रवृत्तस्य सर्वत्रापि उपादेयत्वात् तत एव सर्वनिमित्तान्ते
तदुपन्यासः सूत्रकाराणां तेन तिथिचक्रं—१ वार चक्रद्वयं ३ नक्षत्रचक्रं
४ चन्द्रचक्रं ५ राशिचक्रं ६ वर्षफलचक्रं ७ जन्मपत्रचक्रं ८ मासचक्रद्वयं
९-१० पक्षचक्रं ११ दिनचक्रं १२ घटीचक्रं १३ दशाचक्रं १४ दिन-
लक्षचक्रं १५ द्रेष्काणचक्रं १६ योगचक्रं १७ दिक्चक्रं १८ देहचक्रं
१९ हस्तचन्द्रचक्रं २० अङ्गुष्ठादि स्वरूपचक्रं २१ चेत्येकविंशतिचक्रैर्दर्शनं
निरूप्यते । तत्रादौ शुक्राशुक्रपञ्चयोस्तथा दिवारारात्रौ च जन्माद्युक्तिसर्वावसर-
निर्णयस्तथावयसोलभ्याद्युक्त्यावयमासदिनरूपत्रिधाकालादिऽलभ्यालभ्यनिर्णयोऽ-
पिवाच्यः शाले भोजनावसरे दुःखं कोप्याहुः—श्रीमतापपीति वचनात्
तेन एकैकं क्षेत्रसम्भूतलक्षणं वाप्यलक्षणं दशभिर्दशभिर्वैः स्त्रीणां दत्ते निजं
फलमित्यादिना लक्षणानां फलोदयसमयोक्तिः ततो द्रव्यादिऽलभ्यालभ्य बोधाय
तिथिचक्रमुच्यते—तिथिभ्यवस्थादिनमाननिर्णयाद्दोष्या अङ्गुष्ठे पञ्चदर्शति
भणनात् तत एव तत्र सूर्यचन्द्रयोरवस्थानं स्पष्टमिति । किञ्च तिथिचक्रं विना
पुंसः भियावा केदिनाः शुभा-अशुभावा कापटी कीदृशीतिवा कथं ज्ञेयम् ।
अथ दक्षिणहस्ते पञ्चदश तदनु वामे पञ्चदशेति क्रमात् पुंसः भियातद्वयस्येने-
त्येवं किं तिथिज्यवस्थयेति चेन्न सर्वसमापत्तेः रेखाभेदोद्भेद इति चेन्,
साक्षामस्पष्टत्वे शून्यतापत्तेः अङ्गुल्यस्तया ग्रहमावनयेति चेन्, चिरं जाव

आगतोऽसि स्वयमेव मार्गे सर्वसाम्यानुपज्ञात् न च तत्रापि रेखाणामव्यक्तो
 सर्वसाम्यमिति वाच्यं या तिथिः प्राप्ता तत एव दिनवर्त्यादिगणनायां तत्त-
 दङ्गुलिग्रहभावनाया विवेकात् । अथ मास्तुदिन विवेक इति चेन्न; प्रत्यक्षं
 मुज्यमानत्वादिनां शुभाशुभफलस्य तज् ज्ञानेकरस्य द्रष्टुर्विवेचकत्वस्यैव
 सर्वेष्टत्वात्, यदि च यत्रादिना तत्तत्पक्षरात्रिजन्मादिविवेकऽनूचानानां
 चिरन्तनानां समीष्टस्तदा शुभाशुभदिनघटीव्याप्तिः आगन्तुकाः प्रशस्ताः
 स्युरित्युक्तेः कथं नालेऽति सम्यग् भावनीयम् । अथैवं तिथिचक्रं प्रमाण-
 मस्तु । किं वारचक्रेणेति चेत् ग्रहाणां निष्कलतापत्तेः । ज्योतिषेऽपि तिथि
 नक्षत्रयोर्लक्षणं चन्द्रे स्पष्टं न तथावारस्थेति । तत्रापि तद्वैयर्थ्य-
 मनुपज्यते ।

अथ तत्र अष्टपादार्थं वार्तिकप्रवृत्तेर्मूलत्वादस्ति वारोपयोग इति चेत्
 प्रष्टव्योऽसि लोकानां प्रार्थक्येन गमागमविशहादिकार्ये किमपि वारप्रयोजन-
 मस्ति नवा ? अस्ति चेत्? तदेवात्राप्यस्तु नास्तीति तु वक्तुमशक्यं राजा-
 भिषेकोत्सवेत्यादिना रत्नमालायां प्रत्यक्षेण तत्फलक्यत्वात्, अत्रापि वारपरि-
 ज्ञाते तद्वारेण स्वराशिनायस्याङ्गुल्यां शुभाशुभलक्षणे. पूर्णफलं वैरेपादमात्रं
 साम्येत्वर्द्धं स्वराशीशमिताङ्गुल्यां पादोर्ध्वं फलमित्यादि. चिन्तनया वारस्योप-
 योगात् यदाहुः सर्वतोभद्रचक्रे ज्योतिर्विदः ।

स्वक्षेत्रस्थे फलं पूर्णपादोर्ध्वं मित्रमेग्रहे

अर्द्धं समगृहे ज्ञेयं पादं-शत्रुगृहस्थिते ॥ १ ॥

यथा कस्यापि मणनोद्योतस्य कदापि यथोक्तविधिना हस्तदर्शने प्राप्तः
 शुक्रवारः परं स्वराशिस्वामी रविस्तेन रवे तथा च किञ्चित्पादमात्रमेव पठनं
 यावज्जीवं शुक्रवारपठने बुधेत्वर्द्धं खेः साम्यात् एवं सर्वकार्यमुद्भूतेषु तत्तद्धार-
 पारेज्ञानफलं बोध्यं प्रायो नरस्य करदर्शने पूर्वाह्ण एव नियमात्, वारद्वयोप-
 योगोवावश्यक इति द्वितीयं वारचक्रं तु स्वराशीशः करदर्शने यद्वेलायां
 यां दिशं प्राप्नोति । तत्र शुभरेखादिलक्षणे तद्वेलायां तादृग्गमने शुभं
 मुद्भूतं विना तद्वेलात् यत्रतु स्वराशीशस्य वैरिणोदिग् । तद्वारवेलायां तद्दि-

मामने सुसुहृतेऽपि निःफलेत्युयोगाय । तथा च स्वराशिस्वामी तन्मित्रं वा वारः अधोलोके प्राप्तस्तदा रात्रौ स्वग्रामाश्रीच प्रदेश स्वदेश ग्रामादौ लाम इति अत एवोक्तमवहस्तस्तपस्विनोति । एवं नक्षत्रचकेणापि दशचक्रं दिगुल्म्यं गतयस्तुस्थान प्राप्त्यादिफलं ज्ञायेते इति । अथ बहुशो हस्त-दर्शने परस्परविरोधे किं सत्यमितर द्वावेवमित्या जन्मसंशय एव शास्त्राञ्जन्य इति चेत्तत्र; तत्त्वनिर्णयार्थं तादृग् गुरुयोगे एकवारमेव दर्शनस्योचित्यात् बहुशोदर्शने तत्ताद्विरुद्धोक्तौ श्रद्धासंशयात् फलसंशया पत्तेर्दर्शयितुरेव हानेश्च । चन्द्रचक्रं राशिचक्रे निधिष्ठाभादौ चन्द्रस्थानलामाय ननु ! चन्द्रस्थान मङ्गुष्टाग्रमस्त्येष तत् किं तस्य नवीन स्थानाधिजिगमिष्येति चेत् ! सत्यं स्त्रीगृहत्वात् राजरूपत्वात् तस्माच्चन्द्रबलेष्वलमिति वाक्यात् सर्वतोऽधिकत्वात् सर्वत्र दुरितवचनात्, सर्वकार्यसमतत्वाच्च स्थाने सत्यपि रविः स्थिरः शीत-करश्चेति रत्नमालामाणि तेराचिरस्थितिकृत्वात्, दक्षिणहस्ते कृष्णपक्ष प्राधान्येनामावस्थां सूर्यासन्नत्वेन निर्धत्तत्वात् तारा प्राधान्येन नक्षत्रानुसरण-मिति राशिचक्रं बालानां श्रुतिबोधाय अस्पर्शकरणेन फलितार्थं तत एव भाव परिज्ञानात् भावकुण्डलिकारूपं ज्ञेयमन्यथा तत्तद्रेखाभिरेव सर्व भावबोधात् तद्वैयर्थ्यपातात्, एवमन्यान्यपि चक्राणि सोप-योगानि तत्तत् स्थले वक्ष्यन्ते । तत तिथिचक्रे कनिष्ठायाः प्रारभ्य मन्दादि तिथिपञ्चकज्ञेयं—योगशास्त्रे पञ्चमप्रकाशे—अथोमव्योर्ध्वपक्षाणि कनिष्ठाङ्गुलि-गानि तु क्रमेण प्रतिवत् षष्ठ्येकादशीः कल्पयन्तेषीः १ इत्यादिना तथा कथनात् ।

अत्राह परः—ननु तारायां मन्दात्वं न युक्तं क्षनिराहुस्थानत्वेन द्याम-त्वात् सर्वाङ्गुलिभ्योहीनत्वेन नन्वेति वृद्धवर्धविरोधान्—अत एव अङ्गुष्ठादौ विजानीयादिति । दिनमानघटिका संख्यायां षष्ठ ५, मन्दा ९, अनुदेशे १४ त्यङ्गन्यासे नवम्याश्चनुर्दशवारिकायादिवर्तेष्वेवस्थापिनन्दात्वं, अङ्गुष्ठस्य युक्तं मन्त्रन्यासे तस्यैव प्राधम्यान् राजानिष्णुमङ्गीगणपतिरित्युक्तत्वाच्चेति चेत् तारायां मन्दात्वं एकैकादशकेन विंशति पटी ज्योतिःशब्दे तथा

लोकेऽपि तथैव गणनाक्रमेण वृद्धिस्थानत्वात् ; रेखास्वपि स्वात्मेरेखायाः पश्चिमतं एव पूर्वस्याङ्गमनाच्च । प्रतीयते चेदं अनामिकान्तरेरेखायाः कनिष्ठावृद्धौ धनायुषोर्वृद्धेः किञ्च अस्या नन्दात्वे क्रमवशात् गौर्या भद्रात्वं तत्र शान्तिकपौष्टिककार्यप्रसिद्धेः भद्रासुकार्याण्यपि पौष्टिकानीत्यत्र रत्नमालावच्चोपि । अन्यथा भद्रात्वं तर्जन्यां तत्र वक्रग्रहस्थानत्वात् तर्जन-
कर्मणि प्राधान्येन च पौष्टिकेऽनुपयोगो यद्यपि आद्यत्वात् अस्या मध्यमान्य
पर्वणीऽधिकत्वे पितृपञ्चलक्ष्म्योराधिक्यमपि दृश्यते । तथापि जापे तर्पणादौ
तर्जन्या अग्रहणात् तन्मूले कलहमृत्युरेखास्थानेनरिक्तात्वमेव तत एवाङ्गूष्ठे
तवमतेऽपि दशमी पञ्चदशोऽव्यवस्थानात् पूर्णत्वमेव तर्जन्या आद्यत्वं अङ्गूष्ठ
प्रत्यासत्त्या मायास्वेव तदपि तस्या मध्याया अनन्तरालत्वे वामहस्ते प्रथम
यष्टु सुखित्वलक्षणात् तेन दीक्षा गृहभारव्यादिमूलकत्वात् रिक्तारूपमेव
अपि च अङ्गूष्ठस्य नन्दाभावे तारायां पूर्णत्वं ननुरिक्ताभावः तद्भावो गौर्या-
मायाति । सच्चानिष्टस्तत्र शुक्रस्थानत्वेन रिक्तायोगे मृत्युयोगात् परत्र पूर्णाया-
मपि शनिस्थानात् स एव मृत्युयोगः स्यात् स च नेष्टः कनिष्ठा मूले भाग्यस्य
तथा जन्मनो रेखा सम्भवात् । “ पञ्चनन्दाश्चतुर्दशेति ” मतं वामहस्त-
गणनायामेव चक्रगणनात् तदथा—

अङ्गूष्ठे तर्जन्यां द्वयमित्यादि गणने द्वितीयावृत्तौ सत्यामङ्गूष्ठपरित्यज्य
पुनस्तृतीयावृत्तौ दशमादि चतुर्दशान्तमङ्गूष्ठे संख्याय तुर्या वृत्तिरेङ्गूष्ठ एव
विश्रान्त इति । आर्जवेन संख्यातु कनिष्ठातः प्रतिपदादि गणने प्रत्येक-
मङ्गूष्ठप्रसौ तृतीयावर्तने नैव पूर्यते । दक्षिणहस्ते तथैव गणनीयं पुर्या-
ज्जत्वेन आर्जवात् कुटिल तथा गणनं तु स्त्रीणां कौटिल्यबाहुल्याच्चदङ्गूष्ठे
वाम एव तत एव समायां निशिपुत्रः स्याद्विपमायां तु कन्यकेति विषम
रात्रिजन्यत्वेन वक्रत्वं विवेकविलासेप्युक्तम् । दक्षिणेऽप्यङ्गूष्ठादिसंख्याने

१ कनिष्ठादि तलस्थं पट्टस्यानाद्ये नव क्रमात् । इतिविवेकविलासे—

२ एकाद्वित्रिचतुःसंख्या तर्जनाद्यङ्गुलिग्रहे साङ्गूष्ठानां पुनस्तासां संप्रदे पञ्च
सीत्यता इति विवेकविलासे ।

संहारगणना स्यात् सा तु निषिद्धैव विप्रजायवत् तत्र दक्षिणे करे अनामिका मध्यरेखातः प्रारम्भ्य कनिष्ठायां पर्वत्रयं संख्याय चानामिका मध्याद्यानामुपरि-
 तनपर्वगणनाक्रमेणाद्यामूलपर्वयावत् सृष्टिसंख्यैव । एवं वामेऽपि करे मध्यमा-
 मध्यरेखातः प्रारम्भे मध्यामूलाद्या पर्वत्रयमध्यानामिका ताराणामुपरि-
 तनपर्वगणनं विधाय तारामूले पर्यवसानात् सृष्टिरेव, तेन वामहस्ते अङ्गू-
 ष्ठादौ विजानीयादिति गणनायुक्ता सृष्टिरूपात् । यद्वातारादि त्र्यंशके इत्ये-
 तज्जघन्यदिनमानापेक्षमङ्गूष्ठादावित्येतन्मध्यदिन मानापेक्षते । न व्यवस्थित-
 स्तारादिरेवदक्षिणहस्ते नन्दादिक्रमः । कश्चित्तु अकारादिकमान्यस्य नन्दा-
 दितिषिपञ्चकं दिनस्वरोदये नित्यं स्वस्वतिथ्यादि जायत इति । नरपति
 जयचर्याग्रन्थोक्तं—दृष्ट्वा पुरोवक्ष्यमाणाङ्गूष्ठादि अइउए ओ स्वरन्यासा-
 पेक्षया राजाद्यमेव नन्दादिक्रममाह—

तत्तु चिन्त्यं “सामुद्रिकमूषणे” तारादिरिह नन्दादिरित्येवोपलम्भात्— यत्तु
 नन्दातिहि अरिहंता—मदासिद्धायसूरिणो विजया तिहिरिता उवशाया पुत्रा
 साहसुहं दिन्तु । इति नमस्कारस्तोत्रवचनाग्न्यासपेक्षयाङ्गूष्ठे नन्दात्वावस्थानं
 तदपि न युक्तं तत्तु रक्षामन्त्रादिषु पादादिक्रमात् पादस्थानीयास्तु कनिष्ठैव यदुक्तं
 नमस्कारकल्पे “ ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं ” पादौ रक्ष २ यद्वा रक्षामन्त्र-
 त्वाद्धामहस्तन्यासोऽयं न तु दक्षिणे तत्रापि हेतुक्तिपूर्विका व्यवस्थामाह—
 तदित्यव्ययं तस्मादित्यर्थे हेतौ पञ्चमी । दर्शं दक्षिणहस्त शिरोभागे अमा-
 यस्याः स्थाने सूर्येन्द्रोः सङ्गमः नक्षत्रेन्द्र स्तत् स्पर्शान्मदनवृद्धेस्तत्रैवान्तश्चक्रा-
 दिरेखास्वरूपः ऊर्ध्वाध्वनरेखाद्वयरूपर्थावत्सलक्षणात्मता सूर्यश्चतुरस्राकारस्तयो-
 र्मिलनं प्रतीतं स्थूल इन्दुः सितः खण्डश्चतुरस्रीकुजोष्णम् इति वचनात् तेन
 अगावस्यायां हस्तदर्शननिषेधेऽपि नक्षत्रागमादावश्यकं कार्यं सूर्योपाङ्गूष्ठ शिरो-
 भाग एव भावचक्रादेर्यप्यपठ परिज्ञाने तर्जनी शिरोभाग एव सन्निधेय इति त
 एव तर्जनी मेरुमादाय शेषासप्ताङ्गुलीधरा आदावन्ते युगे पृथ्वीमध्ये पद्म
 द्विकं द्विकम् ॥ १ ॥ अत्र तर्जन्यां मेरुन्यासात्तदनुबद्धं स्वरपिस्थानं तत्किञ्च

तु अङ्गुष्ठे आदर्शरूपमुद्राधरणं तदपि देशान्तरे स्त्रीणां तर्जन्यामेव दृश्यते
 नमस्कार स्तोत्रेऽपि रविमङ्गलसिद्ध गुरु बुहासूरिति वचनासिद्धन्यास
 वन्त्यां तर्जन्यां रविः अन्यदिनेतु सिंहस्यानत्वाद्विष्णुमध्यभाग एव सूर्यः ।
 ननु भेषादिकमाद्राशिचक्रगौर्यामध्यभागे सिंहराशिस्तत्रैव सूर्यः किं नेप्यते ।
 बारद्वयं सिंहराशिभिमर्शे गौरवादिति चेन्न; पूर्वदिग् भाग् एव तस्य युक्तत्वात्,
 तत एव शुक्रार्कौ प्राग् मुखौ ज्ञेयाविति प्राग् मुखत्वं किञ्च तत्र सप्तम्या
 व्यवस्थया । रविणायामे संवत्तकोत्पत्तिरपि एवं गौर्याङ्गकं राशौ चन्द्रो
 पि द्वितीया प्रसङ्गेन मृत्युयोगापत्तिः ॥ १ ॥

एवं तिथीर्व्यवस्थाप्य प्रागुक्तदिन शुभाशुभफलादिज्ञानाय तत्
 करणमाह—

यस्यां निरीक्ष्यते हस्तः सातिथिः स्याद्दिनोदये ।

घटी चतुष्टयं शेषास्तदनु क्रमतो मताः ॥ २ ॥

हस्तवीक्षणवेलायां या तिथिः समुदीर्यते ।

तदङ्गुल्याः स्वरूपेण वाच्यं सर्वं शुभाशुभम् ॥ ३ ॥

तारादि त्र्यंशके ज्ञेया प्रतिपत् पाटिकातिथिः ।

एकादशीच क्रमतः शेषं शेषास्त्ववस्थितम् ॥ ४ ॥

एवं तिथी फलं ज्ञेयं त्रिपुरांशस्य दर्शनात् ।

जातिदिग् द्रव्यराश्यादेर्लभ्यालभ्यप्रवृद्धये ॥ ५ ॥

यदि मध्यायाः प्रथमेश उर्ध्वरेखादि शुभलक्षणम्, तदातेभ्योलभ्यं न
 चेदलभ्यमिति भावः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्या शूद्रास्त्युः करपल्लवाः ।

कनिनिकायाहंसोऽपि योगवान् वर्णवर्जितः ॥ ६ ॥

यस्यामिति । ननु यदिने हस्तवीक्षा तत्तिथिस्थानादेवदिन शुभाशुभ-
 लभ्यालभ्यादि विचारः श्रेयान् अष्टप्रहरान् यावत् तत् एव निर्णयोपलभ्यादिति
 चेन्नः पुरुषद्वयस्य स्त्रियाश्चैकाया कर्तृवाक्षा सम्भवे त्रयाणां फलसाम्यापत्तेः तिथि
 परावर्तेतु विशेषज्ञानमित्यत आह—हस्तेति । इतो आप्यान्तं सर्वं स्पष्टम् । नवरं

उत्तर दिश इति । ननु यदि दिशि कस्यां मया लभ्यमित्यादिवक्ष्यमाण
नक्षत्रचक्रापेक्षया आत्ममन्मध्ये प्राप्तं तिथिचक्रापेक्षया उदग् लब्ध्वा तदा
किं वाच्यमिति चेत्, “ तिथ्यपेक्षया नक्षत्रस्य चतुर्गुणत्वेन बलवत्त्वात् परेण
पूर्ववाधाच्च नक्षत्र चक्रफलमेव मुख्यं वक्तव्यं यद्वा स्वयमेव लभ्यं ” परं तत्रा-
प्युत्तरभागतः ऊदीच्याल्लोकात्पण्याद्वेति । तत्रा शुभलक्षणेन लभ्यमिति भावः

अथजात्यादि परिज्ञानायाह—

ब्राह्मणीति । ननु ताराया ब्राह्मणीत्वं न युक्तं म्लेच्छौ सैहिकेय शनी-
श्चराविति वचनात् म्लेच्छस्थानत्वात् तन्मूले सूतिकास्थानात् पादस्थानी-
यत्वाच्च प्रत्यक्षं ब्राह्मणीत्वं— सावित्र्यामुक्तं ब्राह्मणानां
सावित्रत्वात् शान्तिकादिकार्येऽधिकारात् स्थानदैवतत्वात् विप्रौशुक्रगुरु
इति शुक्रस्थानात् कर्कराशिर्द्विजापिपस्थानं तथा धर्मरेखा च तन्मूल एवेति
चेत्त; बालत्वेन ब्रह्मपाधान्यात् अभितत्त्वाग्रयतया मुखेपीन्द्रामिद्विदेवाधिष्ठि-
तत्त्वेन अभिमुखत्वात् ‘ अभिमुखा वै देवा ’ इति श्रुतेः ताराया एव ब्राह्म-
णीरूपं तत एव “ कण्ठ्युगलिमूलेवरीति ” प्रकरणगात्यायां पूजयेत्तापि
तन्मूले सामुद्रिकपलकथनपृच्छासुमुद्राधरणीभैवशास्त्रीयान्वर्थात् सुवर्णमुद्रायाः
प्रथमस्यां धरणात् सदा पवित्रैषा तत एव ऋषिब्राह्मणतर्पणकर्मापि तत्र
प्रत्यातं कृष्णपक्षत्वात् दक्षिणहस्तस्य भद्रारहितैकादशी अप्यस्यां निश्चिता
यज्ञ हिंसायां भेषभोगः धर्मवृषभरूपत्वं— ‘ न मांसमक्षणे दोषो न मधे न
च मैथुने ’ इत्यादिना शत्रुदानेन च मिथुनकर्मापदेशः सन्ध्या प्रत्या-
सत्या पितृसमवश्च तर्हि ब्राह्मण्यं किं वाच्यं, अनामिकायां तु ब्राह्मणः
शिरच्छेदान् क्षत्रियत्वमेव रसना घटीकाग्रस्या अङ्गुष्ठोऽनामिकातले इति
नापतिप्रत्ये रणमुद्रायां तदधिकाराच्च किञ्च षोडशकलापातेस्थान कर्क—
आधिने षोडशशतकस्यामिर्बुधक्षत्रियस्थानं सिद्धं २. षोडश विद्यादेवि
समधिष्टेय षोडश ऋतुराति प्रधानकन्या राशिस्थानं शिवा तत एव
षोडशाभिः शुक्रोऽस्याभिः शाम्भेते न नृप इति षोडशाङ्गसंज्ञा ततः
कौमार्यात् सम्भवदपि तस्या ब्राह्मण्यं व्याहृतप्रार्थं भद्रातिथित्वेन मूलवर्णि

कर्कराशीश चन्द्रयोगेन मृत्युयोगस्पर्शात् । ' मध्यायास्तुलात्तस्य मूलांशे सद्भावात् । वणिगुरुः कविर्वैश्य इति सुवनदीपकोक्तेश्च वैश्यत्वं शिरो-
भागे तत एव घनुराशिरपि गुरुस्थानं एवं प्रदेशिन्या गवेपकत्वेन जापाद्य-
नधिकृताया हननकर्मप्राधान्य तथा शूद्रत्वमेव यद्यपि क्वचित्किञ्चित् हेत्व-
न्तरप्राप्त्यावस्थाभङ्गस्यादपि तथापि नास्मिन् ग्रन्थमणिते विपक्षश्चिन्त्यः
सिद्धवचनत्वात् हंसोऽङ्गुष्ठोति नैर्मल्यात् संयोगवान् अङ्गुष्ठावतारादि
विधाविषयत्वेन अङ्गुष्ठाद्यमिगृहीत प्रत्याख्यानहेतुः शिवरूपस्तथा आदि
देवस्वरूपेणध्येयोयोगप्राधान्यात् चातुर्वर्ण्यरहित इति ॥ ६ ॥

दिग्व्यवस्थामाह—

तर्जनीप्राच्युदङ्गमध्या पश्चिमा काञ्चिनीस्मृता ।

दक्षिणाऽनामिका भेरुर्मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ ७ ॥

तर्जनीति । त्रिवेण्याः प्रवेशात् पूर्वाभिमुखस्थाभि पद्मासननरस्य पूर्वो-
दधि प्रत्यासत्त्याराशिचक्रे सूर्यावस्थानात् पूर्वदिक् प्रदेशिनी । अनन्तमुत्तरा-
पथमिति । गुरुत्वेन घनादिप्राप्त्या तदधीशघनदाधिष्ठितत्वेन च मध्यमा-
ङ्गुली उदीची प्रायोमलिनवसनाचारत्वेन पश्चिमाधिपशानिस्थानात्
काञ्चनी प्रतीची । शुक्रोहि दक्षिणदिशोऽधिपः समुद्रप्रसङ्गाज्जलचर स्तत्
स्थानात्, दक्षिणानामिका तत्रोपाध्याय न्यासात् धरसंवरमुवक्ष्याया तत
एव अस्यास्पर्शे जलवृष्टिरपि राशिचक्रे कर्कादितयं दक्षिणायनमुखं तलैवमेह-
रङ्गुष्ठो मध्यदेशे मण्डलापेक्षया विनिवेशनात् प्राग् प्रयागाच्च प्रत्यग् जन्म-
देशापेक्षया देशमध्यम् । स्थानापेक्षया ग्राममध्यं गृहमध्यं यथासम्भवं ज्ञेयं
हस्तस्य तलसंस्पर्शे पुनः पञ्चदशस्मृता इति पञ्चदशाङ्ग संज्ञास्थानत्वात् ॥ ७

द्रव्यव्यवस्थामाह—

धातुमूलं तथा जीवं स्त्र्यंशकाविपमाङ्गुलेः ।

समायाः खलुमाया या जीवोमूलं च धातवः ॥ ८ ॥

धातुरिति । विषमा एकत्रिपञ्चसंख्येयास्तारामध्याङ्गुष्ठश्च समा द्वित्रितुः
संख्येया शिवातर्जनी च । क्रमात् पुंस्त्रीरूपत्वात् । मायाशब्देनात्राङ्गुष्ठोपि
देशग्रहे सर्वग्रह इति न्यायात् अग्रे सीसकं भोगिनो मूल इत्युक्ते ॥ ८ ॥

तत्रापि विशेषमाह—

धातुप्राप्तौ यदङ्गुल्यां यो ग्रहस्तस्य धातवः ।

सीसकं भोगिनो मूले मध्ये ताम्रं रविस्थिते ॥ ९ ॥

धात्विति । ननु रविराहुकेतूनां मध्यांशत्वात् चन्द्रस्य मूर्द्धांशत्वात् कथं
धातूक्तिस्तत्रस्यादिस्थाने मूलत्वात् चन्द्रस्थाने जीयत्वादिति, तत्र; अभि-
प्रायाऽनवबोधात् यदाप्रतिपत् १ तृतीया २ पञ्चमी ३ चेतित्रयं विषमा-
ङ्गुल्यां धातुतिथयः समाङ्गुल्यां द्वादशी ४ चतुर्दशी ५ च तत् तिथि
पञ्चके हस्तबीजणसमये प्राप्ते क्रमास्लोह १ कनक २ सीसकं ३ त्र्यु ४
रीति ५ धातवो वाच्या अङ्गुष्ठमूले पञ्चाचिपो बुधस्यस्थानात् पञ्चम्येव
युक्ता ननु अङ्गुष्ठादौ विज्ञानीयोदकं—अङ्गुष्ठेन सहाङ्गुलीग्रहे पञ्चसंख्या-
संकेतात् तिथि १५ संख्येतिमताश्रयणात् प्रतिपत् । अत एव प्रभातमिन्दु
जगुरु इति भुवनदीपके बुधस्य प्रभातोक्तिः सामुद्रिके अङ्गविधारूपे
मासःकृष्ण पक्षादिर्जनसिद्धान्तवन्नज्योतिः शास्त्रवच्छुक्लादिः पुरुषप्रांघा-
न्यात् तेन कृष्ण पक्षदशमी यावत् हस्तक्षणे पञ्चमी प्राप्ती सीसकं
तदनुममावास्या अग्रतः पञ्चशृष्टतः पञ्चेतिशुक्ल पञ्चमी यावत्
पञ्चम्या प्राप्ती मध्ये इति मासमध्ये ताम्रं २ तदनु पूर्णांशकायां यावत्
दशदिनेषु हस्तक्षणे पञ्चमी प्राप्ती तारं अङ्गुष्ठमूर्द्धनि चन्द्रबारात् मेरीज्यो-
तिर्देवानां त्रयाणामप्याधिपत्यात् । एवं कृष्णपक्षे सूर्यप्राधान्यात् प्रतिपत्
प्राप्ती रविमुतस्य जनेर्धातुर्लोहमेव शुक्लपक्षे चन्द्रप्राधान्यात् रात्रियोगात् प्रति-
पत्प्राप्ती कांद्यकं राहोर्धातुर्वाच्यो रात्रि हस्तशृष्टे व्यवस्थिता इति वक्ष्यमाण-
त्वात् तत्र राहोरपिधानाच्च । तथा तृतीया प्राप्ती कृष्णपक्षे कनकं गुरोरधिका
राच्छुक्लपक्षेकृतलोहं रात्रौ केतूदयाधिकारान् स्थानसाक्ष्ये कालबलमेवात्रमयो-

जकं यद्वा मध्यांशे मूलमपि तत्तद्ग्रहधातुं योगाद्वाच्यं मूर्ध्नि जीवोरूप्ययुक्तः
तथा चन्द्रे फलं जीवयुक्तं राहोस्तिथौ नारका इति नारकभोग्यं मूलमित्यादि
ज्योतिः शास्त्रेऽपि स्थानेग्रहयोगे तत्तन्मिश्रव्याख्यानात् यद्वा माया शब्देन मेरु-
र्नग्राह्यस्तत्र सामस्त्येन ग्रहाश्रयत्वेन जातिसांकर्यवत् द्रव्यसाङ्कर्यदोषात्,
सामान्यशास्त्राद्विशेषे बलाधिक्यम् ॥ ९ ॥

ग्रहाणां धातूक्तिमाह—

मूर्ध्नि तारं चन्द्रचाराद् ग्रहाणां सप्तधातवः ।

तारं तारं रीति नागो हेमवर्गो च तर्क्षिकम् ॥ १० ॥

मूर्ध्नीति । रसाधिकारे शार्ङ्गधरचिकित्सायां वैद्यग्रन्थे तथैव सम्मतत्वात्,
रीति—जसद्धातुः नागं सीसकं—वंगं त्रपुर्ताक्षिकं लोहम् ॥ १० ॥

कांसकं घृतलोहं च राहोः केतोश्च यत्स्मृतम् ।

लघोर्द्वितीयं त्र्यंशे तन्मध्याया घृतलोहकम् ॥ ११ ॥

कांस्यकमिति । घृतलोहं धातुसङ्करजन्यं लघोरिति—यथा सूर्योद्गूढ-
स्थोऽपि राशिविचारे प्रत्यासत्या तर्जनी द्वितीय भागे स्वसुहृन्मंगलग्रहे पूर्व-
दिश्येव । अद्गूढादक्षिणायनरूपाद्द्रव्यावृत्त्य तत्रैव पूर्वोत्तर दिग् व्यवस्थायां
युक्तो हस्तस्य सूर्यदेवतस्य तर्जनी मूल एव न्यासात् तव एव सिंह
सप्तमराशिं तत्रस्थः पूर्णदृष्ट्या पश्यत्यपि सर्वतोमद्रचके पञ्चचत्वारिंशद-
ङ्कन्यासः पञ्चचत्वारिंशमुद्गूर्तव्यञ्जकस्तेन स्पष्टः तथा राहुरपि दृष्टस्यस्तारा
द्वितीयभागे राशिचक्रे ज्ञेयोः मध्याया द्वितीये केतुःसप्तमत्वात् ॥ ११ ॥

मूले मूलं शनेः राहोः पक्षं शुके कुजे गुरौ ।

फलं च चन्द्र मानुष्यां शेषे पुण्यं विनिर्दिशेत् ॥ १२ ॥

१ चूजमपि शास्त्रेऽपि अथोमाली द्वौस्वरीः युक्तौ तौयदाजीवाक्षरयुक्तौ प्रथे दृश्यते
तदा जीवधातुं दर्शयतः धातूकीर्णो जीवो जीवधातुरिति मिश्रव्याख्यादृश्यते । मुवनदीपिके
मदे दूरगे भौमाः स्युः धातुः सवितृभागी वोमूलं जीवश्चसौम्यश्च जीवं प्राहुर्महाविषाः
इत्युक्त्वा शुके चन्द्रेऽभवेद्वयं शुधेस्वर्गमुदाहृतं पर्यायस्य गुरोरल्लव्ययुतं हेमवर्ग्यं मौक्तिकमु-
च्यत इति तथा दर्शनात् ।

मूलइति । मूलतिथिपञ्चके षष्ठ्यादिके प्राप्ते शनेस्ताराधिपत्याजीव-
युक्तं मूलं वाच्यं “ तारारविचंदरिखाबुहसुक्काजीवमंगलसणीया ” इति—आगमे
सर्वोपरिस्थानात् ताराधिपत्यम् । सप्तम्यामष्टम्यां नवम्याश्च शुक्र गुरु कुज-
स्यामिक्तत्वात् पक्षं वाच्यं कृष्णपक्ष एवै तत् शुक्ले तु षष्ठ्यां मूलमेवाष्टम्यायां
पुष्यं च राहुकेत्योः । प्राधान्यादिति । दशम्या दशशतरश्मिस्थानात् फलं ज्ञेयं
अत एव सूर्यस्य तर्जनी मध्यमपि स्थानं तर्जन्यां दशविज्ञेया इति तथा
तर्जन्यर्द्धग्रहे शतमिति विवेकविलासोक्तेः । एवं चन्द्रेऽपि ननु चन्द्रस्थाने तिथि-
रमावसी पूर्णावातयोः प्राप्तौ जीव एव विषमाङ्गुल्याः शिरस्त्रिभागात् यद्यत्र
जीवयुक्तफलावाप्तिस्तदालम्ब्येऽलम्ब्येवा संशय एव किं हस्तदर्शयितुरमावस्यायां
पूर्णायां वा प्राप्तायां जीवाल्लभ्यमुतजीवयुक्तफलादिति चेत् सत्यं;
कृष्णपक्षे सूर्यप्राधान्याजीवयुक्तफलात् शुक्ले हस्तवीक्षणे केवलजीवाच्चन्द्र-
प्राधान्याल्लभ्यं तत्राशुमलक्षणेन लभ्यमित्येव निर्णेतव्यम् । अमावास्यां
सूर्येण संगमात् चन्द्रस्य बाध एव न च पूर्णिमामावश्ययोरेवं सांकर्यमपि सामा-
न्यतो विशेषस्य मलवत्वात् शेषेबुधकेतुवारधातस्थान तिथौ प्राप्तायामत्रापि
बुधे मूला संभवात् समाधिः प्राग्वत् ॥ १२ ॥

एवं जीवेऽपि संग्राप्ते ग्रहैर्वाच्योऽस्य निर्णयः ।

चन्द्रदेवाश्च तिर्यञ्च कुजदैत्याः शनेःस्थितौ ॥ १३ ॥

एवमिति । अनेन प्रकारेण जीवोजिवतिथि पञ्चके एकादशी द्वितीया
त्रयोदशी चतुर्थी पञ्चदशीति लक्षणे प्राप्ते चन्द्रे इति चन्द्रतिथौ पञ्च-
दश्यां देवाः । तिर्यञ्च इति तिर्यग्जृम्भकादेवविशेषा भूतादयो लोकेपितर
इति प्रसिद्धा वा कुजेकुजाधिपचतुर्थी तिथिर्वाच्याः । शनेरिति शनि-
स्थानायामेकादश्यां तिथौ दैत्याः भूतादयः ॥ १३ ॥

राहो स्तिर्याः तारकास्युः शेषे तु मनुजाः स्मृताः ।

मनुष्येऽप्यर्थसंग्राप्ते पञ्चमायाः लयोः क्रमात् ॥ १५ ॥

वालं कुमारं तरुणं पक्षं वृद्धं विचिन्तयेत् ।

इत्यादि शेषं सर्वं स्यादत्र चूडामणाविव ॥ १६ ॥

राहोरिति । राहुः पष्ठी तिथिस्थाने । पष्ठस्य राहोः शुभत्वात् तेन पष्ठी तिथि प्राप्तौ नारका इति नन्वस्यां जीवसम्भवे नारका इति कुतः सामान्या भावे विशेषस्याप्यभावात्, किञ्च नारकेभ्यो लभ्यालभ्यं तदप्यसम्भाव्यमेवेति चेत् अतः सतोगतिश्चिन्तनीयेति न्यायाच्छुक्लपक्षे हस्ते क्षणे एकादश्याः प्राप्तौ शनितिथिः सैव राहु तिथिः वर्णादिकं शनिवदस्य चेति । ज्योतिःशास्त्रे तथा प्रतीतेः । त एव छोहमुद्रा कनिष्ठायां धार्या तस्यास्थाने ताराशिरोभागे शुभलक्षणे नारकानारकप्रायाश्चाण्डालमिच्छचौरवागुरिकशाकुनिकमात्सिकादयो हिंस्रजीवास्तेभ्योलभ्यमिति ज्ञेयं, कृष्णेतु दैत्या एव अत एव मूलेमूलं शनौराहाविति द्वयोर्मूलत्वेन साम्योक्तिः । यद्वा सर्वज्ञानात्मकत्वादस्य ग्रन्थस्य तिथिचक्रेण गत्यागति ज्ञाने पष्ठ तिथि प्राप्तौ नारकाणां गतिरागतिर्वाचाच्या । ऊर्ध्वार्कृतवितस्तिरूपे स्वाङ्गे शिवाक्षरा पर्यस्थितराशिवतां नराणामङ्गोधाभागर्वात्तत्वाद्धानारकत्वेन तेभ्योलभ्यमन्यद्वा, तेन दोषज्ञानपृच्छायां स्पर्शतत् स्थानप्राप्तौ नारकरूप कुत्सितदेवोपद्रवादिरपि ज्ञेयः । शेषेषु रवि गुरुजकेतुशुकेषु कोऽर्थस्तत्तत्तिथिषु प्राप्तासु मनुजा वाच्याः तत् शुक्राधिपाद्वितीया गुरोः स्वामित्वेन त्रयोदशी च अन्योः प्राप्तौ जीवस्थानानिर्विबादमेवमनुप्यप्रतिपत्तिः परलजीवस्थानस्यैव दुरापत्वात् किमेतद्विरुद्धमिति चेन्न, वस्तुतो वक्ष्यमाणस्यावयोऽपि च कनिष्ठादेः स्पर्शाद्वालादिकं वदेत् इति स्पर्शनाधिकार सूत्रस्यावसरदानायास्योपन्यासात् तथा च द्वितीया त्रयोदश्योर्विना शेषतिथीनां बाधादेतत्तिथिद्वयेन मनुष्येभ्यो लभ्यालभ्यपरिज्ञाने मनुष्यादपि कीदृशालभ्यमन्येद्वेतिज्ञेयम् । पञ्चाङ्गुलीषु शुभाशुभलक्षणाद्वालादिकं वदेत् । तत्र तारायां कनिष्ठत्वाद्वाख्यं गौरी कन्याराशिस्थानात्कौमार्या मध्यायां सौभाग्याद्धनस्थानाद्वातारुण्यं तर्जण्यां तर्जनगवेषण कलहस्थानात् पक्वत्वं गतार्द्धवयस्करूपं विष्णोः, पुराणपुरुषत्वात् सूर्यस्यस्थविर ब्रह्माश्रयाद्वावृद्धत्वमिति ॥ ततो न कश्चिद्विरोधः न चैवं तिथिचक्रं वैयर्थ्यं मनुष्यार्थलाभात् एवं मनुष्यादिभ्योलभ्यं तदपि तद्वेलायां स्पर्शात् नक्षत्रचक्रे यत्रात्मनं तदङ्गुल्यांवयस्तलमध्येङ्गूष्ठाभागावृद्धत्वं तल-

दिक्षुभायावत्तत्तद्विमृश्यं मचक्राद्वा बालादिस्त्ववयसि वाच्यमिति जातिदिग्-
द्रव्यलभ्यालभ्यसमयज्ञानाय फलवत् सूत्रं बोध्यम् । तदेवाह बालमिति ।
चूडामणिशास्त्रकथनं शिष्टसम्मत्यर्थम् ॥ १६ ॥

अथ राशिर्व्यवस्थामाह—

कस्य पार्श्वेऽथवा ग्रामे कस्मिन्मे लभ्य सम्भवः ।

इति प्रश्नेऽङ्गुली मागामेपाद्या द्वादशो दिताः ॥ १७ ॥

कस्येति । कस्य—देवस्य नरस्य तिरश्चोवेति । सामान्यतो जात्यादिलभ्यालभ्य-
निर्णयप्रागुक्ततत्तन्नामराशिना विशेषलभ्यालभ्यज्ञानाय राशिवक्रामिदम् । अत्र
जन्मराशेर्नमुख्यता किन्तुनामराशेरेव यत्प्राग्नेऽपि वक्ष्यते जागर्तिथेन नाम्ने-
त्यादिस्वरोदयशास्त्रे तस्यैव प्राधान्यात् यदुक्तं श्रीनरपति ग्रन्थे—

प्रसुप्तो भाष्यते येन घेनागच्छति शब्दितः ।

तस्य नामादिवर्णे या मात्रा मात्रा स्वरः सच ॥ १ ॥

अत्राद्वै तस्य नामप्रमाणं हि प्राक्षं स्वरविशारदैः इत्यपिपाठः ।

बहूनीयस्य नामानि नरस्य तु कथञ्च न ।

तस्य पञ्चाङ्ग्यं नाम इत्युक्तमादियामले ॥ २ ॥

यदि नास्ति भवेद्दर्णः संपुक्ताक्षरलक्षणः ।

प्राक्षस्तदादिभौ वर्णः इत्युक्तं ब्रह्मयामले ॥ ३ ॥

अथ राशीनां क्रमनियममाह—

काञ्चन्याः प्रथमे त्र्यंशे मेपोवृषोद्वितीयके ।

एवमत्रक्रमे हस्तप्रेक्षा तिथिरुपागता ॥ १८ ॥

काञ्चन्या इति । “पङ्क्तिनावलिनोऽजोक्षुमकन्या धनुर्मृगा” इत्यारम्भ-
सिद्धिवाक्यात् । मेपादि त्रयं रात्रिबलं रात्रिप्रत्यासत्या तारायामेव तस्याः
स्वरूपप्रकाशेन सायंकालरूपत्वात् तत एव सध्या मन्दमुज्जमाविति शनि-
राशेस्तत्रव्यवस्था रात्रौवै बहेस्तेजोधिकत्वात् तस्यां अभितत्त्वाधिष्ठानेन
तद्वाहन मेपस्य औचित्यमपि तेन पश्चिमायां कम्बलबाहून्यं तथा देवानां

विधानेऽपि रूपरूपं पाश्चिमायामेव पादकन्दवानां विदुः
 मिथुनमश्विनिरपि ताराये नक्षत्राकारणाद्यावदस्य सुखं चन्द्रस्यै
 अश्विन्यादित्रयमात्राश्रित्य नियतं गौर्धौ कर्कादित्रयं दक्षिणपदेऽस्त-
 तस्याः । सूर्यस्यापि कर्कादेवदक्षिणायनमिति । तथा दक्षिणस्यां दे-
 पित्या कुमर्याः कन्यायाः स्थितप्राणान्यपि । कुमर्याः स्थित-
 स्वबाह्वनरूपस्यासत्तेः कर्काधिदोद्विजपतिरस्यामेव पूजापान्तिकीति
 कुमार्पोमूढे गणपतिः परमब्रह्मरूपे पदयं उत एव दक्षिण-
 गजप्राधान्यमत्र गणपतिरहगृह्ये आपे प्रथमं सावित्र्यां योगार्हं ति
 तथा व्यापारे निवृत्तेऽक्षीरिति छद्म्यां तुलादित्रयं जयापु संश्रामवलेप-
 गीति स्तमाळा वचनात् युक्त एव तत्र धन्विप्रसङ्गः तेन धन्व्यधपक्षादे-
 इति वाक्यादुत्तरस्यां हेय प्राधान्यमपिदेवविमानेषु वाहकानां सिद्धा १ एते
 २ वसहा ३ हया ४ कमसो इत्यागमात् । तर्जन्यामकरादित्रयं तत्रः
 खानोचितशिवेणोक्तमप्येतात् " एणास्योमकर " इति ज्योतिःशास्त्रे मू-
 नगत्वेन पूर्वोत्तरदिग्भागे ते नैव कर्तुरीका मृगप्राधान्यं तत्र तथा मकरस्य
 पाश्चिमादे कुम्भोमीनद्य जलचराः स्याता इति लघुजातकोक्त्या पूर्वसमुद्र
 प्रसङ्गेन मकरादि स्थानोचित्यमत्रैव तत एव चतुर्मासमूहपर्वस्यान्त्येपा-
 द्यध्यात्वारोराक्षयोर्नवाक्षेप्याद्या इति सुस्थितमेतद्वाशिचक्रमस्य किञ्चित् साम्यं
 नमस्कास्तोत्रे फलाविषमरिहंता मेसोमवरोऽं अंतिजो सिद्धा वेषाण अति-
 सूरि । मिहणघणाहुति उवशायाकवदतुलायसाहु ॥ १० ॥

अस्योपयोगमाह—

१ रोचनं अस्वपितृवर्षिष्या तु त्रिजकेकृते कामदस्त कनिकायां पतिर्दासो न दोषायः ।
 इति दृष्टिगम्यं वदयत्पु ॥ २ तुलादित्रये दक्षिणामनेऽप्ये अर्द्धेऽगते सर्वगत मिति
 न्यायादुत्तरस्यां तत्रैवस्थायां न दोषः एवं मकरादित्रयस्य पूर्वोत्तर निदिग् भागे न
 उत्तरायणे सिद्धे मेवादित्रयस्यापि पश्चिमत्रयां न दोषः । अर्द्धोत्पन्ने षट्षटो
 जात इति व्यवहृतत्वं भीमोमीनसेन इति सत्यमामागमोति नाम्नादे पूर्णनामवत्तत् । ३
 संध्या-अष्टाः प्रतीताः ॥

ततो लम्बमलम्बं वा स्वराशिपरमेलकात् ।

ज्ञेयं कर्कत्रयं मेरोर्नखमध्याद्यपर्वसु ॥ १९ ॥

तत् इति । तत् स्थानराशिनामवतो वस्तुनो ग्रामानराद्वा शुभोद्ध-
रेखादि लक्षणे लम्बं तदभावेन लम्बमिति वाच्यम् । कचिद्रेखाणामपाकस्य
स्वराशिना तद्राशेः षडष्टकादिवर्जनया स्वामिमैत्र्यादिकं त्रिमृश्य मेलकश्चिन्त्य-
स्तोलम्बालम्बे ज्ञेये न चैवं ज्योतिःशास्त्रावष्टमे अलाक्षणिकत्वापत्तिः करद्र-
ष्टुरितिवाच्यं—पृच्छन्त्या पितृमन्दिरे पितृग्रहाभिध्याक्षरं गृह्यते । पत्युश्चापि
तदीय मन्दिरगतं गुर्व्या अभिस्त्याक्षरम् ॥ १ ॥ सुधारभ्यवदि व्यवस्थिततिथीन्
दत्त्वा मुनीश्वधुवान् । भागं वह्निभिरैककेन तनयो द्वाभ्यां सुतास्ते नखम्
॥ २ ॥ इति सुवनदीपके ज्योतिः शास्त्रेऽक्षरविचारात्मकचूडामणि शास्त्रावष्ट-
म्भवत् निमित्तेऽपि निमित्तान्तरसाहचर्यस्य सर्वत्रामीष्टत्वादित्युक्तं प्राक् ।

अथ पञ्चम्यादितिथिप्राप्तौ तत् स्थाने राश्यभावात् किं वाच्यमत—आह—

ज्ञेयमिति । स्वांवरं राशित्रयं कर्कादि तच्चन्द्रादिमहागृहस्थानत्वात्

बुधस्य महाग्रहत्वं तच्छुक्रमहाग्रहस्य सम्मुखगमनादपि बुधसम्मुखगमनस्या
तीव्र दुष्टतायारत्नमौलादौ कथनाद्भिज्ञेयम् । ज्योतिःशास्त्रे त्रिशथतुर्णा-
मित्यादिना राशिमार्गानुरोधेन पञ्चदशतिथीनां विभागवदत्र तिथिमागानु-
रोधेन राशित्रयं पूनरुक्तिः । नन्वेवमङ्गूष्ठा राशिषु शुभलक्षणे सावित्र्याम-
शुभलक्षणे किंवाच्यमिति चेदुच्यते कृष्णपक्षेगौर्ध्यां शुक्लेऽङ्गूष्ठे च शुभा-
शुभ एवं च रेखासु शुभलक्षणपाद्वेऽपि लम्बालम्बयोर्नूतनत्वपूर्णत्वेवाज्ञेये राशि-
मेलकस्यावश्यं विमर्शः कार्य इत्यत आह—यद्वेति । स्पष्टं अत्रकेचन-
ध्रुवराशित्रयं न मन्यते किन्तु अङ्गूष्ठाभागतये प्रत्यंशं मेपादि चतुष्टयमुपरितः
प्राहुरतश्चन्द्रोरविश्रस्थानस्य एवं बुधोमित्र जनिगृहे मानेति च वेति ।

१ स्थावरत्वं बध्यमाणग्रन्थबद्धे निजराश्यादिकः क्रम इतिमननःराशिव्यवस्थाया
भवेद्यस्याम् । २ त्रिभिर्भुक्तं त्र्यत्रन्त्येके रात्रायां तिथिषं बुधाः तस्मान् प्राप्तेकृत्—अथ ततोऽ
पि प्रतिशोभनमित्यारम्भासिद्धौ ॥

एवं सेवनया गुरोः सुरतरोर्मृष्टं विमृष्टं तिथे—

श्रकं चक्रमृतां निमित्तसुधियां दुर्वोधमायासतः ।

सिद्धोपासननर्मकर्मरुचिना मेधेन सत्संविदां

मत्वातत्कथयन्तु लक्षणकथां सन्तः श्रियां साधनम् ॥ १ ॥

इति श्रीहस्तसजीवनव्याख्यायां सामुद्रिकलक्षाख्यायां तिथिचक्र-
दर्शनं सम्पूर्णम् ॥

अथ वारदर्शनमाह—

रविरङ्गुष्ठमध्यस्थस्तत्तत्त्वं चन्द्रमास्फुटः ।

मङ्गलस्तर्जनी शीर्षे नृपासनगतो बुधः ॥ १ ॥

लक्ष्मां गुरुः कविर्गौर्यां कनिष्ठायां शनिर्मतः ।

हस्तपृष्ठे राहुकेतू चैवं वारास्तथा ग्रहाः ॥ २ ॥

रविरिति । अङ्गुष्ठमध्यत्रिभागे रविः तत्र कर्कादिभुवराशित्रयमध्ये सिंह-
व्यवस्थानात् ननु मेषादित्रयं मूलांशाच्चटत् निश्चितं कर्कादिभुवत्रयं कथम-
वतरत्, मन्यते किञ्चभुवसूत्रस्यां दृश्यते मेरोरपि तत्रैव भुवत्वात् तेन तुलादि-
त्रयमेवभुवमेष्टव्यमिति तन्न, दक्षिणहस्तस्य दक्षिणायनरूपत्वेन दक्षिणादि-
भागास्थस्पष्टनखरूप चन्द्रोपलम्भात्तद्वचनादिरेखात्तत्त्वं शिवस्थानत्वेन मेरुरूपा-
द्वाङ्गुष्ठ एव दिवसो दक्षिणो हस्तइत्यस्य न्यूनभवनादवतरत् संजाघटीति ।
भरतक्षेत्रस्यापि मेरोर्दक्षिणदिगवष्टम्भात् ज्योतिःशास्त्रेऽपि पुरीरक्षरतां देव-
कन्याथकान्तीक्षितः पर्वतः पर्यलीबत्सगुरुं पुरीचोऽज्जयिन्याह्वया गर्गराटं कुरु
क्षेत्रमेरुभूवो मध्यरेखेति ब्रह्मतूल्यवचनात्, दक्षिणादिश्च एवमध्यरेखारम्भ-
स्ततोऽत्रापि गोत्ररेखाया याम्यदिशएवप्रादुर्भाव इति । शिवायां तु राशि
त्रयस्याधिपानामनवस्थानादङ्गुलीपत्रेः शुक्रस्यापि अनवस्थितत्वात् क्रमागत-
राशिचक्रबलाद्राशित्रयं चटत् बोध्यम् । राशिचक्रे मकरस्य राशेस्तर्जन्या-
मूलज्येशे व्यवस्थानात् उत्तराषाढानक्षत्रसंभवेन तज्जन्मा अरुणो मालवमा
इति वचनात् पूर्वदिग् मालवदेशोद्भूतोमङ्गलस्तर्जनीशीर्षे शत्रुहननेऽधिकृत-
त्वात्तस्या इति नवम्याः स्थानप्रत्यासत्या नवार्चिमान् पृथ्वी तत् स्थानात्

पृथ्वीजन्माप्ययमनेनैव हेतुना तत एव ताम्रमुद्रापरिवानं तर्जन्यामेव शक्ति
 पूजा च तथा नृपो राजाङ्गुष्ठस्तदासनं तन्मूलं तत्र सूर्यप्रत्यासन्नो बुधः
 राजसून् राजासने तिष्ठतीतिन्यायात् सुश्रुत वैद्यग्रन्थोक्तमङ्गुष्ठसन्धिद्वयभावा-
 देव अस्पष्टः । लक्ष्म्यां मध्याङ्गुल्यां गुरुर्धनुराशिशोयोगात् मध्ये सूर-
 सूर्याचार्याविति वाक्यान्मध्याश्रय एवायं रवीन्दु भौमगुरु इति मित्रस्य
 भौमस्य प्रत्यासत्तिरपि नक्षत्रचक्रे मध्याया अघस्तलस्योत्तरदिशि उत्तर-
 फाल्गुनी जन्मनक्षत्रमपि गुरोरुत्पत्तिदेशः । सिन्धुः कजयलहसमदिठी
 वारसकिरणो य सिंधु देशभवो इति वचनात् सचापि उत्तरस्यां सैन्धवा-
 अथा इति प्रतीतेः । त्रयोदशमासान् यावदेकराशिस्थिति ज्ञापिकापि त्रयो-
 दशी तिथिर्मध्याग्रे तेन तत्र मध्यात्रिसप्त भास्करा इति मताश्रयेण द्वादशार्चि
 गुरुः सावित्र्यां कविशुकः कवेरमित्रेन्दुर्भिन्नेज्ञार्कां समावुमाचिति । आरम्भ-
 सिद्धेस्तथाङ्गुलशनिराहवः, इति भूवनदीपकस्य वचनात् बुधस्यगृहं
 कन्याराशिस्तस्य शिवाग्रे स्थानात् ताराग्रे शनेः प्रसङ्गश्च नक्षत्रं ज्येष्ठासोऽपि
 तत्रैव अत एव दक्षिणाशापतिः शुक्र इति प्रागुक्तम् । किञ्च रजः कविज्ञा-
 विति क्षत्रियायां गौर्यां रजोरूपः कविरेव युक्तः पादरूपायां तस्यां शुक्र-
 स्पापि द्विपदतया भजनात् । कनिष्ठायां शनिर्मन्दस्तेजस्त्वात् पश्चिमाधिपति-
 त्वाच्च । नृसकलेन स्वल्पबलः स्वमित्रस्य बुधस्य राहोर्वा भवनाय मिथुनायो-
 चितः हस्तशृष्टे राहुकेन तत्रापि मध्यामध्यपर्यायवद्राहोराधिपत्यं परतोऽङ्गुष्ठ-
 मध्यपर्वमावत् । केतोरिति विभागः अनयोः पृष्ठस्थितिर्नवग्रहध्यानायेत्युक्तं
 प्राक् तत एव यन्त्रन्यासे करतलद्रष्टिभ्यां नम इति सार्धकं तत्रापि देवा-
 धिष्ठानात् । हस्तशृष्टे शुभलक्षणे अष्टोत्तरो दशाचक्रे राहुदंशायां विशोत्तरी-
 दशाचक्रे राहुकेत्योर्दशायामपि शुभमिति परिज्ञानाय लम्पादि ज्ञानाय च एवं
 वाराः सप्तेव रात्रौवाराणामनुपयोगाज्ज्वारदोषाः प्रभवन्ति । रात्राविति वाक्यान्
 दिनरूपे हस्ततल एव तथा ग्रहानव अग्रे वदयमाणभावचक्ररमराशिचक्रेषु
 तदुपयोगान् । एवं च मेपादि तयस्य स्वामी शनिः कर्कादि तयस्य कृष्णपक्षे
 शुक्रः शुक्ले चन्द्रस्तुलदित्रयस्य गुरुर्मकरादि त्रयस्य मङ्गलः तारायाः पतिः

शनिः सावित्र्याः कविः मध्याया गुरुः प्रदेशिन्या मङ्गलः अङ्गूष्ठस्य स्वामी
चन्द्रः एकस्याः कलायाः शिवार्पितत्वेन पञ्चदशाकलापूर्णत्वस्यापक पञ्च-
दशी तिथिस्थानात् । शनिना मित्राय राहवे वृषमस्थानं दत्तं तेनवृषे राहुः
श्रेष्ठस्तत्रस्योदशमं कुम्भस्थानं मङ्गलेन स्वमित्राय भानवेदत्तं पूर्णदृष्ट्या
पश्यति ततो राहुरव्योः परं वैरम् । गुरोः शुक्रस्य च मध्यानामि-
कयोः सीम्ना देवदानवगुरुत्वेन वैरम् । राहोर्मक्ष्यमिन्दुः स्वस्वस्थाना-
तीयपर्वणि कर्कराशेरिन्दोः पूर्णदृष्टत्वात् । मङ्गलोऽपि भक्ष्यमेकाद-
शस्थानत्वादकादशतुभवनं सर्वे पश्यन्ति खेचराःसम्यक् । पूज्यवर्गो-
गुरुसितौ शुक्रस्य दानवगुरुत्वात् गुरोश्च पूज्यत्वं दानवानामपि पूर्व-
देवत्वात् । देवत्वमदेवत्वमुगमपि, असुराणामागमेऽपिसिद्धं ' देवा चउन्विहा '
इति तथादेवोपकरेह असुरोपकरेहिति भगवत्यां तथोक्तेः हिमांशुबुधयोः सूर्या-
दुच्चाधः स्थानात् वैरं विवस्वन्मन्दयोः पूर्वापरादिशोः स्वामित्वेन वैरं
कुजार्कयोः स्थानसङ्गादतिमैत्री । सितजयोरपि शिवायां कन्यास्थानदाना
चन्द्रस्यार्कं बुधौमित्रोऽपि एकाङ्गुलिस्थायित्वात्, कुजगुर्वादयः समाः प्रत्ये-
कमङ्गुलिस्थानान्मन्दस्वज्ञसितौ मित्रेर्गुर्लघ्वः परेऽस्यःइतिचन्द्रेण वैरं
प्रान्तेत्विन्दुशनीश्चराविति वचनात्, इतोऽङ्गूष्ठे चन्द्र इतः प्रान्ते शनि-
रिति । अङ्गूष्ठप्रदेशिनी च देवैरुद्धाशिवा तारा च दानवैर्गुरुस्तुमध्यस्थ एव
मध्यायां दानवस्य राहोरपि पूज्यत्वेनोक्तत्वात्, सुरासुरार्चयोरशिमध्ये
फलदयित्वान्मध्यस्थानं तत्र गुरोर्गुरुस्थितिकत्वात् गुर्वाङ्गुलिः स्थानं
शुक्रसमासस्थितिकत्वेन लघुगौरी स्थानं रवेः शुक्रशनी शत्रू इति स्वस्थानादूरे-
स्थितौ ज्ञः समः इति स्वस्याधः कुजजीवशनिमिः स्वतएव सूर्यराशेरनपेक्षं
राशि भोगात् स्वतोऽङ्गुलिस्थानानि लब्धानि सूर्येन्दुभ्यां महाप्रहेन्द्रत्वेन
स्थानप्राप्तावपि राशिचिन्तायां पराश्रयत्वं स्वीकृतं ज्योतिशास्त्रेऽन्येषां गृहद्व-
यसद्भावे सूर्येन्द्रोः प्रत्येकमेकं गृहं कर्कारव्यं सिंहश्च तद्वदत्रापि स्थानचि-
न्तायां तयोरेकमेव स्थानमङ्गूष्ठः प्रतिमा संयोगात् तत्रापि चन्द्रस्य पश्चि-
मायां प्रतिमासमुदयप्रतीतेस्तारोनुसारस्ततो नक्षत्रचके ताराधभागे चित्रा

तज्जन्मनक्षत्रमपि व्यक्तं तथा प्रत्यग् मुखौ शनिसोमावित्युक्तेः शनेस्तदिशः
स्वामित्वेन चन्द्रस्य वामहस्त प्रत्यासत्त्या तत्त्वमपि तेन चन्द्रस्य यवनदेशो-
द्भवत्वेन वामेहस्ते वामरीत्यैवायुर्लेशादि चलनात्तत्प्रधान्यं पश्चिमाधिकाराद्
यवनानां वामहस्ते मुख्यतापि वस्तुतस्तु राजभावात् सर्वत्रेन्दुः कुजः सख्ये
इतिवचनाच्चन्द्रस्य सर्वलस्थानं सर्वनक्षत्रप्रियत्वात् नवांशचक्रेऽपयोगाद्गू-
प्तोऽपि तत् स्थानं तच्चक्रं त्वेवं नवांशा अज्ञेन कुलकर्कादय एव तत्तदंगुली
मूलस्थानात् परम् ।

मेघस्याधिपतिः शुक्रः सिंहस्याधिपतिर्यमः ।

वरुणोमकराधिश स्तुलाया धनदः प्रभुः ॥ १ ॥

शेषेण्गुलीनाथा एव शुक्रपक्षे कर्ककन्ययोः स्वामी शशी कृष्णे
शुक्रोद्वयोरेपि जलचरत्वात् कुम्भमीनयोर्मङ्गलः वृषमिथुनयोः शनिवृश्चिक
धनुषोगुरुरिति नवांशचक्रं सामुद्रिक मूषणे सूर्यस्य पुनराङ्गुष्ठमध्यं
नियतं स्थानं तत् एव सर्वतोमद्रेऽङ्गुष्ठाग्रे पञ्चविंशत्यं कस्तत्
प्रमाणघटी दिनमानसूचकः राशिविभर्षे आद्या द्वितीय भागोरवेः स्थानं नि-
यतं स्थैर्यात् अन्यथा प्रागुक्तमेव, नन्वेवं रविचन्द्र जीवयुधाः स्वस्वराशि-
स्थाना एवात्र ज्योतिर्वन् भीमादीनामपि तथैव किं नेप्यत इति चेन्न
दैवतं त्वङ्गुलीमुखे इति विद्वद्वाक्यात् भीमस्य मित्तगुरुः शुक्रस्यमितं बुधः
शनेरविच राहोः शुक्र इति मित्रस्थानस्याविस्वस्थानाच्च । एवं रविबु-
धराहणां प्रत्येकङ्गुलीस्थानं कथं नेत्यपि नचिन्त्यं रवेर्दक्षिण हस्ते
स्वरूपेणैव व्यवस्थानात् चन्द्रादीनां तत्तेजसेव तेजोमयत्वेन शशिवन्
साधयेत् सूर्यं सूर्यवन् सकला ग्रहा इत्युक्तेस्तस्यैवाधिपत्त्यात् बुधस्य नपुं-
सकत्वेन : स्थानालामाहाभेऽपि ज्योतिःशाम्ने राहूणास्त्वत्त्वदत्रापि शनि
शुक्राभ्यांरोधात् राहोः पृष्ठस्थानात् नभिन्नमङ्गुलिस्थानं जनेस्तु क्वाव-
त्वेऽपि निरस्थिकत्वात् ताराङ्गुलिस्थानं लामोद्यावदयकः शुक्रस्यापि चतुः
पद्यादुत्तराद्विगतं द्विवसान प्राच्यां पद् पन्नामदुत्तरं द्विशतं द्विवसान् प्रती-

च्यां चौदयिकत्वेन चस्थानलभौचित्यात् । यद्येवं तर्हि जीवादिवत्कथं राशिचक्रे तन्त्यास इति चेन्नलस्वभावात्कन्यायां शुक्रप्रसङ्गात्ती-
चत्वव्यवहाराच्च सूर्योपेक्ष यैव तन्त्यासो बुधवत् शुक्रस्य प्राङ् मुख-
त्वात् तत एव शीवायाः कौमार्यं सत्यपित्वामिनि तस्य नास्याः प्रसङ्गात् ।
एवं भौमस्य शेषादक्षिणतो मुखे इत्युक्तेर्दक्षिणभागेङ्गूष्ठाग्रे व्योमत दर्शित्वं
बुधस्य कन्दस्थस्य तिर्धग् दृष्टित्वात् उदङ् मुखत्वं गुरुस्तूङ्ग् मुख उत्तरापवि-
त्वात् इत्यादिज्योतिःशास्त्रानुसारेण दृढीकृतो ग्रहन्यासः स्थानस्य शुभा-
शुभज्ञानाया ननु यद्येतं नखरूपाग्रहास्तर्हि वामे नखाः कथं भाव्या इति
चेन्न; राशिकुण्डलिका भावनात्तत एव ज्योतिश्चक्रे चन्द्रादि सर्वे ज्योति-
र्देवद्वयामित्युक्तं प्राक् पादनखानां प्रतिफलन समाधिर्ध्वद्वा हस्तयोर्देवाः
पादयोर्देव्यस्तेषामर्हत्परेषु द्वयोर्योग इवात्रापि तदभावादत एव तासां निचै-
रेव स्थानं जिन प्रतिमायामघः शक्तिमूर्ति व्यवस्थानवत् ॥ २ ॥

अयं पृच्छायामङ्गूष्ठादिस्पर्शेणकार्यवेलाकथनं प्रासङ्गिकमप्याह—

दिनोदयः स्मृतोऽङ्गूष्ठे मध्याह्ने मध्यमाङ्गुली ।

सन्ध्यातारा ततो रात्रिर्हस्तपृष्ठे व्यवस्थिता ॥ ३ ॥

दिनोदय इति । सूर्यस्य तलपार्श्वे मेरौमध्यभाग चक्रादिस्थानात् दिन-
मुखं नचैवं नखचन्द्राद्रग्निमुखमित्यपि दाक्षिणे तदप्राधान्यात् तथातेष्वपि
नखानां पृष्ठभागस्थत्वात् अत एव पृष्ठे रेखाभिमृत्युर्जन्मद्वयं निशीत्यग्रे वक्ष्यते
मध्यामध्याह्न एव अति गुरुत्वेन तदुपरि छायाभावात् तारुण्यस्थाने न तापा-
धिक्यात् यद्यपि प्रभातमिन्दुजगुरु इत्युक्ते गुरुस्थानात् प्रमातृत्वं युज्यते
तथापि त्रयोदशीतिथि स्थानत्वेन तावद् घटिकामानसम्भवात् तत् प्रति-
पदातिथि गणनं दिनमानापेक्षं दिनमानमपीदं जघन्य दिनमान विमर्शनं तत
एव त्रयोदशांकोमध्याह्नसूचको मध्याह्नां गुरोः प्रमातृत्वं सर्वाङ्गुली स्वामि-
त्वाद्घटिकातये तृतीयास्थानान्मूलांशेन चरितार्थं लक्ष्म्याः प्रमाताधिकारात्
सन्ध्या फनिष्ठा ताराख्या अन्वयात् मन्दभुजङ्गमयो ज्योतिषेऽपिसन्ध्यारूप-
मणनाद्य अत्र द्वितीय प्रहररूपः पूर्वाहास्तृतीय प्रहररूपोऽपराहस्तर्जन्या

गौर्या चार्धाद्रभ्यः अपराहौ मार्गवेद्रू इति वचनात् शुक्राधिष्ठानात् तत एव
मध्याह्नौ रविमूमिजाविति द्वितीय ग्रहरस्यां तस्य मध्याह्नरूपत्वात् आदीवा-
दित्यमङ्गलाविति चाष्टधाङ्गुल्यां तर्जण्यां तयोस्वस्थितिश्च रात्रिर्हस्तपृष्ठे नक्ष-
रूपाणां ग्रहाणां स्पष्टप्रकाशात् अधोलोके चावहस्ते इति वक्ष्यमाण मतान्तरे
अस्य प्रयोजनमिति ॥ ३ ॥

एतदेव स्पष्टयति ॥

दिनं हस्ततलं बोध्यमवहस्तस्तमस्विनी ।

दिवसो दक्षिणो हस्तो रात्रिर्वामो मतान्तरे ॥ ४ ॥

दिनमिति । दाहिण हर्षगुठ्या मक्षेयनवेण दिवस जप्त्वं सेइति मकरण-
कार वाक्यादिनप्रतीतेः । मतान्तरे अभिप्राय विशेषे षटीदर्शनविमर्शोऽङ्गुष्ठ-
यवाद्यपेक्षयावातन्मतस्यापि प्रामाण्यात् ॥ ४ ॥

वक्ष्यमाण भावचक्रादौ राहुस्थिति हेतुमाह—

छाया सुतःशनिर्लोके छाया रूपो विधुन्तुदः

तद्वाक्षिचारे ताराया द्वितीय अंशके भुवः ॥ ५ ॥

छायेति । छायासुतोऽसितः शौरिरिति कोपवचनात् तेने सुत २५ मदन
७ नवां ९ त्वे १२ पूर्णदृष्टिश्च राहोर्दिशम् १० युष्मत्तराशौ दृष्टिपादत्रयं
स्यात् अरि ६ सहज ३ धनर्श २ बन्धुगे ४ चार्द्धदृष्टिनिजमुवन १
मुपात्तं तत्र जन्मान्वयैव ॥ १ ॥ इति ज्योतिः शालोक्तं पञ्चमे कन्यास्था-
नादिनास्थितम् ॥ ५ ॥

तस्मात्सप्तमगः केतुरिति मध्याङ्गुलिर्मवेत् ।

द्वितीय मागिनियतः प्रोक्तो लाक्षणिकैर्युधैः ॥ ६ ॥

तस्मादिति । द्वितीयमागोऽत्र अयंस्वरूपः ॥ ६ ॥

वारस्योदयमाह—

हस्ते धनदिनेवारः प्रातस्तस्योदयक्रमात् ।

समयेः हस्त वक्षिण्याः गःप्राप्तोऽस्याङ्गुलीस्मृतः ॥ ७ ॥

हस्तेऽश्वेति ॥ ७ ॥

वारमानमाह—

एको यामश्चतुः खिंशत् पलान्ययाक्षराणि च ।

भूत्यष्टि माने संज्ञेयो वारमोगो विचक्षणैः ॥ ८ ॥

एकोयाम इति । वारमोगोक्तिः कथमौदयिक एव वारः सर्वस्मिन् वासरे विमृश्य इति नाशङ्क्यं दिनस्वर चक्रादौ—

तिथ्यादौ घटिकाः पञ्च पलानि सप्तविंशतिः ।

अन्तरोदय-उक्तोऽसौ दिनस्वरस्य सूरिभिः ।

इत्यादिना नरपतिग्रन्थेऽप्यन्तरोदयदर्शनात् ॥ ८ ॥

वारचक्रफलमाह—

तद्वारस्य तदङ्गुल्याः स्वरूपेण शुभाशुभे ।

स्वराशिनाथमैत्र्यादि ज्योतिः शास्त्रविमर्शनात् ॥ ९ ॥

तद्वारस्येति । योवारस्त्वसरेप्राप्तः सचेत् निजराशीशस्तदा तदङ्गुल्यां शुभलक्षणे पूर्णफलं स्वराशीशवैरिणोऽङ्गुल्यां पादमात्रं साम्येत्तद्वै शुभग्रह दृष्टाङ्गुलिस्थाने पादोन मित्येवमशुभलक्षणेऽपि वाच्यम् ।

उद्योतिरिति । मैत्रीरवेः शुक्रशनीशत्रू इत्यादिकाजातकोक्ता । आदि शब्दाद्बृष्टिरुच्चनीचत्वेनच उद्योतिः शास्त्रोदेव वेधे उच्चस्थे च बलं पूर्णनीचांशस्थे दलं बलमिति नरपतिग्रन्थोक्तत्वादत्रापि तदुच्यते रवेरङ्गुष्ठ मध्यभागस्थानाद्गणनानुक्रमेण तृतीयं स्थानं कनिष्ठा मूलपर्व तत्रमेशराशित्वात्स एव उच्चाश्रयाः । एवं चन्द्रास्याङ्गुष्ठमूर्धमागात्तृतीयं ताराद्वितीयं पर्वतत्र घृत्वादुच्चत्वं तयोः सदान्नजुगातित्वात् मङ्गलस्यवक्रत्वात् षष्ठ्यगत्यातृतीयं पर्वमकरस्थलं तत्र उच्चत्वं बुधस्य स्थानाभावात् स्वगृह एवोच्चत्वं गुरोर्मध्याग्रभागात् नीचावताररूप मकरस्थानं तत्र नीचत्वं शुक्रस्य सूर्यपेशाचरात् प्रागमुखत्वेन तर्जण्याद्वितीयमागस्थ सूर्यपेशया उच्चं मीनस्थानं तत्रोच्चत्वं शनेः स्वस्थानात्षष्ठ्य तृतीय पर्वणिशेषराशिस्तत्र नीचत्वं राहोः स्वस्थानादुच्चं मिथुनमिति उच्चात्सप्तमं निचं निचात्सप्तमुच्चमिति विमृश्यफलं वाच्यम् ॥ ९ ॥

चक्रान्तरमाह—

यद्वाहस्ते क्षणे वारः सविष्णोरुर्ध्वं लोकगः ।

शेषास्तले मर्त्यलोके तर्जन्याधास्तुदिग्गताः ॥ १० ॥

अथो हस्ते च पाताले फलमेष्टमिहोदितम् ।

यत्र स्वराशेर्नाथः स्यात् सम्पूर्णतद्भवं फलम् ॥ ११ ॥

यद्वेति । अथ इति । यत्र स्वराशीशस्य स्थानं तत्र शुभलक्षणे पूर्णफलं तद्वैरिस्थाने पादमात्रं साम्येत्तद्वै समाङ्गुल्यादौप्रायः स्थानदोषेऽपि शुभलक्षणे स्वराशीश मैत्र्यां पादोर्ध्वं फलमिति भावः ॥ ११ ॥

इति श्रीहस्तसञ्जीवन व्याख्यायां समुद्रिकलहर्षाख्यायां वारदर्शनम् ॥

अथ नक्षत्रचक्रं प्राह—

ग्रीणि ग्रीणि तले दिक्षु मध्ये नक्षत्रमस्विनी ।

तारादिपञ्चशालासु प्रत्येकं स्यात् त्रये त्रयम् ॥ १२ ॥

द्वादशश्लोकस्य पञ्चदशश्लोकपर्यन्तमिदं—स्थापना—

वि	मू	ऽ	श	रे
त्वा	जे	उ	घ	उ
वि	ऽ	पू	थ	पू
	पू	उ	ह	
म	अ			भ
अ				कृ
पू	पू	आ	मृ	रो

तीणीति । अत्र अग्निनीति । अग्नेरनुप्रयोगार्थं दक्षिणहस्तस्य दक्षिणा-
यनत्वान् दक्षिणद्वारिकत्वाद्भिन्नास्तदादिर्नक्षत्रन्यासोऽत्र एव पुनोऽपरद्वारिक
स्त्रैश्च अभिजितादित्वात् श्रवणादिभ्यर्ध्वां तेन नमस्कारस्तोत्रेऽपि—‘तद्यद्यग्नि

छाइपंचयं सिद्धाचिचा साईसाहुं इति पूर्वानुसाराद्व्यवस्थितो न्यासः सामान्येन अत्र मूलस्य गौर्या न्यासात् ' बहिर्मूलोमितरे अभि ईति ' सिद्धान्तेऽपि मूलं दक्षिणस्यां चरतीति सावित्री दक्षिणाभभिजिन्त्यासादुत्तरामध्या-
युक्तैव ॥ १२ ॥

तद्विशेषमप्याह—

वीक्ष्यते यत्र नक्षत्रे हस्तस्तद्गर्भकस्थितम् ।

प्राग् दक्षिणकरं तेषु तारा त्रयत्रयं भवेत् ॥ १३ ॥

काञ्चन्यादेः पञ्चदशमानि यत्रात्मनामभम् ।

तत् फलं प्रष्टुरादेभ्यं स्थानरेखादि योगतः ॥ १४ ॥

वीक्ष्यत इति । यत्रक्षत्रे हस्तस्य वीक्षणं तद् हस्ततलमध्ये देयं तत् कारभ्यः प्राग् दक्षिणादिक्रमः न चैवं हस्तनक्षत्र एव तन्नियमात् यस्य तदेवा-
त्मनं तस्य दिग् ज्ञानं कृतं इति शङ्क्यं, पञ्चशास्त्रत्वेन प्राक् पञ्चनक्ष-
त्राणां व्याख्यानात् । क्रमोऽयं सृष्टिरूपो दक्षिणकरे तथैव न्यासात्
सर्वत्रनक्षत्रत्रयं त्रिपर्वण्या एव नियतत्वात् स्वरोदयेऽपि प्रतिपदा-
दिभ्यह योयो वात्सायनेऽपि पक्षानि दीर्घे हेमन्ते नित्यमन्यर्तुषु ग्रहादेवं
व्यवस्थानं अङ्गुल्यः पञ्चहस्ततलेऽपि चतस्रोदिशः पञ्चमं मध्यस्थानमिति
पञ्चधाव्यवस्थया सर्वं पञ्चविधं प्रमेयमत्र ज्ञेयतयावतरतीति सूचयति । तेना-
करादिस्वराः पञ्चत्रह्याद्याः पञ्चदेवतः । निवृत्त्याद्याः कलाः पञ्चइच्छाद्यं
शक्तिपञ्चकम् ॥ १ ॥

रुद्राद्याश्चक्र भेदाश्च धराधंभूतपञ्चकम् ।

गन्धादिविषयास्ते च कामवाणा इतीरिताः ॥ २ ॥

इत्यादि नरपतिग्रन्थोदितं सकलं ज्ञेयम् । अत्रे अ इ उ ए ओ इति
स्वराणां यन्त्रस्य च वक्ष्यमाणत्वात् । स्थानेति धातुमूलादिरूपमेपादिराशिरूपपर्यं
संबन्धात् रेखासम्बन्धाच्च आदिशब्दात् ग्रहादियोगोऽपि ग्राह्यः ॥ १४ ॥

सामान्यात् करदर्शयितुर्वज्यनक्षत्राण्याह—

करजात्रागताधेष्णं तले याम्यातले स्थितम् ।

तत्र स्थितं शुभं न स्यात् शेषस्थाने शुभं स्मृतम् ॥ १५ ॥

करोति । अङ्गुल्यान्तर्गतं नक्षत्रशुभकर्मणि नादरणीयं अङ्गुल्यग्रेजाप-
वत् फलदायित्वाभावात् । तले नक्षत्रं उच्चाटनकृतपश्चिमानक्षत्रं क्लेशजालेन
कार्यकरं याम्यभं रोगकारकमिति न शुभम् ॥ १५ ॥

इति श्रीहस्तसज्जीवनवनव्याख्यायां सामुद्रिकलहर्ष्याख्यायां नक्षत्रदर्शनम्

अथ प्रथमं वर्षेषु शुभाशुभज्ञानाय ग्रहस्पष्टीकरणेन भावचक्ररूपं मेपादि
राशिचक्रदर्शनम् ॥

जागर्ति येन नान्नायस्तद्राशिर्वत्र पर्वणि ।

तारादिर्मेप राश्यादि स्तत आरभ्य गण्यते ॥ १६ ॥

ज्ञेया स्तन्वादयो भावास्ततो द्वादश लग्नजाः ।

तेपूर्ध्वरेखा सशुभो ग्रहः क्रूरस्तथान्यथा ॥ १७ ॥

जागर्तीति । ज्ञेया इति १६-१७ श्लोकद्वयसंगुक्तार्थम् । यस्य जन्म-
पत्रिका नस्यात् तस्य तन्वादिभावज्ञानं सामान्येन इत्थं परिज्ञेयम् । जन्मर्क्षमृक्ष-
मित्याहुर्मूर्धं चात्रदण्डवत् यस्य जन्म नजानीयात् तस्य नान्ना विधियत इति
कथनात् राशिमेव पुरस्कृत्य भावाविचार्याः । लग्नादिवराशे रपि तदवबोधात्
जन्मज्ञानेनामराशेरवौचित्यं अन्यथापि गृहे च नगरे ग्रामे वाणिज्ये
स्वामिसेवने नामराशिप्रधानत्वं जन्मराशिं न चिन्तयेत्, इत्यादिना नरपति-
ग्रन्थादौ तत् प्राधान्यदर्शनात् ताराया आदिर्मूलपर्वं तस्मात्, अमितच्च-
स्थानतया अल्पभोगतया लग्नेषु तथा गूढभागप्रत्यासत्त्या सन्ध्याख्येण
राशौ रागाधिकाच्चारुणवर्णमेपप्रभृतिगणनं प्रागुक्तमेव तेन यस्य वृष-
राशिस्तस्य ताराद्वितीय भागात् आरभ्यगणनं मिथुनराशेस्तृतीयांशादिति
तेषु भावेषु यत्र ऊर्ध्वरेखाशुभोग्रहः । आयतादीधरेखासत्वशुभस्तद्भावविना-
शात् ऊर्ध्वरेखायाः शुभलक्षणता आयताया निषेधाकृत्वेनाशुभत्वं च लोक-
प्रतीतेमेव पूर्णदृष्टिरपिग्रह तुल्यैव यदुक्तं विरुद्धपूर्णदृशापश्यतस्मादेवफलं
ग्रहः विदधात्यन्यथाज्ञेयं फलं दृष्टयमनुमानतः । इति नरपतिग्रन्थे मेपराशि-

कस्य मध्यामूलंशे खीसंख्यासुखादिविचार्य एवं सर्वे भावाः न चैवं रेखा-
वैयर्थ्यं तासामेव फलस्पष्टीकरणात् ॥ १६ ॥

भावमात्रं स्पष्टीकृत्य ग्रहस्पष्टीकरणार्थमादौ चन्द्रचक्रमाह—राशिचके
तस्यैव मुख्यत्वात् ।

अश्विन्यादीनिऋक्षानि प्रत्येकं सप्त योजयेत् ।

कनीनिकातः प्रारभ्य यत्र हस्ते क्षणस्यमम् ॥ १८ ॥

अश्विन्यादीति । इष्ट भाष्योहतादित्यैः पष्ठिमागात शेषके अश्विन्यादी-
न्दुभुक्ते न युक्ते तत्कालचन्द्रमाः ॥ १ ॥

इति नरपतौ प्रस्तारचके तन् कालचन्द्रे अश्विन्यादि नक्षत्रगणनात्,
अत्रापि तदादिक्रमः । तत एव तारायां नियोग मुद्रापरिधानं चन्द्रचिह्नं
प्रत्येकं संयोजयेत् । अङ्गुल्या मूलपत्राणि नक्षत्रद्वयं मध्यभागे नक्षत्रत्रयं
मूढांशे नक्षत्रद्वयमेव सप्तनक्षत्राणि स्थूलापेक्षया भावयेत् सूक्ष्मविचारे तु प्रति-
पर्वचत्वारिंशदुत्तरशतघटयो योज्या । नक्षत्राणां न्यूनत्वेऽधिकत्वे वा तदपे-
क्षयैव । एवं च चन्द्रन्यासः प्रायस्तिथि पत्रापेक्षयैव जायते । मङ्गयन्तरेण
चन्द्रचक्रकथनं सामुद्रिकस्य निमित्तान्तरत्वात् तत एव कृतिकायाविंशघटिका
यावन्मेवे चन्द्रादेयो उच्योतिः श्लाखे तु पञ्चदशघटिकाया वदिति विशेषः ।
इयदन्तरं तु नक्षत्रद्वयमा मूखेनापूर्यम् ॥ १८ ॥

एतदेवाह—

प्राप्तं प्रष्टुःसराशिस्यान्मेपादिच्यंशकः क्रमात् ।

चन्द्रस्तत्रैव विन्यस्य चतमृष्वङ्गुलिञ्चपि ॥ १९ ॥

प्राप्तमिति । न चैवं जन्मराशिनाम राशिहस्तदर्शनदिनराशिश्चेति
राशित्रयसाङ्कर्यमिति शङ्क्यं, नाप्तराशेरेवाधिकारत् स एव राशिः । अत्र तु
राशिहस्तेन चन्द्रस्थानमेवोच्यते । एवं च दिनचन्द्र एव हस्तदर्शने विचार्य
इत्यायातं शुभाशुमविचारे दिनचन्द्रस्यैव मुख्यतया फलदायित्वात् ।
अन्यथा शोभने हस्तनक्षत्रे इत्यादिना नक्षत्रप्राधान्योक्तिर्यस्यास्यादिति ।

यथा कश्चिद्विवाहादिमाङ्गस्यकार्ये जन्मराशिप्राधान्यं तस्मिन् ज्ञाते ऽपि देश-
शाध्यर्थे नामराशिर्विचार्यते । तथा हस्तेक्षणे चन्द्रःकस्मिन् भवने इति ज्ञेये
दिननक्षत्रस्थानमेव राशिष्वपदेशार्हं न चैवं चन्द्रत्रयसाङ्ग्यं नरपत्यादौ राशि-
चन्द्र १ उदय चन्द्र २ मासचन्द्र ३ पक्षचन्द्र ४ दिनचन्द्र ५ घटिकाचन्द्र
६ तत्कालचन्द्रा ७ दिग्भेदैः सप्तधा चन्द्रस्थान विमर्शविदस्याप्पदोषात् ।
अत्र अधिन्यादि सप्तनक्षत्र व्यवस्था जैनसिद्धान्तमताद् यदुक्तं— सम-
वायाङ्गवृत्तौ— अधिन्यादीनि दक्षिण द्वारिकाणि पुष्यानीन्यपर द्वारिकाणि स्वात्या
दीन्युत्तरद्वारिकाणि अभिजिदादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वारिकाणीति नरपति-
ग्रन्थेऽपि अधिन्यादीन्दुमुक्तानि भानिषष्टिहतानिच स्वमुक्तनाडि संयुक्तं
द्विधनं २ नन्दा हतं त्रिधा ३॥ दिनेन्दुमुक्तभागादिर्जायते चैष्टकालिक
उदयादिष्ट नाड्यस्तुषड्गुणास्तत्र योजयेत् । त्रिंशद्भागान्तराद्यादिश्चन्द्रस्त-
त्कालसम्भवः । शशाङ्कवत्सर्वखेटान् कुर्यात्तत्कालसंभवान् ॥ ३ ॥ इत्य-
धिन्यादेर्लामः ॥ १९ ॥

शेषग्रहन्यासदर्शनमाह—

जागरूको जनो येन राशिना जायते सदा ।

ताराद्यंशाच्चमेपादेर्यत्र तन्मूर्तिमालिखेत् ॥ २० ॥

जागरूक इति । जागर्तीत्यादिप्रागुक्तस्थानुवादसूत्रमेतन्मेपादिभावचक्रेषु
वक्ष्यमाणेषु जन्मराशिग्रहणभ्रमव्यवच्छेदनाय । तारेति । राशिचक्रानुवाद-
एषः मूर्तं लग्नं मुख्यं न्तदेव भावयेत् । नतु सत्यपि जन्मपत्रलग्नज्ञाने जन्म-
लग्नमिति भावः ॥ २० ॥

न चेत् खेचराः स्थापिते किञ्च चक्रे इत्युक्ते ग्रहव्यासमाह—

तत्र ग्रहास्तु प्रागुक्त स्थानस्थाः स्वमनीषया

स्थाप्या संहार मार्गेण विचार्य तच्छभाशुभम् ॥ २१ ॥

तत्रेति । संहारमार्गेणेति रवीन्दुभौमगुरुबुधशुक्रशनिराहव इत्येवमङ्गुस्यमे
तथैव न्यासात् ॥ २१ ॥

रा २ ३ श	१ चं. १२	११
४	मे.	१०
५ ६	७	८

श. ३ ४	२	१ चं. १२ शु. मं.
५	वृ.	११ सु.
६ ७	के. ८	१० शु. ९ शु.

४ ५	३ श.	२ १ शु. चं.
६	मि.	१२ शु. मं.
७ ८ के.	९ शु.	११ सु. १०

५ ६	४	३ रा. २ रा.
७	क.	१ चं.
८ के. ९	१०	११ मं. १२ सु. शु. शु.

६ ७	५	४ ३ रा.
८ के.	सि.	२ रा.
९ शु. १० शु. शु.	११ सु. मं. १२	१ चं.

७ ८ के.	६	५ ४
९ शु.	कं.	३ रा.
१० ११ सु.	शु. शु. १२	२ रा. १ चं.

गु. ९ के. ८	७	६ ५
१०	तु.	४
११ गु. गु.मं.	११ मं. १ बं.	३ रा. २ रा.

१० गु. १० तु.	८ के.	७ ६
११ रा.	४.	५
मं.गु. १२ १ बं.	२ रा.	३ रा. ४

सू. ११ १०	१ गु. ८ के.	७
१२ गु.मं.	घ.	६
१ बं. २ रा.	३ रा.	४ ५

११ गु. गु.सू.	१०	१ गु. ८ के.
१२ मं.	१ बं.	म.
रा.२ ३ रा.	४	५ ६

मं. १२ १ गु.	११ सू.	१० ९
२ रा.	कुं.	८ के.
१. ७ ४	५	६ ७

८ के. १ बं.	१२ मं.गु.	११ गु. १०
३ रा.	मी.	९ गु.
४ ५	६	७ ८

अत्रेति भाष्यम्—

सर्वं प्राञ्जलमेव । यत् इति उक्तमेतत् सामुद्रिक भूषणे तत्रास्ति, यत्र हस्तेऽस्मिन् विज्ञानं हि चराचरं हस्तज्ञानं बुधैः प्रोक्तं—तत् सामुद्रिक भूषण-
मित्यादिके शतश्लोक प्रमाणे आद्याद्वितीय भागस्थं न त्वनामिका द्वितीय-
भागे सिंहराशिं राशिकमाद्विधृष्येति । भावशुक्रस्य रविरपिोस्तत्
स्थानात् । आद्याङ्गुली मित्रस्यमङ्गलस्य स्थानं पूर्वदिग् बद्धाच
राशिरपि तत्र कुम्भ एव सूर्यस्य प्रवर्द्धमानतेजः कारणं सिंहा-
दिमकरान्तं सूर्यस्य कुम्भादिकर्कान्तं चन्द्रस्यश्वेतमित्युक्त्या राशि-
पट्टके सिंहवन्मुख्यं सिंहस्येगुरौ तीर्थमेलकवत्तत्तापि तन्मेलकात् प्रशस्तं तत्रैव
सूर्यं न्यस्य लग्नभावविमर्शः कार्य इति । तर्जनी मेरुमादायेत्वादौ मेरुसम्ब-
न्धात् ताम्रमुद्राश्रयाच्च तथापितं प्रमाकरक्षमाजावित्यादिना प्रायः सूर्यकुजयो-
स्तुल्यमङ्गीतकत्वदित्युक्तं भाक् आद्याद्वितीयां शस्तु बाहुल्यात् तेनामा-
वश्यां तृतीयभागेऽपि दर्शे सूर्येन्दुसङ्गम इति सूत्रणात्, न चैवं कदाचिन्मूल-
भागेऽपि तच्चिन्ता अङ्गुष्ठे वस्तुतो भागद्वयात् स्वेः स्थैर्यात् व्योमदर्शित्वात्त-
दनुरोधेन तर्जन्या अपि मूलांश्च निषेध एव । बुधस्त इति मिथुनस्य ज्योति-
षामिप्रायेण राहुणा सामुद्रिकपेक्षया शनिनारुद्धत्वात् कन्याया अपि
ज्योतिर्मते राहुस्थानात् सामुद्रिके क्लीबस्य न कन्यानुराग इति तस्य स्थाना-
भावाद्वेननुसरणं स्वल्पप्रकाशादिति । तत् एव नमस्कारस्तवे बुद्धौ सिद्धाये-
त्युक्तिः पूर्वं तु रविमङ्गलसिद्धगुरु बुधामुरीति । शुक्रोऽपीति प्रागेवतद्धेतो-
रुक्तेः सूर्यपेक्षचार एवायम् । अथैषां परावर्तविधि पताका यन्त्रानुसारादाह—

रविः कुजो गुरुर्मन्दो राहुश्चैते ध्रुवाग्रहाः ।

शशिशशिसुतः शुक्रथलादेया विस्मृत्यते ॥ २२ ॥

रविरिति स्पष्टं ॥ २२ ॥

वर्षद्वादशके चारी ध्रुवाणामपि जायते ।

मूलाग्र राशौ ते देया राहुर्मूलाय षष्ठः ॥ २३ ॥

वर्षेति ॥ २३ ॥

तत्रापि विशेषमाह.

नष्टजातकानुसारः शुक्रबुधयोर्व्यवस्थायां अत्र लग्नपतिर्यदि लग्ने
इत्यादि श्रीमद्रवाहु परमगुरुप्रणितसंहिताशास्त्रात् भावविमर्शस्तदभावेऽन्य-
तीर्थाय समायां यवनजातकात्तथा वर्ष शुभाशुभ ज्ञानायास्य चक्रस्योपयोगात्
पद्मकोशात् ताजिकग्रन्थात् कार्यः ।

भावा इति । ग्रहाणां स्वस्वस्थान स्पष्टस्थित्याभावात्कुण्डलिकात्प-
त्वाच्चक्राणामिति । एतद्भावा फलज्ञानेनैव हस्ततलास्थित गोत्रघनादिरे-
खाणां जन्मपत्रस्थानीयानां फलव्यवस्थिति । अत्र सूत्रोक्तराशिचक्राणि
वृत्तावपि लेख्यानि । एकत्वादि सूर्यस्य कुम्भराशिगतत्वेन कूम्भस्य मीनास्थित-
त्वेनेत्यादि सर्वत्र ऐक्यं भावेषु पुनर्भेदः प्रकट एव । यद्यपि सर्वत्र धनुराशौ
गुरोः सद्भावात् मेघराशिकस्य माग्यस्थानेन त्रिकोणगतादिस्त्वेन च बलवत्त्वमेव
तथापि दक्षिणहस्ते मध्यातृतीयभागे चक्रादिरेखया पूर्णफलत्वं शुक्रत्यादिरखया
न्यूनफलत्वं च साधुद्रिकाधिकारान् वाच्यम् । एवं सर्व ग्रहस्थानादिषु
बलावलं विचार्यम् ।

अत एव मतान्तरं द्वितीयं पुरः प्राह—

कस्मिन् वर्षे शुभं कस्मिन् न शुभं वा भवेन्मम ।

इति ज्ञेये पञ्चदशभागाः पञ्चाङ्गुलीभवः ॥ २४ ॥

कस्मिन्निति । पञ्चदशतीर्थीनां स्थानानि पञ्चदशभागाः तत्तद्राशि
मनुष्याणां तत्तत् स्थानादेव वर्षगणना न चैवं कर्कराशिवर्ता गौर्या आद्यां-
शाद्वर्षगणना यद्वा अङ्गुष्ठाग्रभागादिति संशयापत्तिः कृष्णपक्षे हस्तेक्षणे
गौर्या आद्यांशात् शुक्लपक्षेङ्गुष्ठाग्रादिति विवेचनात् । तत्राङ्गुष्ठाग्रे प्रथमं वर्षं
द्वितीयं कनिष्ठाद्यपर्वणि तृतीयं तत् द्वितीयांशे चतुर्थं तत्तृतीयांश इति
पुंस्त्वेन पञ्चदशवर्षाणां दक्षिणकर एव नियमनात् तथैवानन्तरं भणि-
तिरपि ॥ २४ ॥

वर्षाणां शुभाशुभव्यञ्जक लक्षणाोक्तिमाह—

वीक्ष्या तेषु च या रेखा ऊर्ध्वचक्रं यवोऽथवा ।

तस्मिन् वर्षे शुभं लक्ष्मीपुत्राद्याप्तिः यशः सुखम् ॥ २५ ॥

तेषु यत्रागता रेखाछिन्नभिन्ना चमेदयुक्त

शुक्तिश्चतुष्पिका विन्दु स्तद्वर्षं दुःखदायकम् ॥ २६ ॥

वीक्ष्या इति । २५ तेष्विति । निगदसिद्धम् ॥ २५ । २६ ॥

वर्षाणामादिमाह—

व्यवस्थाप्यादिमं वर्षकनिनीकादिपर्वसु ।

विचार्यन्ते पञ्चदशवर्षाणि दक्षिणेकरेः ॥ २७ ॥

व्यवस्थाप्येति । कनिष्ठाङ्गुलीनां सर्वासां त्विष्वपि भागेषु तत्तद्राश्य
पेक्षया तत्तत्स्थानेषु आदिमं वर्षं व्यवस्थाप्य कनिष्ठामूले जन्मस्थानात्
तस्या एव क्रमात् पञ्चदशवर्षाणि दक्षिणेहस्ते विचार्याणीत्यर्थः ॥ २७ ॥

विशेषमात्राह—

ततो वामे पञ्चदश पुनर्दक्षिणवामयोः ।

स्त्रिया वामेऽप्यस्य च विमृश्यन्तेऽत्र तत् क्रमात् ॥ २८ ॥

तत इति । वामहस्ताङ्गुली पञ्चदशभागेषु षोडशादीनि त्रिंशत्पर्व-
न्तानि वर्षाणि विमृश्यानि स्वरोदये नाडीपरावर्तवदन्तापि तत्त्वान्तार्या विप-
र्ययाद्गणना । अत्र जागर्तीत्यादि श्लोकद्वयोक्तं भावचक्रं प्रागुक्तम् । कस्मि-
न्नित्यादि प्रस्तुतं वर्षचक्रं पुराण सामुद्रिकशास्त्रेषु विवृतं परं तत् सामान्यापेक्ष-
मेव स्थानमात्रलाभात् जागरूके इत्यादिभावचक्रं सामुद्रिक मूषणे श्री समु-
द्रसुरिपादैः प्रपञ्चितं तद्विशिष्टमेव स्थानग्रहयोर्लाभात् तत एव वर्षं द्वादशकेन
ग्रहचार विशेषात् न वामे वर्षाणि विचार्याणि दक्षिण एव करे तन्नैवत्यव
न्न चैवं वामाङ्गुली त्रिमागेरेवावैयर्थ्यं वामहस्तस्य राशिकुण्डलिकारूपतया
मेपादिराशिवतां द्वादशभाव चक्रेषु तद्दिन चन्द्रस्थानमेव वामाङ्गुलि व्यंशेषु दत्त्वा
तद्भावविमर्शनात् । यथा ज्योतिःशास्त्रे लम्बाद्वावास्तव्या चन्द्रादपि जायन्ते ।

तत एव सार्वत्रिकं जन्मलग्गकुण्डलिका राशिकुण्डलिका चेति द्वयं, तथा त्रापि दक्षिणहस्तो जन्मलग्गस्थानं तदङ्गुलीतद्भावे चक्रं वामहस्तो राशिकुण्डलिका-स्थानं तदङ्गुलीषु चन्द्रादिकं मेव भावचक्रं ज्ञेयम् । तन्न्यासविधि स्थापना यथा तत्रमेपराशिकनरस्य यल्लग्नभावचक्रं तदेव राशिभावचक्रं तद्दिने मेप एव चन्द्रात् स्थापना—तथा तत्र प्रथमं यन्त्रं मेप राशिकनरस्य मेप एव चन्द्रे साहिति हस्तदीक्षणे द्वितीयं यन्त्रं वृषराशिकस्य मेपे चन्द्रे तृतीयं मिथुन-राशिकस्य मेपचन्द्रे चतुर्थं कर्कराशिकस्य मेपेचन्द्रे सति हस्तनिरीक्षणे एवं सर्व राशिषु चन्द्रराशिभावचक्राणि ज्ञेयानि । परं वामहस्तरेखादिविचारणया पूर्णमपूर्णं वा फलं वाच्यम् । वृषराशिकनरस्य मेपचन्द्रदिने हस्तेक्षणे राशिभावचक्रे कनिष्ठा द्वितीयांशे वृषस्थानत्वात्तत्र चन्द्रराशिं मेपं दत्त्वा ग्रहन्त्यासस्त्वेवं दशमे रविः, एकादशौ मङ्गलः, द्वितीय शनिः, राहुमूर्ता बुद्धो द्वितीयांशत्वात् षष्ठे नवमः, अष्टमे गुरुः शुक्रो विषमाङ्गुली द्वितीयांश-त्वात् सूर्यादमे एकादश इति ननु एतद्राशिभावचक्रस्य किंफलं वर्षाणां सर्वे-षां शुभाशुभ ज्ञानस्य दाक्षिणकर एव निर्णयात् इति चेत् रात्रौ घट्यादि-विचारे तथोत्तरायणे मासविमर्शे तथास्पशंपृच्छायां भ्रमवादिवर्पज्ञाने च तदु-पयोगात् एवामे यत्यक्षे दर्शयेद्वस्तं स मुत्स्योऽन्यस्तदन्यथेति वक्ष्यति । अत्र अश्विन्याश्चन्द्रचक्रे नक्षत्रचक्रे वा प्राधान्यात् मेपचन्द्रगहणमुदाहरणदिद्वाप्र-साधनार्थं न चेत् प्राङ्मनस्तनिषमादेव हस्ते क्षणे मेपचन्द्रस्यासम्भय एव ॥२८॥

रा. ३	रा. २	१ वं.	मं.
		१२	१३
४	५	६	७
८	९	१०	११

२ श.	वं रा.	१२
३	१	१३
४	५	६
७	८	९

- १ दक्षिणहस्ते भावचक्रे ग्रहन्त्याने भावभेदा ननुराशिभेदः । कस्मिन्पदार्था राशिभेदो न पुनर्भावेदस्तेनग्रहानां राशिद्वयान्देव वक्ष्यन्ति पुनर्भावेदस्तेनैवमावात्

३	२	चं. १ रा. १२	११ शु.
४	प्रीतिद्वि जीव	१० पु. मं.	
५	६ के.	७ शु.	९ र.

३	२	चं. १	१२ रा. ११ रा.
४	प्रीतिद्वि जीव	१०	
के. ५	६ शु.	७	९ मं. ८ र. शु. शु.

अथ जागरुकेत्यादिभावचक्राणि राशिवत्त्वेन सामान्यानीति प्रत्येकं नरस्य तद्विशुद्धये विशेषमाह—

यद्वाहस्ते क्षणे जन्मलग्नद्वादशभाक्तः ।

शुभाशुभानिवर्षाणि विज्ञेयानि पुनः पुनः ॥ २९ ॥

यद्वेति । कस्मिन्नित्यादिमतेऽपि कस्य चिद्रेखाचस्पष्टतायां स्पष्टत्वेऽपि पूर्णापूर्णफलज्ञानार्थं प्रतिपुरुषमेतच्चक्रस्यावश्यकत्वम् ॥ २९ ॥

अथ तत्करणमाह—

प्रत्येकं जन्मलग्नस्य निर्णयार्थं करेक्षणे ।

स्वराशिवर्णसंयुक्तं कृत्वाध्वै १२ विभाजयेत् ॥ ३० ॥

यच्छेषं स्थानकात्तस्मात् निज राश्यादिकः क्रमः ।

स्थाप्य स्तत्रग्रहादेयाः प्रागुक्ता स्थानयुक्तितः ॥ ३१ ॥

प्रत्येकमिति । सामुद्रिकमते जन्मलग्नमेतच्चक्रेण निर्णयं यस्य उच्यतेः शास्त्रानुसारिजन्मपत्वं न स्यात्तस्याप्यनेन शुभाशुभपरिज्ञानात् जन्मेति कथनात् प्राप्ताग्रहा यथा एतस्मिन् चक्रे यावज्जीव फलदानपुनः प्रागुक्तमेपादिचक्रेषु द्वादशकापेक्षया परावर्तनेति भावः । अत एवात्र चन्द्रोपि टिप्पनकापेक्षः । अत्र उच्येतिर्विकृतजन्मलग्नमापेक्षया लग्नग्रहादि विसं-

वादेऽपि न फलविसंवादः सर्वनिमित्तानां शुभाशुभादिज्ञाने एकमार्गविषयात् ।
 लग्नादिविसंवादस्तु निमित्तान्तरत्वात् सौरयक्षाद्वक्ष्यमपक्षे एकस्मिन्नेव निमित्तेति-
 थ्याद्यन्तरवत् स्वराशिमिति । अत्र वयो राशिः स्वनक्षत्रं मीलयित्वा त्रिधा पुनः
 द्वित्रिचतुर्भिर्गुणितं रससप्ताष्टमाजितम् ॥ १ ॥

आदिशून्ये भवेद्दुःखी मध्यशून्ये दरिद्रता ।

अन्त्यशून्ये भवेद्द्वयाधिः सर्वशून्ये मृतिर्भवेत् ॥ २ ॥

इति सर्वाङ्गयोगेन सामान्तो वर्षज्ञाने राशिवयोनक्षत्राणां ग्रहणाद-
 त्रापि साहचर्यान्क्षत्राक्षेपः कार्यः तेन वयसाराशिना च द्वयोः पुरुषयोः
 साम्येऽपि लग्नेविशेषः प्राप्यः एवं राश्यादि त्रयसाम्येऽपि दैवात् प्राप्ते नामा-
 क्षरक्षेपोपि ततः सूर्यः द्वादशविभागः । अत्र चैवमिष्टोपदेशः ।

जन्मजे जन्मसंक्रान्ति ज्ञेयास्पर्शं निजात् करात् ।

तिथिवारश्च तेनैव नक्षत्रं चन्द्रचक्रतः ॥ १ ॥

पुरुषस्या सितेपक्षे पूर्वत्र च सितेऽपरम् ।

स्त्रियाविषयाद् ग्राह्यं मध्यमागे पुनस्त्विदम् ॥ २ ॥

नक्षत्रं तिथिपत्रे यत् तद्रत्नैर्भाजयेत्तदा ।

योभागः स्पर्शवेलायां तत् सख्यं जन्मभं स्मृतम् ॥ ३ ॥

तिथिं वारं च नक्षत्रं निजरार्शिविलम्बकम् ।

संयोज्यभाजयेत् सूर्येयच्छेपं तद्विलम्बकम् ॥ ४ ॥

तिथ्याद्यस्तु हस्तैक्षणवेला प्राप्ता एव मन्तव्या न पुनरौदाय का इति ।
 अत्र राशिकयनानात्रामाक्षरग्रहइति कथित्—अङ्गविद्यायां तिथिवारनक्षत्रं
 पृच्छकाक्षरमिति । तमिति प्राग्मणनात् कथित् पुनराह—नामाक्षराणि

१ जन्म इति अस्वार्थः जन्मनिजात् जन्मजं लजं तस्मिन् ज्ञेयेयद्भागं हस्ते क्षणवे-
 लाया स्तिथिस्तद्भागस्य राशिना निजात् कराजन्मनसंक्रान्तिर्ज्ञेया सूर्यस्तदाशिविति
 भावः । स्पर्शवेलेन तिथिस्पर्शस्तस्मिन् प्राप्ते इति शेषः । यदागर्वनोमद्रचकलित्वा
 अङ्गुलिभागस्पर्शः कार्यः । । तेनैव भागेन तिथिवारश्च ज्ञेयः तद्भागस्याननक्षत्रं जन्म-
 नक्षत्रं ज्ञेयम् । चन्द्रचक्रनुसारतः । तत्रापि मूलभागे शिरोभागे च लग्नयद्वयमद्वावा-
 नरस्य कृष्णपक्षे पूर्व नक्षत्रं शुक्ले उत्तरो भिषा शुक्ले पूर्व कृष्णे उत्तरमिति ।

तत्तद्भुवाङ्गरित्याक्षेप्याणि भुवाङ्गास्त्वेवम् । अ १ आ २ इ ३ ई ४ उ ५
 ऊ ६ ऋ ७ ॠ ८ नृ ९ नृ १० ए ११ ऐ १२ ओ १३ औ १४
 अं अः इति नात्र योज्यम् । क १ का २ कि ३ की ४ कु ५ कू ६
 के ७ कै ८ को ९ कौ १० कं ११ कः १२ इतिमात्रासु तद् ग्रहणात्
 अत्रस्वराणां चतुर्दशैव भुवाङ्गाः संगीतादौ सप्तस्वराणां सञ्ज्ञेन लहइ
 विग्धमित्यादिना निमित्ततया वक्ष्यमाणानां तथा नृकारस्य ऋवर्णान्तभावस्त
 स्यापि ' उरण्पर , इति सूत्रात् त्रिष्वेवान्तर्भावः तदंशस्य रेकस्यापि उका-
 रादेशात् तत अ इ उ ए ऐ ओ औ इति शास्त्रान्तरोक्तपञ्चाङ्गुलिहस्तत-
 लपृष्टन्यासयोग्यसप्तस्वराणां वामावामहस्तस्थानत्वेन द्वेधागणने चतुर्दशसं-
 ख्याकृत्वनियमात्, अत एव चतुर्दशस्वरा इति कुमाराव्याकरणसूत्रं यतुनर-
 पतिग्रन्थे शोडशोकार वर्ग इत्युक्तं तत् ' विसर्गानुस्वारयोः ' स्वरत्वप्रतीत्या-
 तयोः स्वरव्यञ्जनसन्धिस्थत्वेन स्वरत्वे व्यञ्जनत्वे च गणनेऽप्यदोषात्, अत
 एव अत्रापि प्राक्षोडशस्वरन्यासः ननु यदा दीर्घभेदाः अपि संगृह्यते तदा-
 कलप्तानामप्यनुपङ्गान्न; चतुर्दशत्वनियम इति चेन्नकलप्तानां स्वल्पत्वेन संघा-
 नेऽयोग्यत्वेन तदनादरात् तत एव मातृकापाठे द्वापञ्चाशद्वर्णसंख्याया भेदे
 न गणनं फलस्य प्रासिद्धं त्रिमात्रत्वेनध्वनिरूपे तत् पातात् । ' कादिव्यञ्ज-
 नानां ' स्वसंख्यैव भुवाङ्गाः वर्णानुक्रमसंख्येति वक्ष्यमाणत्वात् क १ ख २
 ग ३ घ ४ च ५ छ ६ ज ७ झ ८ ट ९ ठ १० ड ११ ढ १२ त
 १३ थ १४ द १५ ध १६ न १७ प १८ फ १९ ब २० म २१
 म २२ य २३ र २४ ल २५ व २६ श २७ ष २८ स २९ ह ३०
 इति एवं शतुर्दशस्वरास्त्रिव्यञ्जनानि सकलसंयोगग्राहि क्ष युक्तानि ततो
 नमस्कार स्तोत्रं ' वन्नपणयाल ' इति तथा नमस्काररूपे ॐ ह्रीं पूर्वपञ्च-

१ मध्यभागेऽङ्गुन्यान्शत्रयं चन्द्रचक्रेऽस्ति तत्र स्पर्शेति तिथिपत्रवर्तमानटिप्प-
 नके यद्यक्षत्रं भवति तात्रेभ्यो क्रियते ततः स्पर्शेतितायां यष्टिपत्रवर्तमानक्षत्रस्य
 भागस्तत् संख्याकं त्रिषु नक्षत्रेषु जन्मनक्षत्रं ज्ञेयम् । एवं मध्यभागेऽपि नक्षत्र त्रयमध्ये
 एकनक्षत्रनिर्णयः ॥

पदैः पञ्चचत्वारिंशदक्षराविवेति कथनाद्वस्ते पञ्चदशाङ्गुलीभागेषु वर्ण
 लयन्यासात्तावन्त एव वर्णा, अत्र ङ अ णा न गणनीया नामाक्षरेषु तदसंम-
 यात् आर्द्रा फ घ ङ छा पुन इत्युक्तेः क्वापि तत् सम्भवेऽपि गजभेषु तदन्तर्भावः
 यदुक्तं कादिहान्तान् लिखेद्वर्णान् स्वराषो ङ अ णोक्षितान् तिर्यक् पङ्क्ति-
 क्रमेणैव पञ्चत्रिंशत्प्रकोष्ठके ॥१॥ न प्रोक्ताङ् अणावर्णा नामादौ सन्ति ते
 नहि चेद्भवन्ति तदाज्ञेया गजडास्ते यथाक्रममिति नरपतिजयचर्यायां यद्यपि ऋ
 ॠ नृ नृ इति चतुष्टयं न नाममध्येसंभवन्ति । तथापि ककारादि दकारान्ताः
 पञ्चह्र स्वस्वरास्तथा बलिनः स्युः सितेपक्षे शेषाः सर्वे सितेतरे इति नरपति
 ग्रन्थवाक्यात् तद्ग्रहणं चूडामणिशास्त्रानुसारेण नष्ट जन्माध्यायादावपि दोतिनि
 पंच अठय पंच अठाय दोतिनि चउरिक् सच छका सचय छकाय च उरिका
 १ अ २ आ ३ इ ५ ई ८ उ ५ क ८ ऋ २ ॠ ३ नृ ४ नृ १ ए
 ७ ऐ ६ ओ ७ औ ६ अं ४ अः एवं कस्यप्रमुखा ङ म ण वर्जादकारान्त
 पुनर्पकाराद्याः सह क्ष प्रान्ताः वर्णा दोतिनि इति गाथाक्रमेण ज्ञेया इति
 तद्ग्रहणात् कश्चित्तु नामाक्षरकथनेन फलनामाक्षराभ्येव गणयति तद्विस्तरस्तु
 चूडामणिशास्त्रादेववेद्यः तच्चेदं—अक्षरामत्तपमाणं रय ३२ वेयं ४ समाह्वयं
 ससोलपुयं सिद्धि ३ विसय ५ जुतं हरियं स एणसंबच्छरं होइ ॥ १
 मासाङ्गुण ३ चंद्र १ सतरस १७ इषु ५ मुक्कण १४ गुण ३ सिद्धि
 ३ जुतं ते रस १३ चउगुण ५२ सेगं ५३ अग इषु ५ जुतेषु पतप-
 मुहम् ॥ २ ॥ गुण ३ इषु ५ दीवे सु ५ पठपमुहमित्यपिपाठः तत्र गुण
 इषु ५३ इत्यर्थः लग्गाई गहठाणेसुगुण ३ नव ९ नव ९ तिनि ३ चंद्र
 १ दुग २ चंद्रावगवमाणविदत्तं । हवति सञ्जेवि जम्भगहा ॥ ३ ॥
 अत्रापि वसुनियमाणविदत्ता अयमपि पाठः । वारेतु शृच्छकदिक् प्रश्नाक्षर
 यामसंपुक्तं वसुहस्तशेषे वारादौ तात्कालिक गृहोदयेः । प्रथमप्रश्नाक्षर ग्रहणम्
 प्रश्नः सुप्रभाहर्षगोतोवर्गानुक्रमसंख्यया एकप्रानुवृत्तो राशिः सर्वमात्रानु-

मीलितः ॥ ४ ॥ अ १ आ २ इ ३ ई ४ उ ५ ऊ ६ ए ७ ऐ ८ औ
 ९ औ १० अं ११ अः १२ क ३ खं ४ ग ५ घ ६ ङ ७ च ४ छ
 ५ ज ६ झ ७ ञ ८ ट ५ ठ ६ ड ७ ढ ८ ण ९ त ६ थ ७ द ८
 घ ९ न १० प ७ फ ८ ब ९ म १० म ११ य ८ र ९ ल १० व
 ११ लं १२ श ९ ष १० स ११ ह १२ क्ष १३ अखरमत्तामणं
 इति सुद्धमाक्षरा राशौकार्या । कचित् अ ८ आ १६ इ २४ ई ३२
 उ ४० ऊ ४८ ए ५६ ऐ ६४ औ १२ औ ८० अं ८८ अः ९६ क ७
 ख १४ ग २१ घ २८ ङ ३५ च ६ छ १२ ज १८ झ २४ ञ ३०
 ट ५ ठ १० ड १५ ढ २० ण २५ त ४ थ ८ द १२ घ १६ न
 २० प ३ फ ६ ब ९ म १२ म १५ य २ र ४ ल ६ व ८ श १
 प २ स ३ ह ४ इतिध्रुवाङ्काः । अथ उदाहरणं—

बी	ज	उ	र	उ	७	फलाद्वयनामग्रहेण जातोमात्रपि	१०	इ	अ	उ	ए
२	१	१	१	२		ण्डस्वराश्चस्वारस्तदन्तका १ ७ ततो		४	१	५	७

दातव्यं प्रथमवर्णेषु रूपं रूपं स्वरमिति दलितं कारयेद्वर्गम्

के	२	३	एकहीनं यशादिके इति वचनात् तुचर्पुस्वरेषु प्रतिस्वरं एकं
२	१	१०	एकं इति जाताः ४ ततः ४ मीलने ३१ ततोदलितं कारयेद्वर्ग-

मिति वचनात् अर्द्धकरणे जातं ९ ततो यकार गणस्थेरेकः तस्य अङ्क कः ९
 एकहीनत्वे

व	ज	क	१८
९	६	३	

 यशादिकत्वात् जातं ततः १०।११ ४।९।८।
 एतदङ्क मीलने जाम् .

बीज उरउं अस्य मात्रा ७ केरमात्रा ३ तद्योगे १० मात्रास्वराङ्का
 १७ प्रतिस्वरं ४ वर्गाङ्क १९ तदुद्धे ९ रेकस्य ८ एवं ४८ । अत्र
 प्रत्यन्तरे एकमेव फलनाम बीज उरउं इति बकारे ९ जकारे ७ मीलने १६
 एते वर्गाङ्काः रकारे १० यशादिकेदश इकारे ४ प्रथमे ६ द्वितीये ८
 उकारे ६ अंकारे ११ एवं स्वराङ्काः २७ प्रतिस्वरं रूप १ दाने ४ तन्मी-
 लने जाता ३१ इति ततः करणं स्वररूपं प्रदातव्यं—हीने कार्यं यशादिके

दलितं फारयेद्वर्गं सूक्ष्मराशिस्ततो मवेत् ॥ १ ॥ इतिवचनात् ९।७
वर्गाङ्काः ४।६।६।११।४ एवं ३१ रेकस्य ९ वर्गे दलिते ८ ततः
सर्वमात्रा योगे ४८ एवं दृश्यते—

ब	ज	क	१८
९	६	३	
१९८७२			

अभिधूमिते वर्णद्वयं पात्यंततो जातं ४६ एता अक्षरमात्राः ततोऽरदा
३२ वेदा ४ अङ्कानां वामतोगतिः । ४३२ तेन ४६ गुण्यते जातं
१९८७२ ससोलमिति षोडशक्षेप्याज्जातं १९८८८ अयं ध्रुवः ध्रुवाङ्क-
राशिः पृथक्स्थाप्यः द्वितीय स्थाने ध्रुवाङ्कमण्डयित्वा तन्मध्ये त्रयः पञ्चाशत्
योज्याः ततोऽशतेन भागः । शेष ४१ भक्तभोग्यन्यायेन आदौतौ व स्तंवरसरः ।
१३४२ एतस्मात् १३५ पातने शेषः काकः १२०७ अत्रयर्गाणां
प्रथमे तृतीयाश्च वर्णा उत्तराः द्वितीयाश्चतुर्थ्याश्च वर्णा अधराः वर्गपञ्चमा-
अधराधराः—अ इ ए ओ आलिङ्गिता, आ ऐ आ अभिधूमिताः उ ऊ
अं अः दग्धाः अक्षतय वर्णा उत्तराः कटपशवर्गा अधराः ह्रस्वस्वरा उचरा
दीर्घस्वर अधराः । क कि के को आलिङ्गिताः का की कै कौ अभिधु-
मिताः कु कू । कं कः दग्धमात्रा आलिङ्गितादिनं अभिधूमिता रात्रिः
दग्धा अधिकमासः । तूर्यावर्ग्यः प्रथमं द्वितीयं तृतीयं च अभिधूमयति
द्वितीयस्तुर्यमस्य च—पञ्चमोवर्जः पूर्वाश्चतुरोऽपि दहति अन्त्यः प्रथमस्तृती-
याभ्यां विनाशः । वर्गाक्षरेषु प्रथमः पृथ्वी द्वितीयो वायु तृतीयो जलं तूर्या

१ प्रथमं तूर्या वर्ण द्वितीय आलिङ्गयति प्रथमोद्वितीय तूर्याय च तूर्यास्तुर्यं तुर्यं
पथमित्या लिङ्गितव्यवस्था शिः भगनमा दग्धा एव प्रथमस्तुर्यमन्यालिङ्गयतीति कथिन्
॥ २ ॥ चूडामणिशान्ते अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ अं अः । तत आघापद् उत्तरा-
परेऽधराः यदा ह्रस्वापट् अ इ उ ए ओ अं उत्तरा परेऽधराः क्य । चत्र । टट । तद ।
पव । यलाभाषाएते ह्रस्व स्वरयुता सपका ह्रस्वा उत्तराः शेषा दीर्घा गुरव अधराश्च गुरवो
ह्रस्व स्वरयुता अशेष उत्तराः बीज उरमिन्यत ईद्वारा अभिधूमितावम् ।

नमः पञ्चमोऽग्नि सामान्य योगे आलिङ्गिते एकं अभिवृमिति द्वयं पातयेत्
 दग्धेत्रयं पात्यमिति । प्रथमं गार्थः । मासा इति मूलं ध्रुव राशौ
 १९८८८ मासार्धं गुणास्त्रयः क्षेप्याजातं १९८९१ तत्र द्वादशभागे शेषं
 ७ मुक्ताभासा अष्टमो भोग्यो लब्धश्चैत्रात् कार्तिकमासः पुनर्मूले पक्षार्थं १
 क्षेपे १ जातं १९८८९ द्वाभ्यां भागे शेषं १ सप्तशः शुक्लीभुक्तः भोग्यो-
 वदि पक्षः पुनर्मूले १७ क्षेपेजातं १९९०५ । तत्र पञ्चदशभिर्भागे शेषं
 शून्यं मुक्तं भोग्याप्रतिपात्तिभिः पुनर्मूले वारकार्याय इषु क्षेपे १९८९३
 सप्तभिर्भागे शेषं ६ भुक्ताः वाराः भोग्यः सप्तमः शनिवारः । पुनर्मूले भुवन
 १४ क्षेपे १९९०२ सप्तविंश त्याभागे शेषं ३ मुक्तानि भोग्यं चतुर्थं
 क्षेत्रमश्विनी तो रोहिणी पुनर्मूले ३ क्षेपे १९८९१ भागः सप्तविंश त्या
 शेषं १९ मुक्तायोगाः भोग्ये विष्कम्भादिर्विंशः शिवनामायोगः पुनर्मूले
 करणार्थं ३ क्षेपे १९८९१ सप्तभिर्भागे शेषं ४ मुक्तं भोग्यं वात्रज्ञेयं पुनर्मूले
 पल्लभाय ५३ क्षेपे जातं १९९४१ पष्ट्याभागे लब्धं ३३२ शेषं २१
 मुक्तानि पल्लानि भोग्यं २२ पलं पुनर्मूले षटिका लामाय ५२ क्षेपे
 १९९४० पष्ट्याभागे लब्धं ३३२ शेषं २० भुक्त भोग्यतया २१
 षटिकाः पुनर्मूले लम्पार्थं ७ क्षेपे १९८९५ द्वादशभिर्भागे शेषं ११ मुक्तानि
 लम्पानि भोग्यं मीनलां पुनर्नवांश लामाय ५ क्षेपे १९८९३ नवभिर्भाग
 शेषं ३ मुक्ता अंशाः भोग्यस्तयोर्यः इति द्वितीय गार्थः ॥

लग्ना इति मूलध्रुवके ३ क्षेपे १९८९१ द्वादशभिर्भागे शेषं ७ मुक्ता-
 राशयः भोग्येऽष्टमे वृश्चिके रविः पुनर्मूले ९ क्षेपे द्वादशभिर्भागे शेषं १ मुक्तं
 भोग्योवृषराशिस्तत्रचन्द्रः पुनर्मूले ९ क्षेपे द्वादशभागे तथैव शेषं १ मुक्तं
 भोग्ये द्वितीये वृषे राशौ मङ्गलः । पुनर्मूले ३ क्षेपे द्वादशभिर्भागे शेषं ७

१ एकादशभिर्भागे शेषः २ मुक्तं भोग्यं त्रयं तदिनोदित्याया प्रवेशान् । वेदहीनपरग-
 मपि ऋषिदुष्टमस्ति प्रतिपदि नृष्यहरणस्य सम्भवात् दितायं तु सम्भवेदपि प्रतिपदः स्वयं
 त्वादिना विषयादेहा समये दितीयास्तु प्रवेष्टे तृतीयमपि वेदहीनवेदधरं तु सिद्धमेव ॥

मुक्तं भोग्येऽष्टमे वृश्चिके बुधः । पुनर्मूले १ क्षेपे द्वादशभागे शेषं ५ तथैव
 कन्यायां गुरुः । कचिद्गुरोक्षेपाः ५३ प्रत्यन्तरे गुरोः ९ क्षेपाः पुनर्मूले
 २ क्षेपे द्वादशभागे शेषं ६ तथैव भोग्ये तुलाराशौशुकः पुनर्मूले १ क्षेपे
 द्वादशभागे शेषं ५ तथैव मुक्तभोग्य न्यायेन कन्यायां शनिः पुनर्मूले ८ क्षेपे
 द्वादशभिर्भागे शेषं मुक्ताद्वादशराशयः भोग्यो मेघराशिस्तत्रराहुरिति । एवंच
 यथा गुरुरपदेशं राश्यादियोगे सूर्यैर्भागे न लब्धे न प्रयोजनं किन्तु क्षेपेण
 इत्याह—यथेच्छमिति । निजेति हस्तदर्शयितुर्योराशिस्तमेव शेषाङ्कप्रमितां
 स्थाने व्यवस्थाप्य गणयेत् केचित्तु निजोराशिचक्रे तारादेर्मेपादिव्यवस्थाप्य
 स्थानस्य स्वीयोराशिस्तद्व्यवस्थापूर्वकः क्रम इत्याहुः ॥ ३१ ॥

भाष्ये पञ्चवर्ष इति उदाहरणा दीर्घमात्रमिदं न पुनः पञ्चवर्षस्य करवीरुणो-
 चितं रेखाणामप्राकट्यात् एतेन पञ्चसप्ततिर्वर्षेभ्यः परतो पुंसां नभ्यारेखा
 जायन्ते वृद्धत्वात्ता अपि न लक्षणं तारुण्येव यथाबोधं न व्याधि काचित्
 भाविभाव सूचिकेति स्याद्वाद एव न्याय्यः । स्वराशि मेपं व्यवस्थाप्य मता-
 न्तरे कन्यास्थानत्वात्कन्यालक्षं व्यवस्थाप्य गण्यते । लम्भाधिकारात् श्रेष्ठमेतन्मतं
 तथाच चन्द्रोऽपि तुलयांमवाप्नोति परं प्राच्यैराशेरेव नाम्नः प्राधान्यात्
 न्यासः प्रोक्तः । सर्वत्र बलवान् राशिर्नाग्नि यो यस्य भण्यते वर्षमासादि
 गणने तस्माद्रेखापि लक्षणम् ॥ १ ॥ इति सामुद्रिक भूषणे—तथैव दर्श-
 नात् एतास्मिन् चक्रे पुनर्पुनर्जन्म पत्रवदक्षिणकराङ्गुली त्रिभागेरेखादि लक्षणै
 रेव द्वादशक परायतेते । वर्षशुभाशुभज्ञानं न पुनर्बामहस्ते तद्विमर्शः खिया-
 स्तु वामहस्त एव पुनर्दक्षिणे इति नरस्य राशिचक्रं वामे खियास्तु दक्षिणे
 विपर्ययतो दक्षिणकोऽपि अङ्गूष्ठे नलश्चन्द्र इति

राशिमासितविलासविकाशिवर्षदर्शनमवादिविमृश्य ।

दृश्यमस्यसरहस्यमवश्यं पश्यतात् सुजनोऽसुजनो वा ॥ १ ॥

अथमासपरिज्ञानमाह—

श्रावणो हस्ततालस्यादङ्गूष्ठो माद्रपन्मतः ।

मासस्तर्जनामध्या कार्तिकं श्रीविधानतः ॥ ३२ ॥

४५. ३	२ ३	१ १२
५	श्री.	११
६ ६	मं.७	९ रा.

इदं मेघ राशिकस्य जन्मलग्न राशिचक्रम्

३ के	चं.२	१२
४५	श्रीसिद्ध जीव.	१० श.
५	७मं.बु.	९ रा.

इदं मेघ राशिकस्य जन्मलग्नम्

मार्गशीर्षोऽनामिकायां कनिष्ठायान्तु पौषकः ।

दक्षिणायनमेवं स्यादक्षिणो सिंहवाहने ॥ ३३ ॥

श्रावण इति । हस्ततले अकर्मकठिनं पाणितलमध्ये तदुन्नतं इत्यादि
वक्ष्यमाणे शुभलक्षणे श्रावणसुखकारी अन्यादुःखकृत एवमद्गूढोदरमध्यस्थो
यवो यस्यविराजते । उत्पन्नभक्ष्यमोगी च स नरः सुखमेधते ॥ १ ॥ इत्या-
द्यहूष्ठादीज्ञेयं श्रावणो हस्ततले तच्चिन्हं त्रिवेण्याः प्रवाहात् अद्गूढो भाद्रपाव
सिंहसूर्यधयात् तत्र अ इ उ ए ओ इति स्वरेषु अस्वरोदयाच्च नमस्यमार्ग-
विशाखेश्वरस्योदयो भवेदिति । नरपति ग्रन्थे तथैवोक्तिरपि । कुमार नामा
आश्विनस्तर्जन्यां रक्ताधिकारात् अत एव तन्मूले मृत्युरेखापि अश्विनश्रावणा-
पटिष्वाधिकारो नायकः स्मृतः इति वचनात् इकारोऽस्य स्वाम्यपि तत्रैवा
कार्तिकोमध्यायांश्रियाः । स्वस्थानात् हिमाश्रिवा इति वक्ष्यमाणत्वात् हिमो-
दयेन सावित्र्यां मार्गशिराः दिनस्य लघुत्वादयहस्तरूपरात्रि प्रत्यासत्त्या नक्षत्र
चक्रेऽपि पुष्यस्य पश्चिमा नक्षत्रत्वे न पश्चिमादिगु लक्षण कनिष्ठायां पौषः ।
दक्षिणेति दक्षिणायने दक्षिणहस्ते तत् गम्भासाश्च ज्ञेयाः श्रावणादि मासानां
जैनशास्त्रे प्रतीतेः । अत एव रविस्थानमहूढो दक्षिणभागस्थः । सिंहवाहने
हस्ते इत्यर्थः । सिंहस्यसिंहराशेश्वाहनमिव पूर्वदिशि तदवस्थानात् ॥ ३३ ॥

वामेमाघः कनिष्ठायां फाल्गुनोऽनामिका मता ।

मध्याचैत्रं प्रदेशिन्यां माधवोऽङ्गुष्ठकेऽपरः ॥ ३४ ॥

आपाढो भूतले प्राप्तः स्यादेवमुत्तरायणम् ।

वर्तमानोहि यो मासः प्रातः स पञ्चनाडिकाः ॥ ३५ ॥

वामे माघ इति । नक्षत्र चक्रे मघायाः कनिष्ठा मूले स्थानात् ॐकारः उदयं याति माघफाल्गुनमासयोरिति । नस्पति ग्रंथवचनाच्चतारायां माघमास आम्ला कनिष्ठा इति वक्ष्यमाणत्वेन शिशिरे चामलकर समिति वैद्यशास्त्र-वचनात् । शिवायां कृष्णपक्षादित्वाच्छिवरात्रिपर्वण्यः फाल्गुनः तन्मूले पूर्वाफाल्गुन्याः स्थानात् तथा मध्यायां चैत्रः उकारश्चैत्रे पौषेस्यादिति उकार स्वराश्रयात् तत एव स्निग्धामध्या इति वक्ष्यमाणत्वात् घृतं वरान्ते इति वैद्यक ग्रंथे चैत्रेस्निग्धाहारः । आद्यसंक्रान्ति हेतुर्वैशाख आद्याङ्गुल्या बहसाहो मग-मास सिद्धाय इतिवचनात् । ज्येष्ठः सर्वाङ्गुलीषु प्रधानत्वात् अङ्गुष्ठे ज्ञेयः सूर्यस्थानं चायमेव ; पुनरापाढो वामे हस्ततले नदीप्रवाहात् उत्तरायणं माघादित्येन प्रकारात् सूर्यस्यापि अङ्गुली नखतेजो वृद्धिहेतुः किरणवर्द्धनान् यदुक्तं शतानिद्वादशमधौ त्रयोदशस्तु माघवे चतुर्दश पुनर्ज्येष्ठे नभोनभस्यो स्तथा ॥ १ ॥ पञ्चदश वत्याष्टादे पोडशैव तथाश्विने कर्तिकेत्वेकादश च इतोन्येवं तपस्यति ॥ २ ॥ मार्गे च दशमास्तर्द्धानि शतान्येवं च फाल्गुने पौष एव परेमासि सहस्रकिरणा रवेरिति ॥ रविरूषाङ्गुष्ठो यदिग्ं मागस्यस्तेन माघादिजातस्य जन्मज्ञाने हस्तवीक्षणे वामहस्तस्य प्राधान्यमित्यर्थादयन चर्क्रममासचक्रान्तर्भूतमेव ।

तदेवं व्यवस्थायां मासस्य हस्ते क्षणवैलयां भोगलाभाय करणमाह—

वर्तमान इति । ननु यथा स्थानं व्यवस्थितैर्मासैरेव लक्षणानुसारात् शुभा-शुमज्ञानं संपन्नमेव किं तर्हि भोगमानचिन्तयेति चेत् उच्यते लक्षणविचार-स्यातिगहनत्वात् जातिदिग् द्रव्यादिलाभज्ञाने मासनिर्णयार्थं स्पर्शपृच्छभय वा शीघ्रफलकधनेस्थानत आन्तर्यं बलीय इति न्यायात् स्थानानां शुभाशुमज्ञान स्यात्रोपयोगित्वं स्थाने प्राप्तेऽपि यदि रेखादि लक्षणं शुभं तदा विशिष्टमेव फलं न चेत् शुभस्थानेऽप्यायत रेखायामशुभफले न्यूनता अशुभे स्थाने

तयोर्द्ध रेखया अपि शुभफले हीनत्वमित्यावश्यकमेवस्थान ज्ञानम् ॥३५॥

तदेवाह—

ततो हस्ते क्षणघटी मासस्तस्य शुभाशुभम् ।

रेखा कामदुघारूपाद्वाच्यं लक्षणशिक्षितैः ॥ ३६ ॥

तत इति । कामदुघा अङ्गुली तत् स्वरूपमपि जातिदिग्द्रव्यराश्यादि लक्षणं तिथिवारं नक्षत्रं प्राप्तिं लक्षणं वावर्णादि निश्चितं वा तस्मात् शुभसहितमशुभं शुभमपि स्थानं कार्यं विशेषापेक्षया अशुभं तथा शुभेतरदपि कार्यविशेषापेक्षया शुभमित्यासह—

तर्जन्याञ्च कनिष्ठायां प्राप्तो मासस्तु नो शुभम्

रोपस्थाने शुभोज्ज्वले रणपञ्चेति मङ्गदः ॥ ३७ ॥

तर्जन्यांजयदःसोऽपि तातस्थः क्वापिनाशुत्रेः ।

लक्ष्मी स्थितो धनकरो भरुथपददायकः ॥ ३८ ॥

तर्जन्यमिति । पदाद्वयं व्यक्तम् । स्थानं द्रव्यादियोगे नेत्याद्यग्रे वक्ष्यतेऽपि कूर्मोन्नतत्वं नरवानां श्रेष्ठं तदपिकूर्मोन्नतेङ्गुलनखेनरस्याद्वाग्यं वर्जित इति स्थानं योगात् 'पुंसो दक्षिणभागे स्त्रिया वामे' इति द्रव्य योगात् 'बिष्पाणं वेयकरि' इत्यादि जाति योगात् 'तिष्ठो हस्ततले राज्ञां निन्दः सवणिजां शुभं' इत्यादि व्यवसाययोगात् स्वयंशकस्य नरस्येति भावयोगात् 'अहवा-मेतोपच्छा' इति तथा 'वाल्लतर्णमि जाणसु' इति कालयोगात् उडुपाभेक्किनीपोतस्थातुलाग्रमघवावज्जमित्यादि तथा 'परदेशे मरणं' इत्यादिक्षेत्रयोगात् भोजनावसरे दुःखमित्याद्यवसरयोगात् शुभाशुभव्यक्तिरप्येवं मन्तव्या ॥३८॥

अथैकस्मिन्नेव हस्ते मासचक्रमाह—

यद्वा माघादयो मासाः द्वादशापि लघोःक्रमात् ।

दिनोदयाद् पञ्चघटी माताः पाणिक्षणावधिः ॥ ३९ ॥

यदेति । माघादयोऽत्र मासास्तत्रक्षत्रचक्रे कनिष्ठा मूले मघानक्षत्र-स्थानात् किञ्चमासेषु मुख्यत्वं माघस्यैव प्रभावादीनामद्धानां सम्भवहेतु-त्वात्—प्रदुषतं—

त्तपोते खलु यदा सावुद्रमं याति मासि ।

प्रथमलवगतस्सन् वासवेवा सवेज्यः ॥

निखिलजनहितार्थं वर्षवृन्दे वरिष्ठः ।

प्रभव इति सनाम्ना जायतेऽद्भस्तदानीम् ॥ १ ॥

इति रत्नमालायां दिनलघ्येऽपि वक्ष्यमाणे तेनैवमकरादिक्रमः ॥३९॥

यो मासः प्राप्यते तस्य स्थानलक्षणवीक्षणात् ।

मासे शुभाशुभं वाच्यमित्युक्तं ज्ञानिभिः पुराः ॥ ४० ॥

यो मास इति । यथा राशिचक्रे रात्रिलभ्यं स्थानलक्षणात्तथाऽत्रापि वाच्यं सर्वसामान्यापेक्षमेतन्, अन्यथा यस्य जन्म मासो ज्ञायते तमेव तारा-
मूले निधाय द्वादशमासान् गणयेन् वर्षस्थाने प्राप्ते तत एव द्वादशमासादित्यपि
विशेषापेक्षया मासचक्रं ज्ञेयम् ॥४०॥

अथ पक्षचक्रं शुक्ले हस्तेश्वरे पञ्चदशी निधिप्राप्तौ तिथिचक्रे पूर्णिमा-
प्राप्ता कृष्णेऽस्मावसीति भेदं ज्ञानाय प्राह—

कृष्णपक्षो दक्षिणः स्यात् करस्तदितरः सितः ।

यत्पक्षे दर्शयेद्वस्तं सम्मुखोऽन्यस्तदन्यथा ॥ ४१ ॥

कृष्ण इति । सूर्यप्राधान्यात् स्वरोदयानुसारेण तस्य पुंस्त्वाद्दक्षिणः करः
कृष्णपक्षो वामस्तु चन्द्रप्राधान्यात् शुक्र इति यत्पक्ष इति कृष्णपक्षे जातस्य
दक्षिणो मुख्यः शुक्ले लब्धजन्मनो वामः करस्तदज्ञानामात्रे यस्मिन्
पक्षे हस्तं दर्शयेन् समुखो जन्मकुण्डलिका स्थानीयो दक्षिणः करो
राशिकुण्डलिकास्थानीयो वाम इति अत एव प्रत्याख्यानसमये हस्तद्वय
वीक्षणं मन्त्रन्यासेऽपि 'अङ्गुष्ठाम्यां नमः' इत्यादीं द्विवचनग्रहणं च
स्पष्टम् । एवं रात्रिजातस्य वामप्राधान्यं; दिनजातस्य दक्षिण प्राधान्यं;
तथा दक्षिणायने जातस्य दक्षिणः; उत्तरायणे जातस्य वामः तथा पुरुषस्या-
युपः पूर्वाद्धं कृचदमश्रुप्रादुर्भावे सति दक्षिणः; पश्चाद्धं वामः; स्त्रियाः पूर्वाद्धं
वामः पश्चाद्धं दक्षिणः प्रधान इत्यपि विचार्य 'अहवामेतो पृच्छा' इति
प्रकरणकारमणनात् अज्ञाने तु सर्वत्र हस्तेक्षणपक्षस्यैव प्राधान्यं ज्ञेयं

तेन पूर्णायां हस्ते क्षणे. वामाङ्गुष्ठे यवादि शुभलक्षणे सति दक्षिणहस्ते-
 ङ्गुष्ठ यवेऽपि रात्रिजन्मरूपं शुभं कलं कृष्णपक्षे दक्षिणाङ्गुष्ठ लक्षणेन
 वाच्यम् । तदेवं विवेकविलासोक्तं—शुक्लपक्षे तदा जन्म दक्षिणाङ्गुष्ठ
 गैश्चैतैरित्यपि समर्थितं कृष्णपक्षे हस्तदर्शनात् तथा च उभयत्र यवोदये
 मत्पक्षे हस्तेक्षणं तत् प्राधान्यात् तत् फलव्यक्तिरिति वक्ष्यतेऽपि, नन्वेवं
 गोत्रधनापुरादिविमर्शो य एव दक्षिणे स एव वामेपि स्यादिति संपक्षे तथा
 च वामावामयो रेखा साम्यापत्तिः न चैतदिष्टं सर्वत्र प्रत्यक्ष विरोधात् किञ्च
 वक्ष्यमाणः श्वश्रुर्वाभि मातृरेखा श्वसुरः पितृरेखा इत्यादि रेखाविमर्श
 भेदोऽपि न संगच्छते एकस्यैव गोत्रादेः प्रमेयभावस्य वामावामयोरेखाभिर्ल-
 क्षणीयत्वात् एकत्र रेखायाश्चरितार्थतेव । अपि च किं मुख्यत्वं किं
 चान्यत् यो भावो दक्षिण हस्तरेखा लक्ष्यते । स एव चेद्वाम हस्ते तथैव
 लक्ष्यते तदापौनरुक्त्यं अन्यश्चेत्लक्ष्यस्तदा किं मुख्यामुख्य वितर्केण
 अथ स एव भावो विशिष्ट तया । लक्ष्यते यथा कृष्ण हस्तदर्शने वामावामयो-
 र्जावितरेखा साम्येऽपि पुरुषस्यापुराधिकं वाच्यम् । शुक्ले तु नार्या आयुः
 एवं भाग्यधनेरेखादिष्वपि भाग्यं कृष्णे सन्तानरेखाभिर्दक्षिणकरमे पुत्रापुत्र्यश्च
 प्रभानरूपाः प्रियाश्च शुक्ले तामिरेव प्राधान्येन प्रेमपात्र तया वा वाणिक् पुत्र
 सेवका लक्षणीया इति चेन्न; एवं सन्ततिरेखाभिः करमेवामे वाणिक्-
 पुत्राश्च सेवका इत्यादि वक्ष्यमाणग्रन्थ वैयर्थ्यात् अन्योन्यं रेखाणां प्रतिचन्ध
 कतापत्तेश्च । तेन भिन्न एव वामावामयोर्माविरेखाभिर्लक्ष्यः दक्षिणे विद्या-
 रेखापटनपाठनरूपाविद्याभावो वामेतथैव विज्ञानमित्यादिषत् । परं
 दक्षिणे पुरुषस्य स्वगोत्रधनायुषां वैशिष्ट्यं कृष्णपक्षे हस्तदर्शने वाच्यम् ।
 शुक्ले तु स्त्रीसन्ध गोत्रादीनामिति न चैवं पुरुषस्य वामहस्तरेखा समर्थ-
 नेऽपि स्त्रिया वामहस्तरेखा वैयर्थ्यं तदवस्थमेव स्त्रिया गोत्रादेः पुरुष वाम-
 हस्तादेव प्रतीतेरिति वाच्यं श्लोपाक्षिक गोत्रधनादेः पुरुषोपभोग्यत्वेन तत्
 मुखमात्रस्यैव नरवामकरेखाभिर्लक्षणीयत्वात् स्त्रिया उपभोग्यानां धना-
 दीनां स्त्रीवामहस्तरेखा एव लक्षणमिति । विवेकाच्च अत एव

स्त्रिया आयुर्ज्ञानं स्त्रीवामहस्तादेव । तस्याः पुनः सुखं पुरुषस्य लक्षणी
यं चेत्तदा पुरुषस्य वामहस्तरेखा तस्याः स्वभावः प्रतिप्रसंगप्रेमादि कोपि
तयैव वेद्यः स्वारसिकस्वभावस्तु स्त्रिया वामहस्तरेखा स्वरूपादेवेति न कश्चि-
द्विरोधः, स्त्रीत्रोर्जन्मलक्षणाधिकुण्डलिका चतुष्टयस्यैवप्रमेयावगमे स्व स्व
विषये स्त्रीत्रोः करचतुष्कस्य सामर्थ्यादिति । अत एव द्वित्रिचतुष्पञ्चादि
बहुलीपतेर्नरस्य स्त्रीपाक्षिकमुल्लामुल्लादि वामहस्तरेखाभिर्वेद्यं मन्यथा कस्याः
कस्याः स्त्रिया आयुरादिनद्रेखाभिर्लक्षणीयमित्य समंजसं स्यात् तेन मुख्या-
मुख्यस्ये तत्तद्रेखा प्रतिनियत फलोपमोगजन्य मुल्लापेक्ष एव अपल्लवा नावे-
ष्टिना वामायू रेखिका यदा तदा स्त्रिया समं प्रीतिः प्राधान्यं स्वगृहे भवेत्
इत्याद्यग्रे स्पष्टम् । रेखावैकस्य प्रसंग इत्यत्रापि गोत्रघन विद्यादिरेखाणां
भिन्नविषयत्वान्नवैकस्य लभ पत्रराशिस्तयोर्मावनां तादृष्येऽपि फलविशेष
एव निवेद्यो न चेदेकतरस्य विकलत्वं स्यात्; तथात्रापि वामावामयो-
रिति परं एकतुलीलली भर्तुः सामान्यगृहपतेर्लोकस्य सर्वाः सन्तान रेखा-
विकलाः स्मृततद्रूपानां स्त्रीवामहस्तकरभरेखाभिरेव प्रतिपत्तेः स्त्रीपुंसयोः
संतानस्य लक्ष्यस्यैवयात् न चान्त्राः परपुरुषोत्पन्नं सन्तानापेक्षया लक्ष्यभेदः
शक्यः प्रतिव्रतात्वात् न पि पुरुषस्यान्य स्त्रियां जातसन्तानापेक्षया लक्ष्य-
भेद—एकनासीकत्वात् एवं वामाङ्गूष्ठयवरेखायामपि निष्पल्लव प्रसंगोऽपि
बोध्यो न च तत्र स्त्रीपक्षविषयः पुरुषस्यैव निशाजन्मलक्षणात् तदुपलब्धिस्तु
दक्षिणाङ्गूष्ठयवामाग्रे न सुबोधयेति—अत्र बहुवचस्त्वं तथापि अन्यविस्तार
भवादुपरम्यते प्रहकारकाः सर्वत्र सर्वदासन्तः प्रभाभिर्विकसन्तः प्रसाद
पात्रं विजयं त एव । तत एव स्वयमपि प्राह इदं सामान्यत इति किं
आपातमात्र चिन्तनया विशेषस्तु पुंस्त्वयादिकृत इति सचात्र भावित एव
॥४१॥ इति पञ्चचन्द्रार्थनम् ॥

अग्रे स्वगेदयमावने सोपयोगं व्यवस्था, अथ के दिनादिदिशा इति
ज्ञानाय दिनदर्शनमाह—

यदिने वीक्ष्यते हस्ततत्तिथेः स्थानकान्निजात् ।

आरभ्य गणने वाच्या दिनाः सर्वे शुभाशुभाः ॥ ४२ ॥

यदिन इति । तिथिस्थानकं निजं यदिनमानापेक्षं प्रागुक्तं प्रतिपत् पष्ट्यादिकं अङ्गुष्ठादौ विजानीयादित्यादिकं वक्ष्यमाणं यद्वा एकः १ पञ्च-
दशै १५ वार्ताः १० षट् ६ द्वये २ कादश ११ षोडश १६ त्रि ३
सप्त ७ द्वादश १२ त्यष्टि १७ वेदा ४ अष्ट ८ त्रयोदश १३ ॥ १ ॥
अङ्गुष्ठादेः पञ्च ५ नव ९ तारान्तेस्युच्चतुर्दश * १४ पूर्वेपरे गतात् शेपात्
दिनमानस्य निर्णयः ॥ २ ॥ इति सामुद्रिकमूषणोक्तं वाज्ञेयं न चैवं त्रेधा
दिनमानदर्शनात् न तिथिस्थाननिर्णयः स्वाचित्त्रयोदशी स्थानं मध्या-
शिरः पर्ववचित्सांवित्री शिरः पर्वति कुतो दिना गण्यन्त इति वाच्यं तारादि
प्रतिपत्पभृतिकं लघुदिनमानापेक्षं यावन्मेपे तुलायां वा सूर्यः तदाङ्गुष्ठादा-
विति समदिनरात्र्यपेक्षं एकः पञ्चदशेत्यादिकं तूष्कृष्टदिनमानापेक्षमिति विवे-
कात् तेन यदा यदिनमानं तदा तथैव तिथिव्यवस्था, अत्र ग्रन्थे पुरुषाङ्गत्वे
न दक्षिणहस्तप्राधान्यादक्षिणायने दिनलघुतापेक्षयाबाहुल्येन प्रतिपत् पष्ट्या-
दिकमेव दिनमानं संहृत्त्वं तेन तदपेक्षयैव तिथिव्यवस्था । ततः कृष्णपक्षे
हस्ते क्षणे त्रयोदशी तिथिः प्राप्ताचेतदा मध्याशिरः पर्वणः
१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।
प्रारभ्य तिथिष्वङ्कगण्यते तदनु वामहस्ते त्रयोदशी-
स्थानादारभ्य पञ्चम्यादिगणनं ततोऽङ्गुष्ठपर्यन्तं गणयित्वा वामहस्ते शेपा-
स्तिथीः प्रपूर्य्य पुनर्दक्षिण हस्ते दिनाः पुरणीयाः इति दिनफलं तत्र यदि-
नस्थाने शुभरेखाक्षणं स्वराशिनाथस्तन्मित्रस्थानं तादिनं यावज्जीवं शुभं
जेयम् । तदितरत्—अशुभं मित्रगृहत्वेऽपि अङ्गुल्यन्तर्गतत्वान्मिश्रं सामान्य-
तोऽपि मित्राणामपि स्वराशिनाथैरे अशुभं तत्रापि स्वराशीशोदयास्तक्रूरा-
क्रान्तं क्रूरदृष्ट्यादि विमृश्यफलं वाच्यम् । एवं शुक्लपक्षे हस्ते क्षणे वामत-
स्तत्तिथिस्थानात् प्रारभ्य क्रमादक्षिणेऽपि दिनपूरणं कार्यं एवं सकलतिथीनां
शुभाशुभादि निर्णयः ॥ ४२ ॥

दिनानां स्थानमाह—

अङ्गुल्यान्तर्गता दुष्ट रेखा स्थानस्थिता अपि ।

दुष्टाश्रेष्ठादिनाश्चान्ये मिश्राप्रदेशिनी दिनाः ॥ ४३ ॥

अङ्गुल्यन्तेति ॥ ४३ ॥

रणार्थे तेऽपि च शुभाः अङ्गुष्ठस्थास्तुभङ्गदाः ।

धर्मार्थेऽपि च शुभाःऽङ्गुलिस्थास्तदा शुभा ॥ ४४ ॥

रणार्थे इति । धर्मार्थे अङ्गुष्ठादिनाः श्रेष्ठाः पञ्चमे शून्यैव स्यादथवा
अर्मवासनेति विवेकविभासे व्योमतन्वस्थानात् ॥ ४४ ॥

रोगप्रश्ने शान्तिकादौ श्रेष्ठा अनामिकादिना ।

मध्यादिना धनकराः लग्नसाम्राज्यदायकाः ॥ ४५ ॥

रोगेति । स्पष्टं सर्वम् । यत्तु दूतस्य अनामिकाङ्गुलिस्पर्शो रोगिण
उपचरणे वाग्मटे निषिद्धस्तत्र शकुनान्वेषणमात्रम् । अत्र तु मम रोगस्य कदा
शान्तिस्तदाहस्ते क्षणे दिनाभिर्णयये दिनाः सावित्रीस्थानास्तेषु रोगोप-
शान्तिर्वाच्या इति तात्पर्यमेवात् श्रेष्ठा इत्युक्तं—यद्वा कुमारं शीताभिरङ्गि-
राश्वास्य योनियन्त्रमूर्छितं जातकर्मणिकृते मधुसर्पिर्दुर्वान्ता ब्राह्मीरसेन सुवर्ण
चूर्णमिश्रमङ्गल्यानामिकया छेदयेत् इति सुश्रुते शरीरे तस्या
माङ्गल्योक्तेः ॥ ४५ ॥

इति दिनदर्शनचक्रम् ॥

अथ घटीका चक्रमाह—

का घटी किटशीमे स्यादिति ज्ञेये करे क्षणे ।

या तिथिस्तां निजे स्थाने दत्त्वा सर्वं विलोकयेत् ॥ ४६ ॥

का घटीति ॥ ४६ ॥

प्रातस्त्यं घटिका युग्मं तिथिस्थाने नियोजयेत् ।

तदनुक्रमतः पञ्चदशभान्निचारयेत् ॥ ४७ ॥

प्रातस्त्यमिति । यातिथिः प्राप्ता तस्मात् स्थानात् प्रारभ्य अङ्गुष्ठं
यावत् गणयित्वा तदनु दक्षिण एवकरे तारादि भागीर्दिन घटिकाः प्रपूर्णा

ननुयामे तद्गणनं रात्रिघटिनामेववामेति निर्णयान्, इदमेव मुहूर्तं चक्रम् ।
अयं तु एकस्मिन्नेव दिने घटीनिर्णयः तत्रापि कृष्णपक्षे प्रथमा घटी सूर्यस्य
द्वितीया चन्द्रस्य शुक्ले प्रथमा चन्द्रस्य परासूर्यस्येति अथ पष्ट्या हस्ते क्षणे
तथा ज्ञाते साप्तमी घटिकानां कथं शुभाशुभ जप्तिरिति चे दुच्यते सामान्यतो
दक्षिण एवकरे सप्तमी स्थानाद् दिनं मुखमारभ्य तद्गणनं शुभमशुभवानिर्णयं
विशिष्य पुनर्वर्षमासतिथिनिर्णयात् ॥ ४१ ॥

तत्रापि घटीयुग्मस्थापनं स्थूलदृष्टेत्याह—

तुल्ये नक्षत्रं दिने ह्येषः क्रमो भेषतुल्यस्त्वा ।

न्यूनोधिके घटीयुग्मेपलैर्ज्ञेयाधिको नरा ॥ ४८ ॥

तुल्येति ॥ ४८ ॥

उपसंहारमाह—

घटीनां फलमित्येवं दिवसस्य निवेद्यते ।

रात्रौ घट्यः पुनर्वाच्या वामहस्त विलोकनात् ॥ ४९ ॥

घटीति । रात्रौ वामगुठजवेणम इति प्राक् प्रकरणकारमतेन वामहस्ते
घटिकावाच्या ॥ ४६ ॥

इति घटिकादर्शनं चक्रम् ।

अथ दशाचक्रमाह—

अश्विन्यादिक्रमाद्यत्र ताराद्यङ्गुलिपञ्चके ।

दिनभं हस्तवीक्षायाः प्रातस्तद्ग्रहजादशा ॥ ५० ॥

अश्विन्यादीति । गृहदानदिनेषु अश्विन्यादिक्रमात् यदुक्तं—

रविः १ सौम्यो २ भृगुः ३ शरीरः ४ चन्द्रा ५ गारो ६ बृहस्पति

७ राहु ८ केतुः ९ क्रमादानमश्विन्यादि त्रिकेत्रिके ॥ १ ॥

तेनायामत्र क्रमश्चन्द्र चक्रानुसारी ज्योतिर्मार्गेऽपि—

आर्द्राद्येव चतुष्टये रविदशा चन्द्रे मषादि त्रये,

कौजो हस्त चतुष्टये बुधदशा मंत्रत्रिमे कीर्तिता ।

शरीरपूष चतुष्टये ॥ लभतो जीवे धनिष्ठा त्रये,

आहिर्बुध्नचतुष्टये तमदशाशेषा भृगोः कीर्तिता ॥ १ ॥
इति तथा दर्शनात् ॥ ५० ॥

नक्षत्रव्यवस्थामाह—

अह्गुष्टेऽपि कनिष्ठायां पङ्क्त्याणिनियोजयेत् ।
शेषास्तु पञ्चक्राणि दशाचक्रमेतीरितम् ॥ ५१ ॥

अह्गुष्ट इति । चन्द्रचक्रे प्रत्यङ्गुलिसप्तनक्षत्रनियमात् कथमत्र वैषम्य-
मिति न शङ्क्यम् ।

अकारे सप्त क्रक्षाणि रेवत्यादि क्रमेण च ।
पञ्च पञ्च इकारादान्वेवं क्रक्षस्वरोदयः ॥ १ ॥
इति नरपतिग्रन्थेऽपि व्यवस्था वैषम्यात् ॥
स्थितिवारादिभोगवद्दशा भोगमाह—

सार्धसप्त घटीमान दशानुक्रमतः करः ।
यदावीक्ष्येत सा ज्ञेया प्रष्टुर्जन्मदशा बुधैः ॥ ५२ ॥
साद्वेति । स्पष्टम् । प्रष्टुर्हस्तदर्शयितुस्त्यर्थः ॥ ५२ ॥
दशा चक्रमह—

आचं भौतुशजी रात्रुक्रमेणासां प्रचारणा ।
स्थानयोगाद्ग्रहयोगाच्छुभाशुभमिहेष्यते ॥ ३ ॥

आचमिति । अष्टोत्तर्याः प्राधान्यात् स्थानेति स्थानयोगान् ग्रहन्त्यादिति
जन्मराशिभावचक्रादौ सर्वत्र ज्ञेयम् ।

अश्विनीत्रितये राहो ब्राह्म्यादि त्रयके शनिः ।
श्रुतिद्वये बुधदशा वारुणाद्वितये रवेः ॥ १ ॥
उमद्वये चन्द्रदशा शुकस्यादित्य पञ्चके ।
जीवस्यार्यमतः पञ्च स्वारस्य परपञ्चके ॥ २ ॥

अत्र दशाया उदाहरणे सम्भवत् १७३७ वर्षे आपादसितद्वितीयायां
सप्तमघटीसमये हस्तबोक्षणे प्रयोगो यथा तद्दिनं पुष्यनक्षत्रं तदानामिका
नक्षत्र पञ्चके तेन दिनोदये शुक्रदशा हस्तवीक्षाणि तस्यामेव दशायां

साद्वैसप्तघटी यावत्तस्या अवस्थितेः तेन गौर्यौ यदिशुभोद्धरेखादिस्थानं
 तर्हि शुक्रदशा शुभा अन्यथा अशुभास्वराशीश मित्रामित्रत्वादिकमप्य-
 त्रान्वेषं एवं हस्तेशा प्राप्ये जन्मलभे यदि शुक्रः शुभमित्रादिराशिस्थस्तदा
 तदशापि शुभेति मन्तव्या एतदनुसारेण ज्योतिः श्राव्यदशापि हस्तलक्षणात्
 शुभाऽशुभावा ज्ञेया ॥५३॥

॥ इति दशाचक्रदर्शनम् ॥

अथ दिनलग्नदर्शनमाह—

पाणियद्वासरेवीक्ष्यस्तत्संक्रान्तिं दिनोदये ।

देयान्होमानं योगेन तदनुक्रमतः पुनः ॥ ५४ ॥

पाणिरिति । अह इति अहोवमानं शुभसंक्रान्त्य पेशयेति । ज्योतिः
 शास्त्रानुसारेण यद्वाग्रहादीयं ते अन्यथा अहोमानं—उत्कृष्टजघन्यादि तदेव
 सामुद्रिकैर्विचार्यम् यद्वास्थूलनयापेक्षयैव यथायोगं दिनमानानुसारेण यत्त-
 न्नमानं प्राप्तं तत् संक्रान्तिं प्रथमदिनादारभ्य संक्रान्तिं प्रान्तं यावत्
 ज्ञेयम् ॥५४॥

लग्नप्राप्तिविधानमाह—

शक्तिशालीक्षणे प्राप्ते लग्नसम्यग् विचार्यते ।

स्थानयोगाद् ग्रहन्यासात्तत्र घाच्यं शुभाशुभम् ॥ ५५ ॥

शक्ती इति । शक्तिशालीहस्त इति तर्हीक्षणे समये आगतं लग्नं विचार्य
 स्थानेति ननु तारादि यदेवस्थानं तत्र क्षन्यादिर्नियत एवेति किं स्थानग्रह-
 योर्द्वयोरादानमिति चेन्न; क्वचिद्विरोधेन द्वयोरप्यावश्यकविमर्शान् अत
 एवाङ्गुष्ठमध्यांशे मूलस्थानेऽपि सूर्यस्थान्यत्र । नवकाशान्मूलवाधेन मध्यं ताम्रं
 रविस्थितिरित्युक्तं स्थानाद्ग्रहस्य बलवत्त्वात् ग्रहाणां चोरणस्थानाऽ
 नियमाच्च ॥ ५५ ॥

संक्रान्तिक्रममाह—

कनिष्ठायात्रिभागाद्य मृगादिरविसंक्रमम् ।

प्रारभ्यदिनसंक्रान्तिर्यत्र लग्नक्रमस्ततः ॥ ५६ ॥

कनिष्ठाधेति । मृगोमकरस्तं प्रारभ्य रविसंकान्तं यो गण्या इदं चैष्टोपदे-
शात् युक्तमपि माघादि मासस्थापनात् मकरसंकान्तौ रसद्विनाड्यो २६ कं
१२ पलामृगस्युरिति वचनात् दिनमानस्याल्पत्वेन कनिष्ठाध भाग एव
तद्वधवस्थापनम् । यस्मिन् भागे दिनसंकान्तिरायाति तत् एव अर्धश-
लम् गणना कार्या ॥ ५६ ॥

लघुभोगमाह—

लघुप्रमाणमुत्कृष्टे दिने सार्धेषु नाडिकाः ।

घस्रश्चतस्रो विंशति पलानि दिवसेऽल्पके ॥ ५७ ॥

लमेति । कर्के त्रिरामाः ३३ सपलाष्टवेदा ४८ इत्यारम्भसिद्धिग्रन्थे
ततल्लयस्त्रिंशद् घटिकाः अष्टचत्वारिंशत्पलान्युत्कृष्टं दिनमानं तत्र पण्णां-
चतुर्लमानां प्रवेशेन तावानेव प्रत्येकं सार्द्धपञ्चनाडी प्रमाणोभोगो अष्टचत्वारिं-
शत् पलानि पुनः सप्तमलम् भोगेऽन्तर्भाव्यन्तेऽस्तरूपत्वात्तस्य सर्वेषामिह
लमानां तुल्यभोगः सामुद्रिकमतत्वात्, अल्पेदिन मानेऽपि चतस्रोघट्यः
पष्ट्यां चतुर्गुणेन चतुर्विंशतिप्राप्तेः शेषघटी द्वयपलानि विंशोत्तरं शतं
तत्र पञ्चभिर्मगो विंशतिपललम् एव शेषे द्वादशपलानि सप्तमलम्भोग-
भोग इति ॥ ५७ ॥

भाष्यम्—

सर्वं प्रकटमेव केपाश्चिदित्यत्र स्वमते स्वारसिका भावस्थापनाय ननाम
प्रहणं बहुवचनं तु यद्दनां तथा प्रातेपत्तेः ।

ननु हस्त दर्शयितुर्जन्मपत्तं प्रागुक्तं वर्षपरिज्ञानाय भावचक्राणि नक्षत्राम-
राशेरुल्भ्यानि सराशिपलकाण्यापि भाणितानिः दिनलम्भदर्शनं किमर्थमिति
चेत्; उच्यते ॥

ज्योतिशास्त्रवत्सामुद्रिकशास्त्रस्यापि निमित्तान्तरतया आवश्यकस्ततोऽपि
प्रश्नबोधस्तदर्थं ज्योतिषलम्बेषु ग्रथिव्यादि तच्च पञ्चकमेदेस्तस्यापि स्वरोदयशास्त्रे
प्रश्नार्थं तच्च दर्शनवत् तेन ज्योतिर्मतेन प्रश्नलम्बे प्राप्तेऽपि प्रष्टुः पुंसो दक्षिणे
हस्ते स्त्रिया वामे तत्तल्लयप्रहृदिफलं तत्तत्स्थानरेखादिविचारणया पूर्णापूर्ण-

तया ज्ञेयम् । न चेदेक नक्षत्रपाद जातानामेकस्मिन्नेव लभे विवाहादि कुर्वतां फले विशेषा भाव प्रसङ्गः ।

यथाहि एक सार्थे एक मुहूर्तेऽपि प्रचलतां शकुनादिदर्शन भेदान्नाशिका स्वरभेदाद्वा फलभेदस्तथात्रापि यदुक्तं—वसन्तराजशकुनग्रन्थे—

एकल सार्थे व्रजतां बहूनां यो यादृशं पश्यति दैवयोगात् ।

श्यामादिकानां शकुनं स तादृक्फलं नरोविन्दति निर्विकल्पम् ॥१॥

तुल्येपि जाते शकुने जनानामा-लोक्यते यत्र फलस्य भेदः ।

स प्राण संचारकृतो विशेषस्तत्प्राणगत्या शकुनो गवेप्यः ॥२॥

अत एवात्रोच्यते । स्थानयोगादिति, अथ यदर्थं पृच्छयते सपुत्रारी वा चादूरे तदाकृतः प्रश्नबोध इति चेत् दूतस्य नैमित्तिकस्य वा करवक्षिणात् यं संकल्प्ययत् क्रियते तत्तस्मिन्नेवोपतिष्टने सौधर्मदेवलोकस्य शक्रकृतजिन प्रणामवन् ईशानस्थ तदिन्द्रकृतवलि चञ्चाकोपेक्षणवत् देवोपमाचितकवत् सर्वदृष्टान्तरायात् दूते मन्त्रित जलपानादि वद्वेति अत्रापि राशिचक्रादिनल्लभ चक्रयोः स्थानपना यथा—

३	२	१	श. १२	११ रा.
४	श्रीसिद्ध जीव	१० चं.		
५ के.	६ घ.	७	८	९ म.
			१० घ. ११	

दिनलभचक्रम्

१२ रा.	११ रा.	चं. १०	९ म.	८
१	श्रीसिद्ध जीव	७		
२	३	४	५ के.	६ घ.

दिनलभराशिचक्रम्

राशिचक्रे प्रष्टुर्वामहस्तरेखादि विचारणया पूर्णमपूर्णवाफलं ज्ञेयम् । अस्मिन्निति सप्तममवनस्पत्नीरूपत्वेन वामहस्ताधिकारात् तस्यैव सामुद्रिके नियमात् ।

॥ इति दिनलभचक्रदर्शनम् ॥

अथ हस्तेऽङ्गुष्ठस्य प्राधान्येन तत्रापि ग्रहत्रयव्यवस्थानात् नक्षत्र चक्रे तलादि भागेषु अङ्गुलीषु नक्षत्र तत्परस्यैव पर्वत्रयेण नियमात् द्रेष्काण चक्रमाह—

लग्नञ्चेत्प्रथमे व्यंशेद्रेष्काणः प्रथमस्तदा ।

द्वितीयश्चद्वितीयांशे तृतीयस्तु तृतीयके ॥ ५८ ॥

लभमिति । प्रागुक्त भावचक्रेषु दिनलभे वा यन्मूर्तं तदङ्गुल्या आद्य व्यंशे तदा लभस्य प्रथमद्रेष्काण इत्यादि सुबोधं न चैवं लभशेलायास्तयो-
भागा नप्राप्यास्तदा द्रेष्काणैस्तत्कराः स्मृता इत्यादियश्वेषु अविमर्शः
भावचक्रेष्वपि भेषराशिवत्तः प्रथम द्रेष्काण एव वृषस्य द्वितीय
एवेत्यादि सर्वस्य नियमश्च प्रसज्येतेति वाच्यम् । हस्ते
क्षणसमये लभमिति कौर्क्षः दिनलभं विचार्य तच्चेत् प्रथमे अङ्गुलि-
व्यंशे तदा भेषराशिवतो भावचके 'जागरूक' इत्यादिना प्रबन्धेन
प्रायुक्तेऽपि प्रथमद्रेष्काणः । द्वितीयेऽभिभागे दिनलभस्थितौ द्वितीयः, एवं
तृतीये तृतीय इत्यर्थसमर्थनात् इदमेव च सामुद्रिके दिनलभप्रयोजनं ज्ञेयम् ।
एवं सामुद्रिकमताल्लव्यम् । दिनलभमपि यदि ज्योतिर्बार्गमास्तस्य लभस्य
प्रथमे तिभागे तदा प्रथमो द्रेष्काण इत्यादिबोध्यम् । तिथिवारादीनामौदा-
यिका नामैव ज्योतिर्मार्गमास्तानां हस्तेक्षणदिने प्रातरादौ गणनारम्भेण
तन्मार्गस्यापि प्रामाण्यात्, एवं नवांशा अपि द्रेष्काणे लब्धे प्रतिद्रेष्काण-
मंशप्रत्यसंख्यया सुलभा एव त्रिव्यपि नवांशेषु क्तमो नवांश इति निर्णेतव्ये
दिनलभं चेच्चिरं तदा प्रथमोऽंशः स्थिरं चेद् द्वितीयोऽंशः द्विस्वभावं चेतृ-
तीयोऽंश इतिवाच्यम् । तत्र राशिलभभावचक्रेषु दिनलभेऽपि अंशानामजैण-
तुलकर्कादिवं ज्योतिर्मार्गवेदेव अङ्गुलिचतुष्टये तथैव राशिचक्रे मूलपर्वणि
भेषादिव्यवस्थानात्, अंशस्वामिनस्तु प्रागेवोक्ताः, सामुद्रिकभूषणोक्ताः न
पुनर्ज्योतिः शास्त्रानुगा इति नवांशचक्रं तथा पुस्तो दक्षिणकरे वि-

१ समुद्रिककृतः प्रथमः कलं तस्यैव जायते इति नरपति ग्रन्थे ।

पमप्राधान्यात् अकेन्द्रोः स्त्रिया वामहस्ते समरूपत्वात् इन्द्रर्कयोर्होरेति
तत् चक्रं अनुक्तमपि द्रेष्काणचक्रस्य उपलक्षणादत्र बोध्यम् ॥५८॥

अथ योगचक्रमाह—

नक्षत्र चक्रक्रमतोऽभिमतं योग चक्रकम् ।
भूतले दिनयोगस्य स्थापनात् सर्वमीक्षते ॥५९॥
यो योगो दुष्टभागस्थः सवर्ज्यः शुभकर्मसु ।
अशुभे समुपादेयो मायारूपविचिन्तनात् ॥६०॥

नक्षत्रमिति । व्यक्तम् । नवरमङ्गुष्ठे नक्षत्रचके नक्षत्र त्रयं एतच्चके
योगद्वयं सुश्रुतमते तत्र भागद्वयात् योगासतर्विंशति संख्या एव ॥६०॥

दिग् चक्रमाह—

दिशि कस्यां मया लभ्यामिति ज्ञेये करे क्षणे ।
यत्रात्मभं भवेदक्ष चक्रानुक्रमतो दिशि ॥६१॥

दिशीति । करे क्षणे हस्तदर्शनसमये कस्यां दिशि मया इति मम
विशेषात् लभ्य—प्राप्तव्यामिति । ज्ञातव्ये नक्षत्रं चक्रं बिलोक्यं यत्र यस्यां
दिशि आत्मभं स्वीयं नामनक्षत्रं तत्र मुख्यक्षणे ऊर्ध्वरेखादिके पूर्णं लभ्यं
राशीशर्वांस्थाने पञ्चविंशोपका. आत्यतरेखादिविहृलक्षणे न लभ्यं राशीश
समग्रहस्थाने दशविंशोपकाः स्थानदोषाऽपि स्वराशिमित्रगृहस्थानत्वात् शुभ-
लक्षणाद्वा पादोर्ध्वं फलमित्यादिभावनीयम् ॥६१॥

एतदेव विस्तरेणाह—

मध्यमेऽङ्गुष्ठभेस्वीये ग्रामे सौख्यं विनिर्दिशेत् ।
ऋक्षत्रयेऽङ्गुलीनां तु प्रागुक्तां तदिशं दिशेत् ॥६२॥

मध्यइति । मेरुर्मध्यदेश इति वचनात्—अङ्गुष्ठे नक्षत्रे स्वग्रामे सौख्यं—
नक्षत्रस्य अङ्गुल्यन्तर्गतत्वे तदङ्गुलीस्वामी मैत्र्यादि भावनापि कार्या तिथि
चक्राच्चाहक् तिथिप्राप्त्या स्वग्रामेऽपि तत्तद्देशस्तत्तद्राशिवतः पुरुषात् पण्या-
द्वालभ्यपिनिवेद्यन् ॥६२॥

दिग्भागेऽपि विशेषमाह—

राजाद्ययोरन्तरेऽम्बिराद्याधे मे व्यनस्यितः ।

राज्ञो मूले स्वदेश्याद्रि ग्रामोवक्त्रे तु पल्लिका ॥६३॥

राजेति । अङ्गुष्ठपदेशिन्योर्मध्ये पूर्वसमुद्रस्तस्मात् समागतपण्याल्लामः ।
आद्यायाः प्रदेशिन्या नक्षत्र त्रयमध्ये—आधे प्रथमनक्षत्रे समुद्रो व्यवस्थितः ।
अङ्गुष्ठमूले स्वनामनक्षत्रे प्राप्ते स्वस्थात्मनः जन्मापेक्षया यो देशस्तत्र भवः
अद्रिग्रामः पर्वतवासिलोकसन्निवेशो वाच्यः । अर्थात्ततो लभ्यमिति भावः ।
वक्त्रे करमे पल्लिका मिलस्थानम् ॥६३॥

पर्यन्तपर्वता देशो मेरुः करमसीमानि ।

गुर्जराच्च सुराष्ट्रा चास्ताद्रि रत्नाकरान्तरे ॥ ६४ ॥

पर्यन्तेति । तथा करभेदेऽसीमापर्वतास्तथा मरुदेशः ततो लभ्यं ज्ञेयम् ।
अस्ताद्रिः करमः रत्नाकरो मणिबन्धस्तयोरन्तरे गुर्जरा सुराष्ट्रादेशस्ताभ्यां
लभ्यम् ॥ ६४ ॥

सर्वदेशापेक्षया मध्यदेशमाह—

अङ्गुष्ठमूलेऽक्षयतीर्थमेतत् आद्यं प्रपाः पारणके वटोऽयम् ।

यो मध्यदेशस्तत्र एव चक्रादिशां विशेषं विदिशांच विज्ञैः ॥६५॥

अङ्गुष्ठेति । श्रीश्रुतपमप्रभुतपः पारणास्थानेऽक्षयवटोऽद्यापि प्रयागतीर्थे
प्रतीतः; समध्यदेशः सर्वदेशमध्यं अंशे अंशिनोपचासत्, तस्मादेव दिग्-
विदिक् चक्रं विचार्यमन्वथा स्वजन्मापेक्षयैव मध्यदेशः सामुद्रिकेऽक्षयवट-
ग्रहणमङ्गुष्ठ प्राधान्येन विवेणी स्थानात् ॥ ६५ ॥

विदिग् भागमाह—

दिग्भागेऽयत्तृतीयं भं तद्विदिग्धिशममुच्यते ।

यद्वास्वजन्मलग्नेन दिग्विदिग्वाभिमुख्यते ॥ ६६ ॥

दिगिति । अश्विन्याचपेक्षया तृतीयं पूर्वस्यां नक्षत्रं रोहिणो दक्षिणस्यां
पुनर्वसू पश्चिमायां मघा—उत्तरस्यां हस्त इति चत्वारि विदिग् विष्ण्यानि
शेषाप्यष्टदिग् नक्षत्राणि तद्विमर्शात्तन्म्याविमर्शः । नक्षत्रव्यवस्थायां तिथिव्य-
वस्थायां वा लक्षणैर्लभ्यकथनाद्वाशिमेलक एव लभ्ये परमबीजमित्यावेदितम् ।

अत्रार्थे मतान्तरमाह—

येद्वेति । प्रागुक्तराशिखनभावचक्रात् जन्मलग्नाद्वा दिग्विदिशोर्ग्रहदृष्ट्या लभ्यालभ्यव्यक्तितर्ज्ज्या ॥ ६६ ॥

अथ देहचक्रविवक्षया पूर्वमङ्गपञ्चकं व्यवस्थापयन् अङ्गुलिषु भूतपञ्चकं तच्च पञ्चकं च दर्शयति ।

अङ्गुष्ठाद्याः पञ्चवर्णाः सीतपीता रुणा हरित् ।

श्यामश्चेत्यद्यभूतानां तत्त्वानां पञ्चकं यथा ॥ ६७ ॥

अङ्गुष्ठाद्या इति । इदं वर्णपञ्चकं यद्यपि अङ्गुलि स्वरूपचक्रे वाच्यम् । अङ्गुष्ठपञ्चवर्णः स्यादिति वक्ष्यतेऽपि तथाऽपि भूतपञ्चकतः स्थानमिति नष्टवस्तु पृच्छायां वक्ष्यमाणत्वात् प्रासंगिकं गतवस्तुवर्णकथनम् । तत्र अङ्गुष्ठाद्या अङ्गुल्यः क्रमात् पञ्चवर्ण १ सीत २ पीत ३ अरुण ४ हरित् ५ रूपाः पृष्टं श्यामरूपमिति ज्ञेयं तेन वर्णाः पञ्च अङ्गुष्ठके वाच्याः । तत्र गौरकान्तिः सूर्यः मन्दार्कस्य पुप्येण समनुतिध्वन्द्रः शुक्रपिच्छसमः सौम्य इति भुवनदीपकोक्त्या ग्रहत्रयस्थानत्वेन वर्ण-संकरः सीता उज्ज्वला तर्जनी पूर्वदिग् भागत्वात् पीतालक्ष्मीः बृहस्पते-स्तस्याः स्वामित्वात् उदग् भागरूपतया एकपिगापरनाम धनदाधिष्-तत्वाच्च, अत एव तुलाराशिस्तत्रस्थस्तस्य नवांशेषु धनदः स्वामीति सावित्री अरुणाक्षत्रियत्वात्, ताराहरिद्वर्णा अरुणसितहरितराटलेत्यादिना लघुजात-कोक्त्या हरितवर्णभियुनायितत्वात् नीलश्यामयोरेक्येन शनिराहोस्थानाच्च, पृष्टं श्यामवश्स्तस्तमस्विनीति प्राग् वचनात् । न च तत् स्पर्शद्विर्णजानं तत्र पृष्टे स्पर्श सम्भवात्, किमत्र तदुपादनमिति वाच्यम् । नष्ट वस्तुज्ञाने नक्षत्रचक्रस्य प्राधान्यात् तत्तदङ्गुलिनिर्देशैरेव तत्तद्वस्तुवर्णबोधात्, अत एवास्य दर्शनाधिकारे संग्रहः ॥ पृष्टनक्षत्राणि तु तले पश्चिमदिग् भागगतान्येव ज्ञेयानि रात्रिप्रत्यासत्या । राहोस्ताराद्वितीय पर्वस्थानवन्, न चैवं तलनक्ष-त्रेषु को वर्णः इत्याशङ्क्यं दिनं हस्ततलं बोध्यमित्युक्तेराद्याङ्गुलीवर्णस्यैव सामान्यतः श्वेतस्य व्यवस्थानात् विशेषतस्तु तलदिग् भागेषु

तत्तद्विक्स्वरूपाङ्गुलिवर्णस्यैव वर्णस्य प्रतिपात्तिः तेन ताराया हरिद्वर्णत्वेन तदस्य पश्चिमदिग् भागस्य नक्षत्राणां पृथक्पृथक् इयामत्वयोगऽपि न विरोधः, एतेन दिग् लम्ब्यतत्तद्वर्णवस्तुनो लम्बमित्यपि बोध्यम् । कश्चित्तु अङ्गुष्ठाद्याः पञ्चवर्णाः ज्ञेयास्ते केत्याह—सितः अङ्गुष्ठः शिवरूपत्वेन उज्ज्वलत्वात् तर्जनीपीता पृथिवी तच्चस्थानात् पृथिव्याः पीतत्वं आपः श्वेताः त्रितिः पीता इति स्वरोदये मध्या अरुणा अरुणो बाल सन्ध्याम इति फेलाकारवचनान् पीतरक्तवर्णं रक्तवर्णवर्णवर्णी । तत एव धीपणः कनकशुक्तिस्तस्याः स्वामी वृश्चिको घन्वी चेति उभयराश्योः विदग्गयोस्तत्र व्यवस्था राशिक्रमेऽपि सौम्यस्वरूपत्वाद्वागममध्याया रक्तत्वम् । तथाशिवानीलवर्णावायु तच्च स्वाध्यायात्, इयामाकर्तृनिका—‘कालंगुलीइ रेहा पण्मिणी लंपिरुष जस्य गया’ इत्यग्रे पक्षरणकारवचनेन आयुषो रेखायाः कालरूपत्वेन यमुना स्वरूपाया मूलत्वात्, इत्यपि सूत्रं व्याख्याति ।

अधेत्यान्तर्ये भूतानां तत्त्वानां पञ्चकं विचार्य यथेत्यग्रे वाक्योपन्यासार्थम् ॥ ६७ ॥

तदेवाह—

तर्जनी पृथिवी मध्या जलं वायुनामिका ।

कनिष्ठातेज इत्युक्तमङ्गुष्ठे ध्योमसूर्ध्वगम् ॥ ६८ ॥

तर्जनीति । अत्र एकैकस्य कडाः पञ्चक्रमणैवो दयन्ति च पृथ्वी आपस्ततस्तेजो वायुराकाशमेव चेति नरपतिग्रन्थे तथा मणनात्, आद्यं तत्त्वं मूलाद्याङ्गुल्या प्रदेशविद्यतेऽस्यामिति प्रदेशिनीत्यन्वर्थान्मङ्गलाधिष्टितत्वाच्च मध्याजलं तदनुक्रमानुसृत्वाच्च मध्याया हृस्वत्वात्ताराया गुरुत्वाच्च शिवावायुस्तत्पत्र तस्या आपप्रारम्भः शिवाया लघुत्वात्, काञ्चनस्य वह्निर्जीजस्याश्रयान्नशतचक्रे विश्वस्वेन्द्राभिदेवता व्यवस्थानात् तारा—अग्निः ।

द्वादशाङ्गुलं माहेन्द्रं षोडशाङ्गुलं वाष्णम् ।

अष्टाङ्गुलं बहेद्वायुरनलञ्चतुरङ्गुलः ॥ १ ॥

इति स्वरोदये दीर्घह्रस्वपरिमाणं भणनात्, तथा अहं तत्त्वोत्तपतिं नाना-
मीति वाम्नात्रश्रवणात्तज्जातरोपोरुद्रस्तीक्ष्णया स्वकनिष्ठानखाशिश्रया-
प्रजापतेः पञ्चमांशिरश्चिच्छेदेति बहिः स्फराजसः गुणस्थानाच्च, अत्रापि तथा-
त्वम् । परिशेषात् सूर्याचन्द्रमसोरेवस्थानाच्च, अष्टाङ्गुले मूर्ध्वभागे व्योमेति
भूतपञ्चव्यवस्था; तच्चान्येष्वेवमेवकश्चिद्विशेषस्तदीयोऽप्रेवक्ष्यते ॥६८॥

अथ देहे जीवभावयोरुभयोरवस्थानात् तत् स्वरूपज्ञानाय विभागमाह--

मायाश्चतस्रोऽप्यङ्गुल्यांजीवोऽङ्गुष्ठो बुधेः स्मृतः ।

तन्मूलनाड्यां हंसोऽयं यत्करोति गतागतम् ॥६९॥

मायाइति । स्पष्टमेव सहेतुकं तदयवस्थापनात् तन्मूलेति मणिवन्धस्थाने
देहसुस्थः दुःस्थता ज्ञानहेतुर्वैद्यशास्त्रं प्रसिद्धया नाडी तस्यां जीवस्य गतागतं
वातपित्तश्लेष्मप्रकृतिव्यञ्जकं प्रतीतमेव, अत एवोक्तं विवेकविलासे,
पादाङ्गुष्ठेन तत् पष्ठे गुच्छे जानुनि लिङ्गके, नाभौ हृदिकुचे कण्ठे
नासादृक् श्रुतिषु भ्रुवोः ॥१॥

शङ्खे मूर्ध्नि कर्मातिष्ठेत् पीयूषस्यकलान्वहम् ।

शुक्लप्रतिपदः पूर्वं कृष्णपक्षे विपर्ययात् ॥२॥

सुधाकलास्मरोजीवः स्रवाणामेकवासिताम् ।

पुंसो दक्षिणभागे स्याद्दामभागे तु योपितः ॥३॥

१ मानिन्याः पुयुर्मरणे रजो बहुलत्वात् पवनरूपं रजोरूपं शुक्लाश्रयाद्वा । २ मन्वाय
पृथिव्यापस्तगा तेजोवायु राकाशमेवेत्यादि क्रममङ्ग इतिवाच्यम् । क्रमस्या तन्वत्वात्,
अतएव सुप्तने तेभ्यो भूतानि व्योमानि लानलजलोर्ध्व इति क्रमः यथोत्तरपरिशुद्धिहेतुकः
विवेकविलासेऽपि वागो वडेरपां पृथ्व्यार्थात्मन्मूलं बहेत् क्रमात् इतिवायोरुत्तरोऽङ्गिः ।
३ मन्वा बहुलमाकाश रजोबहुलो वायुः, सच रजोबहुलमोऽङ्गिः, सच तमो बहुल
आपः, तमो बहुला पृथ्वीनि सुप्तने । ४ व्योमसर्वत्र बहेत् पुनरिति विवेक विलासः
चनादङ्गुलस्य मवाङ्गुलिमिलनम् ।

मायेति शब्दान्वयान् क्षेत्रवास्तुहिरण्यधनधान्यादिवस्तुपुत्रपुत्र्यादि
परिकरो हस्त्याधादिवाहनं चेति वास्योऽपि भवः सर्वः सचाङ्गुलीनां
उशणैर्लक्ष्यः मीनोर्द्विगुण्यः शिवेऽत्युक्तेः जीवस्वभावः सुकृतदुष्कृताचरणा-
दिरूपाः सर्वोद्गूढ लक्षणैर्वाच्य इत्यर्थः ॥६९॥

अथव्यक्ती भवन्ति मासेऽस्य तृतीये गात्रपञ्चकं मुद्रादे संविधनी बाहु
इति बाग्भाट शरीर वचनात्, पूर्वगर्भे षष्ठासम्भवादङ्गपञ्चकं प्राह—

मूर्द्धाङ्गुष्टे भूजा युग्मं तर्जनी मध्यमापिच ।

पादाघनामिका तारा प्राणीनामङ्गपञ्चकम् ॥ १० ॥

मूर्द्धेति । उर्द्धाङ्गुलिस्तस्मिन् पुरुषाकारेऽङ्गुष्ठो मस्तकं सूर्याचन्द्रमसो
भगवन्नेत्रपदयोस्तत्रावस्थानात् भुजाङ्गौ तर्जनामध्यमा च तयोर्वामा वामत्वं
प्रागुक्तम् । अनामिका ताराश्च पादौ मेपकृपयोश्चतुष्पदराशयोर्मिथुनस्य
द्विपदस्य तारायां तथा गोर्वा सिंहस्य चतुष्पदराजेः कन्यायाः द्विपदे राशे
न्यवस्थिते ॥१०॥

अथशीर्षं मुखं नाहुकण्ठोदराणि कटिवहसिमुखं संज्ञानि ऊरुजानूजङ्घे
चरणाविति राशयोऽज्ञाया इति ज्योतिः शास्त्रे मणनात्, अत्रापि द्वादशदेहा-
वयवानाह—

शिरो मुखं तथा कण्ठोऽङ्गुष्ठे भागं त्रयं स्मृतम् ।

जठरं च कटिगुह्यं च तालिकायां त्रयं स्थितम् ॥७१॥

शिखेति । सर्वस्य त्रिभागरूपत्वात् पत्यङ्गमात्राणि भागत्रयं बोध्यन्
॥ ७१ ॥

हस्तयोः पादयोरपि त्रिभागत्वं विशेषं ज्ञानार्थमादिशति—

मध्यायां च गवेपण्यां स्कन्धोवाहश्चक्षुरम् ।

ऊरुजङ्घे च चरणौ त्रयं गौरी कनिष्ठयोः ॥७२॥

मध्यायमिति ॥ ७२ ॥

एतत् प्रयोजनं व्याचष्टे—

हस्तरूप स्वकायस्य क्रमादवयवा अमी ॥

शुभाशुभं नृणां चिन्हं घातादिर्येषु लक्ष्यते ॥१४॥

हस्तेति । सर्वोऽपि पुंसः स्त्रिया वा देहः हस्त एव एवदृश्यः तदवयवेषु शुभलक्षणैः शुभमशुभैर्घातपात छेद भङ्गाद्य शुभं विचार्य शिरसि अङ्गुष्ठाग्र-
भागे चक्रव्यवस्था शुभ लक्षणे राज्यं मुखेङ्गुष्ठमध्यपर्वणि विद्यायशः प्रभृति
कण्ठे सुस्वर सौभाग्यादिति जठरे भागे पितुरेखा धनरेखयोर्मध्यस्थे धनधान्य
सम्पत्तिः कटिभागे धनरेखायूरेखयोरन्तराले भोगः जीवितरेखायाः प्रारम्भ्य
अङ्गुलीनां मूलं यावत् गुह्यभागे स्त्रीसन्तानादिलभ्यं अङ्गुल्याः प्रथम
त्रिभागे स्कन्धेर्वार्यं आतुलभ्यं बाहुभागे त्रिपुरामध्यपर्वणि स्वजनवाणिक्
पुत्रादिपरिकरलभ्यं कर्परे मणिबन्धान्ते तृतीयपर्वणि व्यवसायलभ्यम् । उर्व-
वाहनलभ्यं जघयोर्ग्रामान्तरलभ्यं चरणयोर्दासीदाससेवकादिलभ्यं वाच्यम् ।
विरुद्धलक्षणेऽशुभं तत्तद्वस्तु हान्यादि ज्ञेयम् । एषु भागेषु तादृग्लक्षणाऽ
परिस्फूर्ताः शिरः प्रभृतिपञ्चाङ्गुलीनां पञ्चदश सुभागेषु शुभोर्ध्वं रेखादिना शुभं
अशुभेतद्भागे घातादिविचार्यम् । तालिका भागत्रयावयवेषु तत्तद्भागस्थरेखाभिरेव
शुभाशुभं ज्ञप्तिर्मणिवन्ध करभयोरन्तरे नितम्ब भाग इतीष्टोपदेशान्तस्य
शुभाशुभे तत्तलक्षणरेखाभिरिति ॥ ७३ ॥

इति देहचक्रदर्शनम् ॥

अथ देहावयवेषु शुभेऽशुभेषां ज्ञाते भाव चक्रादिना वर्षनिर्णये तत्त-
द्वर्षस्थानादङ्गुलिपर्वगणनान्मासनिर्णये दिनचक्रं मन्दधिषां दुर्वापमिति
सुखावबोधाय विशेषज्ञा न कारणं हस्त चन्द्र चक्रमाह—

मस्तके त्रयमास्थेव कण्ठे भानां त्रयं त्रयम् ।

जठरे च त्रयं देयं शेषाङ्गे द्वौ कटौ चमूः ॥ ७४ ॥

मस्तक इति । त्रयं भानां नक्षत्राणां व्यवस्थाप्यं, उक्ताङ्गादन्य
स्मिन् शेषाङ्गे द्वेनक्षत्रे देय कटौ कटिस्थाने भूरित्येक संज्ञा पञ्चनक्षत्रं
धार्यमित्यर्थः ॥ ७८ ॥

स्थानलाभमाह—

आत्ममादिनमं यत्रतत्कलं प्रपुरादिशेत् ।

शीर्षं मुखे तथा कण्ठे राज्यं मौज्यं मुखं भवेत् ॥ ७५ ॥

आत्ममादिति । प्रपुः कन्दर्शयितुः श्रद्धावृद्धयर्थं सद्यःप्रत्ययं फलं शुभा-
शुभरूपं वाच्यम् ॥ ७५ ॥

जठरे गुप्तं चिन्तास्याद्गुह्ये भोगो नृपाद्धनम् ।

स्कन्धे जयोऽयं शेषाङ्गं क्लेशो हानिर्मयं भवेत् ॥ ७६ ॥

जठर इति । व्यक्तम् ॥ ७६ ॥

इति देहचन्द्रो ज्योतिर्मात्रं तद्दीप्त्यैव हस्तचन्द्रं चक्रदर्शनम् ।

अथ वर्णादिना करशाखास्वरूपकथनचक्रं नित्ययति ।

अङ्गुष्ठः पञ्चवर्णः स्यात् रक्तपित्तं सितासितः ।

शुभ्रहाद्या हरित्पीते रक्ते पिङ्गःसितेऽरुणः ॥ ७७ ॥

अङ्गुष्ठ इति । पूर्णातिथेराश्रयेण कलापूर्णं चन्द्राश्रयेण चतुः प्रियनाम्नो-
ऽन्वर्थाद्विरङ्गुष्ठस्य पञ्चवर्णत्वं प्रदेशिन्याः शत्रुहननव्यापार्यत्वेन कुजा-
श्रयाद्वारक्तत्वं मध्यायाः पीतत्वं तत्र हेतुः प्रागुक्तं गौर्या-
शुक्लत्वं कर्कराशिः पाटलः सिंहःपाण्डुरिति राशयोः कविरत्यन्तधवल
इत्युक्तेः कबेश्राधिष्ठानात् से आरुणधीय पीयंगुवक्षकसिष्ठा इति नमस्कार
स्तवनधवनालीलत्वमिश्रमेव शुक्लत्वं समाङ्गुलिस्त्वेन वर्णद्वयात् ।
तारायाः श्यामत्वं प्रागेव निश्चितं शुभ्रहाद्यास्तर्जनी प्रमुखारक्तादयो वर्णाःस्युः
वर्णसाङ्कर्यमाह—हस्तिद्वर्णपीते पिङ्गवर्णोरक्ते अरुणःसितेन्तर्मवति, एवं
यथा योगं वाजिसन्ध्यावल्ल शालिसुवर्णादिवर्णत्वेन सर्वान् वर्णान् निवेदयेत्,
एते वर्णा मुष्टिचिन्तादिषु भाव्या पूर्वं वर्णोक्तिर्मित्रविषया तत्र पुनरुक्तिः ॥७७

अथेन्द्रियव्यवस्थामाह—

मध्यमा नासिका जिह्वा सावित्री च गवेपणी ।

स्पर्शनं नयनं तारा श्रोत्रमङ्गुलकोपतः ॥ ७८ ॥

१ ध्रुवारेष्टुको ज्ञानाङ्गुली नासापुटद्वये इतिविशेषविज्ञासोक्तिस्तत्रैव लामाव ॥

मध्यमेति । इन्द्रियेषु आदौ प्राप्यत्वात् तर्जनीत्वगिन्द्रियं ; नेत्रयोर्मध्यस्थ
 तथा पर्याप्ति लभे तृतीया नासिका इन्द्रियं मध्या, ब्रह्मगुण्याः—सरस्वत्याः
 प्रसङ्गेन सावित्रीः जिह्वा तारा कनीनिका नयनेन्द्रियं नामसाधर्म्याच्च
 तुर्थेन्द्रियत्वाच्च, श्रोत्रं स्वमते पञ्चमेन्द्रियत्वात् परमते आकाशरूपत्वात्,
 अङ्गुष्ठे व्योममूर्द्धगमिति सामुद्रिकमतेऽपि नमः प्रत्यासत्याङ्गुष्ठः प्रति-
 पत्त्यः अनिन्द्रियं मनस्तदपि सर्वज्ञानाश्रयत्वेन जीवसाधर्म्यादङ्गुष्ठ एव
 न चैकत्र द्वयं समान जातीयं नोपपद्यते, इति वाच्यम् । मनसः सर्वेन्द्रिय
 विषयग्राहकत्वेन अनिन्द्रियत्वात् कार्यान्तरे विप्रौ शुक्रगुरु—इत्युक्त्यागुरो-
 विप्रत्वेऽपि वणिग् गुरुः कविर्वैश्य इति जातिद्वयं कथनेऽपि विरोधाच्च ॥७८
 रसानाह—

अङ्गुष्ठो मधुरो मध्यातिक्ताः कटुप्रदेशिनी ।

कपायाऽनामिका चाम्ला कनिष्ठा रसपञ्चकम् ॥ ७९ ॥

अङ्गुष्ठ इति । अङ्गुष्ठो मधुरः शर्करायन् तत् पाना द्वाल्पे जिनानां योगलि-
 कानां वा वृद्धेरक्षीण लष्टित्यानाच्च तत एव चन्द्रोऽप्य मृत्द्युतिस्तत्रैव ।
 अन्यथा हरीतकीवत्सर्वरसात्मकः । मध्यातिक्ता कोशात् केत्वादिवत्, तदप्ये
 गुरोर्माधुर्येऽपि केतोः स्थानात् वृश्चिकराशे स्तथा स्वभाव्याच्च प्रदेशिन्याः
 कटुता कुजाकौ कटुकाविति भुवनदीपकोक्त्या तत् स्थानात् कटुत्वं
 शुण्ठ्यादिवत् अनामिका कपायरसा अपक्व कपिच्छादिवत् क्षाराम्बु
 चन्द्रभृगुजाविशुक्तेः शुक्रस्थानात्, आम्ला, आम्बवेतसादिवन् कनिष्ठा
 लघुत्वेन आम्रफलवत् नमस्कारस्तवने—भातिमरेत्यादिके अंबेष्ठ महुत्तित
 कसायिकदुय परमिठिणो बंद्रे, इत्यङ्गुष्ठादिन्यासाद्वसाः पद्यद्वयन्ते ।
 पाठान्तरे आद्या कटुर्मधुर्मध्या क्षाराम्बानामिका परां तीक्ष्णोऽङ्गुष्ठः सुर्वरस
 इत्येवं रसपञ्चकम् ॥ १ ॥

परं भूषणकारस्य मतं प्राच्यमेव ॥ ७९ ॥

गन्धव्यवस्था यथा—

अन एव उभयार्थकं मनः ज्ञानक्रियोन्द्रयत्वात्, इति शुभ्रे ।

दुर्गन्धा तर्जनी शुद्धः सुगन्धोऽङ्गुष्ठ इति ।

सुगन्धानामिका किञ्चित् निर्गन्धा मध्यमा लघुः ॥ ८० ॥

दुर्गन्धेति । तर्जनी दुर्गन्धा— अपाविद्यात्, अत एव पवित्रिका मुद्राया
धरणात्तत् पावित्र्य करणमुपपन्नम् । अङ्गुष्ठः सुगन्धो भोगिरूपत्वेन विष्णु-
लक्षणात्, गन्धा अनामिका, किञ्चित् पूजा करणोचित्यात् भगवत्याः
स्वरूपेण गुग्गुलादि सौरभ्यात् किञ्चिदित्युक्तं मध्यमायां निर्गन्धत्वं तद-
ङ्गुष्ठाकापेक्षं निर्द्धनस्य गृहमित्यादिवत्, अन्यथा वर्तुलावस्त्वेन वैश्यजाति
स्वाद्वन्ध सद्भावेऽपि न तद्ग्राहणवश्यमिति । लघुस्तु शुभ गन्धापेक्षया
निर्गन्धा अन्यथाम्लेच्छरूप अनिराहु स्थानात् विसर्गान्धितापि ॥ ८० ॥

स्पर्शनाह—

कठोरोऽङ्गुष्ठको गुर्वी मध्यारुक्षोऽण्णाकादिमा ।

कनिष्ठा कोमलालम्बी लक्ष्मी स्निग्वाहिमाशिवा ॥ ८१ ॥

कठोर इति । अङ्गुष्ठः कठोरोऽङ्गुलीवन्नमनामावात् स्वेः स्थिररूपस्य
स्थानाच्च गुर्वी मध्या अध्यक्षासिर्ध्वव । तर्जनी रुक्षा तन्मूले मृगराशेः
रुक्षरूपस्य सद्भावात्

वृषकन्या मृगारुक्षा उष्णाशीताश्वातुलाः ।

एषां स्वामी दिने शुक्रो रात्रौ चन्द्रः सदाकुजः ॥ १ ॥

इतिश्री हेमप्रभसंस्कृते तैलोक्यदीपके ज्योतिः शास्त्रे उष्यत्वमपि तत्
एव प्रत्येयं दग्धस्थानं कुजे प्रोक्तमिति वचनात् रुक्षोण्यत्वे द्वेऽपि कुजा-
श्रयाहोष्ये कनिष्ठा कोमलालमुष्पशाच्च प्रत्यक्षैव नक्षत्रचक्रे मृदुरूपावाधि-
तायास्थानात् लक्ष्मीः स्निग्वाजल तत्त्वस्थानान् तुला वृश्चिक मकर कुम्भ
मीन कर्क वृषाः सजला--आर्द्रा स्निग्वा इति तैलोक्य दीपिकेत्या तुला
वृश्चिकयोराश्रयाच्च शिवाहिमा मार्गशीर्षाश्रयात् वामहस्ते तु चन्द्रमाधान्येन
शुक्रस्य शिवा स्वामित्वेन उमयोर्जल चारित्वाच्च ॥ ८१ ॥

अत्रापि मतान्तरे भोजकृत सामुद्रिके तच्छ्लोकमेवाह—

अङ्गुलोऽत्र गुरुलघुः कनिष्ठादिर्लघुर्मृदुः । .

गुरुः खरापुनरुष्णा शीतास्निग्धाति रुक्षका ॥ ८२ ॥

अङ्गुल इति । अत्र शास्त्रे अङ्गुष्ठः अगुरु लघुः सूर्याचन्द्रमसोः स्थिरचररूपयोरवस्थानात् मुर्ध्नि नमो भावात् जीवप्राधान्याश्च कनिष्ठादिरिति । क्रमसूचा तारा लघुः प्रत्यक्षैव सावित्री मृदुः लघुः सुरेज्यो भृगुजो मृदुश्चेति रत्नमाला वचनात् मृदुरूपशुक्राश्रयात् मध्यागुरुः प्रत्यक्षैव गुरो-
रधिष्ठानात् तर्जनी खराभूतत्वात् पुनः कनिष्ठा उष्णा तेजस्तत्त्वात् युग्मं घटस्तुला उष्णा इति त्रिलोकद्वीपकोक्त्या मिथुन राशेस्तन्मूर्ध्नि सद्भावाच्च शिवाशीता प्रागेव तद्वेतुंक्तेः, एवं मध्यास्निग्धा तर्जन्यातिरुक्षा पूर्वमतानु-
सारा द्वेद्या कठोरः स्पर्शः पापाणादिवत् मृदुर्हंसरूतादिवत् गुरुर्वज्रादिवत् लघुरर्क तुलादिवत् शीतोभृणादिवत् उष्णो वन्ध्यादिवत् सिन्धोघृतादिवत् रुक्षो भस्मादिवत् इति प्रज्ञापनावृत्तौ ॥ ८२ ॥

आकारव्यवस्थामाह—

अङ्गुष्ठो वर्तुलस्त्र्यस्तकाश्चनी च श्रदेशिनी ।

चतुरस्त्राति दीर्घास्या ज्येष्ठा हस्तश्च शिवा मता ॥ ८३ ॥

अङ्गुष्ठं इति । वर्तुलः वर्तुलौ सौम्यधिपणाचिति भूवनद्वीपकोक्त्य-
वुधाश्रयात्

मांसलो वर्तुलस्तुङ्गो भुजङ्गमफणोपमः ।

अङ्गुष्ठस्वामिनो वक्ष इव श्रीवत्सलाश्लितः ॥ १ ॥

इति योगशास्त्रवृत्तौ तथोक्तेश्च तत एव चन्द्रकालानलं चक्रं व्योमाकारं लिखेद्वुधः, इति नरपतिग्रन्थे वर्तुलाकारत्वादङ्गुष्ठे व्योमरूपं विवेकविला-
सेऽपि स्त्रियाः पादाङ्गुष्ठे दोषायथा अल्पवृत्ते नवकेण शुष्केण लघुतापि च चिप्पटे नाति रिक्तेन पादाङ्गुष्ठेन दूषितेति । काश्चनी त्रिकोणा वहितत्वात् तर्जनी चतुष्कोणा चतुरस्रौ कुजोष्णग इति तयो स्थानात्, मूलत्वं स्थानेन

मुचोमण्डलस्य चतुरस्राकारत्वात् च । चतुरसेणवज्रांक क्षितित्वेन प्रतिष्ठित-
मिति तथा एवं भूमण्डले ध्यायेत् सद्ब्रह्मैश्वरुरासिते इति चिन्तामण्यादि मन्त्र
स्तोत्रे प्रतीतिमिदम् । मध्या अति दीर्घा नक्षत्र चक्रेऽधिण्यादिके पूर्वापादाया-
शय्या समाना काराया मध्या मूलपर्वण्यवस्थानात्, तद्वत्तलोदग् भाग-
नक्षत्रमपि पर्यङ्करूपं तादृशमेव । शिवा ऋस्वा नक्षत्र चक्रे शिवाग्रपर्वणि
मूलनक्षत्रस्य क्रुध्यत्केसरीविक्रमतुल्यस्य सद्भावेन गात्रसंकोच लक्षणस्य ऋस्वत्व,
स्य प्रतीय मानत्वात् कर्क कन्ययोस्तथा शुक्रेन्दोः स्त्रीग्रहरूपत्वेन पुंसापेक्षया
ऋस्वत्वस्यौचित्यात् यदुक्तं बाम्भटे शारीरे—‘ पूर्णा षोडश वर्षा स्त्री पूर्णविज्ञेन
संयुता शुद्धे गर्भांशये मार्गे रक्ते शुक्ले नीलेहृदि ॥ १ ॥ धीर्ययन्तं सुतं
सूते तयोर्न्युनाद्वयोः पुनः रोग्यल्पायुरधन्योवागर्भा भवति नैव वा ॥ २ ॥
सिद्धान्तेऽपि मरुदेव्याः न सपादपञ्चगत धनुर्देहमाने मोक्षगतिस्तेन पुरुषा
न्यूनदेह सम्भाषनया सामुलमेति प्राचां ग्रन्थेऽभिहितं तथा प्रज्ञापना वृत्तैः
चान्तर द्वीपे त्रियः पुरुषेभ्यः किञ्चिद्नोऽज्ञाया इति । उनद्वादशवर्षायाः आ-
प्रातः पञ्चविंशतिं यथापठे पुमान् यमैः कुक्षिस्थः सविषयते ॥ १ ॥ इति-
सुश्रुते शारीरे । अत्रान्यदपि अङ्गुलीनां स्वरूपं सामुद्रिक भूषणकारः प्राह—
तत्तत्सूत्रेणैवोच्यते तद्यथा—

पित्तमङ्गुष्ठतर्जन्यौ समवातुश्च मध्यमा ।

श्लेष्मरूपाश्च सावित्री कनिष्ठा वर्तुला स्मृता ॥ १ ॥

कनिष्ठाङ्गुष्ठतर्जन्याधातुरूपा प्रकीर्तिताः ।

अङ्गुष्ठमध्यं सावित्री मूलरूपं निवेदिनम् ॥ २ ॥

मध्याङ्गुष्ठस्य मूलं च जीवरूपं स्त्रमावतः ।

पर्वणामङ्गुलीनां च ज्ञेयं तत्त्वबलावलम् ॥ ३ ॥

स्पर्शेऽङ्गुष्ठप्रदेशिन्यौ धातुमूलं कनिष्ठिका ।

मध्यमानामिका जीवः सामुद्रिकमते मतः ॥ ४ ॥

द्विपादौ मध्या सावित्र्यौ चतुष्पात्तर्जनी पुनः ।

- अङ्गूष्ठोऽपि च तन्मूलं पक्षी सर्पस्तदग्रतः ॥ ५ ॥
 स्पर्शं मध्यानामिका च ब्राह्मणी क्षत्रियादिमा ।
 अङ्गूष्ठमध्ये मूलं च शूद्रोऽप्येच्छा कनिष्ठिका ॥ ६ ॥
 अङ्गूष्ठाग्रं वैश्यजाति श्रौत्येजाति विनिश्चये ।
 भौमादि चक्रे तज्जाते शुभाशुमफलोदयः ॥ ७ ॥
 अङ्गूष्ठे वर्तुलं मूलं मध्येऽस्याच्चतुरस्रता ।
 अग्रं स्थूलं कनिष्ठाया दीर्घं मध्यं नखाश्रयः ॥ ८ ॥
 अङ्गूष्ठमध्ये गौरस्या- ब्रीलं मूलं तदग्रतः ।
 मन्दार्कस्य पुष्येण समाकान्तिस्त्दीयते ॥ ९ ॥
 तपस्वी १ नृपति २ विप्रो नखमध्याद्यपर्वसु ।
 तर्जन्यङ्गूष्ठाकौ स्वर्णं कारौमध्यावणिग् मता ॥ १० ॥
 वैश्या सावित्री कनिष्ठा दासरूपामलीमता ।
 मूले विचित्र जातीया स्पर्शं धीरे विचार्यते ॥ ११ ॥
 रुप्यं च मौक्तिकं स्वर्णं नखाद्यङ्गूष्ठके त्रयम् ।
 मध्यास्तनयुतं स्वर्णं प्रदेशिन्यां त्रपुध्रुवम् ॥ १२ ॥
 कनिष्ठाग्रं लोहमयं मूले श्यामाऽस्थानिमध्यके ।
 धातौ प्राप्तेऽपि पृच्छायां स्पर्शादिश्चियते बुधैः ॥ १३ ॥
 देवतावसतिर्मध्याऽङ्गूष्ठाग्रेचजलाश्रयः ।
 मध्ये चतुष्पदस्थानमिष्टिकाङ्गूष्ठमूलके ॥ १४ ॥
 दग्धस्थानं प्रदेशिन्यां कनिष्ठायां तु बाह्वन्तः ।
 नक्षत्र चक्रे नष्टस्य स्थानमेवं विचार्यते १५ ॥
 अङ्गूष्ठमध्यं मध्या वा तर्जनीपुरुषस्थलम् ।
 अङ्गूष्ठाग्रं च तन्मूलं स्त्रीसावित्री कनिष्ठिका ॥ १६ ॥
 अग्रं विमध्यमं मध्यं वृद्धमङ्गूष्ठके स्मृतम् ।
 वाटस्वरूपं तन्मूलं यौवनं तर्जनीमुखम् ॥ १७ ॥

मध्याकनिष्ठयोऽग्रं जीर्णं तारुण्यनामिका ।

सरीसृपः कनिष्ठाम्रे प्रक्षेप्येवं विमृश्यते ॥ १८ ॥

इत्यादिसर्वशस्त्रान्तरात् ॥ ८३ ॥

अथास्मिन्नधिकारे मङ्गलमप्याह—

जयाविपूर्वा तारादिर्जयन्ताम्यपराजिता ।

आदिनाथस्त्वमृतमुक् अङ्गूष्ठो जगदीश्वरः ॥ ८४ ॥

जयेति । जया तारा विपूर्वा विजया इत्यर्थः ।

सावित्रीजयन्तामध्या अपराजिताप्रदेशिनो एताभिः सेव्यः आदिनाथः परम्पुरुषो नन्तश्चिरन्तवीर्यो नन्ततेजा, अनन्तनामा अमृतं अमयं पदं भुङ्क्ते, इदृशः, अङ्गूष्ठः जगत्प्रभुः साक्षात्सामुद्रिके वाक् सिद्धये ध्येयः । तत्तद्देव्यादिसाविधानात् प्रागुक्तमन्त्रजापन्यासादिषु निरन्तराख्यतेवेति, एतदुपयोगः । तेनाहच्छसनमङ्गूष्ठे धैर्यं बौद्धं च सशुहा, मीमांसुर्वेष्णवा मध्या सावित्री सांख्यशासने ॥ १ ॥

कनिष्ठा नास्तिकं रात्रेर्भावादग्निप्रभावलात् ।

दीक्षामाग्ये विमाव्यैव तेभ्यो लभ्यादिनिर्णयः ॥ २ ॥

अथ दर्शनं फलं विवृण्वन् निर्वाहमाह—

एवं पाणिनिरूपणे वराधियां लोकत्रयी चिन्मयी ।

भावे भावनया भवेद्बहुविध प्रश्नप्रकाशोदयात् ॥

बाल्लभ्यं विशदार्थं लभ्यमनिशं तेषां विशेषाद्विरां ।

सम्मानां समुदेति मेधाविजयं सारस्य मुत्यश्यताम् ॥ ८५ ॥

एवमिति । एषां वराधियां वराग्रेष्ठाधीर्ष्यां यद्भावेरे इष्ट प्रार्थने धीर्येषां ते तथा पाणिनिरूपणे— हस्तचिह्नलोके लोकत्रयीमूर्ध्वः स्वर्लक्षणात्तस्या ज्ञान-प्राचुर्यभावेः भावनया पुनः पुनर्विमर्शेन भवेत् कुतप्रश्नानां गोत्रधनमुखादीनां प्रकाशो यथार्थबोधस्तस्य उदयात् प्रादुर्भावात्, तेषां सम्मानां सज्जनानां नृपादीनां बाल्लभ्यं इष्टत्वं समुदेति जायते कीदृशं बाल्लभ्यं विशदा निर्दोषा येऽर्थाः प्रश्नोत्तराणि तैर्लभ्यं प्राप्यं कस्माद्विरां वाणानां विशपात् किं-

कुर्वतां सभ्यानां मेघस्य रसाधिकतया विजयो यस्मिन्—ईदृशं सारस्यं रसेन
साहित्यं उत्पद्यतां विमृश्यताम् ॥ ८५ ॥

नित्यं कौमुदमुन्नयन्नयनयोरानन्दनः श्रीगुरु—

श्चन्द्रः प्राच्यकुलाचले समुदितस्तज्ज्योतिषाज्यायसा

ख्यातिं प्राप्तसमुद्रबोधिं लहरीं मेघोदयं श्रीकरीं

तस्यां दर्शनमस्तु मौक्तिकफलः प्राप्तेः सतां सम्पदे ॥ १ ॥

इति श्री हस्तसज्जीवनव्याख्यायां सामुद्रिकलहरीं

महोपाध्याय श्री मेघविजयगणिकृतायां

दर्शनाधिकारः प्रथमः समाप्तः

अहम्

अथस्पर्शनाधिकारः

अथ श्रुत्यत्वं मनसो रसोदया-

दपात्यपृच्छासुविकाश्यमुत्तरम् ।

निवेदितुं स्पर्शनमेव देवत

प्रसादतः सादरमुच्यतेऽधुना ॥ १ ॥

दर्शनादनुक्रमप्राप्तं स्पर्शनमाह—

स्पर्शनादङ्गविद्यायां तथा फलमुदीर्यते ।

तथा वाच्यं फलं स्पर्शादङ्गत्वात् शक्तिशालिनः ॥ १ ॥

स्पर्शनादिति । सर्वस्यापि सामुद्रिकस्य तथा नासिकास्त्रपल्लीपाताङ्ग
चेष्टादिनिमित्तानां चाङ्गविद्यान्तर्भूतत्वात् स्पर्शनमावश्यकं दृश्यम् । एतेन
करज्ञाने स्पर्शनस्यापि हेतूक्तिः । शक्तिशालिनो हस्तस्येत्यर्थः ॥ १ ॥

यद्यपि स्पर्शने मन्त्रोऽपि वक्ष्यते तथापि सर्वत्र तदयोगात्, यन्त्रं सिद्ध-
मात्रं प्रश्नोत्तरज्ञानाय प्रदर्शयति ।—

सर्वतो भद्रयन्त्रं ताल्लिखित्वा पाणिगर्भके ।

पुष्पैः फलैश्च तत् पूजां कृत्वा मायाः स्पृशेद्वुधः ॥ २ ॥

सर्वत इति । हस्तस्य पञ्चावयवत्वेन पञ्चभूतमयत्वात् सर्वतो भद्रत्वात्, स्वसमयप्रसिद्धं सर्वतोभद्रयन्त्रं सुमुहूर्ते लिखितमेव करे स्थाप्यं पृच्छासमये मुहूर्तात्तौ नवीनमेव लेख्यम् । सर्वोत्तरमाहात्म्यात्तस्य यतोहि सर्वस्मिन्नपि विश्वेऽधिको भगवान् सर्वज्ञस्तद्रूपं योगे विश्रान्तं योगेपुनर्मुखोऽर्हन्नेव कैवल्यपात्, यदाह भर्तृहरिः—

एको रागिणु राजते प्रियतमा देहाद्धहरां हरां—

निरागेणु जिने विमुक्त ललनासङ्गी न यस्मात्परः ।

नैपधियेऽपि—“सुगत एव विजित्य जितेन्द्रियस्त्वनुरुकीर्तितनू यदनाशयत्” न चात्र सुगतशब्देन बुद्धः सुष्ठु शोभनं गतं ज्ञानं यस्य स सुगतो जिन इति व्याख्यानान्, अत एवाहृत मतप्रतीता समिति शब्देन पञ्चसंख्यापि । तन्मुख्यत्वात्तदुपदिष्ट धर्मेऽपि मुख्यत्वं सिद्धं परतीर्थैरपि नैपधियादिशालेषु “न्यबोशे रत्नत्रिजये जिने नयः सधर्म चिन्तामाणिशज्जितोजया ” इत्यादिना तत्तत्कथनात् तीर्थङ्करादि उत्कर्षतः पञ्चदशकर्म भूमिषु एकास्मिन् समये सप्त्युत्तरशत संख्याः स्पृष्टस्तच्छासनस्य सर्वदेवादितत्वात् युक्तमतिशायि यन्त्रमहात्म्यं तन्यासोऽपि हस्ते षोडशस्वर त्रिंशद्व्यञ्जनद्वादश राशि, पञ्चदश तिथि, नक्षत्राः, अष्टाविंशति नक्षत्रषष्टि सम्बत्सरन्यास भावनया सप्त्युत्तरशत संख्या सम्भवादुचित एवेति परमते त्रैलोक्यदीपिकाऽपरनामकं सर्वतो भद्रमन्त्रग्राह्यम् । तत्रापिस्वरराशितिथिनक्षत्रवासरव्यञ्जनग्रहाणां तावतां न्यासात्, चारुग्रहाः सप्तव्यञ्जनानि च त्रयस्त्रिंशत् तत्र यद्यपि

१ अत्र क्षिपं ॐ स्वाहेति बीजाक्षरैः पञ्चभूतसद्भावेन सर्वदेवमयत्वं सप्त्युत्तरशत संख्या लभात् यदुक्त सौदर्यलक्ष्यं क्षिणोपद पञ्चाश ५६ द्दिग्ममधिक पञ्चाश-
दुदके ५२ हुताशे द्वाषष्टि ६२ एव मध्यकोटे सप्त्युत्तरशतं जातं ततः चतुरधिक पञ्चाश-
दनेके ५४ दिविद्वेष्टत्रिंशत् १२ मनसि चतुषोष्ट ६४ रितिये, इत्यत्रजातं १९० तत्र
सप्त्युत्तर शतमुत्कर्षतोऽर्हतां मध्ये विंशतिहरमान त्रिंशत्तेषां स संख्या १९० यथा दिवि
द्वेष्ट विंशे मन सीति पाठे १७० उच्येव स्यात् ॥

लभ्यन्ते तथापि वर्णादिकं शनिवदस्यचेति प्राचां वचनात् शनावेव तन्निमित्तं कदानाच्चराहुकेत्वोः अन्यन्तर्भावः, तथा व, व, योरैक्या द्वात्रिंशदेवव्यञ्जनानि, अकारस्य पूर्वं स्वर मध्ये पठितस्यापि सर्व व्यापक मुख्यत्वादि सूचनाय पुनरुपादानं वस्तुतस्तु रोहिण्या अघस्तन कोष्टके वकार एव नक्षत्र प्रत्यासत्त्यान्यस्त इति सर्वसंख्या मीलने तावत् संख्या प्रतिपत्तेरिति । तद् यन्त्रं पुण्यादिभिः करस्थं संपूज्यमाया अङ्गुल्यः पञ्चापि स्पृशेत् । यन्त्रस्यपङ्क्त्या पञ्चकोष्टात्मकस्य

पञ्चप्रकृतिकं यन्त्रं पञ्चदैवतकं परम् ।

पञ्चाकूटात्मिका विद्या साधकैः साधितातु तत् ॥ १ ॥

अतोऽत्र समता तत्र सर्वत्रैवोपजायते ।

समस्य मध्यमे नास्ति येन वर्णः प्रपूर्यते ॥ २ ॥

ब्रह्माक्षरं वितनुते विष्णुः स्थिति करो मतः ।

रुद्रः प्रकुरुते ध्वंस-मीश्वरस्तु पिनाकघृक् ॥ ३ ॥

तैः सदाशिवोऽनुग्रहकरः पञ्चैते देवतामता ।

सदागच्छकं व्याप्तं पञ्चाविंशति कोष्टके ॥ ४ ॥

इति सर्वोत्तमत्वात् त्रैलोक्यदीपकेऽपि यन्त्रगर्भस्थ राशिन्यासादि विष्कम्भायामयो पञ्चकोष्टात्मक यन्त्र सद्भावोच सर्वमेतद्विष्कम्भायामास्यां नव कोष्टात्मकं हस्ते लिखितुं दुःकरं तेन विष्कम्भायामयोः पञ्चकोष्टात्मकं तद्गर्भयन्त्रं भूर्यादि पत्रस्थं करे स्थाप्यं अन्यद्वा आगामिक प्रसिद्धं युगां ४ ग ६ नागे ९ ऽथ तिथौ १५ मनौ १४ सूर्ये १२ नगे ७ चन्द्र १ महेशा ११ विश्वे १३ भुजे २ महेमे तत् इष्टमेक विशो नितं वाण ५ गुणांशस्य १६ दिक्षु ॥ १ ॥ इति यन्त्र लेखनरीत्या सप्तत्युरशत संख्यास्थानं विधाय अंत पञ्चकोष्टे त्रिप ॐ स्वाहेत्यलेखन पूर्वं सर्वतोभद्रं यन्त्र स्थाप्य-मिति भावः । अत्र स्थापनाद्वयम् ।

१	२	३	४	५
१	ओ	मं नं रं	औ	५
१२	शु. रं	श. ए.	म. च.	६
११	अ	यु. ज.	अं	७
ऐ.	१०	९	८	७

८	११	क्षि	१५०	१
१४९	२	५	७	१२
क्षि	५	७	स्वा	८
३	१५९	स्वा	९	६
१०	५	हा	४	१५१

अतः स्पर्शनाधिकारे सर्वतोभद्रचक्रम् १। सामान्यतः पृच्छाचक्रम् । २॥
 दिनमान चक्रद्वयं ३-४। सर्वज्ञानचक्रं ५ मासज्ञानचक्रं ६ वक्षज्ञानचक्रं ७
 दिनज्ञानचक्रं ८ धर्मीज्ञानचक्रं ९ मुष्टिज्ञानचक्रं १० गतवस्तु पृच्छाचक्रं
 ११ निधानलभचक्रं १२ गर्भपृच्छाचक्रं १३ भोजनादिपृच्छाचक्रं १४
 बालादिस्वरचक्रं १५ नादिक्रान्तिस्वरचक्रं १६ भौमचक्रं १७ व्यञ्जनलक्षणादि-
 ज्ञानचक्रं १८ उत्पातादिवर्क १९ चूडामणिवर्क २० शकुनचक्रं २१
 चेत्येकविंशति चक्राणि विचार्यानि ॥ २ ॥

तत्रादौ सामान्यतः पृच्छाफलमाह—

ज्ञेया सामान्यतः पृच्छास्त्रिपुरा स्पर्शतोऽखिलाः ।

साङ्गुष्ठं त्रिपदाः श्रेष्ठाः समास्तु शोभनाः स्वधिव ॥ ३ ॥

ज्ञेया इति । साङ्गुष्ठं त्रिपुरा—अङ्गुल्यद्यतस्तथा संस्पर्शात् । अत्र
 मायामुदे यथा योगमित्यादिना अङ्गुष्ठस्याप्युपादानं, तथापि तर्जण्या,
 आद्येति नामकभनान्; माभूतद्वेषस्या समाविषमव्यवस्थेति सङ्काप्यच्छेदार्थं
 अङ्गुष्ठेन सहेत्युक्तिः, एतदभिप्रायेणैव विवेकविभासे आचर्यादिशिष्याः
 शस्ताः साङ्गुष्ठाङ्गुलि पर्वसु इत्यङ्गुष्ठपदोपादानम् । विष्णोः श्रेष्ठास्तिथिवन्,
 तर्जण्याः शत्रुहनाद्युपायोगेन सान्वित्या नामप्रदणा योग्यत्वेन प्रागेवस्वरूप-
 भवनान्, अत एवानामिकाङ्गुलिपृष्ठान् दूतो वागमरे वैद्यशामे निषिद्धः ।
 समास्तुभिर्देव शोभनाः प्रागे भावितमेतन् मासदिनपरीदर्शनादौ समा इत्यत्र

बहुवचनं वामावामयोः कर्तयोर्द्वयोरपि शकुनादौ सोपयोगत्वसूचकं अन्यथा-
ङ्गुलिद्वयमेव समसंख्याकमिति ॥ ३ ॥

तदेवाह—

लाभालाभौ सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ।

गमागमौ अयंभङ्ग कार्याकार्ये शुभाशुभे ॥ ४ ॥

चतुः प्रियादिक्रमतः स्पर्शात्पञ्चाङ्गुलेरिदम् ।

वाच्यं विचक्षणैर्यद्वा तत् कालप्रभ्रलगतः ॥ ५ ॥

लाभेति । चतुरिति विषमाङ्गुलिस्पर्शे लाभः समाङ्गुलिस्पर्शे लाभो
नास्तीति । एवं सर्वत्र भाव्यम् । अङ्गुष्ठादावप्यं क्रमः यद्यपिकनिष्ठादि-
क्रमेऽपि समानमेव विषमसंख्याकत्वं तथाप्यङ्गुष्ठः शीघ्रं लाभोदितः कनिष्ठायां
विलम्बादिति ज्ञापनार्थम्, तथा सूत्रं निबन्धः । इदं च इष्टोपदेशात् प्राप्तं
युक्तमपि प्रकरणेऽपि 'पावइठाहालाह'मित्यादि क्रमवचनात्, यद्वा तत्काले
प्रभ्रलमादिविशिष्य लाभोदौ पूर्णाद्विषादोदपादफलवचानिर्णया तत्फलं तु
मागुक्तम् ॥ ५ ॥

स्पर्शाच्छकुने सम्प्रतिमाह—

रामचन्द्र धरिलील विलाससीता कष्टसेवी वनवास ।

हनूउका इकवातजणविलखमगकाज करी चरिआये ॥ १ ॥

रामचन्द्रेति । लोकोक्तिरियं तेन चतुरङ्गुलिस्पर्शात्क्रमतः फलमिदं न
पुनः समविषमाद्यपेक्षया केचित्तु रामचन्द्रोऽङ्गुष्ठस्तत् स्पर्शगमागमपृच्छायां
शुभं सीता हलीच्छामः सा चेह खरप्रकृतिस्थैर्यहेतुभूतत्वाधिष्ठानात् तर्जनी
तस्या स्पर्शे कष्टसेवनमित्यशुभं हनुमानमक्तिमाजनं साम्य्याङ्गुली तस्याः
स्पर्शे काचिद्वार्ता कार्येऽप्यत्रान्तरलम्बा शुभेति शेषः, लक्ष्मणकनिष्ठत्वात्
कनिष्ठा तस्याः स्पर्शे कार्यसिद्धिरमानिका स्पर्शे मृत्युरेवेति पूर्वोक्तानुसारेणैव
व्याख्यान्ति । तत्र मृत्युलक्षणं पञ्चमं फलं शोकहेतुत्वाद्वाच्यमेवेति नोक्तं—
शास्त्रान्तरे तस्याः स्पर्शानिषेधे नार्थाद्व्यमिति ॥ ६ ॥

सम्प्रति दिनमानं सद्यः प्रत्यय हेतुमाह—

दिनमानमपि ज्ञेयं त्र्यंशस्पर्शेन दुर्दिने ।

या तिथिः सा घटीवाच्या ज्योतिषेऽपि च सम्मतः ॥ ६ ॥

दिनमानमिति । अत्र स्पर्शेऽङ्गुलिमुखनेव योग्यं नतु तदन्ये त्र्यंशा इति यन्त्र स्थापनेन तेषां त्र्यंशानां स्पर्शसम्भवः दुर्दिने मेघान्धकारे सति सत् तत् स्पर्शनादिनमानं ज्ञेयं, या तिथिरिति प्रागुक्ततिथिस्थानरीत्या ताव-
स्योपटिकाः गताः शेषा वा यथावसरं ज्ञेया इत्यर्थः । अत्र दक्षिणे दक्षिणाय-
नमित्युक्तेरितिन्यूनं दिनमानं सूत्रे बाहुल्यापेक्षया सट्ठव्यं यतो हि दिनमानं
न्यूनं षड्विंशताऽयोर्कपलामृगेत्युरिति वचनात् षड्विंशति घटिकारूपं सदद्वे-
त्ययोदशघटिकारूपे मध्याह्नमयोदशीतिविस्थानात् मृतायां मध्याह्नुगुल्यां
प्रतीयते तेन उत्कृष्टदिनमान समये मध्याह्नात् न्यूनवेलायां कनिष्ठाप्रभाग-
स्पर्शे, एकादशघट्यो गता इति नवकव्यं जपन्यादिनमानस्योत्कृष्टदिन-
मानस्य चान्तरं षट् घटिकाः षड्विंशत्पलानि सदद्वेतिमोघट्योऽष्टादश-
पलानि तापय्यस्तावन्ति चपलानि, एकादशमध्ये प्रक्षिप्य चतुर्दशघट्यो गता
इति वक्तव्यं, एवं सर्वत्र दिनमाने न्यूनाधिकत्वं विचार्यदिनमानं वाच्य-
मिति भावः ॥ ६ ॥

अगार्षे सम्प्रतिमाह—

एकैका दशकैर्विंशति घटी संख्या कनिष्ठाङ्गुली

पूर्वैरङ्गुलिभिर्जर्जनिगदितर्द्धादिः पर्यङ्गयते ।

एकैकेन करस्य पांडेतवरेषु च गिरावागुणे

रेवं रेवन्दुरवी त्रिनारि सततं रात्रिर्दिवं प्रोच्यते ॥ ७ ॥

एकैकादशेति । एकः १ एकादशकं २ एकविंशति ३ अ, आसां
घटीनां संख्या कनिष्ठाङ्गुलिर्ष्वेः कृत्वा पाण्डितवरेजोपतेपरैर्गोयादिभिः,
अङ्गुलिभिः द्वयादिशिवोध्यते । द्वी २ द्वादश १२ द्वाविंशति २२ रवि मावि-
श्याः षड्वेः त्रय ३ त्रयोदश १३ त्रयोविंशति २३ रवि मध्याह्नाः षड्वेः ज्ञेया
षड्वे मध्या तर्ज्जमङ्गुलैश्च कनतो वाच्यम् । अङ्गुलिगदः पुंसां टिहः
पर्यंशद्वोऽकारान्तोऽप्यस्तीति योगशास्त्रमुक्तं—एकं विंशतिः षड्वे जर्जनिगदितः

उक्तैः स्पर्शाधिकारांन् स्पष्टेरिति यावत् विभागमाहकरस्य करनिष्ठाङ्गुलि
पञ्चकस्य तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशात्, एकैकेनपर्वणेति शेषः, मूलपर्वणा एकः
मध्यपर्वणा एकादश, अन्त्यपर्वणा एकविंशतिर्घश्रोगताः शेषा वा यथावसरं
मान्याः बुद्ध्या वा, अथवा गुरोर्गिरा वाण्या, एवमनेन प्रकारेण खे—आकाशे
इन्दु रवीसूर्याचन्द्रमसौ विना तद्दर्शनम्यतिरेकेऽपीत्यर्थः । सततं निरन्तरं
रात्रिं दिवं तद्दिनमानं प्रोच्यते । ज्ञात्वा वक्तव्यमित्यर्थः । खेन्दुरयी इति द्वन्द्व-
गर्मस्तत् पुरुषः, अत्र पञ्चविंशत्यो घट्यो गताः, यथावसरं ज्ञातास्तदा
रात्रिदिनसाम्येशेषाः पञ्च इत्यर्थालम्ब्यते, उक्तृष्टदिनमाने एकविंशतिर्गतघट्य
इति निर्णये शेषास्त्रयोदशेत्यपि बोध्यम् ॥ ७ ॥

अत्रार्थे ज्योतिः शास्त्रं सम्मत्या निदर्श्य पुनस्तद्गतमेव मतान्तरस्माह—

अङ्गुष्ठादौ विजानियादेक १ दिक् १० तिथि १५ संख्यया ।

तर्जनीदि २ रसारुद्रा ११ मध्यात्रि ३ सप्त ७ भास्कराः ॥

वेदा ४ एर विश्वाः १३ सावित्र्यां पञ्च ५ नंदा ९ चतुर्दश १४ । ८ ।

गतशेषाहि लभ्यन्ते दिवारात्रौ च नाडिकाः ॥ ९ ॥

अङ्गुष्ठादाविति । एतच्च प्रायो भावितं प्राक् नन्वत्र वामावामयोरङ्गु-
लीनां ताद्रूप्यमेवेति, प्राच्यं मतं दक्षिणहस्ते इदं तु वामे इत्येतद्विवेकेन
किञ्चित् फलान्तरं पश्यामः, तथाच नतिधिसंख्यया घटी निर्णयः, पाठलयेऽ
पि विरोधात्, एकैनापि पाठेन दिनमाना निश्चयात् संशयएव अङ्गुष्ठमूल-
स्पर्शे किमेकाघटी गतारेषा वाच्या उत्पद्य घट्य इति किञ्च कनिष्ठा मध्य
स्पर्शेतिथ्यपेक्षयाषड्घट्यः एकैका दशकैका विंशतिघटीतिवृत्तापेक्षया, एका-
दश घट्य इति, एवं विमर्शं जायमाने सम्भावनापात्रविषयं सूत्रमिदमिति
चेन्न; तिथ्यपेक्षयादिनमानसूत्रं लघुदिनापेक्षं, अङ्गुष्ठादावित्येतत् समादिनरात्रा-
पेक्षं, एकः पञ्चदशैवाशा इत्येतदुक्तृष्टदिनमानापेक्षमिति प्रायेव तद्विवेचनात्,
अत एव यादृशः समयस्तादृश एव लक्षणाविमर्शः फलमपि तादृशमेव यदुक्तं
दिगम्बरमतकृतपञ्चसंग्रहग्रन्थे—

भवपञ्चङ्गोसुराणिरयाणं तिलेविसन्व अंगुल्यो,

गुणपञ्चदश गोणतिरि आणं संत्वादि चिह्न भवो-॥ १ ॥...

अस्यार्थः, भवप्रत्ययिकोऽवधिर्देव नारकाणां चरमभवं तीर्थङ्कराणां च भवति । गुणप्रत्ययोऽवधिर्मुप्याणांतिरश्चाञ्च भवति, नमो-
रूपरिशंखपद्मवज्रादि शुभचिह्नं लक्षितात्मप्रदेशस्थः । सर्वांगोत्थः
सर्वात्मप्रदेशस्यावधि ज्ञानावरण वीर्यान्तराय कर्मद्वय-क्षयोपशमोत्थ इत्यर्थः ।
द्वादशाधिकारे । तेन साप्रतं संत्वादि चिह्नेनावधि-ज्ञानादिकलं न वाच्यम् ।
किन्तु राज्यादिकमेव एवं घनविद्याभाष्यादि सकलं फलं; तत्तद्रेखा
विशेषैः समयानुगतं मन्तव्यम् । अतः कृष्णपक्षे पृच्छायां दिननिर्णयार्थं
दक्षिण हस्त एव स्पर्शः कार्यः । तत्र तिथ्यपेक्षदिन घटीमानं विमर्शनीयं
तत्रापि उत्कृष्टदिनसमये प्रागुक्त रीत्या निर्णयः शुक्लपक्षो वामहस्त एव
स्पर्शस्तस्यैव प्राधान्यात्, तत्र अङ्गूष्ठा दाविति मतं बोध्यम् । एवं दक्षिणो-
त्तरायणादि समयमपेक्ष्य घटीनिर्णयः ज्योतिः शास्त्रे दिनमानध्रुवाङ्गेभेदवद-
स्यापि भेदप्रतिपत्तेः । एवं च यदा यादृशं दिनमानं तदा तादृग् ध्रुवाङ्क
गणनीया शीघ्रं घटीमानं ज्ञानं, अन्यथा पुनर्न्यूनाधिकविचारणैवेति
सर्वं सुस्थम् ॥ ९ ॥

अथ वर्षज्ञानमाह—

लोके किट्गिदं वर्षं सुभिक्षं वा तदन्पथा ।

भविष्यतीति ज्ञातव्ये कुमारीं परिपूजयेत् ॥ १० ॥

लोक इति । प्रभवादीनां वर्षाणां नरपतिजयचर्यायां सांवत्सरं चक्रे
सत्यमार्गेण न्यासदत्रापि सत्यमार्गप्रधानं वामहस्तेन स्वीमाधान्यात् कुमारी-
पूजनम् ॥ १० ॥

तद्विधानमाह—

संभोज्य मधुरास्वादैः कुङ्कुमचन्दनैः करैः ।

विलिप्य पुष्पैः सम्पूर्य स्पृश्य स्वयंशास्तदङ्गुले ॥ ११ ॥

संभोज्येति ॥ स्पृष्टम् ॥ ११ ॥

वर्षव्यवस्थामाह—

प्रमवाद्याः समाः सर्वाः काञ्चन्याद्यत्रिभागतः ।

सम्बत्सरं वर्तमानं व्यवस्थाप्य विलोकयेत् ॥ १२ ॥

प्रमवाद्या इति । ' वामे माघः कनिष्ठायाभिति ' वचनात् वामहस्त-
कनिष्ठाद्य त्रिभागे प्रमवः संवत्सरस्तत एव क्रमः सर्वः ॥ १२ ॥

एवं करणे फलमाह—

स्पृष्टे विंशोपके वर्षप्राप्तं तस्य शुभाशुभम् ।

वाच्यं नक्षत्र चक्रानुक्रमतो दिग् विचार्यते ॥ १३ ॥

स्पृष्टे इति । विंशोपके ज्ञातेऽपि वर्षशुभाशुभे दिग् ज्ञानं यस्य
दिशि वर्षनिर्दं शुभाशुभं वा भावीति तन्नक्षत्र चक्राद्वेद्यम् ॥ १३ ॥

यदि कदाचित्तथा कुमार्याहस्तस्पर्श योगस्तदा ज्ञानकारणमाह—

यद्वा तान्नमये पात्रे कौंकुमस्थासकं द्वयम् ।

कुमार्याकारयेत्तत्र फलन्यासाच्छुभाशुभम् ॥ १४ ॥

क्रूराक्रान्तं दुष्टरेखं यद्दं दुष्टग्रहे क्षितम् ।

सम्बत्सरेण राश्यादि मेलकञ्च विचार्येत् ॥ १५ ॥

यद्वेति । स्थासको हस्तविम्बन्यासो यो विवाहादिमाहृत्ये भित्त्यादौ
स्थाप्यस्तस्य युगलं कुमार्याः पार्श्वत् कार्यं तत्र फलन्यासेन शुभा-
शुभव्यक्तिः ॥ १४ ॥

भाष्ये—

पुनर्यदि साक्षात्कुमारी हस्तत्र्यंशः स्पृश्यते तदा रेखा विमर्शेन चेदङ्गु-
लिस्वरूपमेव विमृश्यम् । एवं साम्रतं पञ्च वर्षाणि कीदृशानि भविष्यन्तीति
पृच्छायां वर्षज्ञानवत् कुमारी करपूजादि पूर्वं तारादिद्वादश भागा एव स्पृष्टा
यद्वा तान्नपात्रे तथैव हस्तकन्यासे फलस्थापनात् दृश्या इत्यर्थः, उदाहरणे—
अनामिका तृतीय त्र्यंशे एकविंशतितमः सम्बत्सरः सर्व्व जिज्ञामा वामे
प्रमवादि पञ्चदशवर्ष पूर्णात्प्राप्तः सचानामिकाङ्गुली स्थानात्, किञ्चिद-
शुभेपि, इत्यादि भाष्यम् । विवृत्यकथनात् स्पष्टमेव । सूयोदय इति हस्ते

विमर्शनात्, सूर्यस्योदये प्रातरेव शकुन वीक्षणवसरे यत्रक्षत्रं तद्भूतले
हस्तमध्ये दत्वा विडोक्व, अस्मादिवचनात् कविदावश्यके सूर्योदये करवीक्षा
प्रागुक्ता । अग्रे देशग्रामपतिगृहपत्यादीनां वर्णजन्यशुभाशुभ
ज्ञाने तत्तत्क्षत्र न्यासविधिर्निरपत्तिग्रन्थे कूर्मचक्रे तथा दर्शनाद्युक्तः ।
यदुक्तं—

पृथ्वी कूर्मः समाख्यातः कृत्तिकादिर्धमान्तकः ।

देशादिस्वस्वक्रस्तादि वश्ये कूर्मं चतुष्टयम् ॥ १ ॥

पूर्ववधाक्रमालिस्य देशनामर्षे पूर्वकम् ।

देशकूर्मे भवेत्तत्र यत्रसौरिः क्षयस्ततः ॥ २ ॥

नागरे नागरं धिष्यं कृत्वादौ विलिखत्ततः ।

क्षेत्रजे क्षेत्र धान्यादौ कूर्यात्कूर्मं यथास्थितम् ॥ ३ ॥

तेन देशं भूतले दत्वाइत्यादि माय्यं—

सिद्धं गृहपतेरिष्यत्र यदि ध्रुवं धान्यं जयं नन्दं स्वरम् ।

क्रान्तं मनोरमं सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं विपक्षं धनदं क्षयम् ॥ १ ॥

आक्रमन्दं विमुक्तारुयं तत् पौड्यं विजयाभिधम् ।

इत्येकशाळि गेहानि विद्या प्रस्तारतः सदा ॥ २ ॥

तैः आक्रान्तं भूज्यमानं दुष्टा आसतादिरूपारेखा यस्मिन्, इति यत्र-
क्षत्रस्थाने तथा यत्रक्षत्रं दुष्टं ग्रहेणे क्षन्यादिना दृष्टं वर्षेदात्तान् तदपि
वर्षेणा राहुकेत्यार्कं जीवा इति वचनात्, अत्र दुष्टरेखामित्युपलक्षणात्
नक्षत्रचक्रे अङ्गुस्यप्रगतादिकमपि प्राप्तं तद्विमर्शाय तथा देशग्राम ग्रहा-
दीनां सम्बन्धेण तत्तत्रा मभिर्वर्णोवश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहसङ्घटतागो-
भमेळको नाडी शुद्धिश्च यटिनोऽष्टवै ॥ १ ॥ इति वचनान् राशिपेठकं
विमर्शयेत् ॥ १५ ॥

अथ वर्षे दृष्टिज्ञानमाह—

हस्तस्पर्शे क्षणे दद्यादापादः श्रावणोऽपि वा ।

तदाविदृष्टिर्जेष्टादौ न दृष्टिर्मध्यमान्यया ॥ १६ ॥

हस्तेति । यदा हस्तः पृच्छायां स्पृश्यते तदा प्रागुक्तमासचक्रापेक्षया
 दैवयोगाद्भावितव्यता वशात्, आषाढः प्राप्यते तदा तद्वर्षे अतिवृष्टिः स्यात्,
 एवं श्रावणेऽपि ज्येष्ठे न वृष्टिः अन्यथा, अन्येषु अधिनादिषु मध्यमा-
 वृष्टिः, भाद्रपदे प्राप्ते कृष्णपक्षे हस्तस्पर्शे मध्यमावृष्टिः शुक्ले तु अति-
 वृष्टिरिति ॥ १६ ॥

अथमासादि ज्ञानमप्याह—

एवं मासं तथा पक्षं दिनं वेलाफलं तथा ।

भागस्पर्शेन विज्ञेयं ग्रहलग्नविचारणात् ॥ १७ ॥

एवमिति । कोमासो लोके धान्यादिमहर्घसमर्थतयास्वचक्रपरचक्रमयमु-
 राज्यसुमिक्षतया सुस्थो दुःस्थो वा भावीति ज्ञातव्ये कुमारी पूजादि प्राग्वत्
 विधाय हस्तस्पर्शः कार्यो हस्तके फलन्यासो वा अत्राङ्गलिस्पर्शेन प्रागुक्ताय
 नद्वयापेक्षया तत्तद्दृग्गुह्यां तले वा मासनर्णयः । यथा ग्रन्थोदाहरणे दक्षिण-
 हस्तेऽनामिका तृतीयभागस्पर्शे जातेऽनामिकायां मार्गशीर्षे मासः प्राप्त-
 स्तत्र कुमार्याः शुभलक्षणे लोके मासः शुभोऽन्यथाशुभः; एवं हस्तद्वयेन
 द्वादशमास शुभाशुभज्ञानं यद्वा कनिष्ठाद्य त्रिभागान्मापादि क्रमेणानामिका
 तृतीयं अंशे आषाढः प्राप्तस्तस्य कृष्णपक्षे पृच्छायां स एव पक्ष आदिः
 शुक्ले शुक्लादित्वमतस्तत्रोर्द्धरेखादिशुभलक्षणे शुभत्वमन्यथान्यत्वमिति ममा-
 स्मिन् वर्षे मासः कः कीदृग् इति पृच्छायां स्पृष्टांशजन्ममासमारभ्य गण-
 नाया तत्तल्लक्षणे शुभाशुभत्वं जन्ममासाज्ञाने स्वनामराशिसंक्रान्तिमासमेव
 स्पृष्टांशे व्यवस्थाप्य द्वादशमास गण्यन्ते वस्तुनो मुख्यविचारे स्पृष्टांशे तत्त-
 द्वास्तुनामराशि व्यवस्थाप्य मासा गण्या यत्रोर्ध्वरेखादि लक्षणं तत्र महर्घता
 मलतुविरुद्ध लक्षणं तत्र समर्थता एवं स्थानग्रहयोगादपि भावनीयं ग्रामस्य
 स्पृष्टांशो ग्रामराश्यादिर्गणना । अन्यस्य वर्षमध्ये मासज्ञानार्थं तद्वाशिमेव
 स्पृष्टांशे व्यवस्थाप्य गणनीयमिति पक्षज्ञाने लोकेकः पक्षोमासमध्येऽपि शुभो-
 ऽन्यथा वा इतिज्ञेये स्पृष्टांशे विषमे तस्मिन् वैशाखकृष्णपक्षं समारभ्यमाया-
 द्वादशांशेषु पञ्चासान् गणयेन् स्पृष्टांशे समे शुक्ल पक्षं वैशाखस्य व्यवस्थाप्य

तथैव द्वादशमासपक्ष शुभाशुभज्ञानं कार्यं दैवात्कन्याया अपात्तौ नैमित्तिकः
स्वकरो प्रपूर्वाकरो स्पर्शफलन्यासादिना शुभाशुभं वेदेत्, तत्रापि शुभमशुभं वा
कस्यां दिक्षिकृतो वा लोकात् कस्याह्नव्यात्तदा सर्वतोमदचक्रे फलन्या-
सादिग् विमर्शो नक्षत्रानुसारात् यासणादिर्लोको बाधादिर्वज्रुली स्वरूपात्
द्रव्यं राशिस्वरूपाद्वाच्यम् । दिनवध्योर्ज्ञाने सर्वलोकार्थं सृष्टांशेऽक्षय
तृतीयां व्यवस्थाप्य प्राग् उक्तः, दिनदर्शनवत् घटीदर्शनवद्वा सर्वं जानी-
यात्, सृष्टे भागे ग्रहास्तथा मेपादिभ्रमं तयोरपि भावनात् ॥ १७ ॥

अथ मुष्टिज्ञानं शास्त्रप्रत्ययार्थमाह—

सृष्टपर्यहरेण तथा लग्नविचिन्तनात् ।

ग्रहस्वरूपमालोक्य मुष्टिज्ञानं निवेद्यते ॥ १८ ॥

सृष्टेति । यस्य तृतीयांशः सृष्टस्य स्वरूपं समक्षिपम घातुमूळ जीव
तद्यद्राशि नक्षत्र ग्रहस्थिति लक्षणं तथा सृष्टभाग स्थानादङ्गुष्ठः पञ्चवर्णः
स्यादित्यादिमाया स्वरूपा तथा प्रागुक्तरीत्या दिनभ्रमं तत्र ग्रहस्वरूपं निरीक्ष्य
मुष्टिज्ञानं निवेद्यत इत्यर्थः ॥ १८ ॥

अथ गतवस्तु ज्ञानमाह—

नष्टं मे यत्रगतं वस्तुः इति ज्ञेये करं सृशेत् ।

नष्टस्य दिनमं गर्भे दत्त्वा यदिदिशि वस्तुमम् ॥ १९ ॥

नष्टमिति । अत्र सृशेत् । इति सशोक्तिरधिकारात् तेन परामृशेत्
विवासेत्, कथमित्याह—यदा नष्टं वस्तुज्ञायते तदादिनमे गर्भे देवं तदनु-
क्रमेण यथां दिक्षिवस्तु नामनक्षत्रं तस्यां दिशि गतमिति भावः । यद्वा
करमिति । करस्यमाया पञ्चतं सृश्यं तत् सशोक्ताभाजामादि प्रागुक्तः
सामान्यबोधः गतवस्तुनो दिग् बोधाय नक्षत्रचक्रं विचार्य नक्षत्रज्ञानं चक्रादेव
लाभालाभज्ञाने अस्याः पृच्छायाः सशोक्तिरङ्गनवपर एवेति ॥ १९ ॥

विशेषालाभालाभज्ञानमाह—

वस्तुमं दक्षिणभागे प्रतीच्यां विपुलग्रगम् ।

तदा न लभ्यते वस्तु मेराप्राच्यात् लभ्यते ॥ २० ॥

वस्तुममिति । वस्तुनामनक्षत्रं दक्षिणस्या तथा पश्चिमायां तथाग्रहस्या

अग्रस्थं तदानाप्यते तद्वस्तु शिवायां दक्षिणादिग् भागत्वेन सिद्धान्ते कृष्णपा-
क्षिकानां बाहुरयात् लोकेऽपि पितृपातिस्थानत्वात् समुद्रप्रत्यासत्या वस्तुनो
दौर्लभ्याच्च तारायां रात्रिप्रत्यासत्तेर्लङ्घ्यरूपशनिराहोबलाधिक्याच्च मेरविति ।
अत्र मेरुकथनमङ्गुष्ठे ज्योममूदूर्ध्वगमिति वचनात् कापि, उर्ध्वं वस्तुवृत्तमिति
भूतानुसारानष्टस्थान ज्ञापनाय, अन्यथा प्राचीपदे नैव तद्गुहात् पौनरुक्त्य
स्यात् यद्वा मेरुमध्यदेशः प्रकीर्तित इति मध्यदेशत्वेन मध्यमे न गतं वस्तु
इति नाश एव वस्तुनोऽनुपपन्न इति ॥ २० ॥

तदेवाह—

मध्यमेन गतं वस्तु कष्टाल्पभ्यमुदगादिशि ।

मायाजात्या चौरजाति-वस्तुरूपं तु पर्वणा ॥ २१ ॥

दिन नक्षत्रमेव वस्तुनक्षत्रं तदा वस्तु न गतमिति वाच्यं दिनहस्ततर्कं
प्रोक्तमिति वचनेन दिवसरूपत्वात्, "अनन्त उत्तरा पथ इति वचनात्,"
कष्टाल्पभ्यमुदग्—दिशि, अत्र तलाङ्गुल्योरविवक्षणात् दिग् भागेनैव लाभ-
लाभविचारः तेन मध्यम शब्देनाङ्गुष्ठ नक्षत्राण्य विशेषानि । माया स्पर्श-
चौर जातिः पर्वणः स्पर्शाद्वातुमूल जीवादिकं वस्तुद्रव्यं राशिचक्राद्विपक्ष
चतुष्पदादिरूपं वा ज्ञेयम् ॥ २१ ॥

चौरस्य वयो ज्ञानमाह—

वयोऽपि च कनिष्ठादेः स्पर्शाद्वालादिकं वदेत् ।

भूतपञ्चकतः स्थानं ज्ञायते नष्टवस्तुनः ॥ २२ ॥

वयं इति । पञ्चाङ्गुलिस्पर्शात् कनिष्ठातः प्रारभ्य बालः १ कुमारः २
तरुणः ३ पक्वो गतार्द्धवयाः ४ वृद्धश्चेतिप्रागुक्तवयोपेक्षया चौरौवाच्य स्तत्रापि
समे स्त्री; विषमे पुमानिति; स्पृष्टांशः समश्चेत्, स्त्रीवाच्य विषमे पुमान् तर्जनी
पृथ्वीत्यादि पूर्वोक्त भूतपञ्चकापेक्षया वस्तुस्थानं बोध्यं अङ्गुष्ठाद्या आकाश-
वायु अग्निसलिलभूतूपा अङ्गुल्य इति श्री शारदातिलकवृत्तौ । अत्र स्पर्श-
धिकारान्नक्षत्र चक्रं विनापि काञ्चनावङ्गुलिस्पर्शादेव दिग् ज्ञानं केचिद्वदन्ति

जातिवस्तु वयः प्रभृतिवत् केचिदधिन्यादिनश्वतचकेणैव दिशा माहुरिति ॥ २२ ॥

अथ भूतपञ्चकमेव तच्च पञ्चकस्थानं तथाचाङ्गुष्ठे व्योममूर्ध्वं गमितु-
कत्वात्, मेरो प्राच्यां तु लभ्यते तथा पवने व्योम्नि नाप्यते इत्यनयोर्विरोधः
इत्याशङ्क्याह—

याम्यायाः स्पर्शनेनैव स्थानपञ्चकमिष्यते ।

पृथिव्याञ्च जले नष्टं प्राप्यते नापि यत्नतः ॥ २३ ॥

क्षेपमाणं तु दहने पवने व्योम्नि नाप्यते ।

एवं तच्चात्तथा लप्राप्तया भास्तिर्विचार्यते ॥ २४ ॥

यामेति । वस्तुनिगते सति क्षामनिर्णयाय अङ्गुलिस्पर्शः कार्यः यामङ्-
लीस्पृष्टा तस्याः तर्जनी पृथ्वीमध्येति प्रागुक्तमभूत् व्यदस्थानुसारेण यत्तत् तत्
प्रभाते लब्धोदये ज्ञेयं ततोऽनुक्रमात् षटी एक प्रमाणं तथा हस्तस्पर्शसमये
यत्तत् प्राप्तं तत् फलं वाच्यं क्रमस्त्वेवं नरपति ग्रन्थे—

एकैकस्य कलाः पञ्च क्रमेणैवोदयन्ति ताः ।

पृथिव्यापस्तया तेजो वायुराकाशमेव च ॥ १ ॥

मध्ये पृथ्वी अपध्यायः ऊर्ध्वं वहति चानलः ।

तिर्यग् वायु प्रवादय नमोवहति संक्रमे ॥ २ ॥

पृथ्व्याचकतस्त्वस्य एकैकं घटिकोदयः ।

अष्टोत्तशतमभ्येभ्यु तेन द्वादशसंक्रमाः ॥ ३ ॥

तेन छायादि भोगवन् काष्ठपरिच्छेदकस्य तच्च विभर्गेनाङ्गुष्ठस्य नान्या-
द्गुल्यावा उपयोगेनैव तत्तल्लिष्टं नश्वरविरोधापत्तिः अङ्गुष्ठस्य तच्चप्रतिष्ठातु
प्रातःकाष्ठोदयदिक्प्रमाणं गतं वस्तुस्थानप्रमाणं च यद्वा नश्वर चरे अङ्गुष्ठ-
नश्वराणां प्राच्यत्वेन मध्यस्थत्वेन वा लभ्यते इत्युक्तं—नमस्कारस्तपने—
मदिमण्डलं अरिद्वंता गण्यं सिद्धाय सूरिणी जलजे वरसंवरं सुवसाया पवनो
मुनीणो हस्तं दुर्दं, इति श्वनान्, पृथ्वीतत्त्वस्याङ्गुष्ठे न्यासान् । अथा-

द्गृष्टस्पर्शं व्योमोदयान्न लभ्यते तेन दर्शनस्य दर्शनसूत्रयोर्भेद विपत्त्वान्न-
मनागपि विरोधः ।

अथोपसंहरामाह—

एवं नक्षत्रं चक्रात् सामुद्रिकोक्तत्वात्—

अथवा—

तिथिवारञ्चनक्षत्रं लग्नं च मिश्रितं लिभिः ।

पञ्चाभिस्तुहरेद्भागं शेषाङ्गे तत्त्वमादिशेत् ॥ १ ॥

इत्युपायं लब्धतत्त्वात् तथा लग्नानष्टवस्तुज्ञानं स्यादत्रनष्टाधिकारोक्तस्तत्त्व
विमर्शः सर्वपृच्छा सुस्पर्शाज्ञेयः ॥ २४ ॥

अथ निधिलग्नं ज्ञानमाह—

क्यगतञ्चेति पृच्छायां तले हस्तेक्षेणस्यमम् ।

संस्थाप्य यत्र मूलं स्यात्तत्रस्यान्विषयानम् ॥ २५ ॥

निधानमिति । निधानं विद्यते तेन वा तदपि प्राप्य नवेति पृच्छाद्वयं
तत्र द्वितीयं पृच्छायां वामहस्ते कौशदर्शनात्तथा पितृ रेखायाः पल्लवः कौशं
विमिथ भोगरेखां प्रातस्तदा निधि प्राप्तिरस्तीति निश्चयाय हस्ते क्षणं तद्दिन
वेष्टा नक्षत्रं स तले स्थापनीयं ततो यत्र मूलं दिग्भागे विदिशिवा पतति,
तत्र घनम् स्तीति वेधं प्रथमं प्रश्ने केवले तु कुमार्याः प्रायुक्त विधिना पूजा-
दिसंस्कारेण हस्ते ईक्षणं स्पर्शनं ईक्षदर्शनाङ्कयोरिति वचनात् फलन्यासा-
दिना अङ्कनं तस्य दिनं नक्षत्रं तले संस्थाप्य विलोकयमिति विवेकः ॥ २५ ॥

तल्लग्नयोगमाह—

क्रूरग्रहेणदृष्टेमे तद्धनं लभ्यते नहि ।

सौम्येन लभ्यते क्रूराक्रान्ते नास्तीति निर्णयः ॥ २६ ॥

क्रूरेति । मूलनक्षत्रे तथा प्रष्टुरात्मनक्षत्रे वाक्रूरेण ग्रहेण सामुद्रिकरीत्या
दिनलगे ग्रहस्यासेन दृष्टे सति तल्लग्नो न साम्प्रतं तथा वामहस्तकोशाद्य
भावे तवैव न लग्नः इति वाच्यम् । सौम्येन दृष्टि सति लग्नः क्रूरयुक्ते
नास्तीति ॥ २६ ॥

गर्भपृच्छामाह—

गर्भप्रश्ने कस्पर्शे समाङ्गुल्या तु बालिका ।

पुत्रः स्याद्विषमाङ्गुल्यां तलस्पर्शे नपुंसकम् ॥ २७ ॥

गमेति । अङ्गुष्ठादीनां पुंस्त्रीक्रमात् तेनस्तोत्रे पुंसिष्ठिन पुंसियर पुरित बहुसद् बंदणिज्जाणमिति । समत्वं विषमत्वं पञ्चकोपेक्षयानाङ्गुलि चतुष्टया-
पेक्षया तलस्पर्शस्तुसर्वतोमद्र चक्रे फलन्यासादिना ज्ञेयः । तलस्पर्शकथनात्
अङ्गुल्यन्तस्पर्शेऽपि नपुंसकं गर्भच्युतिर्वा ॥ २७ ॥

अथ स्वप्नादिनिमित्तान्तरमपि निर्णोक्ति ।

भोजनं किदृशं भोज्यं स्वप्नोवा किदृशो मम ।

इति ज्ञेये स्पृशेन्मायां साङ्गुष्ठं सुविचार्यते ॥ २८ ॥

भोजनमिति । स्पष्टम् । प्रासङ्गिकभोजनपृच्छानिर्णयोपलक्षणादन्यापि
मनोधारेणा अनया दिशा लक्षणीया ॥ २८ ॥

तदेवाह—

धातुमूलादिकं वस्तु तथा कामदुषास्थिति ।

लम्बाद्द्राव्यविज्ञायवाच्यं सर्वं शुभाशुभम् ॥ २९ ॥

धात्विति । अत्रस्पर्शनं भौतिकस्य प्रष्टुर्वा तदभिपन्नपूवकमेव तद्वि-
धिधाम्ने बध्यत एव ॥ २९ ॥

अथ स्वरानिमित्ते बालादिस्वरानाह—

बालकुमारोऽथयुवा धृद्वो मृत्युः स्वराः क्रमात् ।

तारादि कामदोग्नीषु गणेशे च व्यवस्थिता ॥ ३० ॥

बाल इति । अकारादिस्वराः पञ्च तेषामष्टौभिर्द्रष्टव्या । मात्रा वर्णो
ग्रहो जीवा राशिर्भा पिण्डयोगजौ ॥ १ ॥

प्रोक्ता नैसर्गिकाष्टौ मात्राद्या नामत्राः स्वराः ।

एतेषामुदयान् वक्ष्ये द्वादशाष्टाकाष्टजान् ॥ २ ॥

इति नरपति ग्रन्थे मात्रा — १ वर्ण २ ग्रह ३ जीव ४ राशि ५
नक्षत्र ६ पिण्ड ७ योगज ८ रूपानामस्वरा अष्टपरे काष्ठजाः द्वादशाष्टिका

१ वार्षिक २ अयन ३ ऋतु ४ मास ५ पक्ष ६ दिन ७ घटी ८ रूपा-
श्चाष्ट सम्भीलने षोडशस्वराः प्रोक्ताः । तेभ्यः द्वादशाष्ट स्वरादीनां
मुक्तं पल्लवं कृतं । तद्मुक्तं स्वस्व भागे न लब्धं शेषं द्विकं भवेत् ॥ १ ॥

लब्धे मुक्तस्वरा ज्ञेयाः शेषे चैवोदिताः स्वराः ।

अस्मिन् षष्ट्यादि मक्ते च मुक्त स्वादुदितः स्वरः ॥ २ ॥

उदितस्य स्वरस्यस्युर्नामस्वर वक्ष्ये नताः ।

पञ्चवालादिकावस्थाः स्वस्वकाल प्रमाणतः ॥ ३ ॥

इत्येवं करणलब्धा बालादयः कलिका स्वभावतः स्वरास्तथा—

तिथ्यादावुदयं याति तिथिस्वराद्वटीस्वरः ।

बालस्वरादिकः प्रश्ने फलं तस्य वदाम्यहम् ॥ १ ॥

तिथिमुक्त घटी संख्यां कृत्वा पलमपीं ततः ।

ऋक्षवहि ३२७ हतशेषे स्वस्तत्काल सम्भवः ॥ २ ॥

इत्यादिना तात्कालिकास्वराः कनिष्ठायां बालः शिवायांकुमारः, इति
क्रमाद्वाशिग्रहवन्निश्चिताः कोऽर्थः । तत्तदङ्गुलीषु शुभाशुमलक्षणैरेव प्रश्ना-
दिषु तेषां फलदायित्वं ज्ञेयम् । न चेदेकनामत्वे समकालं विवाहादिकर्मणो-
र्द्वयोः फले विवेकानुपपत्तिः न चात्र नाशिका स्वरकृतोभदः शङ्क्यः तत्त-
त्कर्मणि तद्भेदे सत्यपि स्वभावादि बहुकालिक पदार्थेषु लक्षणैरेव फलभेदात्,
अत एव काम दोग्धीति पदं सामिप्रायं गणेशपदं सर्वार्थलाभात्, नचाङ्गूष्ठे
अकारन्यासात् तदादिरेव बलादि व्यवस्था स्थूलदृष्ट्या भाव्या अक्षरे बाल-
स्वरा नैयत्यात् । अत्र स्वरं शब्देन षड्जादि गीतस्वरा अपि कनिष्ठादि पञ्चके
तले पृष्ठे च व्यवस्थिता ग्राह्या स्तेषामपि निमित्तत्वात्—यदुक्तं स्थाना-
द्गृह्यतौ—

सज्जेण लहइ विमं पंचमेण विणस्सई ।

गावोपुत्ताय मित्ताय नारीणं चेववल्लहो ॥ १ ॥

इति तेन कनिष्ठायां शुभलक्षणे षड्जेऽपि विघ्नाभाव इत्यादि फलं
ज्ञेयम् ॥ ३० ॥

स्वराधिकाराज्ञासिका स्वरमप्याह—

या तिथिर्यत्र भागेऽस्ति तमारम्य ततोवुधः ।

दर्शनात्स्पर्शनाद्वापि गणयेद्गणको तमः ॥ ३१ ॥

या तिथिरिति ॥ ३१ ॥

सूर्योदयघटीयुग्मस्थापनानुक्रमात् पुनः ।

रविः शशी च सूर्येन्दुपरि पाटी सितेतेरे ॥ ३२ ॥

सूर्योदय इति ॥ ३२ ॥

सितपक्षे शशिरशी क्रमोऽयं तिथिसङ्गतः ।

कार्यस्ततो यदा हस्तदृष्टेः स्याद्धटीका द्वये ॥ ३३ ॥

सितपक्षेति ॥ ३३ ॥

तस्य स्वरस्याम्युदयो वाच्यः स्पर्शेन कर्मणि ।

भागोयः प्राप्यते तस्य स्वरस्योदयमादिशेत् ॥ ३४ ॥

तस्येति ॥ ३४ ॥

भाष्यं च सर्वं स्पष्टमेव विवृत्य कथनात् स्पर्शेन दर्शनं साहचर्यात् ।

अथ क्रमप्राप्तं भौममाह—

आद्य प्रभोर्भगवतः पारणाहे दिनोदये ।

यस्य कस्मापि संस्पर्धः पाणिर्वाभाग्यशालिनः ॥ ३५ ॥

आद्य इति । भौमे भूमिभागधन सुपिरस्निग्धक्रश्लादि ज्ञानं वास्तुशास्त्र
ज्ञानं च शास्त्रान्तराद्वेधम् । भूकम्पादि ज्ञानाय— आद्यः अर्हतां प्रथमः
अथमप्रभुस्तस्य पारणाहम् । अक्षय तृतीया पर्वलोक प्रसिद्धं तस्मिन्
प्रातःकाले पूर्वोक्त पूजादि विधिना अम्यर्च्य पाणिज्यकर्तुः पाणिर्देश
शुभाशुभ ज्ञानार्थ स्पर्शनीयः अत्राक्षयस्तृतीया ग्रहणं वैशाखे मेघ संक्रान्ति
सम्भवेन सूर्यस्याश्विन्यादि नक्षत्रचक्रे प्रवेशात् अर्द्धस्य तत एव प्रारम्भः
लोकोऽपि तरिमन्त्रेव दिने शकुनादिना वर्षस्वरूपं निर्णयति तत्रापि प्रमातं
प्रभ्रष्टातितारकास्फुटतटीषाचौ भवेन्निर्मला किञ्चिद्रक्त विभोहितान्त

धवला देवै सदरं जिता नोवारो न तिथिर्नचापि करणं चन्द्रो न चापीप्यते
 हित्वादोषसहस्रकं कुदिवसेऽप्युपा करोत्युन्नतिम् ॥१॥ इति वचनात् प्रशस्तं
 वणिजः सर्वदेशवस्तुव्यापारेण सार्वत्रिक गमागमयोरवश्यं भावेन सर्वदेशस्थ
 दुःस्थ तादि ज्ञानस्या न्येपकत्वादुपादानं कर्शुकादीनां स्वदेश विज्ञाने नै
 वेच्छा विश्रामात् ॥ ३५ ॥

तत्र विवेकोपायमाह—

गुरुणा भूज्यमानं यन्नक्षत्रं दीयते तले ।

तत्रायाति च यद्देशनक्षत्रं तद्विचार्यते ॥ ३६ ॥

गुरुणेति । गुरुचारेणैव वर्ष शुभाशुभोदयः प्रभवादीनां तच्चार प्रभवत्वात्
 गुरुण भूज्यमानं यन्नक्षत्रं तत्तलेदेत्वा तत्तत्स्थानविमर्शः कार्यः । सर्व
 देशानां प्रागुक्तरीत्या हस्ते व्यवस्थानात् स्पर्शप्रयोजनं मासादि
 ज्ञानमेव ॥ ३६ ॥

तत्र दोष स्थानमाह—

मङ्गलेन तदाक्रान्त दृष्टं वात्रिपुरान्तरम् ।

तद्दिशे भूमिकम्पो वा मारिर्वाराजविग्रहम् ॥ ३७ ॥

मङ्गलेनेति ॥ ३७ ॥

शनिना यत्समाक्रान्तं दृष्टं दक्षिणदिग्गतम् ।

तत्र देशे भयं रोगो दुर्मिक्षं रालविग्रहः ॥ ३८ ॥

शनिनेति कूर्मनकादौ शनिस्थानादेव देशानां स्वरूप निर्णयात् ॥३८॥

अथ व्यञ्जनस्यापि अङ्गविधौ देशस्य परेभ्यो लक्षणेभ्यो द्विगुणात्रिगुण-
 शतगुणफलदायित्वात् स्वातन्त्र्येण तत् परिज्ञानं लक्षणशास्त्र सद्यः प्रत्यय
 हेतुं निरूपयति ।

अनन्तवीर्यस्य पुंसो यवाः प्राग्निनिर्वेदिताः ।

तद्रेखायाः प्रमाणेन ज्ञेयं व्यञ्जनलक्षणम् ॥ ३९ ॥

अनन्तेति । तिलको यत्र यत्र स्यात्तदङ्गे पुष्टिकारणम् ।

मसस्ततः शतगुणः सहस्रगुण लब्धनम् ॥१॥

इति प्राचां वचनात् तिलकादिस्थानं निर्णेतव्यम् । तदर्थं—अनन्तवीर्यो हस्तः स एव ऊर्ध्वकृतः पुरुषस्तस्य शिरोमुखं तथा कण्ठ इत्यादिना प्रागुक्ता-
अवयवास्तेषु यत्र रेखा स्पष्टतया छिन्ना तस्मितवयवे छेदः भेदे तत्र घातः
वेधे तस्मिन् रोगः रेखातनुत्वेतदवयवे वीषः शुभरेखाया एवफलमिदं,
अशुभरेखायाच्छेदादौ विपर्ययः ॥३९॥

तदेवाह—

यत्रोर्ध्वरेखा तत्रस्याच्छुभं चान्यत्र नो शुभम् ।

यद्वा राहोः शनेर्वाममधिन्यादिमचक्रके ॥४०॥

यत्रोर्ध्वरेखेति । स्पष्टं यत्र रेखादिना, न व्यक्तिस्तत्र—अधिन्यादिमचक्रं
विनस्य यत्र राहोर्नक्षत्रं तत्र घातः, यत्र शनेर्नक्षत्रं तत्र तिलकः, यत्र शनि-
दृष्टश्चन्द्रस्तत्रमशकः चन्द्रस्वगृहस्थो यत्र तत्र लब्धनं कुजगृहस्थे चन्द्रे
तत्रावयवे दाहः सूर्यग्रहस्थे चन्द्रे तदवयवेव कुष्ठः बुधग्रहे मशकः, गुरुग्रहे
चन्द्रतिलकः, शुभग्रहे—स्फोटः, शनिग्रहे चन्द्रघातः इत्यादि ज्योतिः
शास्त्रोक्तोऽनिष्टविचारो वेद्यः । केचित्पुनराहुः—कण्ठादूर्ध्वं ललाटे याव-
चित्लके दृश्यमाने शुभग्रहेऽपि तिलको निश्चयाज् ज्ञेयः । अत एव व्यञ्जन-
स्यापि लक्षणत्वात् लक्षणसाहचर्येणोक्तिः ॥३०॥

पुनर्मतान्तरेण विचारमाह—

तारादिद्वादशांशेषु यत्र तत्राशुभं दिशेत् ।

प्रागुक्तानयवापथं शुभं तु गुरुभे स्मृतम् ॥४१॥

तारादीति । कनिष्ठामूलपर्वणः समारभ्य द्वादशत्रिमासेषु द्वादशावयवा-
पेक्षया, अधिन्यादि चन्द्रचक्रे राहोः शनेर्वा, उपलक्षणात् मन्त्रलसूर्यकेनूनां
नक्षत्रं पतति, तदवयवे अशुभं ज्ञेयम् । शुभं लब्धनचक्रादिलक्षणं नीरोगत्वं

१ राहोः आतृसहाय्यं पृष्ठे पुत्रशान्तिः शुभो ह्यभिषेगः पादयोर्वाहनकाम, इत्यादि स्थानफलम् ।

चा गुरोर्नक्षत्रे प्राप्ते स्मृतं कथितं पुराणेः । अनेन शुभाशुभलक्षणस्यापि
तत्तद्ग्रहभावनया तत्तदवयवेषु व्यक्तिर्मन्तव्या भौमादिसाहचर्यादत्रैतदभाव
कथनं न पुनस्पर्शात्तस्याऽप्रयोजनात्, न चैवं लक्षणस्यापि लक्षणेऽनवस्था
निमित्तानिमित्तान्तरस्य प्रत्ययात् शुभाशुभज्ञप्तिमात्रेण विश्रामात् ॥ ४१ ॥

उत्पात ज्ञानमाह—

यत्र राहु समाक्रान्तं देशं तत्र सम्भवेत् ।

उत्पातो विग्रहोषोरा थक्रमस्य तु भौमवत् ॥ ४२ ॥

यत्रेति । गुरुभुज्यमाननक्षत्रस्य तलेन्यासादिना यद्देशनक्षत्रं देशपति नक्षत्रं
वा राहुणा, आक्रान्तं तत्रोत्पातः राजयुद्धादिः ॥ ४२ ॥

मत्तान्तरं पुनराह—

यद्वा कनीनिकापूर्वं त्र्यंशाद्वत्सरसंस्थितं ।

यत्र वर्षं वर्तमानं तत् स्थानेन विचार्यते ॥ ४३ ॥

यद्देति । वामहस्तकनिष्ठा मूलपर्वणः समारम्भ्यः प्रमवादीनां पूर्वोक्तरीत्या
गणनया यत्र वर्तमानं वर्षं समायाति, तत् स्थानं राहुणा शनिनान्येन वा
क्रूरेण राशिस्थानरूपेण विद्धं तदा तत्र देश उत्पातः स्पर्शान्मासादि ज्ञानं
व्यक्तमेव ॥ ४३ ॥

अष्टम निमित्तमाह—

वर्षमासायनतिथि लघ्वधिष्ठित विमर्शनम् ।

ग्रहाद्ये पूर्वमेवोक्तमन्तरिक्षं निरीक्ष्यते ॥ ४४ ॥

वर्षेति । अत्र आन्तरिक्षं गन्धर्वनगरादि तस्मिन् जातेकत्वज्ञानं भौम-
चक्रवत् गुरुभुज्यमान नक्षत्रस्य तले ज्ञानात्, 'यद्दिने गन्धर्वनगर तारापात-
भृकम्पचन्द्रसूर्यपरिधिप्रमुखं जातं तद्दिनं नक्षत्रं चेत् सर्वतोमद्र त्रैलोक्य
दीपिके क्रूरग्रहविद्धं तदा तन्नामदेश आभवस्तु राजपीडादितत्तन्नक्षत्रादि
शिविग्रहा नक्षत्र चक्रेण लभ्यते यत्पुनर्वर्षादिज्ञानं तद्दर्शनाधिकारे पुरुषाप
पेक्षया प्रागेवोक्तं लोकापेक्षया स्पर्शोक्तमिति न पुनरुच्यते ॥ ४४ ॥

अथ सर्वं निमित्तान्युक्त्वा स्वरविशेषचूडामणिशालं शकुनशालं चेति तदुपनयनाह--

विज्ञेया अ इ उ ए ओ स्वरङ्गूढतः क्रमात् ।

अङ्गूढो उत्तरो लघ्वी अधरा नामतो मता ॥ ४५ ॥

विज्ञेया इति । अ इ उ ए ओ एते पञ्चापि स्वराः स्वर शालमूठं चूडामणि शालस्य जीवितं सर्वव्यापकतया बोध्याः ।

यत् उक्तं—

स्वरादि मातृकोचरो मातृव्याप्तं जगत् त्रयम् ।

तस्मात् स्वरोद्भवं सर्वं त्रैलोक्यं स चराचरम् ॥ १ ॥ इति ।

तत्राङ्गूढ अ,स्वरः, नरपतिग्रन्थे अ स्वरः कृष्णपक्षेशइत्युक्ते दक्षिणकोरे सद्गोचिःत्यात्, इ, स्वरस्तर्जन्यां, आश्विनमासस्थानात्, समाङ्गुल्यामाघत्वात्, उ, स्वरोमध्यायां ग्रहस्वर चक्रे धनुः प्रभुगुरोखस्थानात्, ए, स्वरो गौर्वां शिवस्थानात्, ईकाधिष्ठानाच्च, ओकारकानिष्ठायां दिनलघ्ने मृगकुम्भयो-खस्थानात्, शनिस्वामिकत्वाच्च । वामहस्ते चैतद्विपर्ययः । अस्वरः काश्चन्यां नन्दास्थानात्, राशिचक्रेमेंपस्थानाच्च, इ, स्वरसाधिव्यां राशिचक्रे कन्याकर्क-ड्योः स्थानात्, उस्वरो मध्यायां, चैत्रस्थानात् जयातिथि सद्वावाच्च एस्वर-स्तर्जनां रिक्ताख्यानात्. ओ स्वराङ्गूढे पूर्णातिथिसंज्ञत्वात् परब्रह्मरूपत्वाच्च, अत्र अकारादिस्तराणा अधिगदिज्ञानाय यन्त्र स्थापना ।

अथ स्वरान् व्यवस्थाप्य चूडामणिशालस्थावकाश दानाय तदुक्ताः संज्ञा-निवेशयान्नाह— अङ्गूढ उत्तर संज्ञः उत्तराश्वरेषु— आ । इ । ए । ओ । क । ग । च । ज । ट । ड । त । द । प । व । य । ल । श । स एतेषु पुंसंज्ञेषु दिनामकेषु घृच्छायां जिवाम्भकेषु रविगाधिष्ठितेषु । शनिस्वरेषु । द्विजवर्णेषु । वातावधिष्ठितेषु रक्तचेतपतितवर्णेषु वर्तुष्कारेषु पश्चिमदिग् लक्षणेपु

अ	इ	उ	ए	ओ
प्रज्ञा	विष्णुः	रुद्रः	सूर्यः	चन्द्रः
निश्चि- प्रतिबंधक	प्रतिष्ठा शुभं	विद्या	शान्तिः शिवः	प्रतिशान्ति- मोक्षः
इच्छा भूमिगत	ज्ञान अलगत	प्रभा भूमिगत	अक्षा वायुगत	मेघा. उर्ध्व अध आकाशतः
गन्ध द्रव्य	रस	रूप	स्पर्श	शब्द
वाल किंचित् कलं	गुमार अर्द्धफलं	गुवा पूर्वकलं	वृद्ध सूर्याशकलं	गृध्र हानिकलं

मुख्यस्य अस्वरस्य व्यवस्थानात् कनिष्ठा अधरा शब्दान्वर्थात् पृच्छायां
काञ्चनीत्यभिधया धातुप्रतीतिश्च अधराक्षराणि चामूनि । आ । ई । ऐ । औ ।
ख । घ । छ । झ । ठ । ढ । य । ष । भ । र । व । प । ह । ली-
संज्ञानि मासाः । धातुः । चन्द्रोविलंबसिद्धिः । रुद्रः । मर्ध्य वयः ।
हरितपाटलचित्रवर्णाः । समभाषः पूर्वउत्तरादिशौ एतत् स्वरूपाणि ॥ ४४ ॥

आलिङ्गितानामिका स्यान्मध्यमा त्वभिधुमिता ।

दग्धा प्रदेशिनी तासांफलं चूडामणौ स्फुटम् ॥ ४६ ॥

आलिङ्गितेति । ह्रस्वमात्रालिङ्गितास्यादीर्घा चैवाभिधुमितेति वचनात्
सामुद्रिकेऽपि अतिदीर्घस्याज्येष्ठा ह्रस्वाशिवा मता, इति प्रागुक्तस्वरूपेण
शिवाया मध्यायाश्च तथात्वं प्रदेशिनी दग्धा, दग्धस्थानं कूजे प्रोक्तमिति
जोतिः शास्त्रात् तन्मूले मृत्युरेखास्थानाच्च दग्धाक्षराणि । उ । ऊ । ऋ ।
ऋ । लृ । लृ । अं । अः । ङ । ञ । ण । न । म । नपुंसकसंज्ञानि ।
स्वरोदये तेषां द्वावन्तिमौ त्याज्यौ चत्वारश्च नपुंसकाः । इत्युक्तत्वात् ; वर्ष-
रूपाणि चिन्तायां मूलानि स्वरे सुपुम्ना रूपाणि अतिविलम्बः सिद्धौ संशयः ।
अन्त्य-जातीय-वृद्ध-असम-ऊर्ध्वाऽधोदिक् एतत् स्वरूपाणि वर्णतः
श्यामधूसरमणिनानि तासां संज्ञानां फलं चूडामणिशास्त्रे सविस्तरं किञ्चिद-
त्रापि उच्यते । तत्र प्रथमं रुद्रया मलात् शिवोक्तः प्रश्नविधिः । आदावे

कान्ते गोमयेन मण्डलं कृत्वा गणपतिब्रह्मविष्णुरुद्रादित्यानां स्थापनमन्त्रविधि-
चत् विधाय स्वेष्टेदेवतां ध्वात्वा हृदये प्रथमं प्रकाश्य प्रच्छकोयावदागच्छे
त्तावद्गणकस्त्वेन मन्त्रं निश्चलचित्तो जपेत्, पश्चात् प्रष्टाऽस्तिभक्तिभावयुक्तो
मौनमालम्ब्य गणकसमीपेत्वागत्य सुवर्णताम्रबुल्लूगीफलहस्तश्चन्दनपुष्पादि-
भिर्गणकं भक्षकं चाभ्यर्च्य किञ्चित् फलनामोच्चरेत् । अथ गणकस्तं प्रश्न-
सावधानतयावधृत्य लिखेत्, पश्चात् स्वराक्षरविचारं पिण्डं कुर्यात्, तत् काल
बहमानं स्वरं चिन्तयेत्, तात्काललघुग्रह नवांशान् स्पष्टतयास्थापयेत्
इति यामलोक्त प्रश्नविधिः ।

ऊर्ध्वदृष्टिर्भवेज्जीवस्त्वधोदृष्टिश्चमूलकम् ।

समाधाढोकानेधातुरिती ज्ञेयं तु सुस्थिरैः ॥ १ ॥

उत्तराक्षरकैः प्रश्नो निश्चितं सिद्धिदायकः ।

अधरैरक्षरैः प्रश्नो बिलम्बास्तिद्विकारकः ॥ २ ॥

दग्धाक्षरास्तु पृच्छायामवश्यं कार्यं नाशकः ।

प्रश्नकाले सुपुम्णा चेत् सिद्धिर्न स्यात्कदा च न ॥ ३ ॥

मन्द्रार्केज्यकुजेवारे रवौ याम्यापरस्थितः ।

प्रत्यक् कपाले यः पृच्छेत् तस्यसिद्धिः करे स्थिता ॥ ४ ॥

बुधशुक्रेन्दुवारे ग्लौर्वहति प्रागुदक् स्थितः ।

प्राक्कपाले तु यः पृच्छेत्तस्यसिद्धिर्भवेद् ध्रुवम् ॥ ५ ॥

आधिवयं यस्य वर्षस्य प्रश्नमध्येतु दृश्यते ।

ताश्च चिन्तां विजानीयात् आधवर्णानुसारतः ॥ ६ ॥

हस्ता मात्रालिङ्गिता च दीर्घचैवाभिधूमिता ।

ट ऊ अं अः स्वरमात्रा दग्धाः प्राज्ञैः प्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥

आलिङ्गिते सदा ज्ञेयं चन्द्रादिकमनुक्रमात् ।

प्रश्ने वा समये ज्ञेया लिङ्गिताङ्काः सदाबुधैः ॥ ८ ॥

स्वरवर्णप्रमाणं च स्ववर्गगुणितं मिसयसः ।

पञ्चहीनैमवेद्राक्षिः पिण्डसंज्ञः स उच्यते ॥ ९ ॥

इत्यालिङ्गितचक्रस्थापना—

अ	आ	इ	ई	उ	अ	आ	इ	ई	उ
१	२	३	४	५	४	५	६	७	८
ऊ	कृ	कृ	लृ	लृ	ऊ	कृ	कृ	लृ	लृ
६	७	८	९	१०	९	१०	११	१२	१३
ए	ऐ	ओ	औ	अं।अः	ए	ऐ	ओ	औ	अं १८ अ. १९
११	१२	१३	१४	१५।१६	१४	१५	१६	१७	१८
क	ख	ग	घ	ङ	क	ख	ग	घ	ङ
२	३	४	५	६	५	६	७	८	९
च	छ	ज	झ	ञ	च	छ	ज	झ	ञ
३	४	५	६	७	६	७	८	९	१०
ट	ठ	ड	ढ	ण	ट	ठ	ड	ढ	ण
४	५	६	७	८	७	८	९	१०	११
त	थ	द	ध	न	त	थ	द	ध	न
५	६	७	८	९	८	९	१०	११	१२
प	फ	ब	भ	म	प	फ	ब	भ	म
६	७	८	९	१०	९	१०	११	१२	१३
य	र	ल	व	०	य	र	ल	व	०
७	८	९	१०	०	१०	११	१२	१३	
श	ष	स	ह	क्षः	श	ष	स	ह	क्षः
८	९	१०	११	१२	११	१२	१३	१४	१५

इत्यालिक्रितचक्रम् ।

इत्यभिधूमितचक्रम् ।

इतिपञ्चाशत्चक्रम् ।

अ	आ	इ	ई	उ	अ	आ	इ	ई	उ
१	२	३	४	५	४	५	६	७	८
ऊ	कृ	कृ	लृ	लृ	ऊ	कृ	कृ	लृ	लृ
६	७	८	९	१०	९	१०	११	१२	१३
ए	ऐ	ओ	औ	अं।अः	ए	ऐ	ओ	औ	अं १८ अ. १९
११	१२	१३	१४	१५।१६	१४	१५	१६	१७	१८
क	ख	ग	घ	ङ	क	ख	ग	घ	ङ
२	३	४	५	६	५	६	७	८	९
च	छ	ज	झ	ञ	च	छ	ज	झ	ञ
३	४	५	६	७	६	७	८	९	१०
ट	ठ	ड	ढ	ण	ट	ठ	ड	ढ	ण
४	५	६	७	८	७	८	९	१०	११
त	थ	द	ध	न	त	थ	द	ध	न
५	६	७	८	९	८	९	१०	११	१२
प	फ	ब	भ	म	प	फ	ब	भ	म
६	७	८	९	१०	९	१०	११	१२	१३
य	र	ल	व	०	य	र	ल	व	०
७	८	९	१०	०	१०	११	१२	१३	
श	ष	स	ह	क्षः	श	ष	स	ह	क्षः
८	९	१०	११	१२	११	१२	१३	१४	१५

वेदादिक्रमतो लेख्या अवर्गादिक्रमात्सुधिः ।

वेला प्रश्ने सदा ज्ञेया अभिधूमितसंज्ञके ॥९॥

वर्णराशिहतावर्णाः सर्वमात्रा समन्विताः।

वर्णसंज्ञा पुनर्योग्या पिण्डसंज्ञा स उच्यते ॥१०॥

इत्याभिधूमितचक्रम् ॥

दग्धः प्रश्नो यदादृष्टी हीनाङ्का गृह्यते तदा ।

वत्सादिचन्द्रतो यावत् एकहासात्ततो भवेत् ॥११॥

प्रश्नोहीनाक्षरैर्ग्राह्यः प्रश्नामात्राहतस्तथा

श्रेणिसंज्ञा पुनर्योग्या पिण्डसंज्ञा स उच्यते ॥१२॥

एवं पिण्डं कृत्वा—

उत्तरेदेवमेकं तु हेयमेकं तथाघरे ।

दग्धेपिण्डान्तथातस्मात्त्रिजयं पात्रमेत् पुनः ॥१३॥

पिण्डाङ्कं तु द्विधास्याप्यं त्रिभिर्भागं समाहरेत् ।

शेषेजीवस्तथा धातुमूळं चैव क्रमाद्वरेत् ॥१४॥

लब्धं मूले विनिक्षिप्य चतुर्भिर्भागमाहरेत् ।

द्विषञ्चतुपदीऽपादस्तथावैपादसङ्कुलः ॥१५॥

क्रमज्जीवास्तु विज्ञेया लब्धं मूले विनिक्षिपेत् ।

कराम्यामाहरेद्भागं शेषे मनुजपक्षिणः ॥१६॥

मनुजे पञ्चभिर्भागो ज्ञेयोवर्णक्रमेण तु ।

ग्राह्यः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैवान्त्यजस्तथा ॥ १७ ॥

लब्धं मूले विनिक्षिप्य बन्दिभिर्भागमाहरेत् ।

नरोनारी तथा पशुः क्रमात् ज्ञेयो विचक्षणैः ॥ १८ ॥

गौरदयामस्तथा मध्ये दीर्घध्वमध्यद्वयकः ।

क्षिगुर्पुवातयावृद्धमिभिर्मर्तैः प्रजापते ॥ १९ ॥

इति मनुष्यमेदाः

एवं पक्षि चतुष्पदद्विपदबहुपदानां भेदः स्वर्गमृत्युपातालभेदः । इति जीवभेदाः ।

अथ पातुभेदाः—

पातुचिन्तायदादृष्टा द्वाभ्यां मार्गं समाहरेत् ।

एक शेषे धाम्यपातु रघान्वः शून्यशेषतः ॥ २० ॥

इत्यादि विशेषोभयान्तरात् श्रीपार्श्वचन्द्रसूक्तित हस्तकाण्डादेः किञ्चित् फलं प्रागप्युक्तम् । स्पर्श प्रयोजनमत तत्तदङ्गुलि पञ्चकस्पर्शं तत्तदुत्तरादि प्रश्नानां प्रायस्येन पृच्छा शुभाशुमनिर्णयः सामान्याद्विशेषस्तु अङ्गुल्यंश-स्पर्शं उत्तराधरदग्धालिङ्गिताभिघूमित संज्ञापञ्चकनिवेशात् पञ्चदशमार्गेषु पृच्छादि फल ज्ञानाय मन्तव्यः ॥ ४६ ॥

अथ— तिथिधिष्यं च वारश्च लग्नग्रहवर्गस्तथा ।

पञ्चानामपि सर्वेषां शकुनोदण्डनायकः ॥

इति तथा शकुनं च वृक्षस्पातिरिषादि शास्त्र वाक्यात् मुख्यस्य शकूनस्योप-
देक्षेनाधिकारं सं वृष्यन्नाह—

लक्ष्मीस्यात् पोतकी राजामपणोऽनामिका शिवा ।

कनिष्ठापिङ्गलाकाकः प्रदेशिन्यां व्यवस्थितः ॥ ४७ ॥

लक्ष्मीरिति । पोतकीति शाकुनिकमापा प्रसिद्धा श्यामादूर्गादेवी चेष्टामुचा-
पल्याधिक्येन तत्तच्चेष्टाभिः शकूनविशेष ज्ञानेन लक्ष्मीमातेर्लक्ष्म्याङ्गुल्यां-
तस्या व्यवस्था राजाङ्गुष्ठस्तस्यवद्वस्वरूपेण यथाधिष्ठानात् कुर्कुरः । शिवा
शृगाली नाम्ना ताद्रूप्यात्सावित्री कनिष्ठापिङ्गला काञ्चनारूपत्वापिङ्गला भैरवी ।
काकः तर्जनी दुर्गन्धरूपत्वात्, अत्र कनिष्ठा दुर्गामध्यमैरवीति हस्तबिम्बदुर्ग-
योधादौ दृश्यते । तथापि भूषणकारमते ज्येष्ठा दुर्गाकनिष्ठा स्यात् पिङ्गलाराति-
सङ्गमात्, इति वचनात्तथाव्यवस्था ॥ ४७ ॥

अथैतद्विधिमाह—

शकुने क्षणे वेलायां संयोज्य पाणियामलम् ।

अञ्जलि मन्त्रयेन्मायां मुखेन्यासेन साङ्गुलम् ॥ ४८ ॥

शकुन इति । प्रभाते सन्ध्यायां यथा योगं शकुनावसरेवा नैमित्तिकः
शकुनद्वष्टा अञ्जलिसंयोज्य सिद्धान् प्रणम्य पूर्वं मन्त्रन्यासं मायापञ्चके
कुर्यात् ॥ ४८ ॥

तमेवाह—

अं नम ई नमश्चाप्रे ऊं नमस्तत एँ नमः ।

अं नमो विष्णु तो ज्ञेयः क्रमोन्वातेऽभिमन्त्रणे ॥ ४९ ॥

अं नमः इति । इत्यमेव स्वरन्यासात् विष्णुतोङ्गुलदित्यर्थः ॥ ४९ ॥

वामावामशकुनविमर्शं प्राह—

शाखादशकसंस्पर्शात् वामावामविमर्शतः ।

क्षेमपूर्वं विदेल्लामं ज्ञात्वा शकुनपञ्चकम् ॥ ५० ॥

शाखेति । यामङ्गुलिं दाक्षिणे वामे वा हस्ते स्पृशेत् परस्तदा पूर्वं वाम-
स्पर्शे क्षेमं तदनुदक्षिणस्पर्शे लाभं जानीयात् शकुनरत्नपञ्चकं स्वरूपेणावधार-
यन् शाकुनिक इत्यर्थः ॥ ५० ॥

शकुनपञ्चकेऽपि बलावलयोगमाह—

स्थानं चेष्टा तथा वेलाबलापरस्परम् ।

प्राज्ञः शकुनं शास्त्रेण रत्नपञ्चकतो वदेत् ॥ ५१ ॥

स्थानमिति । सरसानिरसमुष्पित फलित वृक्ष पाषाण भस्म निम्नोन्नता-
दिस्थानं चेष्टामुखाववयव चाञ्जनं वेलादिनरात्रि सन्ध्यादिः एभिर्नृप शकुनस्य
बलसहितं अवलं बलावलं मध्यपदत्रयो समासः तत् शकुनशास्त्रोपदेशेन रत्न-
पञ्चकात् ज्ञात्वा वदेत् फलमिति शेषः ।

अथ प्रभाते वाम कनिष्ठा स्पर्शे कार्यं निषिद्धं पिङ्गलस्थानात् सन्ध्यायां
दक्षिणकनिष्ठा स्पर्शेति इति भावः । एवमत्रापि शुभाशुभ स्थानादि विचार्य
घनपृच्छायां पोतकी बलवती धर्म कार्यं राजा बलवान् दिनोदये राजाभरणः

मध्यान्हे पोतकी सायं पिङ्गला, रात्रौ शिवा इत्यादि ॥ ५१ ॥

अथ पुस्तक शकुनान्वीक्षणमप्याह—

तारादिक्रमतश्चैकं द्विकात्रिकं चतुष्कम् ।

त्रिवारस्पर्शनाद्धोष्या हस्ते पाशक केवली ॥ ५२ ॥

तारादीति । स्पष्टं । नन्दादि पूर्वोक्तमायास्वरूपकमादेवमेकाद्यङ्क-
न्यासः । पाशकस्य चतुष्कोणत्वेनमायाचतुष्टय मेवात्र प्रयोजकम् ॥ ५२ ॥

अथ हस्तस्पर्शे मन्त्रमाह—

प्रणवः शुक्रपाणीति दिने स्वाहेति मन्त्रवः ।

अभिमन्त्र महाब्रह्म स्पर्शनं ज्ञानसाधनम् ॥ ५३ ॥

प्रणव इति । अविकार सम्पूर्णतायां मङ्गलार्थमेतत्, अं नम इत्यादि
न्यासं विधाय सर्वतो भद्रयन्त्रं हस्ते संस्थाप्य ॐ शुक्रपाणिदिने स्वाहा,
इत्यनेन मन्त्रेण, अभिमन्त्र्य महाब्रह्मणो हस्तस्य स्पर्शनं ज्ञानस्य सर्व
पृच्छासु भूतमवद्भविष्यद्रूपस्य साधनं हेतुर्भवति ॥ ५३ ॥

अर्थनिगमनमाह—

करस्पर्शात् स्पर्शादिव परिणतां काञ्चनमहा

रसप्रेखन् सिद्धिं सुगुरुवचसो मेघविजयात् ।

विदित्वा पृच्छानां य इह कुरुते निर्णय महो—

महोभिस्तस्यस्यादभुवनभवनं वासनविधिः ॥ ५४ ॥

करेति । हस्तस्पर्शात् परिणतां—अभ्यस्तां काञ्चनअचिन्त्या महारसस्य
ज्ञानास्वादस्य प्रेङ्खन्ती—दीप्यमानां सिद्धिं प्राप्तिं मेघस्य विजयः सारस्वतेन
यस्य तस्मात् सुगुरोर्वचनात् विदित्वा ज्ञात्वा यः पृच्छानां निर्णयं कुरुते किं
विशिष्टः यः मेघविजयं ग्रन्थकारकमतति सततं गच्छति सेवत इति मेघविजयात्
तस्य तेजोभिर्जगत् गल्लक्षणं मन्दिरं तत्र प्रकाशक्रिया भवति परिणतां व्याप्त
कस्मादिव स्पर्शात् पापाणविशेषात् काञ्चनस्य—स्वर्णस्य महारसेन तादृशीं
सिद्धिमिति छायार्थः ।

अत्र जगतो मन्दिरोपमायां न हीनत्वदोषः शङ्क्यः; करामलकवद्विधं

कलयन् केवलश्रियेत्यादि शिष्टप्रयोगेण प्रकाशातिशयव्यञ्जनान् ॥५४॥

दर्शं दर्शनेक वाङ्मयणं स्पर्शाधिकारोदधि

स्तीर्णस्तूर्णमधूर्णं बोधमणिभिः पूर्णं कथञ्चिन्मया ।

हेतुस्तत्र सुसेतुरेव सुधियां सम्पक् प्रसादाहवयः

शास्त्रेऽस्मिन्नत एव सोन्नतिपदं भूयात्सुदृष्टिःसताम् ॥ १ ॥

इति श्री हस्तसङ्गीतविवेकाख्यायां सामुद्रिकलहर्ष्या

महोपाध्याय श्रीभेषविजय गाणीविरचितायां

द्वितीयः स्पर्शाधिकारः पूर्णः

अहम्

अथ रेखाविमर्शनाधिकारः स्मरन्म्यते ॥

प्रथममधविमर्शः स्पर्शनादेवपाणे—

गोदिताविदितमन्त्रोच्चारपूर्वं विधेयः ।

जिनदिनकरमासास्त्वं प्रकाशावलीदं

हृदिनिहितवक्त्राचैर्धामिता लक्षणानाम् ॥ १ ॥

शालकारादि—शालस्यादौ मध्यऽवसाने च मङ्गल माचरन्तीशिष्टा-
चारान्मध्यमङ्गलमाह—

स्वस्ति आभरणं सिद्धेः करजं श्रीजगद्गुरोः ।

हस्तं स्मस्तर्कं न्यस्त स्मृत्वा रेखाविचार्यते ॥

स्वस्ति श्रीति । स्वस्तीत्यव्ययम्, मङ्गलार्थे—अव्ययानां बहुधा ग्रहणं
शालसन्दर्भस्य, अन्ययरूपतापादनार्थम् । जगद्गुरुः श्रीनाभिजन्मा जिन-
स्तस्यैव सकलकलाशिक्षाशुल्लभात् । हस्तमिति—हस्ताधिकारौक्त्यात्, रेखा-
इत्यत्रनात्यैकवचनम् । विचार्यते इति विचारस्यपरीक्षारूपतर्कत्वेन तत्त्वार्थोन्नाय-
कत्वात् तथैव रेखाणां लक्षणकत्वमिति ॥ १ ॥

परीक्षायां देशकालादेरप्युपयोगात् विधिं स्मारयति ।

प्रागुक्तविधिनाभ्यर्च्य नरोजातिगुरोः पुरः

हस्तं स्वंदर्शयेद्वस्ते प्रशस्ते दिवसोदये ॥ २ ॥

प्रागुक्तेति । हस्तेहस्तनक्षत्रे मुख्यत्वादस्यग्रहः । उपलक्षणादन्य-
नक्षत्रेष्वपि पूर्वोक्तेषु यदा पुनर्हस्तनक्षत्रे सूर्यश्चरति तदा तावत्सु सर्वदिनेष्वपीति
प्राञ्चेः ॥ २ ॥

अत्रार्थे सम्प्रतिमाह—

शोभने हस्तनक्षत्रे ग्रहे सौम्ये शुभेदिने ।

पूर्वाह्णे मङ्गलैर्युक्ते परीक्षेतविचक्षणः ॥ ३ ॥

शोभन इति । अर्कादिवारयुक्तेन पुनः शनियुक्तेयमपटोत्पत्तेः ।
ग्रह इति ग्रहस्तत्र चन्द्रस्तस्यैव सर्वग्रहमुख्यत्वात्, तस्माच्चन्द्र वलाद्वलमिति
वाक्याच्च । न चैवहस्तनक्षत्रे सदातुर्याष्टमद्वादशचन्द्रयोगाच्चत्वाद्वाशिवतोहस्त-
दर्शनवायः स्यादिति वाच्यं प्रागेवकृतोत्तरत्वात् सौम्ये शुभे घातादिदोषवर्जिते
शुभ इति रेणुसंघातादि उत्पातवर्जिते अत एव शकुनदर्शनाविवत्, पूर्वदिने
गुरोर्निमन्त्रणार्क्यायामहस्त प्रातर्विलोक्यः इति गुरुरपि स्वेष्टस्मरणब्रह्मचार्या-
दिक्रियासावधानः स्यात् । पूर्वाह्ण इति एतद्वचनेन हस्तादिनक्षत्रायोगे प्रात-
र्घटीचतुष्टयमध्ये कदाचिदावश्यके कार्ये हस्तवीक्षणं युक्तं अयं चापवाद
एव न चेन्मध्याह्नात् परतः खोणामित्यादि पूर्वोक्तमवे मङ्गलैर्युक्त इति-
विवादादिउत्सवसहि तो दिनेपुरुषोवा रूप्यनाणकतिलकादियुक्ते हस्तविलोक
नार्थमागमेन शुभशकुनसद्भावे स्वयमपि शुभवाक् सुवेप इत्यादि विशिष्टे-
न पुनः केनापिकृतकलहे इति । गुरुरपि प्रसन्नचेतामार्गलभूपावेणादि युक्तकेः
परीक्षेतविचारयेत् कररेखादिसर्वमितिशेषः ॥ ३ ॥

रेखाविमर्शक्रममाह—

पूर्वमायुः परीक्षेत पश्चाल्लक्षणं मुत्तमम् ।

क्षीणाणुपां नृणां शेषैर्लक्षणैः किम्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥

पूर्वमिति । प्रथमं आयुर्जीवितं स्वभावः आयुस्वयाविव क्षणो विमृशेत्
ततः पश्चात् शेषं घनादिलक्षणं—उत्तम—अनुत्तम वा विचारयेत्

आयुरेखाभावे निष्प्रयोजनत्वलक्षणानां नचैवमन्यरेखा वैद्यर्थं छन्द-
भेदादिसम्यग्विचारणयाता सामान्योन्यलक्षणत्वात्, अतएवश्रीकालिकाचार्य-
गुरुणांभगवतां पूर्वमायुः पृष्टं शक्रेणतथा विक्रमाकर्त्राजेनापिपूर्वमायुः प्रश्न-
छन्देन वैतालः स्वसेवकीकृतः ॥ ४ ॥

रेखाणां विमर्शनाय स्थानरूपाणि लक्षणमाह—

मणिवन्धात् परः पाणिः सो कर्मकाठिना नृणाम् ।

वामेति कोमलो वामभूवां सम्पत्करः करः ॥ ५ ॥

मणीति । मणिरत्रस्त्वं यद्वक्षते तेन मणिवन्धः कल्पलवतन्मूलं तस्मा-
दग्रे पाणिरितिरूढिः सकर्मवृक्ष छेदादि तद्विनाकठिनः नृणां पुण्याणां संप-
त्करः—संपत् धन—स्वजनवाहनादिलक्ष्मी स्तद्विधायकः वामभूवां पृथग्
ग्रहणांत नृशब्दीजातिवाचकोऽपि पुरुषशब्दवद्विशेषवाचकः वृक्षछेदादि कर्मणा
मुष्टियुद्धाभ्यासादिना काठिन्यं स्वोपाधिकं न सहजं यत्तु सुकुमारलपाणिपाय
इति सिद्धान्तोक्तिः सात्वतिसौकुमार्यपरानपुनरस्थिकोमलत्वपरा । पुंसां करे
अस्थनां काठिन्यमेव युक्तम् । शस्त्रव्यवसायादिषु राज्ञां तदौचित्यात् वाम-
भूवां स्त्रीणां भगवत्यागमोक्त पित्रहृत्पस्परीशैथिल्येन प्रकृत्या अस्थिकोमल-
त्वात्, कोमलकरः श्रेष्ठः वाम इत्यत्र कथनात् पुंलक्षणे दक्षिण एव वाच्यः,
ननुशरीरावयवेषु मृदुकठिनत्वादि धर्मस्तूमय साधारण एव दृश्यते तदत्र किं
विशेषं व्याख्येयति चन्न पुरुषस्य सरलप्रकृत्यायोगसाध्यर्थेन च दक्षिणाक्ष

१ भक्त्यापाशमेऽपि भेरद्वयं केवद्वयं कालविनीपण्यतेत्यादिना पूर्वमायुः प्रश्नः ।
२ ननु एकस्मिन्नेकाक्षे किं वामावामत्वं सर्वत्रजीवाभये साम्यादिति चेन्न; एकस्मा-
दङ्गुरात् पद्मद्वयम्, एकत्रापेक्षाले उत्तर्पिष्यत्सर्पिणी इत्यवत् पुद्गलरुतमेदेन
विरोधात् वामः प्रातिकूलः पुद्गलाधिक्येन संसारवर्द्धनाञ्जीवस्यादितमेववामार्हं तत्
एव आहारस्यवामपक्षिराश्रयः शयने तदङ्गस्थापः कणात् मुष्टं दृष्टादावपि
वामाक्ष एवभारोऽधिकस्तेनसर्भेऽनङ्गान् यत्नी योज्यते । एकत्रापिदिने रात्रिर्वामारं
स्त्रीरूपात्तत्र पुद्गलातिशयोक्तेर्जडियान् तथा दक्षिणाक्षरूपे दिन इति, अत एववा-
माक्षेचन्द्रा छादन्मातृवदनादिप्रयत्नापिष्यं तदेवपुद्गलानिषयदेवः । समाउल अंगा-
पणता तेजर्द्धी मंसोघोणिममुत्तमे सउपोति अंगा अडिमिजोद्धं मयुरोमणदे इति
भगवत्यां

एव प्रयत्नाधिक्यात् स्त्रीणां मातृं गात्रयान्तर्मृतशोणिताधिक्येन वक्रस्व-
भावात् भोगाङ्ग प्राधान्याद्वामाङ्ग एव प्रयत्नं अत एव पुंसो गर्भेऽपि दक्षिण
कुक्षिस्थानं स्त्रिया वामकुक्षिः उत्पत्तावपि शुक्राधिक्ये पुमान् रक्ताधिक्ये स्त्री
इति मात्रापितृजन्यशुक्रशोणितादि साधारण्येऽपि तारतम्यं तथाऽत्रापि तेनैव
पुंसो ज्ञाने स्त्रियास्तु जाड्ये आधिक्यं प्रत्यक्षं तेनावयवद्वये बाह्यवृत्त्या साम्ये
सत्यपि रेखातिलकनखादि वैषम्यस्यापि दृश्यमानत्वात् कोमले तरतायां
वामावामयोर्विशेष संभव इति ॥ ६ ॥

अत्रार्थे सम्मतिमाह—

यदुक्तं—

वामभागे तु नारीणां दक्षिणो पुरुषस्य च ।

विलोक्य लक्षणं विज्ञैः सर्वमायुः पुरःसरम् ॥ ६ ॥

वामेमिति । अत्रार्थद्वयं तत्र प्रथमः स्त्रीणां वामभागे लक्षणं परीक्षणीयं
पुरुषस्य दक्षिणभागे इति द्वितीयवस्तु एकस्यैव पुरुषस्य समुद्दिश्य स्वभा-
वादिलक्षणं दक्षिणे भागे विलोक्य स्त्रीणां स्वभावादिलक्षणं वामभागे तथा
स्त्रीणां स्वलक्षणं वामभागे पुरुषस्य मर्तादेः स्त्रिया एव दक्षिणभागे परी-
क्षणीयमित्यर्थः । तेनैव विष्णोर्वाङ्मात्रे लक्ष्म्यादिस्थानं सुरतार्थं पुंसां दक्षिण-
पादेन स्त्रीवामपादेन पर्यङ्कमारुहेत् इतिस्पष्टं वाग्भटे । अत एवास्मिन् श्लोके
पुंसस्त्यायुः पुरस्सरमिति कचित्पाठेद्विः पुरुषोपादानं संगतं किंविशिष्टं लक्षणं
आयुःपूर्वकं पूर्वमायुरेव विचार्यमित्यर्थः । नचैवं नखचरणपाणिरसनादशनच्छद-
तालुलोचनान्तेषु । स्थाघोरवतः सप्तषु सप्ताङ्गसंलभते । लक्ष्मीरित्या-
दिसूत्रेषु लोचनान्तरं किमपि पुंसो दक्षिणे स्त्रियावामे लोचने प्रसज्यत इति
वाच्यं, द्वयोरस्ततायां विशेषात्, अन्यथा एकस्मिन्नपि तथाफललामतः ।
पुंसो हस्तद्वयेऽपि काठिन्यं चेत्प्रश्नस्तमेव नचेदक्षिणेऽपि एवं स्त्रियापि ज्ञेयम् ।
यद्वा कोमलकठिनत्वमेव लक्षणं वाम इति विशेषोक्तिस्तु, अग्रे वक्ष्यमाणाधि-
कारेखादि लक्षणं कटाक्षेणेति ॥ ६ ॥

अथ स्त्रीवतस्त्र्यंशपुल्यस्यापीति विशेषसंग्रहाय समत्यन्तरमाह—

उत्पातः पिट्कोलक्ष्म तिलकं मशकोत्रणः ।

स्पर्शनं स्फुरणं पुंसां शुभायाङ्गे प्रदक्षिणे ॥ ७ ॥

उत्पात इति । उत्पातो न्यूनाधिकाङ्गुलित्वादिः पिटकस्फोटको गडुविशेषः लक्ष्मलाञ्छनं तिलकं रक्तं—श्यामविन्दुभेदः मशकः प्रसिद्धः अणश्चन्द्रिकारोगभेदः स्पर्शनं पल्लीकृकलासोर्णः नाभादीनां स्फुरणं नेत्रस्फुरणादिकं पुंसां पुरुषाणां प्रदक्षिणेऽङ्गे शुभाय भवति ॥ ७ ॥

शेषार्थमामं—

वामभ्रुवां पुनर्वामे ह्यंशकस्य नरस्यच

घातो दक्षिणे कैश्चिन्नरस्यांगे शुभोमतः ॥ ८ ॥

वामेति । स्त्रीणां वामाङ्गेपूर्वेर्विश्वं सर्वं शुभायस्त्रीस्वभावस्य मायावगुण्डानवक्रोक्ति गूढाशयचपलत्वमानाधिक्यरागप्रियस्वादिगुणैः सहितस्य पुरुषस्यापि वामेऽङ्गे शुभाय भवति । कैश्चित्पण्डितैः शास्त्रादिप्रहारोऽपि नरस्य दक्षिणेऽङ्गे शुभः प्रोक्तः । आस्तामन्यलक्षणमित्याशयः । एतेन कोमलेतरतायां द्वयोर्हस्तयोः साम्येऽपि लक्षकत्वं पुंसो दक्षिणकरे एव काठिन्यस्य, स्त्रियाः कोमलत्वस्य; वामहस्त एवेति निश्चयः । तस्यागर्भोद्भवे पित्रा वामस्वर प्रवृत्तौ सुरतेक्रियमाणे पुद्गलोपचयेन जायमानत्वाम् अतएव शुक्लपक्षे स्मरारोहः इन्दुस्वरूपेण वामनाड्याः शैत्येन पुद्गलभाराश्रयात् ॥ ८ ॥

सम्प्रत्या लब्धमर्थं ग्रन्थद्विवृत्यहा—

ह्यंशकत्वाद्वालकस्यापि शुभगस्य विलोक्यते ।

वामहस्तात्कलंपञ्चदशवर्षाणि किञ्चन ॥ ९ ॥

ह्यंश इति । अश्मश्रुकूर्चलोमातिशय बालस्य सुभगस्य बहुजनप्रियस्य पञ्चदशवर्षपर्यन्तं रक्ताधिक्यात्किञ्चनकलं वामहस्तेस्त्वामिर्विलोक्यते । किञ्चनेति कथनात्सर्वमायुः प्रमुखमिति भावः ॥ ९ ॥

हस्तस्य शुभलक्षणसंग्रहमाह—

श्लाघ्य उष्णारुणोच्छिद्रः स्वेदः स्निग्धश्चमांसलः ।

श्लक्ष्णस्ताम्रो नखो दीङ्गुलिको विपुलः करः ॥ १० ॥

श्लाघ्य इति । ईदृशः करः श्लाघ्यः प्रशस्तः । उष्णवीर्याधिक्यात्—

अरुणः, रक्ततलः अछिद्रः, अङ्गुल्यन्तरेऽनवकाशः । अस्वेदः रसाधिक्याद-
 विलिन्नः स्निग्धश्चिक्कणोनरुक्षः मांसलः, पुष्टः, श्लक्ष्णस्त्वचिदीप्तिमान्
 ताम्रवद्रक्तः नखः, दीर्घाङ्गुलिः । विपुलः मथूलतल इति ॥ १० ॥

हस्तमूल लक्षणमाह—

पाणिमूलं दृढं गूढं श्लाघ्यं सुश्लिष्टसंधिकम् ।

श्लथं सशङ्कं ह्रस्वञ्च निर्धनत्वादिदुःखदम् ॥ ११ ॥

पाणिमूलमिति । प्राणिवन्धस्यानं हृदेनिर्विः नामितुमशक्यं गूढममक-
 टकूर्परास्थिप्रान्तं श्लाघ्यं शुभं यत्न अस्थिसन्धयो नलक्ष्यन्ते, तद्विपरीतं श्लथं
 शिथिलं करचालने शङ्कं कुर्वत् हीनंतुलं अशुभमित्यर्थः ॥ ११ ॥

पाणितलस्वरूपमाह—

धनी पाणितले रक्ते नीले मधं पित्रेक्षरः ।

अगम्यागम्यः स्यात्तपीते कल्माषे धनवर्जितः ॥ १२ ॥

धनीति । स्पष्टम् । अगम्यात्र राजवनिता वाचाण्डाली कुमारी वा ।
 कल्मषं चित्रलेकर्षरमिति यावत्, सामुद्रिकतिळके तु पादतलमाश्रित्य वंशछिदे
 कपायं विजहत्यायै विपक्वमृत्सदृशं पतिमगम्यारतये कृष्णं स्यान्नघपानाय
 इति ॥ १२ ॥

दातोन्नते करतले निम्ने न स्यात् पितुर्धनम् ।

धनी निम्ने च संवृते निर्धनो विपमे पुमान् ॥ १३ ॥

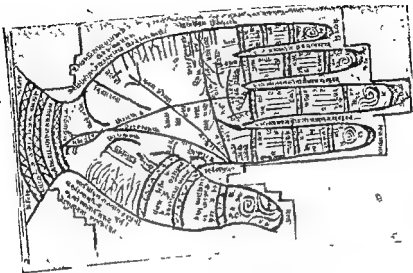
दातेति । मध्ये उन्नतं यत्र जलं न तिष्ठति । निम्नं नीचेऽर्धेति विपुले
 कृतेऽपि यत्र जलं तिष्ठति तस्य स्वोपाजितधने न पुनः वितृप्तकं किञ्चि-
 द्दिष्टति वर्तुले निम्ने चेति गुणद्वय युक्ते तलेधनीकृपणः विपमेऽङ्गुलीमूलादि-
 भागे यत्रोन्नतिर्युज्यते तत्र निम्नत्वे मध्ये माण्डागारादिस्थाने उन्नतत्वे सतीत्या-
 र्थाद्व्यम्यम् ॥ १३ ॥

ग्रन्थान्तर सम्मत्या तलस्वरूपं दृढयति ।

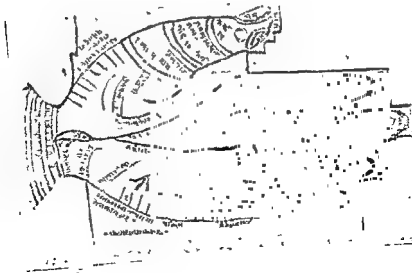
फुडियाय गूढ गुक्ता धिरलंगुलि विसम

यद्य संपता निर्गमं साम्य परा हुंति ॥ १४ ॥

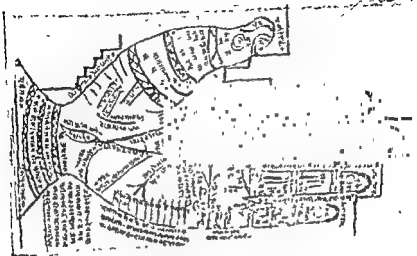
पुरुषवदक्षिणहस्त.

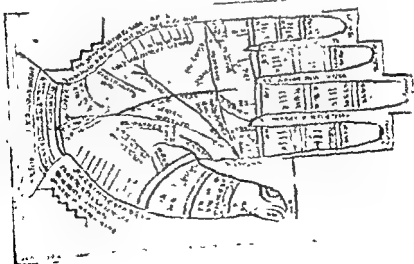
रक्षाया महस्त.

युक्तायामहस्त.

खांदक्षिणहस्त.

फुडिया इति । स्फुटितं विपादिकाभिः शीतकलं विनापि पीडितं प्रकटकूर्प-
रस्थिप्रान्तं, अङ्गुलीषु बहन्तरं विपमाणि एकविंशतिः, एकोनविंशत्यादि-
विपमाङ्क संख्यानि पर्वाणि विंशोपक्रास्तत्संप्राप्ते निर्मासं शुष्कं कठिनं त्वचि-
कर्कशं तलं प्राकृतत्वात् खीलिङ्गं यदाह—पाणिनिः लिङ्गमतन्त्रमिति, ईदृशं
पाणितलं चेत्तदा परकीय सेवा करणेन दासवृत्त्या जीवन्तो नरा
भवन्ति ॥ १४ ॥

तलस्वरूपं निर्दिश्य पृष्ठस्वरूपमाह—

करपृष्ठं सुविस्तिर्णं स्निग्धं पीतं समुन्नतम् ।

श्लाघ्यं गूढं शिरं नृणां फणभृत्कलसानिमम् ॥ १५ ॥

करेति । पीतं मांसलं स्निग्धं त्वचि दीप्तिमत्, अप्रकटस्नायुजालं शुभं
तद्व्यतिरिक्तमन्यथा ॥ १५ ॥

तद्व्यतिरेकमेवाह—

धिवर्णं परुषं रूक्षं रोमशं मांसवर्जितम् ।

मणिवन्धसमं निम्नं न श्रेष्ठं करपृष्ठकम् ॥ १६ ॥

विवर्णमिति । श्यामं कान्तिरहितं परुषं त्वचि कर्कशं रूक्षं विद्यायं रोमशं
लोमसहितां निर्मासं मणिवन्धस्थानवत् निर्वैवलमानं गर्ताङ्कितं ईदृशं शुभं
करपृष्ठं, अन्यवेनैवार्थलाभे व्यतिरेकोक्तिर्विशेषबोधाय ॥ १६ ॥

अत्र सम्प्रतिदर्शनाय चतुर्धा—हस्तविम्बस्थापनीयं—

एकं पुरुषदक्षिणहस्तस्य द्वितीयं स्त्रिया वामहस्तस्य तृतीयं पुरुषं वाम-
हस्तस्य चतुर्थं स्त्री दक्षिण हस्तस्येति चतुर्विधं हस्ताकारं स्थापयता रेखाफलं
सुबोधं तेन तद्व्यतिरेकमेव पृष्ठलक्षणं ददयति ।

हस्तपृष्ठं सर्पफणाकारं रोमविवर्जितम् ।

श्रेष्ठं मांसलमुच्यते मणिवन्धाङ्कितं शुभम् ॥ १७ ॥

हस्तपृष्ठमिति । स्पष्टम् ॥ १७ ॥

अकर्मकठिनं पाणितलं मध्ये तदुन्नतम् ।

दानिनां कृपणानां तु भवेदत्यन्तनिभ्रमम् ॥ १८ ॥

अकमेति ॥ १८ ॥

तलं चक्रं तथा ह्रस्वमतिदीर्घश्च नोशुभम् ।

रेखाभ्रमरं चक्राङ्गाक्षस्मा अस्फुटिताः शुभाः ॥ १९ ॥

तलमिती लोकलयं हस्तबिम्बगतमेव तेन न पुनरुक्तिः ॥ १९ ॥

हस्तस्वरूपं निश्चित्याङ्गुलिस्वरूपमाह—

दीर्घनिर्मासपर्वाणिः सूक्ष्मादीर्घाः सुकोमलाः ।

सधनासरलावृत्ताः स्त्रीत्रोरङ्गुलयः श्रिये ॥ २० ॥

दीर्घेति । पर्वाणि विंशोपकास्ते दीर्घमांसवर्जिताः । या सुताः अङ्गुल्यः सूक्ष्मा तन्व्याः दीर्घाः सूक्ष्माः सुकुमाराः सुषणाः परस्परं निरन्तरावृत्ता वर्तुला मांसयुक्त्वात् ईदृश्यः पुरुषस्य स्त्रियाश्चाङ्गुलयः लक्ष्मीदायिका स्युः पूर्वं दीर्घपदं पूर्वं विशेषणं परन्तु अङ्गुल्यास्तेन न पुनरुक्तिः ॥ २० ॥

तद्व्यतिरेकमाह—

यच्छन्ति विरला शुष्काः स्थूला वक्रादरिद्रताम् ।

शस्त्रघातावहिर्नम्राश्चेदत्वं त्रिपिटाश्रवाः ॥ २१ ॥

यच्छन्तीति । अन्वयेनैव सिद्धौ व्यतिरेककथनं नाना मति शिष्यबोधार्थं विरला—अन्तरसहिताः शुष्कारुक्षाविद्याया स्थूलाः पर्वस्यपि मांसयुक्ता वक्राङ्गुल्यो दरिद्रत्वं ददति करपृष्ठे नम्रत्वे शस्त्रघाते समर्पयन्ति त्रिपिटा, पर्वाणि युक्त्वा मांसाभावात् विपनादासत्वं ददति, स्त्रियास्तु स्थूलाङ्गुलित्वं तथा पादयो दीर्घा प्रदेशिनी निषिद्धा विवेकाविभासे ॥ २१ ॥

साम्प्रती न जनानामनाश्वस्तत्वात् श्लोकतौ सम्प्रतिमाह—

विङ्गुलिघणरहितु घणसंचइ तु घणङ्गुलिहोद ।

निम्मंसङ्गुलिपव्यो सघणा विममङ्गुलि अधणा ॥ २२ ॥

विरलाङ्गुलीति । विरलाङ्गुलिर्धनरहितः । धनसञ्चयवान् धनाङ्गुलिर्भ-
चति । निर्मासाङ्गुलिर्धनसाधनः विरलाङ्गुलिः, अधनः । अत्र 'पणमिय
जिगममिय गुणं गयरायसिरोमणिं महावीरं' इत्यादिकं एकं कररेखा प्रकरणं
द्वितीयं अरिहंते वंदित्वा सिद्धे रिसहो य सञ्च साध इत्यादिकं किञ्चित्पाठ-

भेद दृश्यते । तत्र प्रथमे सम्भ्रंसपुलिपञ्चो पुरिसो धनवंसया सुहो होइ ।
जइसो अमंसपञ्चो सातससिरि न संभवइ ॥ १ ॥ इत्युक्तं तदभिप्रायं न
विद्मस्तेन बहुश्रुताः प्रष्टव्याः यद्वा स्व्यंशनरलक्षणमेतत् ॥ २२ ॥

विशेषज्ञानार्थं ग्रन्थान्तरपाठमाह—

श्लिष्टान्याङ्गुलिमध्यानि द्रव्यसंचय हेतवे ।

तानि चेच्छिष्टं युक्तानि त्याग—शीलयुतो नरः ॥ २३ ॥

श्लिष्टानीति । श्लिष्टानि—अन्योन्य मिलितानि निरन्तराणीत्यर्थः ।
त्यागेति दानवान् सुशीलः पुरुषः अत्र सामान्योक्त्यापि दानस्य दक्षिणकरं
साध्यत्वात्, दक्षिण करेऽङ्गुलिछिद्रे दातृत्वं वाच्यं क्षिया—अपि दक्षिण एव
॥ २३ ॥

अग्रान्तरालेपि विशेषमाह—

तर्जनी मध्यमरन्ध्रे मध्यमानामिकान्तरे

अनामिका कनिष्ठान्तः छिद्रे । सति यथा क्रमे ॥ २४ ॥

तर्जनीति । २४

जन्मतः प्रथमेशे वाद्वितीये च तृतीयके

भोजनावसरेदुःखंकेप्याहुः श्रीमतामपि ॥ २५ ॥

जन्मत इति । श्लोकद्वयं मिलितार्थं, स्पष्टं, प्रथमेशे प्रथमवयसि
चयोऽत्र आयुः परीक्षानुसारात् ज्ञेयम् । अष्टादशांशः क्रियन्तेऽगु माळीत्यादि
दशाक्रमवत्, तलान्तराले सति श्रीमतामपि मातापितृभाग्यात् धनेसत्त्वपि
पुत्रस्यभोजनवासरे जेवनकालेऽपि किञ्चिदुःखं क्लेशादि जायते । अयं चात्र
भावः तर्जनीमध्यमयोरन्तराले प्रथमवयसि दुःखवाच्यम् । यदि दैवान्
पित्रोर्धनित्वं तत्र दुःखासम्भवस्तदा भोजनसमयेऽपि किञ्चिदुःखं जायते,
यद्वा भोगावसरे स्त्रीविवाहादिसमये इति व्याख्येयं तस्य बाह्येऽपि सम्भवात् ।
अत्र वयोऽनुक्रमो बालं—कुमारं तरुणमित्या प्रागुक्तवशात् द्विपर्ययेन, तथापि
दिनोदयः सृष्टोऽङ्गुष्ठे इत्याद्युक्त्या सम्प्रयोगार्थं बोध्यः । क्षियास्तु कनिष्ठा-

नामिकान्तरे प्रथमवयः सुखं पित्रादिजन्यं मध्यमानामिकयोरन्तरत्वे तरुण-
वयः सुखं भर्तृजन्यम् । तर्जनीमध्यमयोरनन्तरत्वे वृद्धवयसि पुत्रादि जन्यं
सुखं वाच्यम् । मृषो वामहस्ते तर्जनी मध्यमारन्ध्रामावे प्रथम स्त्रीसकाशात्
सुखम् । मध्यमानामिकानिरन्तरत्वे द्वितीयस्त्रीजन्यं सुखं, अनामिका कनिष्ठा-
नन्तरत्वे तृतीयस्याश्चतुर्थ्या वा यथायोगं सुखं वाच्यम् । स्त्रिया दक्षिणहस्ते
तर्जनीमध्ययोरनन्तरत्वे पुत्रप्रभूतेः सुखमित्वादिबोध्यं हस्तत्रिम्भादेव ॥२५॥

सम्पत्त्यन्तरमाह—

बालत्तणम्मि जातसुत्त जणियामंन्निमंतरधणम्मि ।

भम्मिभमनामिय अंतर धणम्मितरुणत्तणे सुक्खम् ॥ २६ ॥

बालत्तणमिति । बालत्वे जानीहि । तर्जनीमध्यमान्तरे घने मध्यमाऽ-
नामिकान्तरे घने तरुणत्वे सुखम् ॥ २६ ॥

पावइपच्छासुहं कणिद्वियाणामियंतर धणम्मि ।

अछिदेसु धणेषुय पव्वेसु सयामुही होई ॥ २७ ॥

पावईति । प्राप्नोति पश्चात् सुखं कनिष्ठिकानामिकान्तरे घने, अछि-
द्रेषु घनेषु पर्वसु सदासुखी भवति । पर्वसु इत्यत्राश्रयलक्षणा ॥ २७ ॥

शब्दभ्रमनिवारणाय भाष्यं—

अथ, अङ्गुलीपुदीर्घत्वं श्रेष्ठमुक्तं तत् कथमित्याह—

अनामिकान्त्यरेखायाः कनिष्ठाः स्याद्यदाधिकाः ।

धनवृद्धिस्तदापुंसां मातृपक्षो बहुस्तथा ॥ २८ ॥

अनामिकेति । अन्त्यारेखात्र तृतीये भवति पर्वणि प्राच्या साप्या-
यता तस्या यदा कनिष्ठा—अधिका तदा पितुरपेक्षया धनं बहुवामहस्ते
तद्वृद्धौ मातृपक्षो मातृलादिर्वहस्यात् । अत्र प्राचां भणितौ फलद्वयं सामा-
न्यत उक्तं अत्र विशेषेण तत् स्त्रीमातृमातृपक्षादि, इत्युक्तेर्बोध्यम् ॥ २८ ॥

मध्यमाप्रान्तरेखाया अधिकायदि तर्जनी ।

प्रचुरस्तत् पितुः पक्षः त्रियथ त्रिपदोऽन्यथा ॥ २९ ॥

मध्यमेति । अत्रापि दक्षिणकरे पितृपक्षः वामेऽस्मीरिति । अन्यथा विपर्यये विपदः दुःखानि च ॥ २९ ॥

अथ किञ्चिद्वृद्धावपि मात्राधिकत्वे दोषमाह—

अङ्गुष्ठस्याङ्गुलीनां च यद्युन्नाधिका भवेत् ।

धनैर्धान्यैस्त्वदाहीनो नरः स्यादायुषापि च ॥ ३० ॥

अङ्गुष्ठस्येति । यथा योग्यात्वादत्यन्त न्यून्यत्वे, अधिकत्वे सर्वतो हानिरेव ॥ ३० ॥

अत्रापि विशेषमाह—

मध्यमायां तु दाघायां मार्याहानिं विनिर्दिशेत् ।

अनामिकायां दीर्घायां विद्या भोगिमयेभरः ॥ ३१ ॥

मध्यमायामिति । दीर्घायां यथा योग्यत्वात् परिगणनाधिकायां, नचे-
दन्त्याभ्योदीर्घत्वं तु मध्यमाया निश्चितमेव । मार्या हानिर्द्विस्त्रिं विवाहेऽपि
न तस्याश्चिरजीवित्वम् । अनामिकायामत्रापि परिमाणतोऽधिकत्वे इति-
व्याख्येयम् ॥ ३१ ॥

इदं सूत्रं पदाङ्गुलिस्वरूपलक्षकमन्ये ब्रुवते तत्त्वं सर्वज्ञगम्य पुन-
र्दिशेपमाह—

अपवर्गे यस्य पर्वाणि दृश्यन्तेऽङ्गुलिपर्वसु ।

संरक्ताङ्गुलयो येच ते सर्वे चिरजीविनः ॥ ३२ ॥

अपवर्ग इति । पर्वशब्दः अकारान्तोऽपि योगशाल वृत्तौ, अचतुरेण्या-
दिना वा निपातनात् सिद्धम् । अपर्वपर्वणो विशेषकस्य स्थानामावे पर्वाणि
विशेषकामवन्ति । संरक्ता अत्यन्तरक्तिमान्विता अङ्गुलयो येषां ते पुरुषा-
दीर्घायुष्का भवन्ति ॥ ३२ ॥

यस्य हस्तपदे दीर्घाङ्गुली मिलितोऽथवा ।

स पुमान् विरही नित्यं ह्रस्वाङ्गुली दग्धता ॥ ३३ ॥

यस्येति । यथा हस्तपाद इति श्रीसमुद्रवचनात् हस्ते वा पादे पाण्यो-
श्चरणयोरपीति । विवेकविहासेऽपि साम्यं भणनं तेन करे चरणे दीर्घा

परिमाणाधिकाऽङ्गुली भवति । अथवा मिलिता जन्मत एव संवद्धा यस्य भवति सनरः भार्यो विभोगं भजते ह्रस्वापरिमाणतोऽपिन्यूनाऽङ्गुली दरिद्र-
रूपमेव ॥ ३३ ॥

अथाङ्गुलीस्वरूपादायुर्मानमाह—

अनाभिकापर्वयदा विलङ्घ्यते कनीनिका वर्षशतंसजीवति ।

। नवत्यशीतिविभगे च सप्ततिः समानभावे खलु पाष्टि जीवितम् ॥ ३३ ॥

अनामिकेति । यदा कनीष्ठा अनामिकायाः, अन्त्यं पर्वं लङ्घ्यता वर्द्धते । तदा सपुमान् शतवर्षजीवी स्यात्, यदा नवति वर्षाणि अशीति वर्षाणि कालापेक्षया विभगे हानौ जायमानायां सप्ततिवर्षाणि वा जीवति पर्वणा तुल्यत्वे पाष्टिवर्षाणि जीवति ॥ ३३ ॥

एतदेव विशदीकृत्य माह—

तारास्याद्भगवत्याश्चेदधिकापञ्चभिर्वर्षैः ।

तृतीयपर्वणि स्तर्हि शतवर्षाणि जीवितम् ॥ ३५ ॥

तारेति । भगवती शीषा, अनामिका तस्यास्तृतीय पर्वतोऽधिका तारा कनीष्ठा पञ्चयव प्रमाणावयवोदराणि तत् परिमाणा तर्हि वर्षशतम् ॥ ३५ ॥

चतुर्भिर्नवति रमिरशीतिः सप्ततिद्वयै ।

समन्त्रे पाष्टिवर्षाणि हीने हीनत्वमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥

चतुर्भिरिति स्पष्टम् । रमिस्त्रिभिः रामशब्दस्य त्रयाणां संज्ञाभावात् द्वये यवद्वयेऽधिके सप्ततिवर्षाणि, एकयवाधिकत्वे सप्ततेर्न्यूनं, पाष्टित अधिकं इत्यर्थाह्वयं, अन्तपर्वणा तुल्यत्वे कनीष्ठायाः पाष्टिवर्षाणि, हीनतायां आयुपोऽपि न्यूनत्वं स्यात् ॥ ३६ ॥

तदेवाह—

पञ्चाशदेक जवत्तत्त्वांश्चिञ्जवद्वये ।

यवस्त्रिभिर्न्यूनतायां त्रिंशद्वैद्वयं विंशतिः ॥ ३७ ॥

पञ्चाशदिति । अत वेदाश्चत्वार इति संज्ञा साम्प्रतकालजन्या न चेद्वेद-
शब्देन त्रयाणां संज्ञाऽर्थवर्णोऽभिचार गणनात्, अशुद्धत्वेन दोषात् । उन्दो

ललाटे यस्य दृश्यते रेखाद्वयसमागमः ।
 वर्षाविंशतिमुद्दिष्टमायुरत्यन्तदुर्बलम् ॥ १ ॥
 ललाटे यस्य दृश्यन्ते रेखेकैव समास्थितम् ।
 मृतपुत्रं विजानीयात् सामुद्रवचनं यथा ॥ २ ॥
 द्विमस्तकेन चैव श्यामरेखा न शोभन्ते ।
 ते नरा दुःखिताचैव भ्रमन्ति भिक्षागृहे ॥ ३ ॥
 ललाटे यस्य दृश्यन्ते रेखात्रयसमागमः ।
 षष्टि वर्षाणि ते दृश्यं शुभवाक्यं मुनीश्वरम् ॥ ४ ॥
 ललाटे यस्य दृश्यन्ते शुभ रेखा चतुष्टयम् ।
 अशितायुर्भवत्तेस्य रेखा पञ्चशतं भवेत् ॥ ५ ॥

मस्तक रेखा चित्र.

जेना कपालमा जेटलीलाल रंगनी रेखाओ होय तो तेने भाम्बवान् समझओ । अने
 लीलांगनी रेखा होय तो सुखी घाय । अने काढारंगनी रेखा होय तो दुःखी रहे-अने
 अपवर्तिनि कर्वावालो घाय । तथा ललाटमा जेटली रेखाओ होय तथा बाँस दफ
 जीवे-तथा पचीस्वर्ज जीवे-आग्रमाणे एउरो बाँस वर्षेनु आयु जाणवुं.

जेना कपालमा त्रिशङ्क उभुं होय महान् आनार्य-तथा सुवर्णनो अभिलाषा घान ।

वेदस्वर्यापु नेति प्राञ्चां, वचनात् तथा त्रयीवन्नीताङ्गुणेन विस्तरं पुनर्यस्मि-
वेदो विदांवन्ध इति नैषधेऽपि तदुक्तिः ॥ ३७ ॥

पञ्चभिर्दशवर्षाणीत्येवं निर्णयमायुषि । :

ललाटे शतवर्षाणि रेखातः पञ्चतो वदेत् ॥ ३८ ॥

पञ्चाभिरिति । यथा पञ्चवयवाधिकत्वं यथा पञ्च वय हीनत्वमपि काला-
न्तरे सम्भाव्यं शास्त्रप्रामाण्यात्, एवमायुषोऽनुसारात् प्रायुक्तः ययः सुखा-
दिवाच्यम् । अथ पञ्चवयवैरवाधिकन्यूनत्वं नियमः कथं पङ्क्तिरपि चेत्स्यात्तदा
को दोषः इत्या शङ्क्याह—ललाट इति मातृपट्टेऽलण्डाः पञ्चरेखास्त्युस्तदा
शतवर्षायुर्वाच्यम् । अथ तत्रापि पङ्क्तिरेखाफलं किमिति नोक्तं विंशोत्तरदशावर्त्त-
नदिति चेत् सत्यं बाहुल्यापेक्षया सूत्रभिदं, अत एव पाणिनीय व्याकरण-
महामाष्ये शतवर्षा जीवितोक्तिः । विंशोत्तरदशानिबन्धोऽपि प्राथिक एवा,
अन्यथा श्रीवज्रम्भिपट्ट घरश्रीवज्रसेनसूरेष्टाविंशत्युत्तरशतवर्ष जीवित्वं पटा-
वल्यादिशास्त्रे भाणितं न घटते । इदानीन्तन जनानां शतवर्ष जीवित्वेऽधि-
कत्वं, तत्र एव दशावस्थानिबन्धः शास्त्रीय इति ॥ ३८ ॥

अथ पाणिमूलस्थमणिबन्धफलमाह—

मणिबन्धे यत्रश्रेण्यस्तिस्रश्चेत्तन्नुपोभवेत् ।

यदिताः पाणिपट्टेऽपि ततोऽधिकतरं फलम् ।

मणिबन्ध इति ॥ ३९ ॥

द्वाभ्यां च यत्रमालाभ्यां राजमन्त्राधनीनुधः ।

एकया यत्रपङ्क्त्यातु श्रेष्ठिबहुधनोर्चितः ॥ ४० ॥

द्वाभ्यामिति ॥ ४० ॥

द्वयमपि प्रकटार्थम् । प्रकरण सम्प्रतिमाह—

घणकणयरयणजुत्त मणिबन्धे जस्स तिविरेहाउ ।

आहरणाविहभोगी पछाभट्टं चसोलहइ ॥ ४१ ॥

धनेति । धनं गोघनादिकनकं स्वर्णं सर्वं धातूपलक्षणमे तत् रत्नानि
वैडूर्यादीनी तैर्युक्तः विविधाभरणमोक्ता पश्चादपि सन्तत्या मंदमद्रुचं सलमते,

यस्य मणिबन्धे तिस्रोरेखाः स्युः । अत्र तु रेखाभात्रयमुक्तं द्वितीय
प्रकरणे ।

परिखितापयढा जवमाला जस्स होइ मणिबन्धे
सोहोइ घणाहणो रायापुण खति ओ होई ॥ १ ॥
दुपरिखिता रम्मा मणिबन्धे जस्स होइ जवमाला
सो होइ रायमंती विवुलमई ईसरोवावि ॥ २ ॥
एगारम्मा खिता जवमाला होइ जस्स मणिबन्धे
सिठो घणे सरोवा होइ जणपूइ ओ पुरिसो ॥ ३ ॥

इति यवमालात्रयमप्युक्तम् । अत्र पुरुष शब्दो मनुष्यजात्यपेक्षस्तेन स्त्रिया
अपि वामहस्तमणिबन्धे यवमालाभिः फलं वाच्यम् ॥ ४१ ॥

एवं पाणौ तलपृष्ठमूलाङ्गुलीफलं निगद्य रेखाफलं स्पष्टयति ।

रत्नाकराद्गोत्ररेखा करभाद्वनतेजसोः ।

एता रेखायान्ति तिस्रस्तर्जन्यङ्गुष्ठाकान्तरम् ॥ ४२ ॥

रत्नाकरादिति । पितरस्तृप्ताः सन्तति वर्द्धयन्तीति लोकोक्त्या
पितृणामावासादक्षिणस्यामेव पितृपतेर्यमस्य तत्राधिकारात् तेन
रत्नाकरान्मणिबन्धाद्गोत्ररेखा या उद्भवः स्वसमयेऽपि लोक स्वभावादक्षि-
णस्यां जीवा बहवः कृष्णपाक्षिकाधिक्यात् भरतक्षेत्रमपि भेरौर्दक्षिणस्यां
दक्षिणहस्तेऽप्यङ्गुष्ठे सूर्यस्थानादक्षिणायनं तत्र प्रेतकायिका लोकेपितर इति-
प्रतिद्धा यमाधिकाराद्भवः समापतन्ति । ते च प्रसन्ना न गोत्रेष्टदाय प्रय-
तन्ते तेन गोत्ररेखा दक्षिणस्या एव, तस्याः प्रागुक्तं गङ्गास्वरूपं दक्षिण
भागक्षेत्रादेव वामहस्ते यद्यपि पितृरेखा उत्तरस्याः प्राचीं प्राप्ता । तथापि
उदग् भागे क्षेत्रे रक्तासद्भावो वामे स्त्रिया रक्ताधिव्याघ्रगोकिस्तु
लोकशोषाय, तथा घनाधिष्ठायिका लक्ष्मीर्देवी तस्यास्तु रत्नमुक्ताफला-
द्युत्पत्त्या उदधिः प्रसादस्थानं जलक्रीडा पात्रत्वादत एव श्री पर्युषणा
कल्पसूत्रे “ कमलपञ्जलंतकरगदिय मुक्कतोयं दिसागर इंदोर्लारकरा-
भिच्च माणिति विशेषणद्वयं सूपपन्नं उदधिकुमाराणां सूर्याणां प्रभुर्वरुणः

पश्चिमदिशि तेन धनरेखाकरमादेव एवं वादरेतेजस्कायिकानां महाविदेह-
पश्चिमदिशि, अघोप्राप्तसम्भवेन बाहुल्यात् लोकेतु कायतीर्थस्य कनिष्ठाऽ
धोवर्तित्वेन च पश्चिमाया एव आयुरेखोद्भवः यद्वा मातृहस्तेनभोजनं तद्गृहं
प्रश्निमायां तेनपूर्वाद्युपश्रवसनादेर्गोप्यत्रैव रात्रिप्रत्यासत्यामिथुनरा
शिरपिखीणां पतिव्रतारूपेण पुंसः पश्चादिशानुसारात् जन्मपत्रे स्त्रीभवनमपि
तथा प्रातः सिद्धशिल्पमावने धामहस्त्योगे उचरस्यापि प्रसङ्गः, सन्तानरेखाणां
करने स्थानात् सन्तानमपि धनमेव गोपनादिकत् तथा चक्रामिमान् मूर्खे-
साहस शोकबाहुल्यादिप्रकृतिरपि स्त्रिया एव तत् एव रक्तवसन परिधानम् ।
स्त्रियास्तु लक्ष्मीरूपमेव तेन घनायुषोः करमादेव रेखे, एतास्तिस्त्री रेखाऽपि
त्रिवेणिरूपत्वात् पूर्वाभिमुखं तर्जन्याऽङ्गुष्ठस्य मध्यं यान्ति ॥४२॥

तासां फलमाह—

रेखास्तिस्त्रीप्यमूर्खेषां सम्पूर्णा दोषवर्जिताः ।

गोत्रधनेजीवितेच तेषां वृद्धिर्नसंशयः ॥ ४३ ॥

रेखा इति । प्रकटमिदम् ॥४३॥

अथ सर्वाङ्गीणज्ञानसाधनाय रेखात्रयस्वरूपमाह—

हस्तरेखात्रयं चैवद्विधं त्रयमुदाहृतम् ।

पितृरेखोर्ध्वलोकः स्यान्मातृरेखाच मानवी ॥ ४४ ॥

हस्त इति । पूर्वोक्तं रेखात्रयं गोत्र १ धन २ जीवित ३ रूपं विश्वत्रयं
ज्ञेयं पितृरेखा ऊर्ध्वलोकः ॥१॥ मातृरेखामर्त्यलोकः, २ । पातालं चायु-
रेखा ॥३॥ उर्ध्वोक्तवितस्तिरूपे तथालक्षणात् ॥४४॥

पातालमायुरेखा स्यादेतादक्षिणहस्तगाः ॥

धातुमूलं तथाजीवो वामेचैता विपर्ययात् ॥ ४५ ॥

१ दक्षिणोत्तरयोःस्तोकाः स्युर्मनुष्यामिषसमाः । प्राच्यां ततः संख्य गुणः प्रतीच्यां
चततोऽधिकाः ॥१॥ सर्वस्तोका दक्षिणस्यां मन्त्रायादिगणेश्या उदक् प्राक् च ततः
प्रत्यक् क्रमादिशेषतोऽधिकाः ॥२॥ याम्युदीच्यावैदिकायाः स्तोका प्रायो मिषसमः
अम्बारम्भकबाहुल्यात् प्राच्यांसंख्य गुणाधिकाः ॥३॥ ततः प्रतीच्यामधि कावह्न्या-
ध्यापारम्भकारिणः ग्रामेष्वधोलौकिकेषु बाहुल्यादरणी सृष्ट्याम् ॥४॥ लो. ५ सर्वे.

गोत्ररेखा १ धातुरुपागोत्रे धातूनामेवानुबन्धात्, अतः एव 'ने' गौत्रं चकरामवः, भगवती वीरेऽवतीर्णे ॥ ज्ञातकुले घनादिसाकल्येन भगवत्पुण्यात् प्रवृद्धिः, प्रकृतित्वात्, मूलं वस्त्रस्तकर्पाससिद्धार्थतुवरादिक्रियाणिकं तेच्चमर्त्यालोकः तेनैव पाश्चात् चायुवलात्फलपुष्पादिरसाबाहुल्यं वार्षिकनवधनोत्पत्तिश्च युक्ता तेनात्र घनरेखापि स्वर्गे तेन देवाद्यभिपेक्षसमयेऽऽभियेगिकः सुरामर्त्यलोका तुवरादि समानयन्ति । असुरादिदेवायोपेक्षया नाराकपेक्षया मर्त्यालोकाजीवाधिक्यात्, पातालं जीवः वामहस्ते जीवो १ मूलं २ धातव १, ३ श्रेति त्रयं ज्ञेयम् । समेखीविषमे पुमान् इति प्रश्नशास्त्रात् युगे विद्यादेतदेव प्रतीयमिति षट् पाञ्चशिका ज्योतिः शास्त्रवचनाच्च ॥ ४५ ॥

ब्रह्माविष्णुः शिवश्चासां कामतस्त्राधिनायकाः ।

चतुर्दिक्षुतलस्याध शकाद्या अधिपादिशाम् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मेति । गोत्ररेखायाः अधिष्ठाता ब्रह्मासृष्टि धर्मात्, मातृरेखायाः प्रभुविष्णुः प्रतिपालनात् । आयुरेखाधिपः शिवः शिवस्य स्थानं श्मशानमित्युक्तेः हस्तं तलस्य चतुर्दिक्षु इन्द्र १ यम २ वरुण ३ वैश्रवणाः ॥ ४ ॥ स्वामिनः अधिष्ठातृ साधर्म्यादत्रोपादानं प्रयोजनं तु अश्विन्यादि, चन्द्रचक्रे यत्र यत्र चन्द्रो हस्ते क्षणसमयेः प्राप्तस्तद्विशोऽधिपतिलोकाधिष्ठितत्वेन हस्तदर्शयितुः स्वभावपरिज्ञानं तत्तदधिष्ठातृकमन्त्रालम्ब्य तद्यथा— हस्ते क्षणसमये उदाहरणे सम्बत १७—३७ वर्षे आपादसितद्वितीयायां शुके पुष्य नक्षत्रं चन्द्रस्तस्य कर्कराशिः स्थानं तच्च सावित्र्याः प्रथमभागे तद्दिग् दक्षिणातस्याः पतिर्यमः तेन कोपाधिक्यं रोगवत्ता दक्षिणस्यां जिगमिषा दक्षिणात्यवस्तुरोगः क्षुद्रकर्मकरलोक मैत्री कदाचित्समताः धर्मचिकीर्षा, औपधसेवा, स्त्रोदये पूर्वजज्ञय इत्यादि स्वभावो बोध्यः । उच्छिन्त चाण्डाली प्रभृति मन्त्रालम्ब्य इन्द्रादि ध्यानमपि हस्तयोरिन्द्रः इति वैयकशास्त्रमुक्त्युक्तेन तथा यमध्यानं पितृरेखायां चन्दयानां मात्रादीनां बहुजीवित्वाकांक्षया वरुणध्यानमायुषो रेखायां तत् पूर्णत्वाकाङ्क्षया सोमयमयोर्जीवितान्

वरुणस्यायुर्वृद्धत्वाच्च धनदध्यानं धनरेखायां घनाकाङ्क्षयाः तथा इन्द्र स्थाने चन्द्रे राजा भोक्ता दाता आयुधरः उत्सवप्रियः गजावाहनधनी सुवेषः स्त्रीबाहुल्यः राजसप्रकृतिः स्वोपाजित धनभोक्ता देवगुरुत्राक्षणप्रियः । बहु-
सेवकः सेवातो लब्धधनः । इत्यादि स्वभावः । वरुणस्थाने चन्द्रे जलक्रीडा-
आगमरुचिः । संग्रही । बहुभोजी । यवनमैत्रीकरः । पारसीप्रियः । मुखे-
वाक् । कर्पुको गोधनप्रियः पितृवैरी । कृतघ्नः समुद्रजातवस्तुरागी । तरी-
व्यापारः । क्षणं रक्तः क्षणं निरक्तः इत्यादि स्वभावः । धनदस्थाने चन्द्रे
व्यवसायी धातुवादी योगप्रियः क्लेशकारी । अश्ववाहनः स्वर्णरूप्यव्यापारी ।
रक्तान्ध्रधरः विवेकी । कृतज्ञः । बहुपकारी । कार्यसिद्धिकृत । मन्त्रजता ।
तपस्वी । जितेन्द्रियः । साहसी । शूरः । पटुविधः इत्यादि स्वभावो वाच्यः ।
तिथि चक्रे वार चक्रे नक्षत्र चक्रे, चन्द्र चक्रे च यथेकैव दिक् तदा एकः
स्वभावः यदि दिग् भेदस्तर्हि मिश्रस्वभाव इति ॥ ४६ ॥

पितृरेखापाल्यवयवस्तारुण्यं मातृरेखिका ।

वार्द्धक्यमायुरेखायां वायुःपित्तं कफस्तथा ॥ ४७ ॥

पितृरेखेति । बाल्ये ब्रह्मणो ज्ञानस्यधिकारात् पितृरेखा बाल्यं विष्णोर्भो-
कृत्वात् तारुण्यं शिवस्य प्रकृतिनशनेन आयुरेखायां वृद्धत्वं, बाल्ये चाप-
ल्यान्ध्रमणाधिक्यात् पितृरेखायां वायुः तारुण्येपित्तं तन्मातृरेखायां पुंभ्यः
स्त्रीणां देहेऽन्तः पिताधिकस्य बैद्यशाले प्रसिद्धेः आयुरेखायां कफः वृद्धत्वे
तदतिशयात् कफं विनामृत्योरमांशाच्च ॥ ४१ ॥

चरस्थिराद्विस्वभावाः पुंस्त्रीनपुंसकाभिधाः ।

नमस्थलाम्बुवारिण्यः सत्त्वं रजस्तमः क्रमात् ॥ ४८ ॥

चरेति । बाल्ये प्रकृतिचापल्यापितृरेखायां चरत्वं, स्त्रियाः साहस-माया-
लज्जादिकामादिभावनां साहसार्थात् मातृरेखायां स्थिरत्वे वृद्धत्वे प्रकृतेर्जीर्ण-
त्वात् स्थिरत्वं जीवस्य देहासार्यात्तित्यशयाधासाद्याधिक्येन चरत्वमिति
द्विस्वभावत्वमायुरेखाया पितृरेखायां पुंस्त्वंमातृरेखायां स्त्रीत्वं पाठपिद्धे, वायु-

रेखायां, नपुंसकत्वं वृद्धत्वेन भोगासामर्थ्यान्नपुंसकत्वेनायुर्वन्धकानां बाहु-
 स्याच्च । पितृलेखायामूर्द्धलोकात्तमश्चरत्वं वायुस्वरूपाश्च मातृलेखायां मर्त्य-
 लोकात् स्थलचारित्वं, आयुर्लेखायां पातालान्तर्गतजलबाहुल्यान्नागलोकस्य
 जलाधिकारादम्बुचारित्वं, तिथिचक्रेणतिथ्यं मनुष्यमावनिर्णये रेखा प्राकट्येन
 तमः स्थलाम्बुचारित्वं निर्णयं गोलेपितुरेखाधिकारात् पितृलेखायां पुंस्त्वेन
 सत्त्वं मातृरेखायां स्त्रीत्वेन रजः आयुर्लेखायां नपुंसकत्वेन तमः प्रती यत्
 एव एवं सर्वत्रयात्मकं वस्तुरेखात्रयेण बोध्यं ग्रन्थविस्तरमयान्नात्र लिख्यते
 दिगमात्र दर्शनात् ॥ ४८ ॥

ऊर्ध्वलोकादिव्यवस्थायाः फलमाह—

यस्याः प्राधान्यमेतासु तस्यारूपं निरूप्यते ।

जीवस्यागमनं घामे गमनं दक्षिणे करे ॥ ४९ ॥

यस्या इति । यस्या रेखायां प्राधान्यं छेदभेद वेधादि वर्जित्वेन प्राक-
 ट्येन विशेषः एतासु तिसृषु रेखासु दृश्यते । तस्या रेखायाः स्वरूपं निवेदयेत् ।
 जीवस्यागमनं कस्माद्भवाद्वागतिरिति जिज्ञासायां वामेति पितृलेखाविमृश्या
 त्रंशतेन उद्भवस्य तत् एव योगात्, कस्यां गतौ, अयं जीवो यास्य सीति
 ज्ञानेदक्षिणकरे पितृलेखाविमृश्या गोत्रस्य जननान्वर्थात् ॥ ४९ ॥

अत्राति गाम्भीर्यात्सूत्रस्यमाप्यम् ।

एवं चराचरं ज्ञेयं रेखाभिः सम्प्रकाश्यते ।

मतं भवद्भविष्यद्वा दीपिकाभिर्गृह्यथा ॥ ५० ॥

उपसंहारमाह—एवमिति चरं द्वीन्द्रियादित्रसर्जिवरूपं वार्दलादि
 चलस्वरूपमजीववृन्दं, अचरमेकेन्द्रियं पृथिव्यादिस्थावर जीवरूपं घटाद्यजीव
 वस्तुसर्वं ज्ञेयं ज्ञान विषयः रेखाभिरेव प्रकाश्यं यन् पिण्डे तद्द्रव्याण्डे इति
 लोकात् स्वरसमयेऽपि वैशाखस्थानस्थित कटिन्यस्त करयुग नराकृति-
 र्लोक इति कथनात्तरदेहे सर्व लोकापेय वस्तुद्वितेर्नरेहस्यापि सर्व स्वरूपं
 युग लभ्यमिति सर्व लोकस्वरूपं नश्विशेषपादेखाभिर्ज्ञायत एव कटिस्थकर
 हस्ते कथनात्त एव ज्योतिश्चक्रद्वय प्रतीतिः प्रायुक्ता युक्ता । पादनरानां

तु प्रतिविम्बमात्रमेवास्थेयं गर्मान्तः पादयोरुर्ध्वभावेन करद्वय-
नस्वरूपज्योतिषां प्रतिफलनादत एव मेरावूर्ध्व लोके चन्द्रा
चन्द्रादित्य प्रतिविम्बनात्कालद्रव्यमिति प्रज्ञापना वृत्तौ, आस्तां मनुष्य विषयो
ज्ञेयपदार्थः इन्द्रादेव विषयस्यापि विमवादे लेशाभिरेव निवेदनात्—श्रीहर्षे
नैपधीये काव्ये—

लेखानितम्बिनि बलादिसमृद्धराज्य—

प्राज्योपभोग पिशुना दधते सरागम् ।

एतस्य पाणिचरणं तदनेन पत्या

सार्द्धं शचीव हरिणामुदमुद्वहस्य ॥ १ ॥

तदेवमेकस्य हस्तदर्शयितुरेव केवलं भूतभाविमवद्वस्तु न रेखाभिः प्रकाश्यं
किन्तु प्रक्षस्पर्शलभप्रक्षणादिना सर्वस्य सर्वं प्रमेयं स्पष्टीक्रियते । यदि सन्त्यगु
ज्ञातृगुरुयोग माग्यबुद्धिवैशद्यव्युत्पत्तितदभ्यासामवेपुरिति ॥ ५० ॥

अत्रार्थे सम्मतिं दर्शयति—

पावद् लाहालाहं सुदुःखं जीवियं च मरणं च ।

रेहाहिं जीवलोए पुरिसोमहिला जयविजयम् ॥ ५१ ॥

पाव—इति । प्राप्नोति लाभालाभं सुखदुःखं जीवितं मरणं च जयविजयौ
जीवलोके पुरुष महिला च जयविजयम् ॥ ५१ ॥

आउपुत्तं च धणकुलवंसदेह धम्म सम्पत्ती ।

पुव्वभवसांचियाणां पुन्नान कंहति रेहाण ॥ ५२ ॥

आउमिति । आयुः पुतं घनं कुलवंसं देहधान्य सम्पत्तिः पूर्वभवसंचि-
त्वानि पुण्यानि रेखाः कथयन्ति । लाभयुक्तः अलाभः लाभालाभः मध्यपद-
लोपी समासस्तं तथा सुखं संयुक्तं दुःखं जीवितं मरणं च जयविजयौ जीव-
लोके पुरुषः स्त्रीचकारात्रपुंसकं रेखाभिः प्राप्नोति प्राप्त्यर्थानां ज्ञानार्थत्वाज्जा-
नाति लब्धौ यं वाक्यार्थ इत्यादिवत् तथा आयुः

लेखाः कथयन्ति व्यञ्जयन्ति । पुत्रं चकारत् पुत्री घनं गोधनादि कुलं
पितृगोत्रं वंशः पूर्वपुरुषकृतं सुकृतं प्राप्तस्याति युक्ताजाति स्तं देहः कायः

धान्यं भोज्यं, उपलक्षणात्कनकादिः सम्पत्तिर्वि श्रुतिर्जन्मान्तरोत्पत्तिर्वा ततो
 द्वन्द्वः एतत् सर्वं पूर्वं भवनिर्मितानां पुण्यानां फलं रेखाः प्रकटयन्ति ।
 ज्योतिः शास्त्रोक्तग्रहवत् शकुनस्तवद्वा । यथाहिग्रहाः स्वीयं परकीयं वाज-
 गन्धिष्टं व्यापारं स्पष्टयन्ति, शकुनसङ्घाःस्वीयं परकीयं वा सुखदुःखादिव्यञ्चय-
 न्ति । यद्वा एकस्यैव गृहस्य शकुन सङ्घस्य वा स्थानचेष्टाकालबलादियोगै-
 र्नानाफलविमर्शः, तथाहि प्रयागे दक्षिणरासमशङ्कात् मार्गं चौरत्रयं वस्तुवि-
 मरणं तत् स्थानं पुनरागम इष्टसंम इष्टार्थविलम्ब इत्यादिफलम् । तथा-
 सामुद्रिकोक्तलक्षणेऽप्यपीति भावः ॥ ५२ ॥

अथ रेखाणां सामान्यतो गुणान् आह—

सूक्ष्माः स्निग्धाश्च गम्भीराः प्रलम्बी मधुपिङ्गलाः

अव्याधृत्तागतलेदाः कररेखा शुभां नृणां ॥ ३ ॥

सूक्ष्मा इति । सूक्ष्मास्तनव्यः तत्रापि नातिसूक्ष्माः, अन्यथा तणुयाहि
 हवेति मङ्गीभो इति प्रकरणाक्तं व्याह्रयेत् तेनामेकव्यमानं तन्म्य इति-
 रेखा विशेषणं अह तणुया इतिवचनात् प्रकटार्थम् । स्निग्धादीप्तिमत्यः
 गम्भीरा निम्नाः प्रलम्ब दीर्घमधुपिङ्गलाः, पीतस्वताः । अव्याधृताः नप-
 ध्याद्वलिता छंदरहिता मूलसहिता नृणांसादचर्यात् स्त्रीणां च कटेरेखा शुभाः
 प्रशस्ताः ॥ ५३ ॥

प्रत्येकं स्वरूपगुणानाह—

त्यागायस्वता गम्भीराः सुखाय मधुपिङ्गलाः ।

सूक्ष्माश्रिये भवेयुस्ताः सौभाग्याय सम्लकाः ॥ ५४ ॥

त्यागायेति । स्वताः पुनर्गम्भीरारेतास्त्यागाय दातृतांतुर्युः । मधुपिङ्गलाः
 सुखं दधुः सुदमा धनकार्यः सम्लकासौभाग्यं जगद्वल्लभतां ददाति ।

मधुपिङ्गलादि मुहिया आलिणवण्णा हवन्ति हि ।

रत्नाहिं सत्ताहिं मेहावी मुगोयसमत म्लार्हि ॥ १ ॥

इति प्रकरणे श्रुत्याभिर्मेधावान सविद्य इति विशेषः ॥ ५४ ॥

व्यतिरेकमाह—

छिन्नाः सपल्लवा रूक्षाविषम स्थानकंच्युताः ।

विवर्णास्फुटिता रूक्षानीलास्तन्व्यश्चनोत्तमाः ॥ ५५ ॥

छिन्ना इति । विषमावरुस्थानकंच्युता स्वस्थानं विमुच्यान्यत्रजाता, अन्यत्रप्रवृत्तावा विवर्णाः श्यामाः स्फुटितावन्तः सछिद्रा रूक्षाः कान्तिहीना तन्व्यः अतिसूक्ष्मा न श्रेष्ठाः शेषं स्पष्टम् । अत्र विवेकविलासे स्थूलपदस्थान रूक्षाः रूक्षवपदस्थाने कृष्णा इति पाठः सदा विवर्णं घूसरा इत्यर्थः । ५५ ॥

प्रत्येकगुणैः फलभेदमाह—

क्लेशसंपल्लवा रेखा छिन्नाजीवितं संशयम् ।

कदन्नं विषमाद्रव्यं विनाशं विषमार्पयेत् ॥ ५६ ॥

क्लेशमिति । सपल्लवा वामतो दक्षिणतश्च निर्गतशाखा छिन्नानामध्ये मूलतोप्यभावात् परुषात्वाच्च कठोरा ॥ ५६ ॥

रेखाणां सीमानमाह—

रेखाभिर्बहुभिः क्लेशः स्वल्पाभिर्द्धनहीनता ।

रेखा चतुर्ष्वपाम्बो बहुरेखा दरिद्रता ॥ ५७ ॥

रेखाभिरिति । चतस्रः पञ्चः षड्वोरस्तायुक्ताः स्वस्वस्थानं नियतावा ताम्बो बहुरेखाः दरिद्रभाव एव, अत्रापि दरिद्रभाव एव एव अत्रापि शालोक्त रेखाभ्याधिक्ये दोषः न चेत् उर्ध्वरेखाश्चतसृषु इत्यादिवक्ष्यमाणं विरुद्ध्यते ॥ ५७ ॥

अमुमेवार्थं सम्प्रत्याद्वयति—

वरपउमयत सरिसा अछिन्ना मंसलाय संयुता ।

ससणिद्वरतरहेहा घणकणयपडिछिया हत्ये ॥ ५८ ॥

वेति । पद्मपत्रं पद्मपत्ररेखातस्सदृशीमूलेस्थूलाः ततः सुक्ष्मासुक्ष्मतरा क्रमतस्तनुः मांसली हस्तमांसलतया । सम्पूर्णा स्वस्थानावधि प्राप्ता-स्निग्धा रक्ताच्च रेखा घनकनकपडिछियापडिछियोदशीशद्वः प्रति पूर्णवाचकः घनक-
कैः प्रतिपूर्णाहस्तेर्हृद् रेखाङ्किताः ॥ ५८ ॥

व्यतिरेकमाह—

पल्लवियाय छिन्नाविसम विवन्धिया निंदोरेहा ।

हलिदकुडियविवन्धीला रुक्खाय अस्तणुया ॥ ५९ ॥

पल्लविया इति । पल्लवितच छिन्ना विपमाविवर्णा रेखा निन्दिता हारिद्रा, स्फुटिता, विवर्णा नीला रुक्खाचातितनुका ॥ ५९ ॥

तत् फलमाह—

पल्लविपसुकिलेसो छिन्नासुय पाचण्ह महादुःख ।

विरलाविवनंघणं नायघण नथिविसमासु ॥ ६० ॥

पल्लविप इति । विरलान्तः छिद्रवती विवन्धने घनं दत्ते हस्ते घनं नति-
प्रतीत्यर्थः । विरलाघणव्ययकरी इत्यपि क्वचित्पाठः । नीचरीत्या घनं बाकुल-
जातिलोपाद्वा घनं विपमासु वकरेखासु नास्ति घनमिति ॥ ६० ॥

हलिदा सुय चोरघणं कुडियविवन्ना सुवघणं मुइयं

नीलासुय रुखासुय सोगोय समाहिं बहुभोगो ॥ ६१ ॥

हलिदासु इति । हरिद्रासु पीतरेखासु चौर्याद्धनं स्फुटितासु विवर्णासु
श्यामासु रेखासुवन्धनं धदिस्थानं नरः कारागारं भुङ्क्ते नीलासु रुखासु
रेखासु शोकः समाभिः, अवक्राभि लैलाभिर्बहुभोगः ॥ ६१ ॥

लेखा नियमं सामान्यतः प्राह—

मुख्या रेखा इमास्तिस्रः सहिता उर्ध्व रेखया ।

रेखा चतुष्टयमिदं प्रकीर्णकमतः परम् ॥ ६२ ॥

मुख्या इति । इमागोत्र १ घन २ आयु ३ लक्षणान्तिस्त्रोरेखा मुख्याः
प्रायः सर्वेषां तद्भावात् ऊर्ध्वरेखया चतुर्थ्या युक्तायदा तदा लेखा चतुष्टयं,
अत्र पञ्चाप्यूर्ध्व रेखास्यामान्यतर—एकत्वेन गृहीता इति अतः परं योरेखा-
विद्या १ सुत २ माय ३ यशः ४ स्त्री ५ बाहन ६ मित्र ७ मृत्यु ८
राज्य ९ मातृ १० व्यादिप्रकीर्णं करूपास्तासां चतसृणां विवरणरूपास्तुः
यद्यपि धनरेखया, ऊर्ध्वलेखापिप्रकीर्णकरूपस्यात्तथा राज्यविभूतेर्लक्षणतया
तस्यापि मुख्यत्वेव ॥ ६३ ॥

तत्रापि विशेषमाह—

विज्जो कुलं घण खरेहतिथं आउ उधरेहाउ .

पंचविरेहातुक्तर जणस्स जयंति पुब्बकयं ॥ ६३ ॥

विज्जोति । विद्या १ कुल २ घन ३ रेखात्रिकं आयुर्लेखा ४ ऊर्ध्वरेखा
५ एताः पञ्चापिरेखा हस्ते जनस्य पूर्वकृतं गुमाशुभं जल्पन्ति—कथयन्ति ।
पयडंति इत्यपि कचित्पाठः । द्वयंकुलोर्ध्वरेखारूपं दक्षिणा दिशः । घनायुर्ले-
खाद्वयं पश्चिमाक्ष इत्येव मुख्यं जन्मपत्रादौ रेखा चतुष्टयस्यैव मुख्यत्वात्,
अत एव केषु भूमिषलेषु रेखाचतुष्टयं केषुचिद्विदिग् रेखाभिः सह रेखा-
ष्टकं नरपतिजयवर्षाया स्फुटं, लक्ष्मीयां भाग्यधर्माविरेखा, आयुर्लेखा
मध्यपातिन्य पूर्वस्थामङ्गूष्ठाभिर्गता वाहनयात्रादिरेखास्ताः पितृलेखा मध्यपा-
तिन्य इति मुख्याः विद्यायाश्चतुर्ष्वपि भावेषु साधकत्वात् पञ्चम्यपि रेखा
मुख्यैव लक्ष्याः भरस्वत्याश्च लोकानामाजीवनादिति प्रकरणरुद्विमायः
॥ ६३ ॥

एतासां न्यूनाधिकवे फलमाह—

अरेखं बहुरेखं वा येषां पाणितलं नृणाम् ।

तेस्युरल्पायुषो निश्चाः दुःखिता नात्र संशयः ॥ ६४ ॥

अरेखमिति । मुख्यरेखाभावो, अरेखं वा, अथवा मुख्य प्रकीर्णक रेखा-
भ्योऽधिकस्ये बहुरेखं येषां करतलं तेऽल्पायुषो यद्वा निश्चा—दरिद्राति
ग्रन्थान्तरगतोऽयं श्लोकस्तेन रेखाभिर्बहुभिः बलेश्च इत्यनेन न पुनरुक्तिः
॥ ६४ ॥

पूर्वमायुषः परीक्षाया एवकथनात् प्रथममायुर्लेखाविमर्शमाह—

यावत्पद्मगुल्फो लंघ्या मूलज्जीवितरेखया ।

तावत्पञ्चविंशतयो बुधैः ॥ ६५ ॥

यावत्पद्म इति । आयुरेखा कनिष्ठादि यावत्परिमाणा । अङ्गुलीर्लङ्घ्यते,
तावत् पञ्चविंशतिका वर्षमायुर्जम् ॥ ६५ ॥

अत्रापत्रादमाह—

कालहानि नयापेक्षं ज्ञेया विंशतयोऽपि च ।

आयुरेखास्वरूपाच्च अल्पमृत्युर्विचार्यते ॥ ६६ ॥

कालेति । कालस्य कालजन्यपदार्थस्य अवसर्पणात् तं नयं विचार्य उच्यते तदा तावद्विंशतिकावाच्या । कालस्यावसर्पणं वोत्सर्पणं नियतो धर्मः; दक्षिणोत्तरायणवत्, अथायुर्लेशामहती दृश्यते, स्वल्पेनापि कालेन मृत्युस्तस्य जायमानः श्रूयते । तत्र का गतिरित्या शङ्क्याह—आयुर्लेशास्वरूपं विधो-
च्याल्पमृत्युर्विबक्षितः कालादल्पेन कालेन मृत्युरल्पमृत्युरपि जन्तो-
र्विचार्यते ॥ ६६ ॥

अथ रेखाविमर्शनं साक्षाद्वक्ष्यते । प्राक्तनोक्तिभिरिति प्रतिज्ञानात्
लोकानां प्रत्ययकारणं प्राचीनं हस्तचिन्हसूत्रमेव लिख्यते तत्र प्रथमः
श्लोकः ।

हस्ताचिन्हं प्रवक्ष्यामि गुरुक्तं श्रद्धयान्वितम् ।

लक्षणं ज्ञायते सद्यो जीवितं च शुभाशुभम् ॥ ६७ ॥

हस्तचिन्हमिति । हस्तस्यचिन्हं रेखादिलक्षणं प्रकर्षेण फलयोजनरूपेण
वक्ष्यामि—कथाविष्ण्वामिति सम्भावनार्थे प्रत्ययः । गुरुणा उक्तं एतेन पारं-
पर्यागतोऽयमर्थ इति ज्ञाप्यते श्रद्धया सत्यमिदमिति, प्रतिपत्त्यासहितं,
इत्यनेन लक्षणज्ञाने श्रद्धाया एव मुख्यत्वं व्यञ्जितं प्रपञ्चितं चैतत्
प्राक् लक्षण प्रकथने विधेयं किमित्याह—लक्षणैर्लेशादिभिः सद्यो ग्रहादि-
विमर्शं विना जीवितं आयुर्ज्ञायते चकाराद्धनगोत्र भाग्यादि न केवलं शुभमेव
किन्तु अशुभमप्यर्थहान्यादि शुभज्ञानेऽशुभज्ञानावश्यं भावात्, अशुद्ध रूप्यक
ज्ञानं विना शुद्ध ज्ञानस्याभाव एवेति शुभाशुभग्रहे सर्वस्यापि संग्रहात् जीवि-
तस्य पृथग् भणनं प्राधान्यार्थम् ॥ ६७ ॥

आयुरेखात्र तर्जन्यां तस्याष्टशतमायुषः ।

त्रेध्यारेखामवेद्यस्य लक्ष्यते तस्य लक्षणम् ॥ ६८ ॥

आयुरेखेति । यस्य जीवितरेखा तर्जन्यां पाप्ता भवति तस्याष्ट—शतवर्ष
जीवीत्वं आयुर्लेशायामन्तरालेऽन्या रेखापतति सानिर्घनः किन्तु तदपि लक्षणं

किञ्चिद्वावज्ञापकं लक्ष्यते ज्ञायते अनेन सर्वं हस्तरैखामात्रं लक्षणमेव
मन्तव्यं नालक्षणमित्युक्तम् ॥ ६८ ॥

वेधस्त्रिधा—तमेवाह—

चामेवामेऽत्रवेधेन जले मृत्युं समादिशेत् ।

रेखा सरलवेधेन शस्त्रेणमृत्युमादिशेत् ॥ ६९ ॥

वाम इति । स्थूलम् ॥ ६९ ॥

दक्षिणेदक्षिणेवेधे बन्धिसर्पमयान्मृतिः ।

वामदक्षिणपार्श्वस्थाङ्गेधान्मृत्युर्बहिरुजः ७० ॥

दक्षिण इति । दक्षिणवेधेऽपि वेधकारिणीया रेखा सा वेधमुद्दिश्य दक्षि-
णगा परं मुखे स्थूला तदासर्पात् मुखे तनुत्वे बन्धेमृत्युरिति विवेकः सर्पस्य
मुखे स्थूलत्वात् बन्धेर्ज्वालामुखे तनुत्वादिति । उभयोर्वेधयोर्युगपद्भावे महारो-
गान् मृत्युः क्रमादुभयतो वेधे तच्चद्रूपं तत्तत्पूत्रोक्तवस्तुतोऽभयमेव न मृत्यु-
रित्यर्थः ॥ ७० ॥

आयुर्विचार्य धनविमर्शमाह—

धनरेखायस्य दीर्घो तस्य धान्यमहाद्भुतम् ।

मित्ररेखा मवेद्विभं द्रव्यव्ययं समाकुलम् ॥ ७१ ॥

धनरेखेति । रेखा भेदो नाम मुखे मूले वा रेखायां मार्गद्वये तदाद्रव्ये व्ययो
महान् ॥ ७१ ॥

न तिष्ठति चिरंकालं त्रिशूलस्थानरेखया ।

मध्यत्रिशूले तद्द्रव्यं छलछद्मादिसम्भयम् ॥ ७२ ॥

न तिष्ठतीति । मूले धनरेखायाः क्षिपार्गत्वे त्रिशूलं, तदपि
रेखाया मध्ये युगपद्दामदक्षिणमार्गद्वये मध्येत्रिशूलं स्यात्, तदा धूर्तगलक-
र्षकप्रन्थिमेदादि कुप्यापारजातं धनम् ॥ ७२ ॥

धर्मरेखास्थमाह—

मध्याङ्गुलीमूलगता धर्मरेखा निवेदिता ।

वज्ररेखा भवेद्यस्य स्वधद्राघार्मिकोहि मः ॥ ७३ ॥

मध्याङ्गुलीति । अत्र विवेकविलासे, अनामिका तलेधर्म रेखा कथना-
न्मतान्तरं यद्वा पूर्वश्लोके छलछद्मादिकथनात्, अकारप्रक्षेपे अधर्म रेखा प्रोक्ता
किञ्चिद्विश्वस्तघातादि महापातकं तस्य लगति । नन्वेवं श्लोकाग्रे धर्मपदद्वय-
विरोधः, न च वाच्यं सा वज्ररेखा वज्रकारीऽनामिका मूलगतएवेति ।
तस्याग्रे विविच्यपाठादिति चेत् न तत्रापि स्वश्रद्धया, अधार्मिकः कदापि
श्रद्धयाधर्मं न शीलतीत्यकार प्रक्षेप एव व्याख्यानात् । नन्वयमाकृष्टोऽर्थः
प्रतिभाति, इति चेन्न; हस्तविम्बेविवेकविलासे चार्धमरेखास्थानात् युक्तार्थ-
त्वात्, अत एव विप्राणां जापे मध्यामूलपर्वणि न स्पर्शः यद्वा वामहस्ते
मध्याया मूले धर्मरेखा दक्षिणेऽनामिकामूले इति ॥७३॥

वज्रधिकारात् स्थानान्तरेऽपितत्फलं प्राह—

वज्र-अनामिकामूले तत् प्रतिष्ठाविधायकम् ।

तस्मिन्मित्रे भवेद्देदो मध्ये रेखात्र मध्यमा ॥ ७४ ॥

वज्रमिति । स्पष्टम् । मध्ये वज्रमध्ये लेखामध्यमा प्रतिष्ठा ध्वंस
कृता ॥ १४ ॥

मृत्युरेखा स्थानमाह—

अङ्गुष्ठादौ शत्रुहांत दैवतस्यालयं भवेत् ।

लक्षणं तस्य वक्ष्यामि मृत्युर्येनेह बोध्यते ॥ ७५ ॥

अङ्गुष्ठादविति । अङ्गुष्ठात् प्रारम्भा न्तेशत्रुहा तर्जनी इदं दैवतस्यालयं
स्थानं पीड्यतीर्थत्वात् ओ इत्यव्ययं, यद्वा आदिशब्दोऽत्र नव्यवस्थावाची किन्तु
प्रकारवाची तथाच अङ्गुष्ठरूपोय आदिमूल रत्न शत्रुहारूपो यः अन्तर्पर्वव
सानं तस्मिन् दैवतं देवभावः स्वर्गमनं तस्या लयंस्थानं स्यादित्यर्थः । अन्यथा-
नन्वयः । अन्यथा वासूत्रकाराणां विचित्रागतिरिति न्यायादेवं निबन्धः ।
तस्य स्थानस्य लक्षणं लेखाद्याकारे वक्ष्यामीति क्रियोपादानात्, अधिकारा
न्तरं ध्वन्यते । येन लक्षणेन मृत्युरिह हस्ते ज्ञायते अङ्गुष्ठाङ्गुलमध्यस्य
क्षिप्रमाक्षेपमारणमिति, वाग्मटेऽपि मृत्यु स्थानसूचनात्, अत्र केचिदाहुः—दै-
वताल्यकथनात् पूर्वस्यां श्रीगृहं, आग्नेयां महानसं, दक्षिणस्थां शयनं, नैऋत्या-

मायुधस्थानं, मोजनं, पश्चिमायां वायौ धान्यसंग्रहः उदीच्यां जलस्थानं, ईशान्यां देवगृहमिती वस्तुमातित्या हस्तरूपं सर्वगृहं ज्ञेयम् । तेनमूतिकालयः कनिष्ठामूलं महानसंतु, अङ्गुष्ठमूलं तत्रैव आतृमणिनी प्रभृतिरेता सम्बन्धात् अङ्गुष्ठः स्तम्भोऽङ्गुल्यः पद पीठिका वासोगृहं करभे, पश्चिमाया मध्ये भाण्डा-
गार इति । अत्र निधिलामावविमर्शो नरपति जयचर्या प्रोक्ताहि वलय चक्र-
वत् हस्तनक्षत्र चक्रेऽष्टाविंशति नक्षत्र स्थापनात् पूर्वस्यां मध्ये कृतिकाया
वस्थानाच्च यत्रतत्काले हस्ते क्षणे चन्द्रस्तत्र निधिस्तल्लामाविमर्शस्तद्व्यन्धादेव
त्रेय इति ॥ ७५ ॥

तस्य मध्योन्नता रेखा विदग्धं ज्ञायते सदा ।

हताशुरेको द्वाभ्यां च त्रिभिः सह मृतिर्जने ॥ ७६ ॥

तस्येति । दैवतालममध्ये उन्नता रेखात्रिवेण्याः परंतीरे तर्जन्याः, अधोभा-
गे यदा एका तदा नरएक एव हताशुर्यत्तप्राणः स्यात् एक एव म्रियते
इत्यर्थः । द्वाभ्यां रेखाभ्यां द्वाभ्यां सह म्रियते चकारादेस्त्रात्रये त्रिभिस्तत्त्व-
स्य वृत्त्वोपलक्षणावहुभिः सह मृत्युरिति पण्डिते ज्ञायते ॥ ७६ ॥

तत्रापि विशेषमाह—

रेखाभिस्त्रिसुमि नृणां जले मृत्युधनान्यथा ।

चतुर्थ्या रेखाया शशुरण मध्ये मृतिर्मवेत् ॥ ७७ ॥

रेखामिरिति । अत्र सामान्योक्तावपि वामवेध विदेरेस्त्रात्रये जलेमृत्युरेत-
त्तक्षणं, अन्यथा सत्यमेव इत्यर्थः रेखा चतुष्टये रणे संग्रामे मृत्युः ॥ ७७ ॥

अथ यशोभाग्यादि लक्षणमाह—

अङ्गुष्ठोर्ध्वं यवः पूर्णः सदा पुंसां यशस्करः ।

मध्य वेधे भवेदर्धं पञ्चाशद्वर्षतः परम् ॥ ७८ ॥

अङ्गुष्ठोर्ध्वमिति । अङ्गुष्ठस्योपरि भागे सुराधिष्ठित मध्यपर्वणो मूर्द्धानि
यवः पूर्ण अखण्ड पुंसां सदा यशस्करः तत्र पुंसां दक्षिणे स्त्रीणां वामेऽङ्गुष्ठे,
इति सर्वत्र ज्ञेयम् । वामभागे तु इत्यादि सामान्यमृत्रानुवादान् तत्रापि मध्ये
वेधे सति पञ्चाशद्वर्षतः परतो यदा अर्धमिति कोऽर्थः स्त्रायुषोऽनुसागन्

अर्द्धवयोयावत् यशस्करः । अविद्वस्तु सदा यावज्जीवमिति भावः ॥ ७८ ॥

करादौ दृश्यते रेखा लक्ष्मी सौभाग्यदायिनी ।

तस्याग्रे शृङ्खला यस्य रूपवान् धन संघुतः ॥ ७९ ॥

करादाविति । मणिबन्धे रेखा दृश्यते सा लक्ष्मी सौभाग्यं च दत्ते तस्य मणिबन्धस्य अग्रे शृङ्खला यस्य पुंसः स्यात् सरूपवान् धनसंचयः ॥ ७९ ॥

यवैरङ्गूष्ठ मध्यस्थे विद्या ख्यातिविभूतयः ।

शुक्लपक्षे तदा जन्म वामाङ्गूष्ठे तु रात्रिकम् ॥ ८० ॥

यवैरिति । अङ्गूष्ठमध्यपर्वणि जातैर्यवैर्विद्या-ख्याति कीर्तिविभूतिः समृद्धिस्ततो द्वंद्वस्ताः स्युर्जन्मशुक्लपक्षे भवति वामाङ्गूष्ठे यवैस्तु रात्रौ भवं रात्रिकं जन्म । अत्र वामाङ्गूष्ठे तु रात्रिकमिति कथनात् यवैरङ्गूष्ठ मध्यस्थैरित्यत्र दक्षिणाङ्गूष्ठ एवेति नाकपंः स्त्रीपुंसोः सामान्यपरत्वात् सूत्रस्य ॥ ६० ॥

तत एव विशेषमाह—

यवेत्र दक्षिणाङ्गूष्ठे दिवाजातं विनिर्दिशेत् ।

उभयाङ्गूष्ठे तस्मिन् कृष्णपक्षे दिवा भवम् ॥ ८१ ॥

यवेत्रेति । अत्र सागुत्रिकशाले दक्षिणाङ्गूष्ठे यवे दिवाजातं पुरुषं या स्त्रियं वदेत् । उभयत्राङ्गूष्ठे वामे, अवामे च यवस्तदा नरं कृष्णपाक्षिकम् । दिनं जातं कथयेत्, अन्योन्यं लक्षणव्याघातान् परिशेषादौत्सर्गिकं पुरुषत्वात् कृष्णपक्षो दिनं च फलमित्याशयः, क्वचिदुभय यवोदये यत्पक्षे हस्ते क्षणं तत्प्राधान्यमित्यग्रे वक्ष्यते । उभयत्र यवाभावेऽप्येवं पुरुषस्य वेद्यं स्त्रीणां तुभयत्र यवाभावे शुक्लपक्षे रात्रौ च जन्मवाच्यम् ॥ ८१ ॥

प्रान्ते जीवितरेखाया स्तिर्यगुरेखा यदा भवेत् ।

तदा धातपतिताज्ञेयाः श्यामा चेदीश्वराद्भयम् ॥ ८२ ॥

प्रान्त इति । आयुर्लक्षणां प्रान्ते तिरश्चीना रेखा गया तदा अधातप-तनं, सा रेखा चेत् श्यामा कृष्णा तदा स्वराद्धर्मतो भयं स्यात् ॥ ८२ ॥

आयुरेखामध्यभागे उभे रेखाव्यवस्थिते ।

एकदीर्घा लघुर्धका तदोर्ध्वं नियतेद्गृहात् ॥ ८३ ॥

आयुरेलेति । जीवितरेखाया मूले कर्मस्थले । अङ्कुशवद्गारेखा तदा
हस्तिनः पार्श्वार्द्धातिर्हस्ती । प्राप्तिरेखापि गजबन्ध राज्यसूचिका तत्रैव परं तस्या-
न्तरे छेदे भयं रेखान्तराळे विबरे जलमयम् ॥ ८३ ॥

आयुरेखा तले वक्रा या रेखाङ्कुशवद्भवेत् ।

तदा हस्तिभयं विद्याद्रेखाच्छिद्रे जलाङ्गमम् ॥ ८४ ॥

आयुरेलेति । उभे रेखे कर्माद्वेषकेस्तत्तदा गृहाद्वाशकटिकाया वा पतनं
वाच्यम् ॥ ८४ ॥

आयुरेखातले रक्ता तदा रक्तविकारतः ।

गण्डग्रणादिघातो वातक्षतद्वर्णमभवेत् ॥ ८५ ॥

आयुरेलेति । तले मूले रक्ता तदा रक्तविकारो ओहितोपद्रवात् गंडो वा
ग्रणो वा घातो वा द्वादशद्वादशवर्षं जायते ॥ ८५ ॥

आयुरेखान्तरे शुक्ला बिन्दवः सन्निपातदा ।

अग्निभिर्बिन्दुभिरक्तं श्यामं चिन्दमयं भवेत् ॥ ८६ ॥

आयुरेलेति । सन्निपातोवातापित्तकफसाङ्गात् रोगभेदः । रक्तं बिन्दुभिर्व-
न्दिमयं कृष्णैः कराबन्धनम् ॥ ८६ ॥

पितृरेखाङ्गुष्ठरेखान्तरे यातुर्ध्वं रेखिका ।

तन् संस्रमदारभोगः स्याद्वेषे बलेश्च तद्भवः ॥ ८७ ॥

पितृरेलेति । गोत्ररेखाङ्गुष्ठ प्रथमपर्व रेखामध्ये ऊर्ध्वरेखा यावत्पुस्त-
वन्ती भोगस्तत्राग्नि वेधे तज्जन्यः क्रेशः स्यात् ॥ ८७ ॥

अङ्गुष्ठमूलादारभ्यमणेरवाधिकन्दगाः ।

यावत्पौरेखिका स्तावत्पर्यन्तानि विचारयेत् ॥ ८८ ॥ २५६

अङ्गुष्ठ मूलादिति । स्पष्टम् । कन्दो नृगसनं तत्पर्यन्तं प्रस्ता ॥ ८८ ॥

पुत्रास्तु दीर्घरेखाभिर्लघुभिर्दारिका मताः ।

जीवनं मरणं त्वेषामेदाद्वैतः स्मृतः ॥ ८९ ॥

पुत्रा इति । दीर्घास्तरला यावत्पौ रेखास्तावन्तः पुत्राणां पदो वक्राश्च याव-

त्यस्तत्प्रमाणाः पुत्रिकाः यस्यां रेखायां भेद छेदो वेधोवा तावदपत्यमरणं,
अन्यथा जीवनम् ॥ ८९ ॥

बन्धुसंख्यावदन्त्येके निर्णयं तदगुरोर्मिरा ;

आयुरेखापल्लवाः स्युर्हानयेद्गुलि सम्मुखा ॥ ९० ॥

बन्धुसंख्यामिति । केचनाचार्या—अङ्गूष्ठमूले माणिपर्यन्त लेखाभिन्नातृ
भागिनी संख्यां वदन्ति तदाभिप्रायः । प्रायोवहुश्रुतगम्यः । तत्र व्याख्यान्त्य-
परे महतिराजयोगे हस्ते विद्यमाने बन्धूनामनुष्योमात्, अङ्गूष्ठमूले पुत्रपुत्री
परिगणनं पदरेखाया अत्र प्रत्यासत्तेस्तदा करमेषियाः सेवकाः परिगणनीया ।
सामान्यलोकस्य चाङ्गूष्ठमूले आतृभागिनी संख्याकरमे पुत्रदारिकयोरिति ।
आयुर्लेखायां अङ्गुलि सम्मुखाः पल्लवहानि सूचकाः ॥ ९० ॥

अङ्गूष्ठसम्मुखाः सर्वे द्रव्यसम्पत्तिकारिणः ।

मातृरेखापल्लवै स्तैर्लभ्यं मातुलवर्गतः ॥ ९१ ॥

अङ्गूष्ठेति । राज्ञः सम्मुख जीवितरेखापल्लवा द्रव्यप्राप्ति कारिणस्तत्रापि
वर्षपरिज्ञानं तत्तत् स्थानमागादेव एवं मातृरेखापल्लवप्यपि वेद्यम् ॥ ९१ ॥

तदेव ववित—

आयुरेखा सम्मुखैस्तैर्नलभ्यं मातृपक्षतः ।

कनिष्ठानामिकायोगे स्नेहः स्यात् स्वजनैर्दृढः ॥ ९२ ॥

आयुरेखेति । मातृपक्षो मातुलादिः कनिष्ठानामिकयोः सम्बन्धे
स्वजनस्नेहः ॥ ९२ ॥

व्यतिरेकमाह—

सान्तरत्वे न योः पूर्तिः छेदः स्यादन्तरान्तरा ।

छिद्राङ्गुलिभिर्द्रारिष्यं सान्द्राभिर्द्वनचात्ररः ॥ ९३ ॥

सान्तरत्व इति । एवं च एकं लक्षणं फलद्वय सम्पादकं यवाद्विधा कीर्तिः
सम्पत् शुक्लपक्षादिवदेकस्माल्लक्षणाद्बहु फललामस्यानन्तरायात् ॥ ९३ ॥

अथ मातुः पितुर्वा प्रथमं मरणमित्याथर्वपरिज्ञानमाह—

तर्जन्यधस्त्रिवेण्यन्तर्यदा रेखाद्वयं भवेत् ।

आद्यार्ध्वेपितुर्मृत्युः प्रथमं मातुरन्वया ॥ ९४ ॥

तर्जन्यध इति । रेखाद्वयं मृत्युरेखातस्त्रिवेणीमध्यगतं स्यात् तन्मध्ये प्रथमा त्रिवेणी तो गणनापेक्षया तस्या वृद्धत्वे प्रथमं पितुर्मरणं, अङ्गुष्ठे भागानुपङ्गात्, द्वितीया मृत्युरेखा पार्श्वस्था तस्यादीर्घत्वप्रथमं मातुर्मरणं स्यात्, अङ्गुलीप्रसङ्गात् ॥ ९४ ॥

पितुरेखा मातुरेखा मिलने गृहबन्धकः ।

कलत्रमित्र सम्बन्धो वामे तत् सङ्गमे करे ॥ ९५ ॥

पितुरेखेति । गोत्ररेखाधनरेखयोरेष्य त्रिवेण्यां सप्तोयोगस्तदा गृहबन्धो-
गृहकार्यभारस्तेन निर्वाह्यते वामहस्ते तयोर्मिलने कलत्रपाक्षिक वैवाहिक-
लोकेन तथा मित्रैर्मृयान् स्नेहः । अमीलने तदभावः । ९५ ॥

कनिष्ठा यदि दीर्घास्यादूर्ध्वं रेखा समाश्रिता ।

व्ययसायात्ततो लाभो यश्नस्तस्य महोज्ज्वलम् ॥ ९६ ॥

कनिष्ठेति । यदा अनामिकायाः कनिष्ठा दीर्घा तस्यां पुनरूर्ध्वरेखापि भवेत्तदा तस्य व्यापारे लाभः यदोऽपि बहुलम् ॥ ९६ ॥

आयुरेखान्तरा छेदे जलाद्वा ज्वलनाद्रयम् ।

स्त्रीप्रसङ्गादवयवः तथाल्पमृति सम्भवः ॥ ९७ ॥

आयुरेखेति । जीवितरेखायां छेदेऽप्रतः पुनः सन्धाने जलान्, अमेर्वा-
भयम् । वामहस्ते जीवितरेखा छेदे स्त्रीप्रसङ्गात्तथाक्षिकाद्वा अपवादः तथा
स्त्रियाः अल्पमृत्युरावर्तीति प्रतीता जायते ॥ ९७ ॥

अन्तेयदायुरेखायाः रेखाङ्गुष्ठधनोन्मुखी ।

तदा पूर्वं मुक्ती पश्चादुःखी वा निर्धनः पुमान् ॥ ९८ ॥

अन्त इति । यदायुरेखाया अन्ते अन्तोऽत्र मूलरूपस्तत्र रेखा निर्गता-
सा अङ्गुष्ठ धनरेखयोः उन्मुखी स्यात्तदा पूर्वं मुक्तीमृत्वा पश्चादुःखी नरो
वा नारी स्यात् ॥ ९८ ॥

चतुष्पिका स्यादङ्गुष्ठ पितुरेखान्तरे यदि ।

तदा पृथिकदंशः स्यादंश्रूपां दंष्ट्रिणोभयम् ॥ ९९ ॥

चतुष्किकेति । चउकडीति । लोकप्रसिद्धा यदा अङ्गुष्ठगोत्र लेखयो-
र्मध्येस्यात्तदा वृश्चिकेन दष्टः सर्पदष्टोवा यदात्रिकोणकं तदा कुर्कुरशृगाल-
न्याप्रदिदंशः तत्रैव शृङ्गाकारे शृङ्गिणो भयमित्यादि ज्ञेयम् ॥ ९९ ॥

मित्रपीडा मातृरेखायुरेखा मूल सङ्गमे ।

यौवने सुख भोक्ता स्यादङ्गुष्ठावयवे यवे ॥ १०० ॥

मित्रपीडेति । मातृजीवितरेखयोमूले मीलने मित्रात् मित्रस्यवा दुःखम् ।
दुःखे यवे यौवने सुखसंभोगात् स्त्रीवल्लभः ॥ १०० ॥

इह यद्यपि ग्रन्थकृतस्वनिबन्धेऽपि आतृमुत्र रेखादिविमर्शं वक्ष्यति,
तथाप्य पुरातनाचार्य ग्रन्थव्याख्यानुरोधाद्वास्यातस्तेन न पुनरुक्तिः ।

अथ प्रकृतमायुर्लेखा विमर्शमेवाह—

कनिष्ठाङ्गुलिदेशाच्च रेखागच्छति मध्यमाम् ।

अविच्छिन्नानिवर्षाणि शतमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ १०१ ॥

कनिष्ठाङ्गुलिदेशाच्च रेखागच्छति मध्यमाम् ।

अविच्छिन्नानिवर्षाणि अशित्यायुर्विनिर्दिशेत् । १०२ ॥

कनिष्ठाङ्गुलिदेशाच्चरेखा गच्छत्यनामिकां ।

अविच्छिन्नानिवर्षाणि पष्टिमायुर्विनिर्दिशेत् ॥ १०३ ॥

कनिष्ठाङ्गुलिदेशाच्च रेखा तत्रैव गच्छति ।

त्रिंशद्वा विंशवर्षाणि तस्यायुः पारिकीर्तिता ॥ १०४ ॥

कनिष्ठेत्यादि श्लोकचतुष्टयं स्पष्टम् । १०१-१०२-१०३-१०४

ग्रन्थान्तरार्धे विशेषं तदुक्त्वा वाह—

कालाङ्गुलीह रेहा पण सिणिलंधि उण जस्स मया ।

अखंडा अङ्गुडिया वरिसाण मयं च सोजीयइ ॥ १०५ ॥

कालाङ्गुलीति । काला-इयामा अङ्गुली कनिष्ठा राहुशन्योरधिष्ठा नात्रा-
त्रिप्रत्यासत्तेश्च तन्मुला लेखाप्रदेशिनी विलङ्घ्य यस्यागता अखण्डा अस्फुटिता
वर्षाणां शतं सजीवेत् ॥ ५ ॥

अत्र विशेष बोधाय मागानाह—

वीसंति संचालं पन्नाससंसठीं सतरि असिइ ।

नव इक्किठिया उपएसिणि जावजाणिज्जा ॥ १०६ ॥

वीसमिति । विंशति १ खिंशच्चत्वारिंश ३ त्पंचाशत ॥ षष्टि ॥ सप्तति ६ अशीति ७ नवत्यः एतावन्ति वर्षाणि कनिष्ठातः प्रारभ्य प्रदेशि नी यावदायुर्जनीयात्, एतद्वचनादेव कनिष्ठादिक्रमः श्रेयान् नाङ्गूष्ठसर्ज-
न्यादिस्तेन विवेकवितासोवतां संख्यां किञ्चिद्व्यभिचारिणीं दृष्ट्वा न भ्रमणी-
यम् ॥ ६ ॥

अथेषां निर्णयेहेतुमाह—

करजां वा चतुष्काधोभागा नष्टां प्रकल्पयेत् ।

यथाप्तं तनुरेखाया माघोलङ्घनतः शतम् ॥ १०७ ॥

करजाम्बेति । करजाम्बा यद्यपि पदान्नस्त्राज्जायन्ते तथापि पादस्या
लक्षण तुर्यांशस्थानात्करे सर्वांगीण लक्षणात् प्राधान्ये नैवं रूढिः यद्वा पादनस्त्रा
सन्तोष्यसन्त एव करनस्त प्रतिबिम्बरूपात् ज्योतिषां करनस्त्रानां देवीस्तद्रूपा
द्वा तेषां अम्बे व मातेव करजाम्बा अङ्गुल्यः तत्राङ्गूष्ठस्यापि स्वचिद्ग्रहणात्
निवारणाय चतुष्कमिति । तस्याधोनीचैः प्रदेशेऽष्टाविति सूत्रे विंशत्याद्यष्ट-
कस्यैव पाठादन्यथा मागान्न च प्रकल्पयेत्-चिन्तयेत् । शङ्कुः दवरकं वातद्रेखा
प्रमाणं कृत्वा भागान् कुर्यात्, यथा जीवितरेखायां तर्जन्या उल्लङ्घने शतं
आप्तं, लब्धं निश्चीयते । नन्वेवं पञ्चभिर्दश वर्षाणीति वचनाद्दशवर्षाण्युर्भिश्च-
योऽपि वाच्यस्तथा च दशावस्था वदन्नमागाग्रतादधिक्रायुषि द्वादशत्रयोदश
वा भागाः स्युरिति चेन्न; द्वादशवर्ष पर्यन्तं हस्तवीक्षणस्य रेखाणामप्राकट्या-
न्नयुवितः पञ्चभिर्दशवर्षाणीति सूत्रं विंशत्योद्गद्गीकृत्याय तेन भागनवकमेव
अधिक्रेत्वायुषि प्रागेवकृतोत्तरत्वादिति ॥ १०७ ॥

अत्र माप्यं—

पूर्वापरवाक्ययोजनाय एवमिति स्पष्टम् ।

अथ क्रमप्राप्तं धनरेखाविमर्शमाह—

धनरेखायां मिलति तदा तस्य पुत्रो धनवान् वामे धनरेखा दक्षिणहस्त धनरेखातोः महती तदाश्चसुरकुले धनं बहूलं साचेत्, वामायुर्लेश्यायां मिलति तदा स्व-सुरकुलाल्लभ्यम् । रेखा छेदे न लभ्यं आयुर्लेश्यातः पल्लवो निर्गत्य धनरेखायां मिलति तदा पुत्रीभाग्यवती गोत्ररेखातः पल्लवो निर्गत्य वामे धनरेखां मिलति तदा भागिनी भाग्यवतीत्यादि स्वयम्बुद्धम् ॥ ९ ॥

ग्रन्थान्तरे विशेषमाह—

मणिबंधाउपयुक्ता संपत्तामतिभंगुलीइ जा रेहा ।

साकुणइ घणसामिद्धं देसर कार्यं च आयरियं ॥ ११० ॥

मणिबंधाउ इति । मणिबंधात् प्रवृत्ता मध्यमाङ्गुली या रेखा सम्प्राप्ता साधनसमृद्धिं कुरुते देशख्यातं वा, आचार्यम् । एतुमध्यमाश्रितोर्वा रेखाफलैश्वर्यलक्षणं ननु धनकथनाद्धनरेखेयमिति । प्रकरणकृन्मतेऽपि प्रागुक्त रेखा पञ्चके धनरेखायामेदेन कथनात्, अत एव दीक्षा रेखायास्तर्जन्यघस्तन्या। बलवत्त्वे भणाचार्यमिति । द्वितीय फलमैश्वर्यन्यज्जंक स्पष्टम् । योगिनां धनाऽप्राधान्यात् । वाशङ्ककथनात् फलभेदः ॥ ११० ॥

अथ दक्षिणक्रमाद्गोत्ररेखा विमर्शमाह—

गोत्ररेखाथ यस्य स्यादखण्डा वेधवर्जिता ।

गोत्रेसमृद्धयतो याति सर्वेषामाश्रयः पुमान् ॥ १११ ॥

गोत्ररेखेति । स्पष्टम् । अखण्डा सम्पूर्णा मध्ये छेदे तु तस्मात्पुरुषाद्वंश-छेदः पुत्रामावात्, तत्ताप्यन्य रेखा साहचर्ये परकीयपुत्राद्वंशस्थितिः । गोत्र-रेखामूलछेदं जारजातत्वं जन्मानि वा पितृ मरणान्त कष्टकृत् कुलमर्यादामुल्लङ्घते गोत्र रेखामूले मत्स्ये कुले पावित्र्यम् ॥ १११ ॥

यावन्तः पल्लवाश्चास्यां माया सम्मुख गामिनः ।

तावन्त पितृ द्रव्यस्य भयेयुर्भाग हारिणः ११२ ॥

यावन्त इति । अस्यां गोत्ररेखायां यावन्तोऽङ्गुलि सम्पुत्राः पल्लवा-स्तावद्भिः पितृधन भागवद्विस्ता वद्भारं क्लेशः ॥ ११२ ॥

अस्ताचलाद्द्रव्यरेखा रक्ता खण्डाघनप्रदा ।

तस्यां चैतल्लवाजीव रेखा मुख्या-अपत्यदा ॥ १९८ ॥

अस्तचलादिति । स्वसमये उदयास्ताचलयोरैक्यात् हिमवन्नामानगः स्वर्णमयो भरतक्षेत्र सीमाकारी तत्रैव लक्ष्म्याः स्थानात् वसुधारायां घनदपु-
त्र्या लक्ष्मी स्वरूपेण बौद्धैः पठनाद्वा लोकेऽपि—

‘अस्त्युत्तरस्यां दिशिदेवतात्मा हिमालयो नामनगाधिराजः’ इति कुमारस-
म्भवकाव्ये अनन्तरस्तनप्रभवत्वेनोक्तेः ।

यथा लोके एकैवदिक् इन्द्रायवे ऐन्द्री पूर्वावरुणाश्रये वारुणी पश्चिमा
इति भेदद्वयविकल्पात्, द्वेधा जैनमतेऽपि, आकाशास्तिकाये एकद्रव्य-
त्वंऽपि यद् द्रव्यसाहित्य-विकल्पालोकाकाशमलोकाकाश इतिद्विधा प्रसिद्धि-
स्तद्वेदत्वापि तत्रापिहिमवन्नगे यत्र सूर्य उदेति तदंशे उदयाचलो यत्रास्त
मेति । तत्रास्ताचल इति ततोद्रव्यरेखा प्रभवति सा रक्ता सम्पूर्णा घनप्रदा अत
एव मातृरेखापीयमेव । लीणां लक्ष्मीरूपात् किञ्चदास्तिघनाशन इति-
वचनात् दीपोलक्ष्मी लक्षणं सत् प्रकाशोऽपि पश्चिमायामस्ताचले सूर्यप्राप्तेः
स्यात् रात्रौ सौरं तेजोदहनं विशतीति लोक्तोक्ति प्रामाण्यात् तस्यां घन
रेखायां ये पल्लवा जीवितरेखा सम्मुखास्ते अपत्यदास्तावद्भारं, अपत्यानि
स्त्री तस्य पुंसः प्रसूते संतानरूपमेव घनं नान्यद्वचमित्यर्थः । यद्वा तावदपत्य-
सुखमेव घनसुखं मन्तव्यं तेनाग्रे वक्ष्यमाण सन्तानरेखाभिर्न पुनरुक्तिः ॥ १०८ ॥

अङ्गुष्ठसम्मुखा येते तावद्भार धनार्जनम् ।

तस्याच्छेद राजदण्डं चौराद्धानिस्तु वेधतः ॥ १०९ ॥

अङ्गुष्ठेति । ये पुनरङ्गुष्ठसम्मुखास्तावद्भारं धनार्जनं विभवप्राप्तिः ।
तस्या घनरेखायाच्छेदे राजदण्डः, वेधे तस्करभयम् । पितृरेखातो निर्गत्य
कापिलरेखा घनरेखायां याति तदापितृधनं मोक्षा । जीवरेखाया मातृरेखा
स्वरूपा तदाजीवत्यपि नरे धनहानिर्माहती चेत् घनरेखायां कापिलरेखा करमा-
निर्गत्य मिलति, तदा पश्चिमदिशोलम्बं सन्तानार्जितधनमोगः परधनं वा
प्राप्नोति, तत्रापि वज्राकारे पतिते मन्त्रिपदं आयुरेस्तातः पल्लवो निर्गत्य

सार्थ बाहोबनी नेतोर्द्धरेखाचोच्छिवाश्रिता ।

कनिशमूढर्वरेखातः प्रतिष्ठावान् महायशः ॥ ११८ ॥

सार्थबाह इति ॥ १८ ॥

अयमपि स्पष्टार्थम् ॥ १६-१७-१८

अरकंडा अण्डुडिमा फल्लव रहिया तहाअविछिन्ना ।

एगावितुहरेखा सहसस्यजणपोसणी मणिया ॥ ११९ ॥

अरवण्डेति । अखण्डा सम्पूर्णव्यथायोग्यमवधि प्राप्ता अस्कुटिता-अभिन्ना फल्लवैर्मध्ये शाखाकारैराहिता-अविछिन्ना मध्ये बिछेदेनाप्ता ईदृशी एकाप्युर्ध्व रेखा जनसहस्रं पुष्पाति किं पुनस्तस्याः पञ्चक्रमिति ॥ १९ ॥

द्रव्यानुसाराद्वस्तुकमिति न्यायज्जातेरपि वस्तुत्वं द्रव्यम्

ऊर्द्धरेखा फलमाह—

विष्णवाणां धेयकारी रज्जुकीपतिपाणा सारेहा ।

धेसाणाय अच्छकरी सुखकरी मुद्वग्राणं ॥ १२० ॥

विष्णव्पाणमिति । ग्रहस्वानशकृन्नादीनां यथाद्रव्यदेश कालविमर्शकवत्सामुद्रिकस्यापि निमित्तत्वात्कलमेष्टव्यम् । तेन विष्णवाणां वेदादिशास्त्राध्ययनं ऊर्द्ध रेखाकलं क्षत्रियाणां राज्यं वैश्यानां व्यवसायिनां धनं, शूद्रवर्गाणां बहुजातिरे दाद्रहुत्वं तेषां सुखेन निवहिष्य । ननु केऽपि विष्वा राज्यम्नः-क्षत्रियाध्ययनपठनः, शूद्रा अपि व्यवसायिन इत्यन्यथापि दृश्यते जातिभेदकवध, टितत्वेन, अवस्तुतत्वात् नहि कुण्डो धनत्वेन विकल्पितः पण्डः पयसा पात्री पूरयतीति चेन्नक्रानुसृतया ब्राह्मण्या क्षत्रियदर्शने कृते गर्भस्य तादृशत्वेनोत्पत्तौ वैद्यशास्त्रप्रामाण्ये नापि जातिरेखनियामकत्वादन्यथा निम्नादिकला-दाम्नाद्युत्पत्ति प्रसंगादित्यन्यत्र विस्तारः ॥ १२० ॥

तृतीया ऊर्द्धरेखा सावित्री प्राप्नोति तस्याः फलमाह—

या मणिवंधपयहा संपताणामि अंगुलि रेहा ।

साकुण्ड इस्त्यवाहं नखयसय पूइयं पुरिसं ॥ १२१ ॥

यावन्तः पल्लवा राज्ञोऽभिमुखास्ते पियंवदा ।

भ्रातरः स्वजनाः कार्ये पुंस साहाय्यकारिणः ॥ ११३ ॥

यावन्त इति । राज्ञोऽङ्गुष्ठस्य सम्मुखा यावन्तः पल्लवास्तावन्तो भाग-
हरिणोप्यस्य पुंसोऽनुकूलाः क्वचिद्विवादे साहायक भाजः ॥ ११३ ॥

प्रकरण कारस्त्वाह—

मणिबंधाउपयहा पणसिणी जाव अइ गया रेहा ।

बहुबंधुसमाइन्नं कुलवंसनिदिसे तस्य ॥ ११४ ॥

मणीति । मणिबन्धात् प्रवृत्ता प्रदेहिनी यावत्, अतिगता रेखा बहुबन्धु
समाकीर्णं कुलवंशं निर्दिशत्तस्य ॥ ११४ ॥

दीहाई जाण दीह कुलवंसमंडहियं मंडहियाए ।

बिन्नाए जाणविन्नं जाणमुमिन्नं च भिन्नए ॥ ११५ ॥

दीहाइ इति । दीर्घायां जानीहि । दीर्घ—कुलवंशं मृताधिकं मृताधिकया
छिन्नया जानीहि छिन्नं जानीहि भिन्नं च भिन्नया, अत्र—उद्ध्वं रेखाभेद
व्याख्यानेऽपि गोत्ररेखास्वरूपमेव लभ्यते परं वस्तुतः कुलरेखातन्मतेऽपि पृथ-
गेव इदं सूत्रं तर्जनी प्रातोर्ध्वरेखाधरस्य पुंसः कुटुम्ब पोषकता ज्ञापकम् ।
मृतं—अधिकं यस्मिन् सकुलवंशो मृताधिकः स्वल्पजीवउज्जनः । मृताधिकया,
अतितनुवर लेखया छेदवती मध्ये न दृश्याः भेदवती मुखे । शालाद्वयत्रयवती ।
कुलं पैतृकं जातिर्मातृकी कुलस्य वंशः सन्तति परंपरा कुलवंशस्य छेदवत्या
रेखया छिन्नं भेदवत्या रेखाया भिन्नं परस्परविरुद्धं जानीहि ॥ १५ ॥

अथ ऊर्ध्वरेखा भेदानाह—

मणिबन्धादुर्ध्वरेखा यात्यङ्गुष्ठादि सम्मुखी ।

असौपञ्चविधा राजा अथिणी राज्य सौख्यदा ॥ ११६ ॥

मणिबन्धादिति ॥ १६ ॥

नृपोनृपतिमित्रं वा प्राप्ता चेत्तर्जनीमसौ ।

ज्येष्ठा प्राप्तौ तथाचार्य ख्यातिमान् सैन्यनायकः ॥ ११७ ॥

नृप इति ॥ १७ ॥

सार्थं बाहोषनी नेतोर्ध्वरेखाचेच्छिवाश्रिता ।

कनिष्ठामूर्ध्वरेखातः प्रतिष्ठावान् महायशः ॥ ११८ ॥

सार्थंवाह इति ॥ १८ ॥

त्रयमपि स्पष्टार्थम् ॥ १६-१७-१८

अरकंडा अण्डुडिमा पल्लव रहिया तहाअविछिन्ना ।

एगावितुहरेखा सहसस्यजणपोसणी भणिया ॥ ११९ ॥

अखण्डेति । अखण्डा सम्पूर्णव्यथायोग्यमवधिं प्राप्ता अस्कुटिता-अभिन्ना पल्लवैर्मध्ये शाखाकारैराहिता-अविछिन्ना मध्ये निछेदेनाप्ता ईदृशी एकाप्यु-
र्ध्व रेखा जनसहस्रं पुण्याति किं पुनस्तस्याः पञ्चकमिति ॥ १९ ॥

द्रव्यानुसाराद्वस्तुकमिति न्यायाज्जातेरपि वस्तुत्वं द्रव्यत्वं

, ऊर्ध्वरेखा फलमाह—

विष्णवाणां वेयकारी रजःकरीपतिपाणा सारेहा ।

वेसाणाय अच्छकरी सुखकरी मुदवग्राणं ॥ १२० ॥

विष्णव्याणमिति । अहस्वानशकूनादीनां यथाद्रव्यदेश कालविमर्शकलव-
त्सामुद्रिकस्यापि निमित्तत्वात्कलमेष्टव्यम् । तेन विष्णवाणां वेदादिशालाध्ययनं
ऊर्ध्व रेखाकलं क्षतियाणां राज्यं वैद्यानां व्यवसायिनां धनं, शूद्रवर्गाणां
बहुजातिरे दाद्रहुत्वं तेषां सुखेन निवाहिष्य । ननु केऽपि विष्वा राजप्रभूजः-
क्षत्रियाध्यनपठवः, शूद्रा अपि व्यवसायिन इत्यन्यथापि दृश्यते जातेर्धिकरूपध,
दितत्त्वेन, अवस्तुतत्वात् नहि कुण्डो ग्नात्वेन विकल्पितः षण्ठः पयसा पात्री
पूरयतीति चेन्नक्तुस्नातया ब्राह्मण्या क्षत्रियदर्शने कृते गर्भस्य तादृशत्वेनो-
त्पत्तौ वैद्यशास्त्रप्रामाण्ये नापि जातिरेखनियामकत्वादन्यथा निम्नादिकला-
दाम्नाद्युत्पत्ति प्रसंगादित्यन्यत्र विस्तरः ॥ १२० ॥

तृतीया ऊर्ध्वरेखा सावित्रीं प्राप्नोति तस्याः फलमाह—

या मणिवंधपयहा संपताणामि अंगुलि रेहा ।

साकुण्ड इत्यथवाहं नखयसय पूश्यं पुरिसं ॥ १२१ ॥

जामणीति । या मणिवन्धात् प्रवृत्ता-संप्राप्ताऽनामिकाङ्गुलिं रेखा सा करोति सार्धवाहं नस्पतिशतपूजितं पुरुषम् ॥२१॥

तूरियामूर्ध्व लेखां प्राह—

मणिवंधा उपयुक्ता कजिठा जाव जागया रेहा ।

साकुणह जससामिद्धं सिठि बहुवितसंजुतं ॥२२॥

मणीति । मणिवन्धात् प्रवृत्ता, कनिष्ठां यावद् या गतारेखा सा करोति यशः । समृद्धं धेष्टिनं बहुवितसंयुक्तम् । इति प्रकरणकृन्मते चतुर्द्धा ऊर्ध्व लेखा द्वयस्य प्रागेवोक्तेः ॥ १२ ॥

पञ्चम्या उर्ध्व रेखायाः कलं विधेत्याह—

मणिवंधाउ रेहा अंगुठपएसिणी णामगभया ।

सा कुणह सत्थजुत्तविन्नाण वियरकणं पुरिसं ॥ १२३ ॥

मणीति । मणिवन्धादेखा—अङ्गुष्ठ प्रदेशिन्योर्मध्ये गता सा करोति शालयुक्तं विज्ञानविषक्षणं पुरुषं इयं रेखातु गोत्ररेखेव प्रतिभासते यदीयं विद्या रेखा तदामणिवन्धकनगेऽपि मणिवन्धस्य वामकोण एव प्राक्षस्तत्रैव नक्षत्र चक्रे पुण्यम्य गुरुदैवतस्य सद्भावेन विद्यारेखाया औचित्यात्, सर्वत्र मणिवन्धग्रहणं तस्य सर्वोर्ध्वरेखा मूलत्वेन प्राधान्यं ज्ञापकं तेन मणिवन्धे कोटिसंख्या विवेकविलासे ॥ २३ ॥

सैव सामाद्रिकेऽपि—

अङ्गुष्ठस्यापि यद्यन्ते ऋते नृपातिमुत्तमम् ।

सैव तर्जनीकां प्राप्ता राज्यसंपदमुत्तमम् ॥ १ ॥

सेनापतिं धनेशत्वं मध्यमां गतया तथा ।

अनामिकां पुनः श्रेष्ठी धनवान् समवेन्नरः ॥ २ ॥

सुखिनं सुमगंवापि यदि प्राप्ता कनिष्ठिकाम् ।

नरं करोति तादृशं भाग्यवन्तं महावष्टम् ॥ ३ ॥

इति । ऊर्ध्व रेखा पञ्चकफलं स्पष्टं निगद्य चतुर्विधत्वमप्याह—

त्यक्तोर्द्धं मणिबन्धं या रेखा चोत्तरगामिनी ।

यशो ददाति सा पुंसां श्रीदायिका न संशयः ॥ १२४ ॥

त्यक्तोर्द्धमिति । मणिबन्धं विमुच्य उत्तरगामिनी या रेखा सा पुंसां यशो ददाति । लक्ष्मीदायिकापि स्यात्तत्र न सन्देहः ॥ १२४ ॥

उर्द्धरेखा चतसृष्वङ्गुलीषु भवन्ति चेत् ।

नानाभोगं सुखं सेवासमुद्रवचनाद्यथा ॥ १२५ ॥

ऊर्द्धरेखेति । प्रकटं, अत्राङ्गुली चतुष्करश्चोक्तेः चतुर्द्धैव ऊर्द्धरेखा इति न निर्णयं चतसृणामपि एतत् फलं तर्हि पञ्चम्या विशिष्टैर्भवेत्यर्थात् ॥ २५ ॥

इत्युर्द्धरेखाविमर्शनम्

अथ प्रकीर्णकरेखास्तत्र स्त्रीमूलत्वात्संसारस्येति पूर्वं तस्या रेखा-विमर्शं प्राह—

स्त्रीरेखावामहस्ते स्यादायुरेखा स्वभावतः ।

दक्षिणैः पल्लवैस्तस्यां सौख्यं दुःखं तु वामगे ॥ १२६ ॥

स्त्रीरेखेति । पुंसो वामहस्ते आयुर्लेखा सा स्वभावतः स्त्रीरेखा मन्त्रव्याख्यानमर्द्धाङ्गस्थायित्वेन वेदे लोकेच प्रतीतेः इतरथा वामहस्तरेखा वैकल्यमापत्तिं तथाप्येव दक्षिणहस्तरेखाणामपि तथा प्रतिपत्तौ कानिपेक्षत्युक्तं प्राक् द्विस्रो दक्षिणहस्तो रात्रिर्वागो मतान्तरे इति कथनात् स्त्रीप्राधान्यं रात्रावेव । रात्रौ स्त्रीप्राधान्यमेवेत्युक्तमथ निममात् दिने स्त्रियाः पृथग्वचस्थानान्, दक्षिणगतैः पल्लवैः पुंसः स्त्रिया सुखं वामगैः पल्लवैः स्त्रिया दुःखमिति विशेषः ॥ २६ ॥

ग्रन्थान्तर्गतं विशेषमाह—

आयुरेखा कनिष्ठान्त रेखाः स्यु गृहिणीप्रदाः ।

समाभिः शुभशीलस्याः विपमाभिः कुशीलकाः ॥ १२७ ॥

आयुरिति । जीवितलेखायाः कनिष्ठायाश्चमध्ये या रेखास्तार्द्धणी स्त्रीतां प्रददते । यावत्योलेखास्तयोर्मध्ये तावत्यः स्त्रियः पुंसो भवेयुः वामिर्द्ध-

स्वामिः समाभिः प्रध्वराभिः सुशीलाः स्त्रियो विश्वमामिर्बक्रामिः कुशीला
 व्यभिचारिण्यः क्रोधनावा, अत्र सामान्योक्तावपि वामहस्ते जीवितरेखा-
 कनिष्ठयोरन्तरे यावद्रेखा सम्भवस्तावत् स्त्रीयोग इति व्याख्येयं यत्तु कचिद्
 दक्षिणहस्ते जीवितरेखा कनिष्ठयोर्मध्ये या रेखास्ता स्त्री संख्या लक्षणांमिति
 साम्प्रती न मुग्ध सामुद्रिकाणां तथा प्रवृत्तेरनुसाराद्याख्यातं तद् भ्रममूलं
 दक्षिणहस्ते स्त्रीलक्षणाऽघटनात्, दूतस्य यदिपादः स्यादक्षिणोत्रे स्थितस्तदा
 पुमान् दष्टोऽथ वामे तु स्त्रीदष्टेति न संशय इति विवेकविलासे दूतपरीक्षाया
 मपि तथा वचनात्, एवं तारा मूलादिति वक्ष्यमाण सूत्रेऽपि वामहस्त
 करमरेखामिः स्त्रीपरिगणनं ज्ञेयम् । केचित्तु आयुर्लंखेति सूत्रं दक्षिणहस्ते
 पुंसः स्वजन्मनि सूतिका स्त्रीपरिगणने न व्याख्यान्ति । समाभिः सुशीलाः
 सदाचाराः कुलिना विषमामिर्बहुद्वजात्या इति, अर्थात् अत एव सूतिका
 स्थानात्पुरस्तर्जन्यधोमृत्युस्थानमपि युक्तं, चैतत् आयुर्लंखायाः स्वात्मरूपत्वेन
 तदुद्भवस्थानस्य कनिष्ठाधः संगतत्वात्, सूतिकास्थाने एक रेखापिता
 परग्रामे रेखा द्वये पिता सन्निहितः रेखा त्रये इतो वृद्धता भ्राता स्वसा वा
 वाच्या तथापि रेखा समत्वे रात्रि जन्म वैषम्ये दिवा जातस्तथाऽस्य पश्चा-
 द्रेखा समत्वे स्वसा रेखा वैषम्य भ्राता सम्भवतीत्यपि लक्षणीयम् । तेन
 प्रकरणकारोक्तिरपि ॥ १२७ ॥

तामेवाह—

कालाङ्गुली कनिष्ठा रेहातु जस्स जतिया हुंति ।

तत्तियाभिता पुरिषा पुरिस्सय तत्तिय महिला ॥ १२८ ॥

कालाङ्गुलीति । काला कृष्णा यद्वा कालरेखा आयुर्जीवित काल इति
 कोपवचनाज्जीवितरेखा तस्याः प्रत्यासत्तेः कालाङ्गुलिः कनिष्ठा तस्याधो यस्या
 यावत्यो रेखा भवन्ति तावन्मात्रा स्त्रियाः पुरुषा इति दक्षिणहस्ते ।
 पुरुषस्य तावत्यः स्त्रियः इति वामहस्ते विमर्शः ॥ १२८ ॥

तत्रापिविशेषमाह—

दीहाहिकोमारी कुडियाहिं पुण्णमवे वियाणी ।

आसह्वाहियो सोहगं कुडियाहिं विंदूहयं जाणदुहयं ॥ १२९ ॥

दीहाहि इति । दीर्घाभिः प्रलम्बाभिर्लैस्वामिः कुमारी स्त्री परिणयनं एकया रेखया एकशो रेखाद्वयेद्विर्विवाहो रेखात्रये तिरिति स्फुटिताभि-
लैस्वामिः पुनर्भुवं धारितां वा विजानीयात् स्निग्धामिः स्त्रिया बहुसौभाग्यं
तुडियाहिं इति । त्रुटिताभिर्लैस्वामिर्लैस्वामिरपि दूषं दुर्मगां जानीहि
एवमेव फलं भर्तारमुद्दिश्य स्त्रिया दक्षिणहस्ते विमर्शनीयं यद्यप्यत्र वामे वा
दक्षिणे इति विवृत्य नोक्तं तथापि वामभागे तु नारीणामिति सूत्रानुवृत्तेर्यथा-
योगं प्राक्षम् ॥ १२९ ॥

अथास्या रेखाया विपक्षमाह—

दीक्षारेखावलवती पुरस्था चेन्महत्तरा ।

बाधयेद्दाररेखा तदा मित्रोदयं वदेत् ॥ १३० ॥

दीक्षेति । आघाऽधः स्थातु दीक्षणमित्यग्रे वक्ष्यमाणा दीक्षा रेखा बल-
वती स्थातु, फलं चात्र सूक्ष्म १ स्निग्ध २ गम्भीर २३ लम्ब ३४ पिङ्गल
२५ अव्यावृत्त ६ अछिन्न ७ अभिन्न ८ अविहृद्ध ९ सम १० अस्थान-
च्युत ११ पूर्णा १२ त्र्यङ्गादशगुणयोगस्तत्सहिता । पुरःस्था हस्तस्य
दक्षिणस्य अग्रभागो स्थिता, आघाङ्गुल्या अधःस्थानात् पूर्वभागे स्पष्टा
चेद्यदि महती सादाररेखां बाधयेत् फलप्रतिबन्धाद्विफलं कुर्यात्तदा स्त्रीरेखा
कस्य चित् प्रियमित्रस्य परमभक्तसेवकस्य वा उदयं वदेत्, एवं स्त्रीरेखानिर्णये
पितृरेखाङ्गुष्ठ रेखान्तरे वा ऊर्ध्वं रेखिका इत्यादिना हस्तचिन्हे दाररेखा
लक्षतास्तत् सूत्रं स्वपरस्त्रीनोगलक्षणं न पुनर्विवाहादिसंस्कारप्राप्त स्त्री विषयं
बोध्यम् ॥ १३० ॥

अथ राजयोगे सति विशेषमाह—

तारा मूलान्मणिं यावत् रेखा यत्संख्यया स्फुटः ।

तावतीर्महिलास्तस्य राजयोगे विनिर्दिशेत् ॥ १३१ ॥

तरेति । कनिष्ठा मूलात् प्रारभ्य मणिबन्धयाक्द् यावत्पोरेखा स्तावत्यः

स्त्रियः स्युः । कदेत्याह—राजयोगे सिंहासनादि वक्ष्यमाण राजलक्षण सद्भावे,
एतेन ग्रन्थान्तरे

“ कनिष्ठा मूलरेखाया माणि यावच्चरेखिकाः ।

“तावत्यो महिलास्तस्य स्त्रियास्तावन्मनः प्रियाः ॥ १ ॥”

इत्यपि निश्चितं ननु कचित् कनिष्ठाधः स्त्रीरेखा १ ग्रन्थकृन्मते वाम-
हस्तायूरेखा २ राजयोगे तारा मूलादित्यादिना स्त्रीरेखा उक्ता तथा रेखामिः
करभे वामे षण्णिक पुत्राश्च सेवका इति वचनं तर्हि अपत्यरेखा नवकाश
इति चेन्न राजयोगे मातृरेखाया अप्रयोजनात् मणेरङ्गूष्ठमूलां तं यावत्
अपत्यरेखा ज्ञेया, अत एवाग्रे विवेक विहासोक्तं, अपत्यरेखाः सर्वाः स्युर्न
तथाङ्गूष्ठ तलान्तरे इति गृहीतं राज्ञः प्रायो भ्रातृनाशादनाशेऽपि
सेवकान्तर्मावात् पितृरेखातोऽङ्गूष्ठ सम्मुख पल्वलैरेव साहाय्यकारिमात्रत्वे
नगणनं यद्वा क्षुद्रराज्ये स्पर्द्धा कारित्वे नवक रूपकरभरेखाभिरेव दक्षिणे
भ्रातृभगिन्यादि गणनं युक्तं वामहस्ते करभे स्त्रिय एव संख्येयाः ॥ २३१ ॥

अत्रार्थे सम्मतिमाह—

स्युर्यावन्त्योन्तरे रेखा मणिर्जीवित रेखयोः ।

तावतीर्महिलास्तस्य स्त्रिया स्तावन्मनः प्रिया ॥ १३२ ॥

स्युर्यावत्य इति । उक्तार्थम् ॥ १३२ ॥

अथ स्त्रियास्तावन्मनः प्रिया इत्येतस्य संगतिमाह—

स्त्रिया दक्षिण पाणिस्था पतिरेखा प्रकीर्तिता ।

आयुरेखात्र तद्भेदे योगः स्याद्विधवाकरः ॥ १३३ ॥

स्त्रिया इति । स्त्रीणां दक्षिणपाणौ जीवितरेखा सा मर्त्यरेखा स्मृतास्तस्या-
भेदे विधवा रण्डा तस्य योगः स्यात् । तस्यावेधे, असतीत्वयोग
इति ॥ १३३ ॥

तदा वामकरे तारा मूलदा मणिवन्धनम् ।

रेखायावत्य उद्धृतास्त्रिया स्तावन्त ईधराः ॥ १३४ ॥

तदा वामकर इति स्पष्टम् ॥ १३४ ॥

अथ लक्षणानामन्योन्यबाधे प्राचावचनमाह—

पुष्टं यदेवदेहेस्याल्लक्षणं वाप्यलक्षणम् ।

इतरद्वाध्यते तेन बलवत्फलदं भवेत् ॥ १३५ ॥

पुष्टमिति । पुष्टं बलयुक्तं लक्षणं विरुद्धलक्षणं वा इतरनिर्वलं तेन बलवता
आध्यते तत्फलं निषिद्धत इत्यर्थः ॥ १३५ ॥

निगमनमाह—

तथाच योगिप्रभृते यस्य स्त्री संगमो नहि ।

दाररेखासिक्त शिष्टां दत्तेत्यन्या प्रभुत्वकृत् ॥ १३६ ॥

तथा चेति । यस्य योगिनः स्त्रीसङ्गमो नास्ति तस्य हस्ते स्त्री रेखा शुभाम-
क्ति भाजनं शिष्यजनं दत्तेतु पुनः अन्या शिष्यसेवक माग्यादिरेखा प्रभु-
त्वमैश्वर्यं करोति; यद्वा लक्षणानुरोधात्लक्ष्यं, तथा यच्चिह्नलक्ष्यानुरोधेनापि
लक्षणप्रवृत्तेस्तत एव देवानन्दाया गर्भापहार लक्षणानां स्वप्ना नामप्यहारः
सिद्धान्त सिद्धः ॥ १३६ ॥

स्त्रीरेखावत्तापसयोग भाग्यादि रेखया वामहस्तगतया किं विमर्श-
नीयमित्याह—

लक्ष्मी राज्यं वाहनादि नृणां वामकरादिह ।

ज्ञानमैश्वर्यं वंशादि धीक्ष्य दक्षिणपाणितः ॥ १३७ ॥

लक्ष्मीति । वामकरे योगिनो धनरेखया लक्ष्मीः ऊर्ध्वरेखाया राज्यं
वाहानरेखया वाहनेभ्यो लभ्यं इहतापसयोगे वाच्यं दक्षिणपाणितो धनरेख-
या शुद्धज्ञानं सुखसन्तोषात्मभोधादिकं ऊर्ध्व रेखया ऐश्वर्यं गोत्ररेखया वंशा-
दिकं लक्षणीयमित्यर्थः ॥ १३७ ॥

अथैवं योगिनो लक्षणनिगमने योगिन्याः पतिरेखायां किं वाच्य-
मित्याह—

योगिन्वासुखं पत्युस्तस्या दक्षिणपाणितः ।

ज्ञानं यात्रा तपःशौचं गुरुसौख्यं निरीक्ष्यते ॥ १३८ ॥

योगिन्या इति । पतिरेखया ज्ञानं यात्रातीर्थप्रणतिः संयमो वा तपः शौ-

चं द्रव्यभावमित्रं नैर्मल्यं घनादेर्हस्तासिद्धिः पितृ रेखाया गुरोः सुखं दक्षिण पाणे विमर्शनीयम् । तेन एक स्मादपि लक्षणावाना लक्ष्य विचारो नानुपपन्न इति ज्ञेयम् ॥ १३८ ॥

इति स्त्रीरेखाविमर्शनम् ॥

अथ स्त्रियाः प्रसङ्गादपत्योत्पत्तिरिति कमादपत्य रेखा विमर्शमाह—
मणेः स्वभाव रेखान्त रेखाभिः करमेन्तृणाम् ।

अपत्य संख्या निर्देश्यं सम्प्रदाय मताश्रयात् ॥ १३९ ॥

मणेरिति मणिश्चन्दादारभ्य स्वभावरेखा जीवितरेखा तत्पर्यन्तं, अपत्यानां संख्यागणना वक्तव्या सम्प्रदायो गुरुपारं पर्यन्तस्याश्रयादरस्तस्मात्, तत्रापि करमेरेखाः समाङ्ग केन तदा प्रथमं पुत्रीविषमाङ्गेन पुत्रः प्रथमं स्यात्, अत्राद्यं भावः विवेकविभासे वक्ष्यमाणसम्प्रदायः करमे रेखा आतृमगिन्यादि लक्षणं, अङ्गूळमूलेऽपत्यसंख्येति दृश्यते । तेन साम्प्रदायिकमतस्य तात्पर्यमिदम् । करमे वामहस्ते प्रत्यासत्त्या, अपत्य संख्या उचिता, अङ्गूळमूले तु आतृ मगिन्यादिसंख्यापितृरेखा समासन्नत्वात् बाहुल्येन प्राकृत लोकानां तथैव योगात् राजयोगे पुनर्वैपरीत्यम् ॥ १३९ ॥

हस्तविन्यकार सम्यक्त्या द्रव्यन्माह—

यावत्यकरमे रेखा ऊर्ध्वं तावदपत्यदाः ।

ताः समाङ्गे तदाद्या स्त्रीविषमाङ्गे नरं वदेत् ॥ १४० ॥

यावत्य इति ॥ १४० ॥

तापसयोगे विशेषमाह—

योगिनां तनयस्थाने शिष्यप्राप्तिर्विचार्यते ।

पत्युः स्थाने योगिन्याः धर्मयोगमथाश्रमः ॥ १४१ ॥

योगिनामिति । अपत्यरेखाभिः शिष्यपरिगणनं योनिनां स्त्रीरहितानां वाच्यं शिष्यपुत्रयोः साम्यात्, सृष्टिर्द्विविधा—‘ मानसी योनिजा च ऋष्या शिष्सन्तत्या परापुत्रप्रवाहेणेति ’ न्यायकुसुमाञ्जली ग्रन्थे उदयनाचार्याः

प्राहुः तत् एव योगिन्याः पतिस्थाने धर्मं शौचादिराचारः योगः—पञ्चाभि
साधनादितपः कर्ममठाश्रमोगुरु पारंपर्यसंसर्गस्तस्य तत् प्रतिपालकत्वात्,
अत एव एकस्माल्लक्षणान्नाना लक्ष्य विमर्शः प्रागुक्तः सिद्धः सिद्धान्तेऽपि
' स्वप्नफले रज्जवद् राया जिणे वा इति पूर्यपणा कल्पे तथा ' रज्जवद्
राया अणगारेवा भावियप्वा ' इति फलद्वयकथनेन स्याद्वादात् ॥ १४१ ॥

पुत्रदा करमे रेखा कनिष्ठाधःकलत्रकृत् ।

अङ्गुष्ठमूले रेखास्तु भ्रातृभाण्डानिशंसति ॥ १४२ ॥

पुनः सम्मतिमाह—

पुत्रदा इति । इदं भोजकृतसामुद्रिकोक्तं—तस्यादावयं श्लोकः लक्ष्मण्ये
समाख्यातं विस्तरेण धरानने पुंलक्षणं शटित्येव कस्तं वर्णयितुं क्षम इति ।
करमे रेखाः पुत्रदायिन्यो लक्षणत्वात् कनिष्ठाधो वामहस्ते कलत्रकृत्
स्त्रीलक्षणं अङ्गुष्ठमूले रेखाभ्रातृभगिन्यादि लक्षणम् ॥ १४२ ॥

अथ सहोदर रेखाविमर्शमाह

मणेरङ्गुष्ठमूलान्तं या रेखास्तलसंमुखाः ॥ ॥

सूक्ष्मास्ताहिभगिन्यः स्युभ्रातरस्थूलरेखिताः ॥ १४३ ॥

मणेरिति । मणिवन्धात् प्रारम्भ्य अङ्गुष्ठमूलस्य अन्तो यत्र कर्मणीति
क्रियाविशेषणं या रेखा स्तलं गर्भकं तत् संमुखाः सूक्ष्मा स्ताभगिन्यः
स्मृताः रेखितं यासां तास्तथा रूपारेखा भ्रातरो लक्षणया भ्रातृलक्षणं भवन्ति
तासां रेखाणां समवे प्रथमं भगिनीजन्मवैषम्ये भ्रातृजन्माङ्गुष्ठमूलान्मणिसव-
न्मुखगणने लघुरेखा भवने स्वतः पश्चाद्भगिनी रेखावृद्धौ स्वतः पश्चाद्भ्राते
त्यपि भावनीयम् ॥ १४३ ॥

तत्रापि विशेषमाह—

तासु या अस्फुटा रेखा स्वावन्तो निधनं गताः ।

यास्फुटा स्तथा जीवत इति सामुद्रिकं वचः ॥ १४४ ॥

तासुया इति । तासुरेखामु या अपक्वता रेखा उपलक्षणात् छिन्नाभिन्ना
विद्धावा तावन्तः सहोदराजीवा भ्रातृभगिनीरूपामरणं प्राप्ता या रेखाः प्रकटा

अविद्धास्तेऽथ इति पक्षान्तरे जीवन्तः, एवं प्रकारेण सामुद्रिकं समुद्रसूरेर्वचः ।
 आतृभार्गिनीनां सारत्वात् भाण्डं वस्तु इति व्यवहारः ॥ १४४ ॥

अथात्र मतान्तरमप्यास्ति तस्य प्रामाण्यं व्यञ्जनाय—आद्यश्लोकपाठपूर्वं
 नामनिर्णयं तन्मतान्तरमाह—

आयुर्लेखावसानाभिर्लेखाभिर्माणिवन्धतः ।

स्पष्टाभिर्भ्रातरो स्पष्टा ताभिर्जामयः पुनः ॥ १४५ ॥

आयुर्लेखेति । माणिवन्धात्, आरभ्य जीवितरेखां यावत् अर्थात्
 करमे रेखामिः स्पष्टाभिर्भ्रातरः संख्येयाः अप्रकृताभिर्जामयो भगिन्यः
 परिगणनीयाः ॥ १४५ ॥

अस्पष्टाभिरर्दार्धाभिर्भ्रातृ जाम्यायुपस्तुटिः ।

यवैरङ्गुष्ठमूलस्थैस्तत्संख्यां सुनवो नृणाम् ॥ १४६ ॥

अस्पष्टाभिरिति । हस्ता—अस्पष्टा रेखास्ताभिर्भ्रातृभगिनीनां आयुषस्तुटि-
 मरणं ज्ञेयं, अङ्गुष्ठमूलेयावन्तो यवास्तावन्तः सूनवः पुत्रावाच्याः, सूनुशब्देन
 पुत्राएव, अस्त्यशब्देन पुत्रपुत्री नपुंसकविन्वादि गणनात्ताम्रेतनश्लोकेन
 पुनरुक्तिः ॥ १४६ ॥

अपत्यरेखाः सर्वास्त्युर्मत्स्याङ्गुष्ठतलान्तरे ।

हस्ते चिन्हेष्वे तदेव सम्मतं विदुषां मतम् ॥ १४७ ॥

अपत्येति । सर्वा अपत्यसंख्या रेखागस्त्यो भगिनिवन्धस्थः, अङ्गुष्ठतल-
 मङ्गुष्ठमूलं तयोर्मध्ये भवन्ति इदमेव मतं हस्तचिन्हसूत्रे सामुद्रिकतिलकेऽपि
 प्रागुक्तम् । आयुर्लेखेत्यादिसूत्रं राजयोगे सति भ्रातृविषयं न चेत् पुत्रादाः
 करमे रेखा इत्यादिना विरोधः, राज्ञो भ्रातृणामस्वं प्राप्तत्वात् करमस्य
 सेवास्थलत्वात्तत्रैव तद्रेखा न्याय्या । केषाञ्चिद्भ्रातृणामनाशेऽपि सेवकान्त-
 र्भावात् राज्ञः पुत्रास्तु आग्नेयां दिशि अङ्गुष्ठमूले वर्द्धमानतेजसः पदस्थानो-
 चिताः सोदया इति । सामान्यलोकानां भ्रातरसतेजसकाः पुत्रास्तेवा-
 कारिण एव ॥ १४७ ॥

अत एव प्रकरणकार उभयमताविरोधेन सूत्रं बध्नन्तदेवाह—

अंगुठासयमूले जतियामित्तातु मूलरेखा उ ।

तेहुंति भावु या खलु तनुयाहि हुंति मयणिठ ॥ १४८ ॥

अंगुठसय इति । अङ्गुष्ठस्य च मूले यावन्मात्राः स्थूलरेखाः ते भवन्ति
आतरः खलु तनुकाभिर्भवन्ति मागिन्यः । एतेन स्थूलतनुत्वयो रेखादोषत्वे
प्रागुक्तेऽपि, अतिस्थूलतनुत्वयोरेव निषेधः सिद्धः ॥ १४८ ॥

अंगुष्ठस्य हिठा रेखाऽस्स जतियाहुंति ।

तित्तयमित्ता पुत्ता सद्दाहिय दीरियाहुंति ॥ १४९ ॥

पुनः—

अंगुठसयाहिठा इति । अङ्गुष्ठस्य चायः रेखा यस्य यावत्यो भवन्ति
तावन्मात्राः पुत्राः सिग्धाभिर्दारिका भवन्ति ॥ १४९ ॥

जतिया मित्ताछिन्ना भिक्षातेदारया मुयात्राणा ।

अखंडा अछिन्ना जीवंति यततिया पुत्ता ॥ १५० ॥

जतिय इति । यावन्मात्रा छिन्ना—मित्रा तान् दारकान् मृत्वा जानीहि ।
अखण्डा—अछिन्ना जीवन्ति तावन्तः पुत्राः ॥ १५० ॥

अथाङ्गुष्ठं यथविमर्शमाह—

विद्याख्यमतिर्विभूतिः स्याद्यवेशङ्गुष्ठमध्यगे ।

शुक्रपक्षे जन्मरात्रौ यामाङ्गुष्ठं गते पुनः ॥ १५१ ॥

विधेति । अनेकवस्तुतत्परीक्षारूपात्रविद्या नतुपठनपाठनरूपा तद्रेखायाः
स्थानभेदान् कथयतिः प्रसिद्धिर्विभूतिः स्वजनपनरूपा सम्पद् स्यात् अङ्गुष्ठ-
मध्यपर्वपाते—यवे अत्र सामान्यत एवाङ्गुष्ठो मापः । पुनर्वामहस्तोऽनोङ्गुष्ठ
गतेयवे शुक्रपक्षे रात्रौ च जन्मवाच्यम् ॥ १५१ ॥

कृष्णपक्षे दिवा जन्म दक्षिणाङ्गुष्ठगोचरे ।

विद्याविद्विधेकन पक्षस्य व्यत्ययः परचित्र ॥ १५२ ॥

कृष्णपक्षे इति । दक्षिणाङ्गुष्ठगे यवे कृष्णपक्षे दिवा जन्म स्यात्,
स्वविद्वयेरप्यङ्गुष्ठयोर्वचसद्भावे विद्वोर्बेधवास्तद्व्यो वा सम्यग् विमर्शनीयः
तदान परचित्रं शुक्रकृष्ण पक्षयोर्व्यत्ययोर्विषयेयो ज्ञेयः ॥ १५२ ॥

अत्र मतभेद माह—

शुक्लपक्षे तथा जन्म-दक्षिणाङ्गुष्ठगैर्यवैः ।

कृष्णपक्षे नृणां जन्म वामाङ्गुष्ठगैर्यवैः ॥ १५३ ॥

शुक्लपक्ष इति । दक्षिणाङ्गुष्ठगैर्यवैः शुक्लपक्षे जन्मवाच्यं, वामाङ्गु-
ष्ठगैर्यवैः कृष्णपक्षे पुरुषाणां जन्म, । अत्र दक्षिण हस्तेऽङ्गुष्ठयवे शुक्लपक्षे
जन्मेत्युक्तं तत्केनाभिप्रायेणेत्यत्र बहुश्रुताः प्रमाणमन्यथा शुक्लपक्षः चन्द्र
स्त्रीपुरुषः सूर्य इत्यादि स्वरोदयाधनुसारेण, तथा, शुक्लपाक्षिका उत्तरस्यां
कृष्णपाक्षिका दक्षिणस्यामिति सिद्धान्तपरिभाषया वामहस्तादेव धोच्यः । यद्वा
यवैरिति बहुवचनाद्बहूनां बलवत्त्वेन ग्रन्थप्रामाण्याच्च दक्षिणहस्ते यवैः शुक्ल-
पक्षो ज्ञेय इत्याशयः न पुनरेके न यवे नक्षत्र बहूनामयवैकस्य यवस्य स्यात्
फलं समं तत् प्रायिकं, अन्यथा यव संख्याकत्वं पुत्राणां स्वयमेव विवेक-
विलासकृता प्रीयतम् । तद्व्याहतं स्यात्, यद्वा शुक्लपक्षे हस्तवीक्षणे दक्षिणा-
ङ्गुष्ठयवैः शुक्लपक्षे जन्मवाच्यम् । कृष्णपक्षस्य दक्षिणाङ्गुष्ठ यव प्राप्त
स्यापि बाधात् शुक्लपक्षपदं, आवृत्त्या व्यास्येयम् । एवं कृष्णपक्षे इत्यपि पदं
वार द्वयं योज्यं तेन न दोषः । तत्त्वं सर्वज्ञ गम्यम् ॥ १५३ ॥

प्रकरणेति तु शब्दाद्विशेषमाह—

दाहिण हत्यंगुष्ठय मज्ञय जवेण दिवस जन्मसे ।

वामांगुठ जवेण नूनं जाणिज्ज निसिजायम् ॥ १५४ ॥

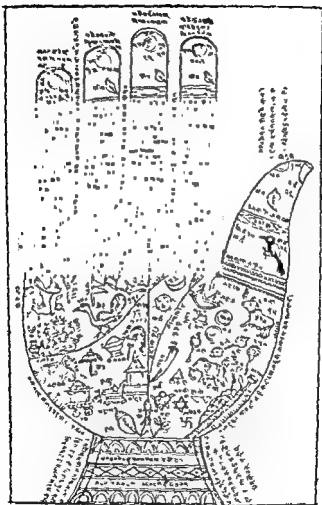
दाहिणेति । दक्षिणहस्ताङ्गुष्ठमध्ये च यवे न दिवसजन्म तस्य । वामा-
ङ्गुष्ठ यवेन नूनं जानीयान्निशि जातम् ॥ १५४ ॥

पुनर्यवस्य फलविशेषमाह—

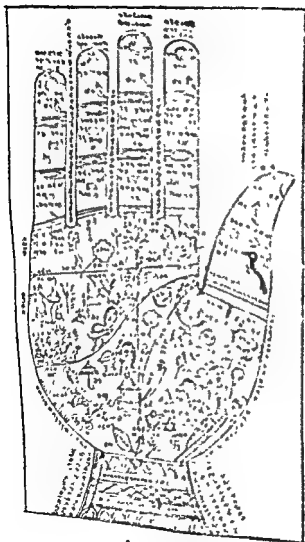
अङ्गुष्ठोदर मध्यस्थे यवे भोगी सदा सुखी ।

बहूनामयवैकस्य यवस्य फलतुल्यता ॥ १५५ ॥

अङ्गुष्ठोदरेति । अङ्गुष्ठोदरं अङ्गुष्ठमध्यभागस्तत् पर्वणि या रेखा
तस्यामपि मध्यभागे यवेसति भोगी उत्पन्न मध्य भोक्ता गन्धमाल्य अन्नपान

श्रीहस्तरेखादर्शन.

श्रीहस्तरेखादर्शन.

गीतगान वीणादि कलावान् बहूनां तथा, एकस्य यवस्यापि भोगादिदयित्वे
फलं तुल्यं एकोऽपि भोगित्वं कुर्यात्तथा बहोपि भोगित्वं दद्युर्भोगिषु
पुनस्तारतम्यं तथा एकस्मिन् वयसि यद्वा वयस्येऽपि भोगः । एक-
स्मिन् स्थाने सर्वत्र देशे वा भोग इत्यादि विशेषस्तु एक यवस्य तथा बहूनां
भयत्येव यवलक्षण स्यातिशयद्योत नार्थमेवं माणिति ॥ १५५ ॥

अथ लक्षण द्वात्रिंशिका विमर्शः ।

छत्रं तामरसं धनूं रथर्वरो दम्भोलिं कूर्मां कुंशां
वापीं सैवस्तिक तोरणानि चंभर पञ्चाननः पादपैः
चैर्कं शङ्खं गजौ समुद्र कलशौ प्रासाद मत्स्या यवा
यूपस्तूप कमण्डलू न्यवनिमृत्सचामरौ दर्पणः ॥१५६॥
उक्षौ पताकौ कमलामिपेकं सुदामं कैकीं धनपुण्य भाजाम् ।

छत्रमिति । तामरसं कमलं दम्भोलिर्वज्रं । सरस्तडागः पञ्चाननः सिंहः ।
पादपो वृक्षो यूपोऽत्र पूजास्थान स्तम्भः परमेश्वर पादुकास्थानं कमण्डलु
योगिनां जलपात्रं, अधनिमृत् पर्वतः, ॥ च दक्षिणकरे तेनैव हनुमदूपे
दक्षिणे पर्वतः । राजते निकेचित्, उक्षा वृषभः । कमलामिपेको लक्ष्मी मूर्ति-
दिगाजैरभिपिच्यमाना । सुदामपुण्याला । कैकीमयूरः । शेषाणि स्पष्टानि
धनपुण्यभाजां बहू धर्मोदय लब्ध मग्ग्यानां, एतानि लक्षणानि भवन्ति ।
अत्र पाठान्तरे—

कमण्डलु १ कलश २ यूप ३ वापी ४ ध्वज ५ पताका ६ सौवस्तिक
७ यव ८ मत्स्य ९ मकर १० कूर्म ११ रथवर १२ स्थाळ १३ अंशुक
१४ अष्टापद १५ अंकुश १६ सुप्रतिष्ठाक १७ मयुर १८ श्री १९ दाम
२० अभिपेक २१ तोरण २२ मेदिनि २३ जलधिवर २४ भवना २५
आदर्श २६ पर्वत २७ गज २८ वृषभ २९ सिंह ३० चामर ३१ स्तूप
३२ रूप प्रशस्तोत्तम द्वात्रिंशलक्षण धरा इति प्रज्ञपना वृत्तौ द्वात्रिंश-
लक्षणानि दृश्यन्ते । दिगम्बराम्बु हरिवंशपुराणे भास्करोऽब्धिस्तथा वीणा
व्यञ्जन वेणुरुत्तमः मृदङ्ग पुण्यमालाच हृष्ट षट्शम्बर शुचिः नाना भरण

संदोह कुण्डलादिक नाममृत् इत्यादिना सप्तमाधिकारे लक्षणा न्याहुः । फले
चैषां हस्तबिम्बसूत्रे ॥ १५६ ॥

तदस्तदेवाह—

मणेस्तलोन्मुखे मत्स्ये सहस्र धनवान्नरः ।

मकरे दशसाहस्री शंखे लक्षपतिर्भवेत् ॥ १५७ ॥

मणेरिति । मणिश्चत्तलसंमुखे मत्स्ये सहस्ररूप्यकान् सौवर्णिकान्
दीनारान् वा यथा समयं यथा देशं नरस्सलमते । मकरो जलस्थलो मय
चरः तस्मिन् दशसहस्रधनवान् सइत्यक्ताहल शब्दोऽपि । उष्णप्रभेद
नाममालायां शङ्खभेद दक्षिणावर्ते लक्षपतिरिति ॥ १५७ ॥

आतपत्रं करे यस्य दण्डेन सहितं पुनः ।

ध्वजं वा चामरयुतं चक्रवर्तिं स जायते ॥ १५८ ॥

आतपत्रमिति । स्पष्टम् ॥ १५८ ॥

ध्वजो हस्ततले यस्य स वृद्धस्त्वे सुखी भवेत् ।

करभो मांसलः श्रेष्ठीऽङ्गुलिपर्व नर्मांसलम् ॥ १५९ ॥

ध्वजो यस्य हस्ते स वृद्धावस्थायां सुखी स्यात्, करभो धनयुर्ज्ज्वा-
स्थानं स मांसपुष्टः प्रशस्तः अङ्गुलिपर्वविशेषकः स न मांसयुक्तः । हस्त-
बिम्बसूत्रत्वात् दीर्घनिर्मांसपर्वणे, इत्यने न पुनरुक्तिः ॥ १५९ ॥

अङ्कुशरेखाया स्थलमप्याह—

करभान्निर्गता रेखा धनरेखा यदा गता

अङ्कुशाकार भूयस्य स पुमान् गजवान्नृपः ॥ १६० ॥

करमादिति । स पुमान् गजवान् तस्य द्वारे गजो बद्धश्चेत्यर्थः ॥ १६० ॥

हस्ती रेखा धरो राजा शूरः सिंहाकृतौ करे ।

वृषभे गोकुलपातेः कर्षको बहुरूपवान् ॥ १६१ ॥

हस्तीति । हस्तसिंहौ वृषभश्च दक्षिणकरे पुरुषोपमानात्, तत एव
सौधर्मेन्द्रो वृषभस्यैर्गणवदभिषेकागमेऽपि, केचित्तुद्देशनेन्द्रस्य, वृषभवाहन-
त्वात् बीजौसौ वामकरयोगाद् वृषभो वाम इत्याहुः— ॥ १६१ ॥

सूर्ये प्रतापवान् शूरः चन्द्रेप्रकृति कोमलः ।

सिंहासने पटधारी मोरे मातुलतः सुखी ॥ १६२ ॥

सूर्य इति । अङ्गूष्ठमध्यपर्वणि सूर्याकारे प्रतापवान्, दक्षिणहस्ते इति गम्यं तत्र तस्याधिकारात्, चन्द्रेवामाङ्गूष्ठमूर्ध्वपर्वणि प्रकृत्या स्वभावे कोमलः सुकुमारः वामभागस्य उत्तर दिग्वरूपात् तेन ईशानेन्द्रशिरसि चन्द्र इति सिंहासनं दक्षिणाङ्गूष्ठमूले पटरेखा योगात्, मयूरो वामहस्ते करमादूर्ध्वं धनरेखातो नीचैस्तत्र संगीतविद्यारेखा सन्निधानात्, मोर शङ्खः संस्कृतेऽपि श्राद्धविधिवृत्तौ तद्दर्शनात् ॥ १६२ ॥

अङ्कुशेति प्रतिष्ठावान् प्रासादश्चेत् सुखी धनी ।

मत्स्ये तु पश्चिमवयः सुखी सां यात्रिकः पुमान् ॥ १६३ ॥

अङ्कुश इति । पूर्वोक्तस्थानादन्यत्र, अङ्कुशाकारे इति विशेषः प्रासादे देवगृहे दक्षिणाङ्गूष्ठमूले प्रतिष्ठावात् सुखी च, अश्वाकारे धनी । मत्स्ये तु पुनः करतलस्या सम्मुखे कर्परसम्मुखे इति विशेषः पश्चिमवयसीति वदत्वे सुखी यद्वा सांयात्रिको जलप्रहरणव्यापारी ॥ १६३ ॥

नन्दावर्ते नृपपदं सौभाग्यं कच्छपाकृतौ ।

पूर्णकुम्भधरःपाणौ नरः पूर्णमनोरथः १६४ ॥

नन्दावर्त इति । नन्देति नवसंख्याका, आवर्त्ता यस्मिन् स्वस्तिके सनन्दावर्तस्तदाकारे राज्यं कच्छपः कूर्मः ॥ १६४ ॥

रथाकारे रथालोके सोद्यमः परि वारवान् ।

खड्गादि शस्त्राकारे स्यात्क्लेशकारीसु साहसः ॥ १६५ ॥

रथाकार इति ॥ १६५ ॥

धनुपावहोमो लोके मन्त्री चामरवान् करे ।

पुष्पमालाङ्कितो हस्ते यशस्वी धनवाचरः ॥ १६६ ॥

धनुशेति ॥ १६६ ॥

मुकुटे राजमान्यः स्यात् कमले बहु भोगवान् ।

मृष्टा तिले पुत्रपूर्णः सर्पे क्रोधी महाधनी ॥ १६७ ॥

मुकुट इति ॥ १६७ ॥

छत्रे हठी प्रतिष्ठावान् स्वास्तिके वार्षके सुखी ।

स्थलपद्मेति चतुरः क्षमावान् मर्दलाकृतौ ॥ १६८ ॥

छत्र इति । पूर्वसूत्रे दण्डसहितं छत्रं चामर युगलान्वितं चात्र पुनरेकमेव
तदपि वामकार हस्ताङ्गत्वात् ॥ १६८ ॥

पट्कोणे धर्मवान् धीरा तेजस्वी मणिरेखया ।

सरोवरेऽतिवाताङ्गः कुलमुरव्यो युगाकृतौ ॥ १६९ ॥

पट्कोण इति । पट्कोण यन्त्राकारे धर्मवान् रत्नाकारे तेजस्वी ॥ १६९ ॥

कुन्ते केशी सिद्धकार्यो विद्यावान् स्याच्छराकृतौ ।

विमाने दुर्ग गेहादि निर्माता कान्तिभागाञ्जनः ॥ १७० ॥

कुन्त इति । सुलोन्नेयम् ॥ १७० ॥

एवं रेखा बलाद् ज्ञेयः स्वभावनिर्णयोङ्गिनाम् ।

तत्तद्रेखा कृति स्थानं ज्ञेयं ग्रन्थान्तरादिह ॥ १७१ ॥

एवमिति खड्गो दाक्षिणे धेनुर्वामे हस्ते एवं स्वास्तिकविमान नन्दावर्ताद्यं
वामे लक्षणं मुकुटप्रासादाद्यं दक्षिण इति बहुश्रुतेभ्यो वेधमित्यादि हस्त
विम्बसूत्रमेव विवृत्तं सम्यग् रीत्या रेखा ज्ञानाय चतुर्धा हस्त विम्बमपि यन्त्र-
स्थापना सम्भाव्यम् ॥ १७१ ॥

अथ चक्र शुक्तिकादि विमर्श प्रसङ्गादाह—

मायासु दशभिश्चक्रैः राजा योगीश्वरोऽथवा ।

दशभिः शुक्तिभिः सर्वावस्थासु बहुदुःखितः ॥ १७२ ॥

मायास्विति । दशस्वप्यङ्गुलीषु दशस्वप्यूर्ध्वपर्वणि चक्राणि स्युस्तदा
राजमण्डलाधिपतिर्युगान्तरे चक्रवती वा स्यात् जात्यपेक्षया लक्षणफलवत्
काठोपेक्षयापि लक्षणफलात्, साम्प्रतीन समये योगीश्वरः प्रान्तेवा ग्रथिलो
दरिद्रः स्यात्, दशभिः शुक्तिभिर्दशावस्थास्वपिदुःखितः तत्रापि संहारवृत्त्या

चामाङ्गुलीषु शुक्तिरतीव निन्द्या दक्षिणाङ्गुलीषु, मध्यमफला इति
अमररेखावत् फलं भाव्यम् । यदाह प्रकरणकारः

आवते तर्हि छिन्ने भिन्ने वेदेर्हि नत्थि किञ्चि फलं
तेर्ही चियस्स्वेर्हि मंदघणो नात्थिसंहेहो ॥ १ ॥

अन्यत्रापि,

एक चक्रे भवेद्राज्यं त्रिधाचक्रे द्वये भवेत् ।

धनागमास्त्रिभिश्चकैर्बहु चकैर्दरिद्रता ॥ १७३ ॥

दक्षिणावर्त्त चक्रं शुक्तिकासु, पुनर्विशेषप्रकरणे ततस्तमेवाह—

अङ्गुलियङ्गुठोवरि हवंति भमरा उदाहिणावता ।

सौधणभोगी पुञ्जो धम्ममर्हं वृद्धिमंतोय ॥ १७४ ॥

अङ्गुलियाति । अङ्गुल्यङ्गुठोपरि भमरीभमराकाररेखावर्त्ताः स्युस्तदा
सनरो धनभोक्ता, पूज्यो, धर्ममतिवृद्धिमांश्च, स्यात्, अत्राङ्गुल्याङ्गुठा-
प्रकथनात्तत्रैव शुक्ति चक्रादि सम्भव इति न ध्येयम् । करतलादिस्थलेऽपि
तदुक्तेः सौवस्तिकशङ्खचक्राद्याकृतिरेखालङ्कृतपाणिपादतलाः स्त्रिय इति
प्रज्ञापनावृत्तौ, अत्रशङ्ख शब्देन शुक्तिरिति ॥ १७४ ॥

अथ वन्ध्यत्व योगं शैवसाधुद्रिकादाह—

वृक्षंवा तोरणं शक्तिर्मठदेव कुलानि वा ।

आशाखान्तं विजानीयाद्वन वन्त महाधियम् ॥ १७५ ॥

वृक्षो वेति । वृक्षः पादपः तोरणं प्रतीतं शल्पं, अशाखं पुत्रशाखावर्जितं
चन्धं जानीयात् धनवान् राज्याधिकारी स्यादेव, अत्र यद्यपि पादप तोरणयो-
र्महालक्षणत्वे नोक्तिस्तथापि पुत्रमुद्दिश्य दोषः, अत एव स्वर्जूरिकादिवृ-
क्षाणामङ्गणे प्रादुर्भावे सन्तानामावो लोकेऽद्यापि प्रतीतः ॥ १७५ ॥

पुनर्विवेकविद्यास सम्पत्त्या फलमाह—

शफरो मकरः शङ्ख पप्रं पाणौ स्वसन्मुखः ।

फलदः सर्वं देवान्त्य काले पुनरसन्मुखः ॥ १७६ ॥

शकर इति । शफरो मत्स्यस्तथा मकरः शङ्ख, पप्रः, कमलं स्वसन्मुखः

पाणितलाभिमुखः, सर्वदा फलदः मणिबन्धसम्मुखस्तु, अन्त्यकाले शुभ-
फलदः । एकवचनादेकोऽपि विलोममुखतया स्थितं द्वयमपि श्रेष्ठम् ।

यतः—

एकोप्यभिमुखः स्वस्य मत्स्यः श्रीवृद्धिकारणम् ।

सम्पूर्णो किं पुनस्तौ द्वौ पाणिमूलस्थितौ नृणाम् ॥ इति ॥

अङ्गुल्यग्रे शङ्खनिषेधादन्यत्र शुभ एव ॥ १७६ ॥

अथैषां यथोत्तरं फलवृद्धिमाह—

शतसहस्रं लक्षं वा कोटीं दद्युर्यथाक्रमम् ।

मीनादयः करे स्पष्टा छिन्नभिन्नादयोऽल्पदाः ॥ १७७ ॥

शतमिति । स्पष्टाः प्रकटाः छेदे भेदे वेधे वा अल्पं किञ्चिदेव फलं
ददाति ॥ १७७ ॥

सिंहासने दिने शाम्या नन्दावर्तेन्दु तोरणैः ।

पाणिरेखास्थितैर्मत्स्यैः सार्वभौमा न संशयः ॥ १७८ ॥

सिंहासनेति । सिंहासनदिनेशौ दक्षिणहस्ते नन्दावर्तं चन्द्रतोरणानि वामे
सर्वमेतन्मिलितं सार्वभौमलक्षणम् ॥ १७८ ॥

श्रीवत्सेन सुखी चक्रे नोर्वशि पविना धनी ।

भवद्देव कुलाकारे रेखाभिर्धार्मिकः पुमान् ॥ १७९ ॥

श्रीवत्सेनेति । पविना वज्रेण धनी, श्रीवत्सेन सुखीत्यत्र श्रीवत्सोऽङ्गुष्ठ
मध्यपर्वणि सूर्यस्थानोवन्नं सावित्रीमूले देवकुलं, प्रासादाङ्गुष्टमूले, एतानि
धर्मलक्षणानि स्युः ॥ १७९ ॥

याप्यानरक्षाश्चैव धृपरेखान्विता कराः ।

येषां तेपरसैन्यानां हठग्रहण तत्पराः ॥ १८० ॥

याप्येति । याप्ययानं नरवाहनिकादिरथादयः प्रतीतास्तल्लक्षे न वैरि-
सैन्यस्य बन्दीकरणं तत्रोच्यताः ॥ १८० ॥

एकमप्यायुधं पाणौ पट्त्रिंशन्मध्यतो यदि ।

तदापरैरयोध्यः स्याद्धीरो भूमिपतिर्जयो ॥ १८१ ॥

एकमपीति । स्पष्टम् ॥८०॥

उडुपोमङ्गिनी पोतो यस्य पूर्णाः करान्तरे ।

सरूप्य स्वर्णरत्नानां पात्रं सांयात्रिकः पुमान् ॥ १८१ ॥

उडुपो लघुपानयात्रं मङ्गिनी पोतविशेषः सितपटरहिता पोतो महा-
बहनमिति ॥ १८१ ॥

त्रिकोणरेखयासीरमुपलो दूषलादिना ।

वसुना हस्त जातेन पुरुषः स्यात् कृपावलः ॥१८२॥

त्रिकोणेति । शृङ्गाटका कारेण सीरंहलं मुशलः प्रसिद्धः उडुखलं खण्डन-
स्यानं तदाकारस्तुतिविन्दुमात्रेण तदा कृपी बलः कर्षुकः ॥१८२॥

गोमन्तस्युर्नरा सौधैर्दामभिः पाणिसंस्थितैः ।

कमण्डलुध्वजौकुम्भ स्वास्तिकौ श्रोपदौ नृणाम् ॥१८३॥

गोमन्त इति । गयादि चतुष्पदपालकाः, सौधैर्विमानैर्धामहस्तगतैर्गृह-
क्षेत्रवाटिकादिलभ्यस्य वामहस्ताद्विलोकनादिति । प्राक् कथनात् दामपुष्प-
सक्रज्जुर्वातौर्नराणां मकरस्थै स्त्रीणां दक्षिणकरस्थैर्नराः स्युः । सौधैरित्यत्र
बहुत्व नरा इत्यत्रापि बहुत्वात् न चेत् यथैरित्यत्र बहुत्वदान्मोऽपि बहुत्व
प्रसङ्गः कमण्डलु ध्वजौ इत्यत्र द्वित्वं द्वयोः साहित्यं ज्ञापकं, न चेत्, ध्वजो
हस्ततले यस्य त्यादिना पुनर्लक्षितः । ग्रन्थान्तराद्वा न दोषः । कमण्डलु
दक्षिणध्वजो वामे हस्ते ध्वजां कुर्यादिति हनुमत्कल्पे, एवं कुम्भस्वस्ति-
कयोरपि ज्ञेयं, द्वयोरपि वामावामहस्तयोर्लक्षणात् स्वास्तिको वामे कुम्भो
दक्षिणे इति स्वास्तिके वाद्विके सुखी इति हस्तभिम्बसूत्रे प्रकरणे 'अहं
वामेतो पच्छा इति गणनात्' ॥ १८३ ॥

वाप्यां सर्व जनादेयः समुद्रे स्यान्महानृपः ।

दर्पणं ज्ञानं सम्पूर्णं भिष्यके चाभिषेकवान् ॥ १८५ ॥

वाप्यमिति । अभिषेके कमलाभिषेके राज्यवान् पट्टाभिषिक्तः ।

शस्त्रीकारे महावीरः पोते सांयात्रिकः पुमान् ।

पुस्तके शास्त्रासिको धर्मादेवकुले भवेत् ॥ १८६ ॥

शास्तेति । देवकुलं प्रासादः एतस्य वन्ध्यायोलक्षणेऽपि धर्मित्वादेव असा-
रत्वमिति ॥ १८५ ॥

स्वस्तिके जन सौभाग्यं वाणिज्यं स्यात्तुलाकृतौ

श्रीवत्से वाञ्छिता लक्ष्मी गवाद्यं दामकेन तु ॥ १८७ ॥

स्वस्तिक इति । तुलाकृतिर्दक्षिणी वामे स्वस्तिके जनसौभाग्यं वाणिज्यं
चेति द्वये सति फलद्वयं श्रीवत्से दाम्ना युक्ते वाञ्छिता, लक्ष्मीर्गवाद्यं चादि
शङ्खान्महिषाभादिभूयस्त्वं, गोम्रहणं प्राधान्यात्, प्राधान्यमपि लोक व्यवहा-
रात्, सिद्धान्नेऽपि वैमानिकान्तां वृषभकटकं भवनपतीनां महिषकटक
मिथुक्त्या तदुक्तमेव प्रताधिकारे गवालीयं दीक्षाधिकारे वसह होइ व जाय
धामे, इन्द्राधिकारे ईसाणी देविदेव सहवाहणी, स्वप्नाधिकारे महारहे वच्छा
जुत्ता तथा मुक्ता गोरान् गजदेवान्, पुनर्गौरपि कर्णे प्रविश्य वदेत्, शकुना-
धिकारे पूर्णकुम्भः सितोवृषः । तथा सिद्ध मन्त्र च गोमयं तथा सप्तसाङ्गु
सरज्जुवृषभद्वयं श्रेष्ठं गोक्षतं मरणं दद्यात्, तथा गोध्वानिर्निशि उत्पात कृत्
तथा धेनोमार्गं दत्वा गन्तव्यं, तथा सुह असह्यसुदविहगगइ, तथा ब्रह्मली-
ङ्गुण गोवधात्पातकं महत् इत्यादिक्रियल्लेख्यम् ॥ १८६ ॥

अथ लक्षणद्वयोरेक फलविशेषः शैवसामुद्रिकं, तस्य आदि श्लोक पूर्व
तदज्ञानाय सूत्रमाह—

तुलाग्रमथवा धनं करमध्ये तु दृश्यते ।

वाणिज्यं सिद्ध्यते तस्य पुरुषस्य न संशयः ॥ १८७ ॥

तुलाग्रमिति : तुलाग्रप्रजयोर्थे वाणिज्यं यत् प्रारभते सिद्ध्यते कर्तृ-
कर्मणि—आत्मने पदं, शैवसामुद्रिकं, अष्टादशाध्यायात्मकं तत्तद् द्वादशाध्यायाः
पुरुषलक्षणस्य षडध्याया, स्त्रीलक्षणस्येति ॥ १८७ ॥

यस्य मीनसमासेष्टा कर्मसिद्धिः प्रजायते ।

धनाढ्यः स तु विज्ञेयो बहुपुत्र प्रियायुतः ॥ १८८ ॥

यस्तेति । मीनोभ्यस्तस्य तदाकारात् कार्यसिद्धिः, धनपूर्णत्वं बहुपुत्रप्रिया
युत इति परिवारसहित इति ॥ १८८ ॥

पद्मं वा यदि वा शेषः कोष्ठागारं च दृश्यते ।

पुरुषस्य करे यस्य ईश्वरः स च कथ्यते ॥ १८९ ॥

पद्मिति । पद्मशब्दः पुंस्त्रीबालिङ्गः । स्पष्टम् ॥ १८९ ॥

लक्षणद्वय योगेऽपि त्रिकयोगमाह—

चक्राकारो ध्वजाकारः खड्गाकारश्च दृश्यते ।

सर्वविद्याप्रधानोऽयं बुद्धिमान्नृपपूजितः ॥ १९० ॥

चक्राकार इति । चक्रं ध्वजः खड्गश्चेति लक्षणत्रये विद्यासर्वशान्त्वमयी ।

बुद्धिः साम्प्रतदर्शिनी तद्वान्, नृपमान्यश्च ॥ १९० ॥

अथ शूलफलमाह—

शूलं पाणौ यस्य पुंसः स तु धर्मरतो भवेत् ।

यत्तु धर्मादानरक्ता देयगुर्वोस्तु पूजकाः ॥ १९१ ॥

शूलमिति स्पष्टम् ॥ १९१ ॥

अङ्गुशं कुण्डलं छत्रं यस्य पाणितले भवेत् ।

तस्य राज्यं विनिर्दिष्टं समुद्रवचनं यथा ॥ १९२ ॥

अङ्गुशमिति । उक्तार्थम् ॥ १९२ ॥

भक्त्यन्तरेण फलोक्तिः प्रकरणकारवाचाह—

वरपद्मसंस्तु सत्पुत्रभद्रासण कुसुमच्छजलकुम्भं ।

यस्य ह्ययच्छत चामरदामहय वज्रमपरं च ॥ १९३ ॥

धरोति । वरपद्मसंस्तु स्वस्तिक भद्रासनकुसुम मत्स्यजलकुम्भाः । वृषभगज-

छत्रचामरदामहयवज्रमकराश्च ॥ १९३ ॥

तोरणविमाणकेऽजस्मे गृह्णति करतले पयडा तप्तम् ।

पुनरज्ज्वा लाहो होइ अचिरेण कालेन वा ॥ १९४ ॥

तोरणंति । तोरणविमानकेतवः यस्म्येते, भवन्ति करतले भवन्ति प्रकटाः

तस्य पुनराज्ज्वाभो भविष्यति, अचिरेण कालेन ॥ १९४ ॥

पूर्वोक्तमेव विकृत्याह—

मच्छेण अन्नपाणः कुंभे तद् पावईय सोहृगं ।

दामेणय गोवधं वसहे सेणाइव होइ ॥ १९५ ॥

मच्छेणेति । मच्छशब्दः समसंस्कृतो धातुपारायणे मच्छेण अन्नपाणं कुम्भे पूर्णकलशे सौभाग्यं पाठान्तरे सौभाग्यं भोगलभश्च दाम्नो गोप्रभृति चतुः पदलभ्यं पाठान्तरे द्रुतबलं तदपि स्त्रिया दक्षिणहस्ते हस्तविन्दे तथा दर्शनात्, वृषभे सेनापतिरिति । अत्र गजादपि वृषभो पादानं, प्राकृमाधान्यात् प्रथमजिन मात्रस्यमे, प्रथमदर्शनात्, अत एव कण्डूराज्यस्य गोरूपेण देव्या शिक्षादत्ता क्षत्रुजय महात्म्ये श्राद्धविधिवृत्तौ राज्ञो न्याय परिक्षापिवेद्या गोरूपेण कृता मुवोऽधिष्ठात्री देवीगोरूपेति ॥ १९५ ॥

होई पुण घण धन्नं आणाय सुहं च सत्थिए सुखं ।

कुंभेण पावइ तिहं सिरिचच्छे इच्छिया भोगा ॥ १९६ ॥

होईति । भविष्यति पुनर्धनधान्यं, आज्ञा च सुखं च स्वतिके सौख्यं, कुर्मेण प्राप्नोति स्थितिं श्रीवत्से ईप्सिता भोगाः ॥ १९६ ॥

रजाभिसेय यवरं पावइ भद्रासणं करे जस्स ।

पावइ अणतसुखं गजचामरछतवजेहिं ॥ १९७ ॥

रजेति । राजाभिषेकं प्रवरं प्राप्नोति भद्रासनं करेयस्य प्राप्नोति, अनन्त सौख्यम् । गजचामरछत्र वज्रैः ॥ १९७ ॥

मयेरेण घणसहस पउमेणुक लक्ख घणवई होई ।

संखे दहकोटिवई चकेण निही सरी होई ॥ १९८ ॥

मयेरेणेति । मकरेण घनसहस्रं पद्मेपुनर्लक्षधनपतिर्भवति । शङ्खे दश-
कोटिपातिश्चक्रेण निधीश्चरो भवति ॥ १९८ ॥

पावइ पच्छसुखं पच्छिममुह संविरा दुरा संखे ।

अभिमताराणणोपुणा होइ य निरंतरं सुहं ॥ १९९ ॥

पावईति । प्राप्नोति पश्चात्सुखं, पश्चान्मुखं स्थिते ध्वजे शङ्खे, अन्य-
न्तरानने पुनर्भविष्यति च निरन्तरं सौख्यम् ॥ १९९ ॥

संपन्नसंखमच्छे पडमे भद्रासणे जवे कुंभे ।

पावइ विउला सिद्धि पुरिसो अचिरेण कालेण ॥ २०० ॥

संपुत्र इति सम्पूर्णे शस्त्रे मत्स्ये पद्मे मद्रासने यवेकुम्भे प्राप्नोति विपुलां
शस्त्रं पुरुषः अचिरेण । अत्रचिरेणेति मणनादेव कालभावात् । काले-
नेत्युक्त्या, अतिशीघ्रत्वव्यञ्जनम् । सम्पूर्ण इति वचनालक्षणपूर्णत्वे फलेपि
ताद्रूप्यम् ॥ २०० ॥

तदेव पाठेनाह—

अन्यैश्चतयाछिन्नैः भिन्नैर्विद्वैश्चलैः ।

लक्षणैः फलहीनत्वं घनहानिर्विनिर्दिशेत् ॥ २०१ ॥

अन्यैश्चेति । अप्रकटैस्तथा छिन्नैर्भिन्नैर्विद्वैलैः कान्तिरहितैः
फलहीनत्वं तथा घनहानिं च ज्ञेयम् ॥ २०१ ॥

एकलक्षणेऽपि अनेकफलमाह—

एकमप्युत्तमं स्पष्टं लक्षणं वेधवर्जितम् ।

सर्वाङ्गीणां त्रियं दत्ते सन्ततिं बहुमङ्गलम् ॥ २०२ ॥

एकमिति । व्यक्तार्थम् ॥ २०२ ॥

॥ इतिलक्षणद्वान्निशिका विमर्शः ॥

अथ वंदिरेखा विमर्शः ।

अङ्गुष्ठ मध्ये केदारे सुखं राज्यं त्रियोऽथवा ।

केदारं संगतारेखा स्तावत्वन्धनकारणम् ॥ २०३ ॥

अङ्गुष्ठेति । केदारः क्षेत्रं तद्रेखा सामान्योक्तावपि गृहक्षेत्रं च वाटि-
केति प्रागुक्तेष्वमहस्ते राज्ञो मध्यपर्वणि यदि स्थातदा राज्यं स्यात्क्षेत्रफल-
भोगात् तत्र पुनर्वेधकारिण्यो रेखायावत्यो मिलिताः स्युस्तावद्धारवन्धनम् ।
अत्र सुश्रुतशरीराध्यये यद्यप्यङ्गुष्ठे पवंद्रयमेव शेषाङ्गुलीषु सन्निधयमुक्तं
तथापि अंगुष्ठस्यमूले, तथा अंगुष्ठस्यमधे । तथा अङ्गुलि

अंगुठोवरि इति प्रकरणे भागत्रयं कथनाच्च तथा वचः ॥ २०३ ॥

एतमेवार्थं सम्भत्वाह—

अंगुष्ठस्य वयमङ्गेकेयारं जह्म विजपुरिसहस्र ।

सो हीह सुखमागी पावद पुण्यतिउरज्जं ॥ २०४ ॥

अंगुठेति । अङ्गुष्ठस्य च मध्ये केदारं यदि भवेत्, पुरुषस्य तु भवति सुभागी । प्राप्नोति पुनः क्षत्रियो राज्यं, अत्र चकारात् मध्ये मूले चेत्यपि ग्राह्यम् । यवमालाया मूलेऽपि सम्भवात् क्षत्रियकथनात्, यत् राज्यफल-
कथनं तत्र क्षत्रियस्यैवानु वृत्तिर्बोद्ध्या । कचिदन्येऽपि राजादृश्यते श्रूयते च तत्र क्षत्रियसंसर्गात् साहसेन क्षत्रियत्वाच्च न दोषः ॥ २०४ ॥

केयार संगयाउ रेहाउ जतियाउ दीसंति तिजा ।

बंधणाइ पावइ अच्छरखयं पुरिसो ॥ २०५ ॥

केयार इति । केदारसंगतारखा यावत्कोटदृश्यन्ते, तावाति बन्धनानि प्राप्नोति । अर्थक्षयं च पुरुषः ॥ २०५ ॥

अथ धनवृद्धिरेखाविमर्शमाह—

जीय रेहाउ कुलरेहा मागप्पा जस्स होइ ।

अखंडा रेहा अगुडिया से धणवुद्धिहोई पुरिस्स ॥ २०६ ॥

जिय इति । जीवरेखातः पल्लवरेखा यावदागता यस्यां भवति ।

अखण्डा—अविद्धा सेतस्य धनवृद्धिर्भवति पुरुषस्य ॥ २०६ ॥

मूलाधिकारलक्षणान्तरमाह—

अङ्गुष्ठमूले यः काकपदवान् मनुजोभवेत् ।

शूलरोगात्तस्य मृत्युरित्युचुः केऽपि पण्डिताः ॥ २०७ ॥

अङ्गुष्ठ मूल इति । स्पष्टम् ॥ २०७ ॥

तत्रापि सम्मतिमाह—

अंगुठस्सय हिय कागपयं जस्स होइ पुरिस्सत्त ।

सो पच्छिमाम्मिकाले सुलेणविज्जरा पुरिसो ॥ २०८ ॥

अंगुठस्सेति । गतार्थम् ॥ २०८ ॥

पूर्वश्लोकेऽपि पण्डिता इति । अस्वरसत्रीजं तत्र कारणमाह—

कागपयसुलिहियंकरयलमज्झम्मि दीसए जस्स ।

खिप्यं सोधणमज्झइ तस्स खिप्यंच तद्धव्वं ॥ २०९ ॥

कागपयमिति । काकपदं सुलिखितं स्पष्टरेखाङ्कं करतलमध्येना-

इगूष्ठमूळ एवेत्य नियमात् । क्षिप्रं स धनमर्जयति नश्यति च शीघ्रं
तद्द्रव्यम् ॥ २०९ ॥

पदरेखाविमर्शमाह—

अधोऽङ्गुष्ठागोत्ररेखो परिष्ठाद्यास्तिरः स्थिता ।

तारेखापट्टदायिन्यो विद्यादायिन्य एव वा ॥ २१० ॥

अथ इति । अधोऽङ्गुष्ठागोत्ररेखा उपरितिरश्चीना या
रेखास्ताः पदं श्रेष्ठिनो राज्ञो मन्त्रिणो वा स्थानं यथा योगं ददति । बहु-
वचनात्, एकारेखा लघुपददायिनी रेखाद्वयं मध्यम पददायकम् । तिस्रभि-
र्रेखाभिर्महा साम्राज्यपदं दीर्घायुष्कतया दत्त इति भावः या इति पक्षान्तरे
विमादेर्विंशतिदत्तीतिज्ञेयं, न च विमाः पृथ्वीयोग्या इति सूक्तेः । ननु-
अधोऽङ्गुष्ठादिस्मादिकश्चोकोक्ता एका १ विद्याचाङ्गुष्ठम् लभैरिति वक्ष्यमा-
णाद्वितीया २ विद्याख्यातिर्विभूतिः स्वाद् यकोऽङ्गुष्ठमध्यमे इति तृतीया
विद्यारेखातु करभार्निर्गता इति चतुर्थी । मणिर्वपाउरेहा अंगुष्ठ पपसिणी
णमज्ञगया इत्युक्त्या पंचमी । एवं वामा वामयोस्तथा रेखाभिर्दशधाविद्या-
रेखा एवं मायेऽपि विमर्शस्तथा च कथं निश्चयात्कलात्मन इति चेत् न
विज्ञाकुलधणरुचमित्यादिना प्रकरण कारेण मुख्य रेखा विपरीता कृतायाः
करभार्निर्गता कोश सम्मुखीति प्रतिपाद्या एव रेखा विद्या लक्षणात्, अन्यत्र
सत्त्वलक्षण रेखाणां फलोत्कर्षसम्पादनमेव एवं माये यशः प्रभृती वा ज्ञेयं
विद्या वैचित्र्याद्वाग्यादेर्वैचित्र्याद्वासमाधिः । अतः सामदानदण्डभेदरूपोपाया-
दिलक्षणा विद्याशोध्या ॥ २१० ॥

भाग्यरेखाविमर्शमाह—

कनिष्ठातस्तनुरेखा सम्मुखं मात्ररेखिका ।

सामाग्य रेखा कथिता निर्वेद्यासुरकारिणी ॥ २११ ॥

कनिष्ठात इति । कनिष्ठामूल्यवर्णी निर्गता जीवरेखा सम्मुखा भाग्य-
रेखा प्रोक्ता गुह्यस्यानतया नन्दाभद्रयोर्मूलेन वा योनिर्दिवत नक्षत्र प्रत्या-

सत्या अत्रैवोचित्यात्, अतएव सूति कास्थानं तारामूलमिति, सम्मुखेत्यत्र स्वाङ्गाद्वैकल्पिकोऽङ्गीप्रत्ययः ॥२११॥

अत्र मतान्तरमाह—

अङ्गुष्ठे तु यवे भाग्यं विद्यायाचाङ्गुष्ठमूलजे ।

ऊर्ध्वाकारापुनः पाणितले रेखा महाश्रियै ॥ २१२ ॥

अङ्गुष्ठ इति । तुशद्वा द्विशेषोऽयं, अङ्गुष्ठे यवैर्बहुभिर्भाग्यं भाग्य-
रेखा । विद्याङ्गुष्ठमूलजैर्यवैरिति राजाश्रयत्वाद्भाग्यं राजलभ्यं च समुच्चये
विद्यापि योगवदाश्रयाजीवाजीव तत्त्वज्ञानयोगसाधनरूपा, अत्राङ्गुल्या ।
राजविधावातेन पूर्वोक्तेन विरोधोऽपि न । अन्यथा या ऊर्ध्वरेखा सैव भाग्यरेखा
पञ्चधापि शुभफलोदयात् ॥ २१२ ॥

अथ विद्या लक्ष्म्या वा पूज्यत्वमिति पूज्य रेखा तद्भावेनैव भाविता
प्रकरणमते तु पृथगपि ततस्तदुक्त्यातामप्याह—

कणयाङ्गुलिमूलो धरि रेहा उ जस्स तिन्निचतारि ।

सो होइ पुतभोगी रायाईणम्णि न भणियं ॥ २१३ ॥

कणयाङ्गुलि इति । कनकाङ्गुलिमुलोपरि रेखा तिस्रश्चतस्रश्चैव सम्भवति
पुत्रवान् भोगी वा राजादीनामपि नमनीयः । कनकेति काञ्चनीनाम्ना
कनिष्ठाङ्गुलिस्तस्यामूले मूलपर्वणि, उपरि तस्या एव उर्ध्वपर्वणि नखमागस्थाने
रेखा इति बहुवचने बहूनां पूज्यत्वसूचकम् ॥ २१३ ॥

जिता उदाहिणकरे मूले रेहा उ ताव जाणपुज्जो ।

अइवाभे तो पुच्छा सेवा वाणिज्ज धणुपुरउड ॥ २१४ ॥

जिता उ इति । यावत्यो दक्षिणकरे मूलरेखास्तावत्प्रमाणं वयस्सु जनपूज्यः,
एकरेखायां प्रथमवयसि रेखाद्वयेनाल्ये तारुण्ये च रेखात्रये चाल्यतारुण्य-
वृद्धावस्थासु पूजालमते । अहवा महति । अथ चेदक्षिणकरे रेखा नस्युर्वा-
महस्ते मूले रेखास्युस्ततः पश्चाद्काले सेवाकस्यापि नृपादेः वाणिज्यं श्रेष्ठिना
सह ताभ्यां धनलभः पुरतो यथोत्तरमिति ॥ २१४ ॥

अथ धर्मरेखाविमर्शमाह—

शिवाधःस्या धर्म रेखा मध्यातो जीवितोन्मुखी । . . .

कथयेदुदरे पीडामाद्याद्याः स्यात्तुदीक्षणम् ॥ २१५ ॥

शिवाधःस्थेति । शिवा भगवती सावित्रीत्यर्थः । श्री क्रमसंहितायां शम्भुपत्नी श्रियरुद्धा इत्यनेन ऋकैरः शम्भुपत्नी तन्न्यासः सावित्र्यां तेनेयमपि शम्भुपत्नी । तदधिष्ठाने तद्वचनहारात् यक्षाधिष्ठित जल्पने, यक्षोऽयं जल्पतीत्यादिवत् । तस्या नैचैर्हृद्यायुर्हेखा सम्मुखी धर्मरेखा तस्या एव जाप प्रारम्भात्, मध्याङ्गुलिनिर्गता जीवितरेखामिमुखी किञ्चित्तिरश्चिना हस्तबिम्बन्यास गम्या उदरे वायुपीडां कुर्यात् । लक्षयतीत्यर्थः । आद्याया-
स्तर्जन्या अधःस्थिता रेखा दीक्षणं प्रव्रज्यां कुर्यात्, दीक्षारेखा हस्तबिम्बे करभसम्भुक्ता केचिस्तु मणि सम्मुखी माहुर्निश्चयो बहुश्रुतगम्यः । तत्रापि वारचक्राद्वस्तवीक्षणे यो वारः प्राप्यस्त सम्बन्धिनी दीक्षेत्यर्थः । आदित्या धैर्यलिभिर्भवति च पुंसां तथा क्रमं दीक्षा । तापस १ कापिल २ सौगत ३ भागवत ४ यति ५ चरक ६ जैना ७ मिति ज्योतिः शास्त्रात् वारेण्युक्ते प्राप्ते तिथिर्वात्मनो नक्षत्रे शन्यधिष्ठानकनिष्ठाङ्गुल्यां प्राप्नोति चेत् सितपट दीक्षावारे दानौप्राप्ते तिथौ स्वनाम नक्षत्रे वा निष्ठाङ्गुलिं प्राप्ते दिक् पटे दीक्षेत्यादि सुधियोन्नेयम् ॥ ११५ ॥

धर्मरेखायां सम्प्रतिमाह—

अनामिकाध सर्वस्या प्रतिरेकाप्रभुत्वकृत ।

उर्ध्वाङ्गुलस्तले तस्या धर्मरेखेयमुच्यते ॥ २१६ ॥

अनानिकेति । आद्यं मूले पर्वताग्निश्रवादे स्तत् एव प्रारम्भात् प्रति-
कुला—यका रेखा प्रभुत्वमैधर्यं धनस्तजन वाहनाज्ञा प्रवृत्त्या करोति भगवती
भूतान् शेषं स्पष्टम् । विवेकविज्ञासे अनामिकान्त्य पर्वस्या इति तत्र नस्व-
भागादेव व्यवस्था यदि धर्मरेखा शिवा मूलाग्निर्गत्यत्रिबेण्णां प्रविशति
तदाऽत्यन्तं धर्मवान् सुगतिश्चपरं अनामिकान्त्य रेखायाः कनिष्ठा स्याद-
दाधिका इति तदुक्तेरव दुर्भाषा ॥ २१६ ॥

रेखायामध्यमस्याभ्यामाभ्यां प्रोक्तो विपर्ययः ।

तर्जनीगृहबन्धान्ता रेखास्यात्सुख मृत्युदा ॥ २१७ ॥

रेखाभ्यामिति । पूर्वोक्तं रेखाद्वयं चेत् मध्यमाङ्गुल्यां तदाविपर्ययः
अनैश्वर्यं अधर्मश्चेति ज्ञेयः । हस्तबिम्बे तु वामहस्ते अनैश्वर्यं दक्षिणहस्ते
दक्षिणेतद्वदव्यथेति विशेषः तर्जनी तथा ग्रहबन्धो रेखात्रय योग स्त्रीवेणी
तयोरन्तर्मध्ये रेखा सुखेन समाधिना मृत्युं दत्ते । ग्रन्थान्तरानुरोधादिदं तेन
वक्ष्यमाणेन न पुनरुक्तिः ॥ २१७ ॥

प्रकरणे धर्मरेखा ग्रहवस्तत् स्थानभेदश्च तेन यदुक्तमाह—

जेठायनामियाणं मज्झाउ निग्गया उवयरेहा ।

तम्मूलं जाणुपुणो तातुइय धर्मरेहा उ ॥ २१८ ॥

जेठाय इति । ज्येष्ठानामिकयोर्मध्य भागान्निर्गता जीवित रेखा सम्मुखी
साधनरेखाग्रतमस्त कुलधर्मस्तपोवा यमनियमरूपं वा तस्य छक्षणं तस्या
व्रतरेखायास्तयोर्ज्येष्ठानामिकयोर्वा मूले या रेखास्तास्तिस्रश्चतस्रोवा
धर्मरेखा इति ॥ २१८ ॥

तासुवरितिरिच्छिज्जा सापुण मगुतणी भवे रेहा ।

अखुड पल्लव दीहा राईहि सेविया पवरा ॥ २१९ ॥

तासुवरिति । तासांमुपरि तिरश्चीना या रेखा सामार्गणत्वस्य रेखा भवेत्
सा चेत्, अप्रकट पल्लवा पल्लवरहिता दीर्घा च स्यात्तदा राज्ञीभिः सेवित
महालोकैः परिकलिता प्रवरा श्रेष्ठा सर्वत्र मान्याभिक्षा स्यात् ॥ २१९ ॥

इयमेव पदरेखापीत्याह—

सोहवइयायणारी कणिठिया हिड्यागया जस्स ।

उज्झायणामियाणवयठहिठा यतो सूरि ॥ २२० ॥

सोहवईति । स भवति वाचनाचार्यः कनिष्ठाया अधो यद्रामिक्षा रेखास्यात्
यस्य पुंसः । अनामिकाया अधोभिक्षारेखा प्राप्तौ उपाध्यायः पुनर्व्रतरेखाया
अधोयावत्प्राप्त्यामिक्षारेखा कनिष्ठा मूलादारभ्य मध्याङ्गुलिमूलं यावत्पल्लवः
यस्य स्यात् स सूरिराचार्यो गणनाथ इति ॥ २२० ॥

अथ गृहबन्धरेखायोगमाह—

गत्वा मिलितयोः प्रान्ते द्रव्यपित्रोश्चरेखयोः ।

गृहबन्धोविनिर्देश्यो गृहभङ्गोऽन्यथा पुनः ॥ २६१ ॥

गत्वेति । पितृरेखाधनरेखयोः स्त्रिवेष्यामिलने गृहबन्धस्तेन निर्वाहयः पितृ-
मातृ स्वात्मरूपरेखाचययोगात्, अन्यरेखाणां तास्वेव मिलनात्, उपलक्षणात्
राज्यसमुदाय पञ्चकुलन्यायव्यवस्थादिबन्धा, अपि ज्ञेयाः । अन्यथा सर्व-
व्यवस्था विनाशो वाच्यः । अन्यदपि मातापितो रन्योन्य स्नेहस्तत्सम्बन्धि-
द्रव्यलाभः, धर्मानुरागः पितृभक्ति रित्यादिलक्षणीयं पुनः शब्द-
कथनात् ॥ २२१ ॥

अथ मृत्युरेखामाह—

मृत्युरेखां विजानीयात् समुद्रात्करमोन्मुखी ।

तदधोऽपि द्वितीयाया ग्रथिलं कुरुते जनम् ॥ २२२ ॥

मृत्युरेखामिति । समुद्रात् पूर्वसमुद्रात् करमसम्भुतां जानीयात् बुधः,
तस्या अग्रस्त्रिवेष्यान्तराले द्वितीया यारखा स्यात्, सा ग्रन्थिलं भूताविष्टं सन्नि-
पतिकं वा कुरुते लक्षयतीत्यर्थः । मृतिकास्थानेऽधोमुखरेखया हर्षरेखा भेदे
भगन्दररेखाभावे क्लीवत्वमकीर्यत्वं वा शुद्धस्थानात् सूक्ष्मरेखायां मनेही रेखा-
छेदे सौविदल्ल इति लक्षणीयमित्यपि दाब्दाद् भाष्यम् ॥ २२२ ॥

एतदेव सम्गत्या द्रव्यति —

कुलरेहाए उवरि मूलं मिथरासिणी जजारेहा ।

परदेशे मरणं तण्डया इत्येकं मरणं च ॥ २२३ ॥

कुलेति । गोत्ररेखाया उवरि मूले प्रदेशिन्याया रेखा, तथा रेखा-
सेइति मागधभाषया तस्य परदेशे मरणं, तथा तन्त्या स्वदेशमरणं तत्रापि
वार चकाद् यो वार हस्तेक्षणे प्राप्तस्तद्धातु मकोपात्, वातादिस्वरूपं तु
तच्छ्रेखाभिः ॥ २२३ ॥

अत्रार्थे भोजनान्नमप्याह—

मृत्युरेखाद्यस्त्रिवेण्या अन्तरे ग्रथिलं नरम् ।

करोति निर्गताम्भोधेः सम्मुखी करभस्य सा ॥ २२४ ॥

मृत्युरेखेति । त्रिवेण्यारेखात्रययोगस्य मध्ये यत्तु सूत्रे द्रव्यपितृरेखयोरेव योगस्तदभाविकाले आयुर्हानिसम्भवे तद्रेखाया, असम्बन्धात्, गंगायापि प्रवाहरोधान्, यदुपतं—भविष्योत्तरपुराणे—

कलौदशसहस्रान्ते विष्णुस्त्यक्षति मेदिनीम् ।

तदद्धं जाह्नवी देवी तदद्ध सर्वदेवता ॥ १ ॥

जैननयेऽपि जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति सूत्रे गङ्गाप्रहवाहस्य रयचक्रवाल प्रमाण-विस्तारोक्तिः, पष्ठारके तत एव हंसामयं गतीराण । इत्युत्तराध्ययनसूत्रे मृतगङ्गेति पाठः ॥ २२३ ॥

अथ मृत्युरेखा प्रसंगादेव सूतिकास्थानरेखामप्याह—

करभाच्चकनिष्ठाधः स्त्रीरेखाम्भोधिसम्मुखी ।

मित्ररेखापि सैवोक्ता स्फुटिता किञ्चिदानने ॥ २२४ ॥

करमादिति । करभान्निर्गता पूर्वसमुद्राभिमुखी कनिष्ठाया अधोभागे स्त्रीरेखा प्रसूतिसमये प्रत्यासन्ना यावत्त्यः स्त्रियस्ता सां प्रमाणलक्षणं दक्षिण-हस्ते कायतीर्थेऽन्यस्त्रीरेखाऽयोगात् । सैवरेखा किञ्चिन्मुखे भेदं मज्जते तदा-मित्राणि मातृपक्षमित्राणि पितृपक्षमित्राणि पितुर्मित्राणि वा पुत्रजन्मसमय भेलनात्तेषां रेखा उच्यता । तावन्तः पुरुषा जन्मसमये प्रत्यासन्नास्पुरित्यर्थः । स्वमित्राणां दक्षिणहस्ताङ्गुलीपर्वसुस्थानादेव व्याख्या ॥ २२४ ॥

पदरेखामाह—

शिवाधस्तनु रेखान्तास्तिर्यक् सापददायिनी ।

अङ्गूष्ठ पितृरेखान्तस्तिर्यग् रेखेति केचन ॥ २२५ ॥

शिवाध इति । मिशारेसैव कनिष्ठा मूलादारभ्य मध्यामूलं यावत् यथोत्तरं लम्बत्वे वर्द्धमाना पददायिनी, तथैव सविस्तरं प्राग् व्याख्यातत्वात् । अङ्गूष्ठमूले पितृरेखायान्तर्विचालेतिरश्चिना पदरेखेति केचनाचार्याः प्राहुः— पदरेखया एवपदस्यापि लक्षणात् केचनेत्यस्त्वस्यापनं राज्ञो-

मूले राज्यपटरेखास्तथा धनरेखा प्रत्यासत्त्या, आचार्यादि पदरेखायाश्च
पृथग्भावे नैवयुक्तत्वात् ॥ २२५ ॥

अथ वाहनरेखामाह—

समुद्रान्निर्गतां गोत्ररेखान्तर्नृपमूलगा ।

यक्राश्वरेखा निर्दिष्टा समार्यहिककांदिशेत् ॥ २२६ ॥

समुद्रादिति । पूर्वसमुद्रान्निर्गता गोत्ररेखायामध्ये नृपस्याङ्गूष्ठस्य मूलगता
हस्तबिम्ब एव सुखोन्नेया वक्रा, अश्ववाहनं दत्ते सा समास्यात्तदा पर्यङ्किकां
वाहानिकां दत्ते दरिद्ररेखादि तद्वाधक लक्षणा भावेति ॥ २२६ ॥

केयाधिन्मते स्त्रीरेखा अङ्गूष्ठमूल इति तन्मत परमार्थमाह—

अङ्गूष्ठमूलेया ऊर्ध्वरेखा स्त्रीसंगमप्रदा ।

तिरश्चीना पदरेखा मतमेतत् विचिन्मतम् ॥ २२७ ॥

अङ्गूष्ठेति ! अङ्गूष्ठमूले या ऊर्ध्वरेखा स्तावत् स्त्रीप्रसङ्गददति । स्त्रीय-
परकीयोदुदामदूदसर्व स्त्रीसाधारण सूत्रमिदम् । स्त्रीअङ्गूष्ठमूल एव पदरेखा
सिंहासनादेस्तत्र लक्षणात्, एतत्तं कचिन्मतं इष्टं हस्तबिम्बतु तीरश्चीना
पदरेखा पृथगेव, यदुक्तं वेदं स्वमतेऽपि अङ्गूष्ठवितुरेखान्तरे तिर्यग् रेखायाः
प्रागेव भजनात्, अङ्गूष्ठमूले मूल पर्वणि तिरश्चीना पदरेखा इत्येवं
मतान्तरम् ॥ २२७ ॥

माण्डागारभोगयोः स्थानमाह—

गोत्ररेखा धनरेखान्तराले कोश इरितः ।

आयुर्धनान्तरे भोगोयशोऽङ्गूष्ठपर्वगम् ॥ २२८ ॥

गोत्रेति । गोत्रधनरेखयोर्मध्ये माण्डागारस्थलं, आयुर्धन्युत्तरेयोर्मध्यभागे
धनभोक्तृत्वरेखा तदभावे कृपण भावः अङ्गूष्ठमूलपर्वणि, आयता रेखा यशो
रेखा, सर्वत्रकार्ये तस्य यशः प्राप्तेः कनिष्ठामूले भाग्यरेखैव यशोरेखेति
केचित् ॥ २२८ ॥

रेखाप्रसङ्गात्तिललक्षणमाह—

तिलो हस्ततले राज्ञां निन्द्यः सवणिजां शुभः ।

ध्वजो वणिजां श्रेष्ठो देशभ्रमणकारणात् ॥ २२९ ॥

तिल इति । राज्ञां क्षत्रियाणां हस्ततले तिलः अप्रशस्तः तिलस्याल्प-
बीजत्वात् राज्ञां सर्वोत्तमसाहसबीजत्वात्, रक्ततिलस्तेषामपि श्रेष्ठ एवेति
केचित्, क्षत्रियाणां रक्तवर्णत्वात्, वणिजां व्यापारकारिणां शुभस्त्रेहस्थान-
त्वात्, ध्वजः क्षत्रियाणां श्रेष्ठः ध्वजवज्राङ्कुशछत्रशङ्खपद्मादयस्तले पाणिपादे
प्रदृश्यन्ते, यस्यासौ श्रीपतिः पुमान् ॥ १ ॥

शक्तिवोमरदण्डासिधनुश्चक्रगदोपमा, यस्य हस्ते भवेयुस्तम् राजानं च
विनिर्दिशेदिति । प्राचां वचनेन राजचिह्नत्वात्, वणिजां न ध्वजः श्रेयान्
देशभ्रमणलक्षणत्वात्, एवं शुभलक्षणमपि जातिभेदादशुभं तथा देशभेदा-
त्कालभेदावपि शुभमशुभं वा यथायोगं बोधय्यम् तत् एव ध्वजादृद्धत्वे सुसीति
पूर्वमुक्तम् ॥ २२९ ॥

यात्राविधयोरखेप्राह—

यात्रारेखाङ्गूष्ठ मूलान्निर्गता पितृसङ्गता ।

विद्यारेखातु करभान्निर्गता कोशसम्मुखी ॥ २३० ॥

यात्रेति । तीर्थयात्रामङ्गूष्ठमूलान्निर्गता पितृलेखाया मिळिता लेखा लक्ष-
यति । विद्याशालपठनपाठनरूपा तस्यालेखा करमादेव निर्गता कोशसम्मुखी
प्रागुक्तहस्तरूपजन्मपत्रे बुद्धिस्थानात्, गणितसङ्गितनाय्यादिविज्ञानविद्या-
चतुर्थं वा वामहस्ते विद्यालेखया लक्षणीयम् । लेखक कर्मविद्या पुंसोऽनामि-
कायां मध्यपर्वणि आयतरेखया लक्षणीया ॥ २३० ॥

बाणादिप्रहार—रेखामाह—

विद्यामण्यो रन्तराले या रेखावक्ररूपिणी ।

बाणप्रहारं कुरुते समोदर गलव्ययाम् ॥ २३१ ॥

विद्यारेखामणिर्धन्यस्तयोर्मध्ये वक्रारेखाबाणप्रहारं दत्ते आयुधं गृहस्य
नैरिचिस्थानात् तत्रैव संमारेखा उदरे प्रहारङ्गूठे पृष्ठभागेवा प्रहार-
लक्षणम् ॥ २३१ ॥

अथ मित्रामित्र संख्याया लक्षण माह—

करशाखासु मध्यस्थे त्र्यंशे वा ऊर्ध्वरेखिका ।

तावैरी दुःखकृतं प्राप्तिश्च वामहस्तगा ॥ २३२ ॥

करशाखास्त्विति । अङ्गुलीषु मध्यत्रिमागे या ऊर्ध्व रेखास्तावन्तो वैरिण इति तत् कृतं दुःखं मूलभागेऽर्थाद्रिपुरिषि मित्रं स्यात्तत्सुखं वामहस्ते पुरुषस्य लक्षणीयं स्त्रियास्तु पितृगृहस्थानीयाः सख्यः ॥ २३२ ॥

दक्षिणाङ्गुलिकात्र्यंशे तामित्रावाप्तिकारिका ।

रेखायेधे फलं न्यूनं स्कूटत्वेऽतिशयात्फलम् ॥ २३३ ॥

दक्षिणाङ्गुलिकेति । दक्षिणहस्तेऽङ्गुलिमूलत्रिमागे या ऊर्ध्वरेखास्ताः संख्यान्तावन्ति मित्राणि वाच्यानि स्त्रिया पतिगृह सम्बन्धाद्वैरिण्य इति, मध्यत्रिमागेऽर्थान्मित्रकृतं दुःखं शरीरेऽपि तत्तत्स्थाने पीडा घातोवास्यात्, इति यद्यपि ऊर्ध्वरेखा सर्वत्रशुभा एव तथापि वामावामाङ्गभेदादिदं फलं वाच्यम् घटी दिनवर्ष चक्रादिविमर्शेता शुभाएवा अत्रारित्वं मित्रत्वं स्वराशिनाथ स्थानार्थाशयोर्वै सुहृद्भावे च लक्षणीयं, उपलक्षणात्तयोः साम्येफलसमतापि वाच्या । तत्रापि रेखावेधेसति फलं रेखाया न्यूनं रेखाप्रकटत्वे फले बहुतरं ज्ञेयम् । स्वराशिनाथ स्थाना र्थाशयोर्वैरेऽपि हस्त विम्बे मित्र रेखा कथनं तत् तत्तद्दर्पागमे मित्तमपि वैरिकायैकरं तयोः सुहृद्भावे वैरी जनोपितत्वे दर्पागमे सुहृद्भवति, तत्रापि दक्षिण तर्जनी मध्यपर्वणि आयतारेखालेखानाम्यासं दत्ते, एवमिष्ट संयोगरेखायां तथा मन्त्रसिद्ध्यादि रेखायामपि फलालाभ प्रबोध्यः ॥ २३३ ॥

अथ करपृष्ठे लेखाफलमाह—

अङ्गुष्ठपृष्ठे योरेखा यवाधः पर्वणि स्मृता ।

तावद्विंशति वर्षाणि मृत्युजन्मद्वयं निशि ॥ २३४ ॥

अङ्गुष्ठ पृष्ठ इति । नसात्रिवैर्भागेऽङ्गुष्ठपृष्ठे यावत्योरेखा स्तावद्विंशतिका प्रमाणमायुः । ललाटेऽङ्गुष्ठ पृष्ठे वारेखाविमृश्यायुर्लेखायामपि फलनियमात् तत्र रेखाप्रकटत्वे मृत्युजन्म च द्वयमपि निशिबेद्यं, ननु,

मृत्यु निश्चयार्थं मिदं लक्षणं क्षममवहस्तस्तमास्विनीति, कथनात्, जन्म-
लक्षणं तु न घटते, दक्षिणाङ्गुष्ठं यवेन दिनजन्मं लक्षणे न कस्यचिद्वाधा-
दिति चेन्न; सावकाशानिरवकाशं बलीय इति न्यायात् यस्य उच्चारणं नान्नि
विषमाक्षरत्वं तस्य सूर्यं प्राधान्यादिनं हस्ततलं प्रोक्तमिति । तलस्थयवेन
दिनजन्मं वाच्यम् । यस्य नान्नि समाक्षरत्वं तस्य चन्द्रमुख्यतया यववाधेन
निश्चयेयं जन्मलक्षणात् ॥ २३४ ॥

तर्जन्याः पृष्ठभागे वा पर्वणायत रेखिका ।

तावद्वारान् रोगबन्धवलेशानिश्चि तदुद्भवः ॥ २३५ ॥

तर्जन्या इति । आयता रेखा यावत्तत्तावद्वारान् रोगादि स्यात् । निशि-
रात्रौ तेषां रोगादीनामुदयः ॥ २३५ ॥

लक्ष्म्याः पृष्ठांशरेखाभिर्घनं चौर्यादिसम्भवम् ।

परदार लम्पटत्वं निशिभुक्ति भूमौ प्रियौ ॥ २३६ ॥

लक्ष्म्या इति । रात्रौ भोजनं भ्रमणं च वस्त्रभ्रं आरक्षक चौरादिवद्वात्रि
भ्रमेणा जीवनात् ॥ २३६ ॥

शिवायाः पृष्ठरेखाभिः त्रिरतिर्निशि भोजनात् ।

परोपकारी धर्मादि स्वप्नं रात्रौ शिवं सदा ॥ २३७ ॥

शिवाया इति । अनामिकायाः पृष्ठरेखाभिर्निशि भोजनान्निवृत्तिर्धर्मरेखा
प्रत्यासत्तेः, परोपकारी तथा धर्मादानं दया दमो गुरुदेव सेवादिः तस्य
स्वप्नः तथा रात्रौ सदा शिवसम्पदः ॥ २३७ ॥

तारायाः पृष्ठभागेऽपि रेखाभिः क्रूरकर्मकृत् ।

अन्यायोजन पैशून्यं धर्मद्वेषश्च सम्भवेत् ॥ २३८ ॥

ताराया इति । शनिराहोः स्थानात् तस्यां पृष्ठभागे रेखाबाहुल्ये पुरुषः
क्रूरः व्यसनी-खलः पापीत्यादिति ॥ २३८ ॥

उपसंहारमाह—

रेखा विमर्शनफलं गदितं गुरुणां सारस्यमेघविजयं वचनं गृहित्वा ।

विश्वप्रमोर्भगवतोतिशयादमुष्मिन् वाक्सिद्धिरस्तु सुधियांवरवस्तु
सिद्धये ॥ २३८ ॥

रेखेति । सुखार्था कीदृशं गुह्यं वचनं सारस्येन मेघस्यविजयो
यस्मात् ॥ २३७ ॥

रेखाणां बहुधाकृतेः कृतिमृतां नानाप्रकृत्याश्रयात्
सामस्येन विमर्शनं निगादितुं नैन्द्र पुरोधाक्षमः ।

दिग्मात्रेणमयाकृतात्र निवृत्तिस्त्राधिकारी भव—

चार्त्ताधिकतयानयारचनयावाच्यः परंविस्तरः ॥ १ ॥

इति श्रीहस्तसज्जीवनव्याख्यायां सामुद्रिकलहर्ष्या महामहोपाध्याय श्रीमेघ-
विजयगणिकृतायां विमलरेखा विमर्शनानामाधिकारस्तृतीयः ॥ श्रीः ॥

अहम्

अथ विशेषाधिकारश्चतुर्थः प्रारम्भते ।

करपरिकरवार्तात्रावशिष्टाविशिष्टा

कथनमथतदीयं किञ्चिदुच्चारणीयम् ।

प्रसरति रति हेतुर्येनसम्पन्मयेन

मतिरतिशययुक्तालक्षणैः सज्जनानाम् ॥ १ ॥

ततः प्रथमविशेषकलक्षणमाह—

विशेषकाविंशत्या धर्मवान् भाग्यवान् धनी ।

मिश्रश्चैकोन विंशत्या तदष्टादशकेऽधमः ॥ १ ॥

विशेषकानामिति । यस्य विंशतिविशेषकाभवन्ति सगणधर्मभाग्यपूर्ण-
स्तत्रापि लेखानामवेधादिगुणे नैवफलं सम्पूर्णम् । एकोनविंशत्या विशेष-
कैर्मिश्रः, कदाचिद्धनी निर्द्धनो वा, अष्टादशविशेषकोः अधन्यस्तदन्यविशिष्ट
लक्षणामावे सति ततोऽपि न्यूनत्वे न्यूनभाग्यत्वमेव ॥ १ ॥

नखलक्षणमाह—

नखैः कूर्मोन्नतैरक्तैः सर्पाठैर्दातिसंयुतैः ।

नरानराधिनाथाः स्युः संहितैः पाटलैः कृशैः ॥ २ ॥

नखैरिति । कूर्मशृष्ठबहुचैः रक्तैस्ताम्रारुणैः पीठिका नखाधोमांसपीठं तन्

संहितै स्तेजोवाद्भिः संहितैरुभय पार्श्वयोरङ्गुल्यामिळितैः । पाटलैः श्वेतरक्तैः
पूर्वं रक्तत्वं कथनेऽपि किञ्चिद्दर्शनेमेदात् पुनरुक्तिः । इदंशैर्नखे राज्य-
फलम् ॥ २ ॥

व्यतिरेकमाह—

सूर्पाकारैस्तथालर्गैर्वर्कैः शुक्तिशिरोयुतैः ।

आस्विनैः पाण्डुभिस्तीक्ष्णैः पुरुषैः स्युः सुदुःखिता ॥ ३ ॥

सूर्पाकारैरिति । शुक्तिरङ्गुल्यग्रे शुक्तिरूपरेखाकारस्तस्य शिर ऊर्ध्वं
भागस्तत्रयुतैर्ऽपैः स्वेदवाद्भिः पाण्डुभिर्वर्णैस्तक्षिणाग्रैर्नखैर्नरा निन्धाः
स्युः ॥ ३ ॥

विशेषमाह—

वर्तुलैश्चमहैश्चयं पुष्टितैः सुभगो भवेत् ।

सिम्बैः पाठयुतैः ताम्रैर्नखैर्भवति भूमिपः ॥ ४ ॥

वर्तुलैरिति । वृत्ताकारैः स्वामित्वं पुष्टपोषणं मांसलता भागे कान्त-
त्वात् सज्जातमेपां ते पुष्टितास्तैः सौभाग्यं जनवल्लभता शेष
व्यक्तम् ॥ ४ ॥

ग्रन्थान्तरोक्त्या लक्षणविशेषमाह—

आवर्ता दक्षिणा शस्ताः साङ्गुष्ठाङ्गुलिपर्वसु ।

ताम्रस्निग्धोच्छिखोत्तुङ्गाः पर्वाधोत्थानखाः शुभाः ॥ ५ ॥

आवर्ता इति । सुष्ठुवल्मानाः दक्षिणाः श्रेष्ठाः अमराश्चक्राणि वर्तुलाकाराणि
अमरास्तु एकैकोपरिवल्मानः स ग्रान्त रेखाः । इति अमर-चक्रयोर्विशेषः
'स्त्रीणां तु कटीकृकाटिका शंषोदरे नाशान्तरे च मृष्टिगोप्यावर्तः शुभो
न स्यात् । वामभागोऽपि संहारवृत्तयः—आवर्तानशुभा भागे दक्षिणाङ्गे श्रेष्ठिनः
श्रेष्ठान् मालमध्ये तु न शुभः,' इत्यादि ग्रन्थान्तरा द्वेधम् । ते च कुत्र-
स्युरित्याह—अङ्गुष्ठेऽङ्गुलीनामूर्द्ध्वपर्वसु बाहुल्यात् कस्यचित्तु मूलमध्या-
न्त्यपर्वणामन्यतमस्मिन् भागेऽपि ताम्रारक्ताः स्निग्धा दीप्तीमन्तः उच्छि-

तर्जन्यादिनखैर्भग्नेर्जातमात्रस्य तु क्रमात् ।

अर्धच्यंशं चतुर्यांशाष्टांशां स्युः सहजायुपः ॥ ९ ॥

तर्जनादिति । जातमात्रस्य तु शब्दात् ययोरन्तरेऽपि तर्जन्यादिनख-
मङ्गे क्रमात् सहजायुपः अष्टोत्तरशतवर्षा प्रमाणस्य यद्वास्वायुर्लैखास्वरूप
लब्धस्यायुपः अर्द्धम् । अर्धश्चतुर्थोभागः, चतुर्योभामाः, अष्टांशः प्रत्यय-
छोपादष्टमौशः न्यूनः स्यात् तर्जनी नखे भग्नेऽर्धमायुःशुद्धतीत्येवं सर्व-
त्रयोज्यम् ॥ ९ ॥

अङ्गुष्ठस्य नखे भग्नेधर्मतीर्थरतो भवेत् ।

कुर्मोन्नतेऽङ्गुष्ठनखे नरः स्याद्भाग्यवर्जितः ॥ १० ॥

अङ्गुष्ठस्येति । अङ्गुष्ठनखमङ्गे प्राग धर्माजनोऽपि धर्मेदानादिके
तीर्थे देवगुर्वादिके स्तस्तत्तेवा तत्परस्यात् । अन्यत्र कुर्मोत्पन्नत्वं नखानां
शुभमपि, अङ्गुष्ठनखे तथा रूपमशुभं तत्र कुर्मोत्पन्नत्वे । नरोनिर्भाग्यः ।
अङ्गुष्ठनखे यथा योग्यतात् न्यूने गुरोर्विरोधीस्त्वः वैशुन्येन भाग्यं
मुह्यते । एकप्राप्यङ्गुष्ठनखे फलमिदं द्वयोस्तादृष्ये किं वक्त-
व्यम् ॥ १० ॥

अथ लक्षणविमर्शसर्वस्वमाह—

स्थानद्रव्यादियोगेन शुभमप्यशुभं क्वचित् ।

अशुभं वा शुभं ज्ञेयं सुधीयाम्भासशीलनात् ॥ ११ ॥

स्थानद्रव्यादीति । स्थानमङ्गुष्ठाङ्गुलिकस्तलादिभागो मूलमध्याग्रपर्या-
दिकं, द्रव्यं बाह्वृद्धयुवपुंस्त्रीरूपमादि शब्दाज्जाति ब्राह्मणक्षत्रियादि
कालः कृष्ण- शुक्लपक्षादिः क्षेत्रं स्वदेशपरदेशरूपं तेषां योगः
सम्बन्धस्तेन शुभलक्षणमप्यशुभं क्वचिज्जायतेऽशुभमपिशुभं तत् सुधिया
पण्डितेन सामुद्रिकशास्त्रेऽभ्यासः पुनःपुनर्लक्षणपरीक्षणं तस्य शील-
नात् करणात् ज्ञेयम् । यथा हस्त बिम्बकृता दक्षिणहस्ते अनामिकामध्य-
पर्वणि दुःखमिति प्रोक्तं स्थानं, मित्रेखायाः दक्षिणाङ्गुलिकं ध्यंशेतामित्रा-
वाप्तिकारिका इति वचनात्तत् स्थानात्, आन्तर्यं चर्चय इति न्यायात् ऊर्ध्व-

रेखाशुभाऽप्यशुभाकस्य सिंहराशिनामः पुरुषस्य न सर्वस्य, कस्मात् स्वराशि
 म्वाग्निना सूर्येण गौर्याऽङ्गुल्याः पत्युः शुक्रस्य वैरात्तेन दुःखं तदपि मित्र-
 कृतं न पुनर्वैरिभूतं, मित्रवियोगमरणपीतिभङ्गः धनह्नेशादिना, एवं यत्र
 नोक्तं तत्रापि ज्ञेयम् । नरस्यं वामाङ्गुलिभिर्भागेषु ऊर्ध्वरेखया सुखमिति प्रोक्तं
 स्थानं रिपुरेखाया वामहस्तात् तेनसुखं कस्य मकरकुम्भराशिनामः कस्मात्
 स्वाग्निना शनिना अनाभिकायाः पत्युः शुक्रस्य मैत्री सम्बन्धात् ततः सुखं
 रिपुकृतमेवरिपुपाक्षिकमिलनात् वैरोपशमाद्वैरिविनाशाद्वा ज्ञेयम् । एवं स्त्रि-
 यापि विमृश्यं केतुस्थाने स्त्रियाः पुंसो वा दुःखमेव, विशेषेण सामान्यवाधात्,
 एवं द्रव्यादियोगादपि शुभाशुभता ज्ञेया प्रागेवविस्तरात् मणितत्वात् ॥ ११ ॥

अथ स्त्रीणां लक्षणे फलविशेषोदिम्मात्ममाह—

अङ्गुशकुण्डलं चक्रं यस्याः पाणितले भवेत् ।

पुत्रं प्रसूयते नारी नरेद्रं लभते पतिम् ॥ १२ ॥

अङ्गुश इति । कुण्डलं पुष्पाकृतिचक्रं वर्तुलाकृति, इत्यनयो-
 र्भेदः ॥ १२ ॥

यस्याः पाणितले रेखा प्रसदं छत्रं तोरणम् ।

अपि दासकुले जाता राजपत्नी भविष्यति ॥ १३ ॥

यस्या इति । प्रासादतोरणयोर्वन्धवावोगाद्रज्यविभवभोग एव सूत्रे प्रोक्तं
 न पुत्रप्राप्तिः ॥ १३ ॥

मन्दिरं कुण्डलं च ध्वजश्चक्रसरोवरम् ।

यस्याः करतले छत्रं सा नारी राजसुर्भवेत् ॥ १४ ॥

मन्दिरमिति । राजसूरिति तस्या पुत्रो राजास्यात् ॥ १४ ॥

यस्याः करतले रेखा मयूर छत्रमीक्ष्यते ।

राजपतिन्त्वमाप्नोति पुत्रं सह वर्धते ॥ १५ ॥

यस्या इति । राज्यविभवः पुत्रप्राप्तिश्चेत्युभयफलम् ॥ १५ ॥

पद्मं मालाङ्गुशं छत्रं नन्दावर्तं प्रदक्षिणः ।

पाणिपादे भवेद्यस्याः राज्ञोभोग्यात्र साकनी ॥ १६ ॥

पद्ममिति । पाणिपादे इति । पाणौ पादेवा तल्लक्षणात् प्रागुक्तानि तु करतले एवेति नियमः । छत्रस्य उभयत्र योग्यत्वेऽपि यस्याकरतले छत्रं सा नीच कुलजापि राजानं वशीकरोतीति विवेक विलासे तु

यत्पादाङ्गुलयः क्षोणीं कनिष्ठाद्या स्पृशन्ति न ।

एकद्वित्रिचतुः संख्यान् क्रमान्मारयते पतीन् ॥ १ ॥

यत्पादाङ्गुलिरेकापि भवेद्वीना कथं च न ।

येन केनापि सा सार्द्धं प्रायः कलहकारिणी ॥ २ ॥

अल्पवृत्तेन वक्रेण शुष्केण लघुनापि च ।

चिपटेनातिरिक्तेन पादाङ्गुष्ठेन दूषिता ॥ ३ ॥

इत्यादि ज्ञेयम् ॥ १६ ॥

अङ्गुल्यः संहिता यस्या नखा पद्मदलोपमाः ।

मृदुहस्तं तल्लकन्या सानित्यं सुखमेवते ॥ १७ ॥

अङ्गुल्येति । अङ्गुल्यो नखाश्च कमलदलवत् रक्ता यस्याः हस्ततल्लं कौमलं पद्मपत्रवत् सानित्यं सुखभोगान् राज्यनियमः ॥ १७ ॥

सामान्यतो लक्षणान्युक्त्वा वामावामयोर्विशेषमाह—

आयुरेखा मर्तुरेखाश्च शुभं स्पन्दनरेखा ।

श्वसुरो गोश्वरेखायां स्त्रीणां दक्षिणहस्ततः ॥ १८ ॥

आयुरेखेति । दक्षिणपाणौ या जीवितारेखा सापत्तिरेखा धनरेखाश्च श्वसुरेखा गोश्वरेखा श्वश्वरेखा तत्तज्जन्यं मुखदुःखलाभालाभादि फलस्य स्त्रीणां लक्षणात् ॥ १८ ॥

धर्मरेखा धर्मकारी दामरेखा सुगोधनम् ।

रत्नाकराद्वामहस्ते दाससौख्यं चतुष्पदे ॥ १९ ॥

धर्मरेखेति । वामहस्ते धर्मरेखाश्रियाः स्वाज्ञेत्य धर्मलक्षणं दक्षिणे पत्यादेशाद्विहितं धर्मलक्षणं, पुष्पसक् रज्जुर्वामहस्ते तदा तस्या गृहे गोधनं बहुलं, रत्नाकरान्माणिवन्वावद्दासदासी चतुष्पदबहुल्यं, पितुः

प्राप्यं धनं वामे धनरेखया पत्युः प्राप्यं दक्षिणे धनरेखया, इत्यादि-
स्वबुद्ध्या उन्नेयम् ॥ १९ ॥

भाग्यरेखा वामहस्ते ज्ञेया तत्रैव सन्ततिः ।

सोदरो वासपत्नी च दक्षिणे करमे स्मृताः ॥ २० ॥

भाग्यरेखेति । स्वभाग्यरेखावामे, पत्युर्भाग्यं दक्षिणे तथा स्व-उदर जाता
सन्ततिर्वामे करमे रेखाभिर्वाच्या सपत्नी जाता सन्ततिः दक्षिणे करमे सप-
त्नीयोग सम्भवे सति । तदभावे बन्ध्यायोगे पालिता सन्ततिः विधवायोगे
तावन्नरैः समरङ्गः सत्या विधवायोगे प्रीतिभावः ॥ २० ॥

यत्रोदरस्थपीडाया रेखामध्याद्यर्धगा ।

सचेदत्यन्त विपमा गर्भपातं तदा वदेत् ॥ २१ ॥

यत्रेति । यत्र पुंसो उदर्यादारेखा तत्र वामहस्तेऽत्यन्तं विपमावका वेष-
वती रेखा गर्भपातं वदति दक्षिणेतूदरपीडैव ॥ २१ ॥

सन्तानरेखा प्रान्ते या दीर्घाकोशस्य सम्मुखी ।

व्यापाररेखा तस्याश्च नीचैर्वक्रा विपानिनी ॥ २२ ॥

सन्तान रेखेति । सन्तानरेखाणां मणिबन्धप्रत्यासन्ने प्रान्ते दीर्घा कोशो-
न्मुखीरेखा व्यापाररेखा वामे स्याद् व्यापारे लाभं चातुर्यं वा दत्ते दक्षिणे
विद्या रेखया पठनं वाच्यम् । तस्या व्यापाररेखा यानीचैर्वारेखा सा वक्राचेद्
सा स्त्रीविषं भक्षयतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

पीठे या ऊर्ध्वरेखास्ता जास्तेखा उदाहृता ।

वयस्या दक्षिणोवक्त्रे कन्दे ज्येष्ठाश्च देवराः ॥ २३ ॥

पीठ इति । अङ्गुष्ठमूले नृपासने ऊर्ध्वरेखा जारेखा अत्यन्तं मनोहराः
सुशीलाया स्तावतां पुंसां मनोऽनुरागो वा ज्ञेयः । सपत्नी योगस्य असम्भवे
दक्षिणे करमे वयस्याः सस्यः, दक्षिणे कन्देऽङ्गुष्ठमूले ज्येष्ठदेवर संख्या
स्वविवाहे जीवन्तस्तत्तन्म्यं सुलादिवाच्यम् ॥ २३ ॥

दिग्विभागं बालबोधायाह—

स्त्रीणामुदग्दिशि मणिर्दक्षिणाङ्गलिस्थिता ।

सौभाग्यं मध्यमाङ्गुल्या निर्णयं वर्षपर्वणोः ॥ २४ ॥

स्त्रीणामिति । स्त्रीणां वामहस्ते मणिवन्धः उत्तरस्यांदिशि दक्षिणा आशादिक् अङ्गुलिषु व्यवस्थिता, सौभाग्यं लोकवलमता मध्यमाङ्गुल्या नखरूपात् पर्वणस्त्रयंशस्य स्वरूपाश्च निर्णयं सौभाग्यवतीति । मध्याभिधानात् ॥ २४ ॥

सपत्नी योगमाह—

पतिरेखापल्लवैर्वात्तराघो रेखया स्त्रियः ।

सपत्नी सम्भवो ज्ञेयः पतिभाग्यन्तु दक्षिणे ॥ २५ ॥

पतिरेखति । दक्षिणापुल्लेखायां मूलतोऽप्यावन्तः पल्लवा, अङ्गुलि सम्मृत्ता-
स्युस्तैः सपत्नीयोगः, यद्वा दक्षिणहस्त कनिष्ठाधस्तनरेखाया जात्येकवचनं,
तत्रापि लिङ्गलाकोर सपत्नीयोगः । पतिभाग्यं दक्षिणे भाग्यलेखया इत्यु-
क्तम् ॥ २५ ॥

दक्षिणैः पल्लवैः पर्युरेखायां प्रीतिरुत्तमा ।

बलवल्लक्षणेर्नायाः फलं भर्तु रिवांगजे ॥ २६ ॥

दक्षिणैरिति । पतिरेखायां दक्षिणरङ्गुष्ठसम्मुखैः पल्लवैः पर्युर्बहुमानं
परस्परं प्रीतिः शृङ्खलया वामवियोगः । अन्तरावेधे परदेशगतिश्च वाच्या ।
एवं नार्या बलवति लक्षणे राज्यादिफलं भर्तुरि वा अङ्गजे वाच्यम् । तर्जन्या-
द्याङ्गुलीनामान्तरे वामे तर्जनी मध्यमयोरन्तराभावे वृद्धत्वे पुत्रादिसुखं,
मध्यमानामिकयोरन्तराभावे तरुणत्वे भर्तृसुखं, अनामिका कनिष्ठयोरन्तराभावे
पितृसुखमिति, तथा दक्षिणेऽप्यन्तरत्वे फलं तदनुसाराद्भर्तुः पुत्रस्य वा
उदयसम्भवात्, वा ग्रहणात् पितुरपि फलं ज्ञेयम् ॥ २६ ॥

॥ इति स्त्रीरेखाविमर्शः ॥

अथ पुरुषस्य वामहस्तलक्षणमाह—

यथैव दक्षिणे तद्वत् प्रायो वामेऽपि धीक्ष्यते ।

कृष्णपक्षे प्रजातस्य मुख्यं दक्षिणलक्षणम् ॥ २७ ॥

यथैवेति । येन प्रकारेण, आयुर्लैखादिपूर्वकत्वेन दक्षिणो वीक्ष्यते, तेन प्रकारेण वामहस्तेऽपि लक्षणं विशेषेण ईक्ष्यते-परीक्ष्यते पण्डितैरिति । ननु वामायुर्लैखायां किं लक्षणीयम् । नरस्य स्वायुः स्त्रिया आयुर्वानाद्यो दक्षिणायुर्लैखया लक्षणात्, नान्यः स्त्रिया वामहस्ते लक्षणात् ततः सर्वं विकल्प-जातं कृथा, लोकानांगतानुगतिक न्यायेन लक्षणशास्त्रप्रामाण्यं, चेद्दक्षिण रेखाभिरेवाशापूर्णीया किं पुंस्यवामहस्तरेखाभिरिति चेत्, लक्षणशास्त्रस्य गान्धीर्येण तुच्छबुद्धेरनवकाशात्, सीसुखं, श्वसुरकुलसुखं, कृष्णे शुक्ले वा पक्षेसुखं परसेवा गृहक्षेत्रादिभ्यो लभ्यं शास्त्रज्ञानं कलाविज्ञानं वा धनं स्वोपार्जितं पैतृकं वाचतुष्पदलभ्यमित्यादिभावानां दक्षिणेलेखा भिरलक्षणात्, किञ्च लभानिष्ठाकराद्वा यत्नवत् तद्गृहं भवेद्भाग्यमिति ज्योतिः शास्त्र सारावलीवचनाद्राशि कुण्डलिका लेखनं लभकुण्डलिका पत्रे कथमावश्यकं सर्वभावानां लभेकुण्डलिकैव निर्वाहात्, अथ तत्र स्फुटतरविशेषबोध इति चेदत्रापि तथैवेत्ये तावतैव सन्तोऽष्टवम् । अपि च यस्य पञ्चपद्वा स्त्रियस्तासां स्वं स्वमायुः, स्त्रीयवामायुर्लैखया घोष्यम् । पुरुषस्य यावज्जीवं स्त्रीभोगः कियत्कालं वा इति तथा कतिसिद्धोऽस्य भवन्तीति च कथं लक्षणीयमिति सविस्तरं निरूपितं भवति । प्रायोप्रहणाश्रयार्थं, दक्षिणवद्वीक्ष्यं लक्षणमेवात्, तदेवाह-कृष्णपञ्च इति कोऽर्थः । धनरेखया दक्षिणे दीर्घया पैतृकं, आयुपः पूर्वाद्धे धनं बहुलमिति वाच्यम् ॥ २७ ॥

शुक्लपक्षे वामहस्तलक्षणं मुख्यमीरितम् ।

अनिर्णये हस्तविक्षापक्षताप्योः प्रधानता ॥ २८ ॥

शुक्लपक्ष इति । शुक्लपक्षजातस्य वामे धनरेखया लभ्यया स्वोपार्जितं स्वसुरधनं वा यश्चाद्धे वृद्धत्वे वा धनं बहुलं, वामानामयोर्द्वयोस्तुल्यतायां तुल्यं यथायोग्यत्वात् इत्येव धनताश इति ध्येयम् । अथ जन्मपक्षानिर्णये यत्र पक्षे हस्ते वीक्ष्यते तस्यैव प्राधान्यं । सामुद्रिकेऽपि ज्योतिः शास्त्रानुसारेण फलव्यञ्जनात् हन्तादि नक्षत्रोपयोगवत्, एतेन विधिचारनक्षत्रचकादि दर्शन-मपि समर्थितम् ॥ २८ ॥

स्त्रियाहर्बंशनरस्यापि फलंमुख्यन्तु वामतः ।

एवं रात्रौ दिने जातः स्त्रीत्रोः केचित्फलं विदुः ॥ २९ ॥

स्त्रिया इति । व्याख्यातप्रायम् ॥ २९ ॥

अथ लघुवालस्य हस्तप्रेक्षणावसरमाह—

द्वादशाब्दानि रेखाणां न तादृक् स्पष्टता भवेत् ।

तत्परं त्रिणिवर्षाणि वामहस्ते क्षणं शिक्षोः ॥ ३० ॥

द्वादशेति । रेखाणामस्पष्टतया नवीनानामनुत्पत्त्या वा द्वादशवर्षाणि यावन्न हस्तप्रेक्षणं तस्य वालस्य शुभाशुभ रिज्ञानाय मातापित्रोः सामान्यतः सन्तानरेखाविशेषस्तज्जन्मवर्षस्थानरेखा एव लक्षणीया वर्षज्ञानाय मातापित्रोर्वर्तमानवर्षस्थानतो गणने पञ्चमस्थानरेखा लक्षणीया, एवं मासदिनज्ञानमप्युज्येयं वातस्य रोगोपशान्त्यर्थं मातुस्तत्तदौषधपानवत् शीतलादि रोगे पितुरपि केशरक्षणमलिनवस्त्रादि व्यवस्था वालरोगोपशमायेष्टैव नचैतज्जनानाम मनास्थेयम् । तभोपिति अंगा तभो माड अंगा पणता इत्यादिना भगवत्यां सूत्रे सामानाधिकरष्य प्रतिपादनात् । द्वादशेति नियमोऽपि वर्षद्वादशकेनैव भावचक्रादौ लक्षणोपयोगात् तत् परं तदग्रे स्वर्चशतशयात्रीणि वर्षाणि यावत् शिक्षोर्वालस्य वामहस्तप्राधान्यं तथा च पञ्चदशवर्षाणि भवन्ति, तन्नियमोऽपि हस्तं प्रति पञ्चदशवर्षोपयोगात् तावतामेव वर्षाणां सङ्ग्रावादिति ॥ ३० ॥

वामहस्ते मातृरेखा दैर्घ्ये स्त्रीपक्षतो धनम् ।

तथा मातुर्धनं पक्षे तारुण्यमेवाविनिर्दिशेत् ॥ ३१ ॥

वामहस्त इति । मातृलेखाया धनलेखायाः प्रलम्बत्वे स्त्रीपक्षात् श्वशुरकुलात् यद्वाकस्याश्रित् स्त्रियाः सान्निध्यात् धनं स्यात् । स्त्रिरेखायां दोषदरिद्रयोगे वा भिक्षायोगे वा मातुः पक्षे मातुर्लवर्गे धनं वाच्यं, यद्वा तारुण्ये स्वोपार्जितं धनम् ॥ ३१ ॥

अपल्लवा नवि लिङ्गा वामायुरेलिका यदा ।

तदास्त्रियासमं प्रीतिः प्राधान्यं स्वगृहे भवेत् ॥ ३२ ॥

अपलभेति । पल्लवरहिता तथा न छेदवती वामायुर्लक्षा तदा स्त्रीवर्गेण
मीतिः स्वगृहे स्त्रीप्राधान्यं च स्यात् ॥ ३२ ॥

शश्वर्यामे मातृरेखा स्वसुरः पितृरेखा ।

अङ्गुष्ठाथ मणिं यावद्रेखामिः शालकान् वदेत् ॥ ३३ ॥

शश्वरिति । अङ्गुष्ठान्मणिवन्धं यावत् रेखाभिः शालकाः स्त्रीभ्रातरः
उपलक्षणात्तद्भूमिन्यो वा तान् वदेत् । यदि च वरिव्रयोगेमिशालक्षणे तपो
योगे स्त्रीरेखावेषे च वामे मातृरेखाया, अधिक्यं चेत् शालकस्थले मातुला-
वाच्याः, एवं पितृरेखाया दाक्षिणे छेदे मातृरेखायालाघवे गृहमेळ-
करेखायामसम्बन्धे भ्रातृरेखा स्थाने पितृव्या इत्यादि सम्यगभ्यास
लभ्यम् ॥ ३३ ॥

रेखामिः करमे वामे वाणिक् पुत्राश्च सेवकाः ।

वाणिज्ये यै सममिश्रं कनिष्ठा जीवितान्तरे ॥ ३४ ॥

रेखाभिरिति । वामेकरमे वा रेखास्ताभिर्धनयोगे वाणिक् पुत्राः सेवका
वा राजयोगे वाच्या । महाराजयोगे तु शिवः प्रागे वीक्ताः । यद्वा शुक्ल
पक्षे हस्ते क्षणे सामान्यलोकस्य, एक स्त्रीभर्तुर्दक्षिणकरमेरेखायाघात्
वामकरमेरेखाभिरिवसन्तान गणनेति । यैः सहमिश्रं वाणिज्यं तरेखा कनिष्ठा
जीविते लभ्योर्मध्ये ॥ ३४ ॥

धर्मदीक्षा यशोराज्य रेखाभिः फलमवतत् ।

साहचर्यं स्त्रियास्तत्र तथैव मृत्युरेखा ॥ ३५ ॥

धर्मेति । धर्मरेखादीनां फले स्त्रिया सह प्रवृत्तिस्तद्भोगश्चायामे दक्षिण-
तुल्य मृत्युरेखा स्त्रीसार्द्धमेव मृत्युमणनायां लभ्यत्वे वा भेदे मृत्यो-
र्भेदः लम्बायां पुरुषात् स्त्रीमृत्युः पश्चात् वामे ह्रस्वत्वे पुरुषात्पूर्वं
स्त्रीमृत्युस्यमेवाभिप्रायो हस्तचिह्नसूत्रे मातापितृमृत्यु उद्दिश्य व्यक्त
एवोक्तः ॥ ३५ ॥

ज्ञेयविज्ञानचातुर्यं विद्यारेखास्वरूपतः ।

उद्धरेखाः फलान्यत्र स्त्रीपाणिग्रहणात्परम् ॥ ३६ ॥

ज्ञेयमिति । विद्यारेखास्वरूपाद्वागे फलविज्ञानं वाच्यं संगीत नाट्यकलाद्यं
चा । अत्र वामहस्ते ऊर्ध्वरेखा चेद्भवति तस्यास्तासां वा फलानि स्त्रीपाणि-
ग्रहणात्परतः स्त्रीसहायाद्वा ॥ ३६ ॥

अत्रद्वादशराश्याद्यं तथावयव चिन्तनम् ।

प्रागुक्तं तत् स्त्रियाज्ञेयं योगिनां भक्तिकारिणः ॥ ३७ ॥

अत्रेति । अत्र वामकरे द्वादशराशिषष्ठदशतिथि ग्रहस्थान नक्षत्राक्षर-
व्यवस्थादि । तथा हस्तरूप पुरुषस्यावयवचिन्तनम् । तत्र शुभाशुभादि
लक्षणं स्त्रिया एव ज्ञेयम् । अर्द्धाङ्गचातस्या राशिचक्रे लभ्यं वा, अलभ्यं
तत्तद्राशिकालिया एव इत्यादिवहूलक्ष्यविमर्शः बहुश्रुताद्वेद्यः । योगिनां
स्त्रियाभावाद्भक्तिकारक सेवकस्य शुभाशुभ वामहस्तरेखाफलमुत्तरेयं प्रकृति
योगात् दृश्यते च सेव्यसेवकयोः सुखेऽपुसुखेवा कथंचित् सामान्यं छायाणु-
प्रवेशात् ॥ ३७ ॥

वामहस्ते दक्षिणास्थाद्रलवद्भोगलक्षणे ।

प्रभुत्वयोगातिशयाद्वाच्यं व्रतविडम्बनम् ॥ ३८ ॥

वामहस्तादिति । दक्षिणे भागे रेखादिभोग लक्षणाद्वल्वति भोगलक्षणे
वामहस्ते सति । प्रभुत्वं वर्धते ततो व्रताद् योगाद् अश्रयति भोगाङ्गे भोग-
लक्षणातिशयात् ॥ ३८ ॥

वेधादिदोषाद्रेखाणां कदाचिदक्षिणे फलम् ।

विसंवदेन्निश्चयात्तु फलं वामे हठांगतः ॥ ३९ ॥

वेधादीति । वेधे छेदे भेदे विरुद्धलक्षणेन बाधे सति रेखादुष्टास्यात्तेन
दक्षिणे फलविसंवादेऽपि स्वाद्वागे प्रायो हतरूपान्नविसंवाद इति दक्षिणा-
द्वागहस्तातिशयः स्पष्टः ॥ ३९ ॥

अथ पुनर्वामे लक्षणातिशयं सूचयन्नाह—

यस्य कृपाणिकाशसं वामेभूजदले भवेत् ।

तस्य स्त्रीनिष्ठुरा दुष्टा क्रोधान्मारयते पतिम् ॥ ४० ॥

यस्येति । यस्य पुरुषस्य वामेहस्ततले कृपाभिका अन्यद्वा शस्त्रं भवेत्
तस्य पुंसः स्त्रीक्रोधाद्भर्तारं हन्यात् ॥ ४० ॥

ध्वजे चञ्चलता तस्याः तुलायां व्यवसायिता ।

चन्द्रे सौम्या पुष्पदान्ता बहुपुत्रवती वधुः ॥ ४१ ॥

ध्वज इति । वामहस्ते पुरुषस्य ध्वजे सति स्त्रियाश्चापत्यं कुशीलत्वं
तुलायां आकारे व्यापारचातुर्यं स्यात् चन्द्रे वामहस्ते सौम्यास्त्री क्षमावती स्यात्
पुष्पमालायां पुत्रवती वधूः ॥ ४१ ॥

अथाधिकार तात्पर्यमूहा—

एवं यद्वहुसम्मतं तदुदितं वामेपि रेखा फलं
सर्वं चाप्य नयादिशैव सुधिषा ध्येयं विधेयं धिषा ।

उक्त्यं समुदेति मेघविजयाद्यस्मादकस्माच्छ्रित्यं

नित्याभ्यासविलासलभ्य सकृत्तत्त्वलक्षणान्विक्षणात् ॥ ४२ ॥

एवमिति । अनेन प्रकरणेन गहूनां शास्त्रकारणां सम्मतं तैरपि निश्चितं
तद्वामेऽपि रेखाफलं उदितं—कथितं अनयादिशारीत्या सर्वमपि विधेयं कार्यं
ध्येयम् । यस्माद्विज्ञानाच्चिन्तनात् श्रियां लक्ष्मीणां औक्त्यं समुदेति जायते ।
कीदृशं मेघस्य घाराधरस्य विजयो यत्र तत्ततोऽधिकमित्यर्थः ॥ असहृद्भारं
वारं तस्य वामावामहस्ता रेखाजालस्य लक्षणानां अन्वीक्षणाद्विमर्शात् पुनः
कीदृशं नित्यं लक्षणशास्त्रस्योभ्यासः पुनःपुनर्विचारस्तेन लभ्यं प्राप्य-
मित्यर्थः ॥ ४२ ॥

इति श्रीहस्तसंजीवनव्याख्यायां सामुद्रिकलहर्ष्या श्रीमहा-

महोपाध्याय श्रीमेघविजयगणिकृतायां विशेष-

रेखाधिकारव्यतुर्यः समाप्तः ॥

समाप्तथायं ग्रन्थः

प्रशस्तिः

श्रीशामुद्रिकमावमद्भुतरसं गम्भीरमाध्यासितं
 नानाकारमहार्थभासुरमणि ज्योतिर्भिरुद्भासितम् ।
 साकल्येन परिग्रहीतुमचिराद्भक्ता न शक्ताजना
 स्तद्वस्ताहितजीवनेन मुहितास्तै सन्तु श्रद्धाश्रयाः ॥ १ ॥
 किञ्चिच्छास्त्रसमीक्षणाद्गुरुमुखादन्वीक्षणाल्लक्षणा-
 भ्यासादग्रसमुचितं समुचितं ज्ञेयं मयावाङ्मयं ।
 तदद्वयं विदुषा न किन्तु सुहृदासम्भावनीयकरे
 यस्मान्निर्मलतामुपैति सकलं शास्त्रं सर्वासंग्रहात् ॥ २ ॥
 गृहं घृष्टिस्तस्य स्फुरति कनकैर्भेधविजया
 द्विदित्वा यः पाणिग्रहणविधिमीक्षेत निपुणः ।
 समुद्रादुद्भूता सदवयव सम्बन्धमधुरा
 महालक्ष्मीः पाणिग्रहणमुदिता तेन रमते ॥ ३ ॥
 भेष्यस्तपागच्छ नृपालि चक्रिण-
 श्वके गुगेः श्रीविजयप्रभोः
 शिष्यः कृतादेर्विजयस्य धीमतः
 शास्त्रं समेधाद्विजपाख्य वाचकः ॥ ४ ॥
 अनुष्ठुमां सपादात्र ज्ञेया पञ्चसती ध्रुवम् ।
 ग्रन्थेसतां प्रसादाचश्रेयः श्रीरस्तुशाश्वती ॥ ५ ॥

શ્રીમહામહોપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજીકૃત

હસ્તસંજીવન

નું

[સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી માં અનુવાદ].

આ ગ્રન્થમાં પ્રથમ શુભાશુભ જાણવા માટે અક્ષવિદ્યા વધા નિમિત્તોમાં મુલ્ય વનાવેલ છે એમ ગ્રન્થકારનું કથન છે.

આમાં નિમિત્ત જ્ઞાન આઠ પ્રકારનાં કહેલ છે.

અંગ, સ્વમ, સ્વર, મૌમ (પૃથ્વીસંબન્ધી) વ્યંજન, લક્ષણ, ઉત્પાત, અન્ત-રિક્ષ (આકાશ) નિમિત્ત. આ આઠ પ્રકારના નિમિત્ત છે.

અંગમાં મસ્તકની અપેક્ષાએ હાથશ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવેલ છે કારણકે ધાર્મિક પવિત્ર ક્રિયાઓ હાથથી થાય છે માટે હાથ શ્રેષ્ઠ કહેલ છે.

પહેલાના આચાર્યોએ હસ્તસંબધી જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે. પ્રથમ હાથ જોવાથી સ્પર્શ કરકરવાથી તથા હાથમાં રહેલી રેલાઓ જોવાથી શુભાશુભ જ્ઞાન જાણી શકાય છે.

સવારના પેલા ઉઠતાજ પુરુષ પોતે જમણો હાથ, તથા ઢાંચો હાથ જોવે અને આમકરવાથી પુન્યનો માર્ગ મળી શકે છે.

આના વિષયમા ગર્ગાચાર્યનો મત છે કે સવારનો વસ્ત્ર વધા કામના વાસ્તે શ્રેષ્ઠ છે. તથા વૃહસ્પતિનો મત છે કે શકુન વધા કામમાં શ્રેષ્ઠ છે. અર્થાત્ શકુન જોડેને કામ કરવું. તથા અંગિરાનો મત છે કે મનનો ઉત્સાહ થાય ત્યારે કાર્ય કરવું તથા ઋષિનું વાક્ય છે કે બ્રાહ્મણનું વાક્ય સર્વ કામ-માં શ્રેષ્ઠ છે.

તથા શુભ હસ્ત નક્ષત્રમાં સારા ગ્રહ હોય ત્યારે શુભ દિવસમાં સવારના વસ્ત્રને મંગલિક વસ્ત્રો લઈને ગુરુપાસે હાથ વતાવવો.

તથા આ ગ્રન્થમાં હાથની અધિષ્ઠાયિકા પંચાંગુલિ દેવી મુખ્ય બતાવવામાં આવેલ છે.

મન્ત્રોના અક્ષરનો તત્ત્વ સાર. જેવી રીતે ઐકારમાં હોય છે તેવી રીતે સામુદ્રિકનુ તત્ત્વસાર હાથમાં હોય છે.

આ ત્રણલોકમાં વધારે વીજુકોદ્દ હાથનુ સાધન નથી તેથીજ સરસ્વતીપૂ પોતે પોતાના હાથમાં પુસ્તક રાખેલ છે તેથીજ હાથ શ્રેષ્ઠ છે.

હાથમાં તીર્થોની સ્થાપના.

અંગૂઠાના મૂળમાં બ્રાહ્મચતુર્થિ—કનિષ્ઠામાં કાચ તીર્થ, તર્જની તથા અંગૂઠાની મધ્યમાં પિતૃતીર્થ, અને આંગલિઓના મુલમાં દૈવત તીર્થ—તર્જનીમાં શત્રુજય, તીર્થ, મધ્યમામાં ઉજ્જયની તીર્થ અનામિકામાં આવૃતીર્થ, કનિષ્ઠામાં સમ્મેતશીખર; અંગૂઠામાં અષ્ટાપદગિરિ તીર્થ આપ્રમાણે પાંચ તીર્થો આંગલિઓમાં સમજવા.

સવારના હાથ જોવાથી ઉત્તમ પુરુષોથી પૂજાય છે માન મળે છે.

વિંશોપકાંતુ સ્વરૂપ.

પાંચે આંગલિઓનાં વેદામાં વીસ રેલા હોય તો તેને વિંશોપકા કહેવાય છે તે વિંશોપકામાં—વિસ તીર્થકરોની સ્થાપના કરેલ છે. અને હાથના તલિયામાં પશ્ચિમ વશિષ્ઠ, પૂર્વ ઉત્તરમાં ચાર દિશાની સ્થાપના કરવી, તો આપ્રમાણે ૨૪ તીર્થકરોની સ્થાપના સમજવી.

પિતાની રેલાનુ નામ ગંગા, માતાની રેલાનુ નામ સરસ્વતી, આયુરેલાનુ નામ યમુના, આત્રણે રેલાનો સંગમ અશ્વતીર્થ ઋષભદેવનુ કેવલજ્ઞાન હોવાથી તેનુ નામ અશ્વતીર્થ કહેલ છે. માટે તેની સ્થાપના હાથમાં આપ્રમાણે કહેલ છે.

અંગૂઠા વિગેરે પાંચે આંગલિઓમાં પંચપરમોષ્ઠિનું ધ્યાન કરવું. તથા ચાર દિશામાં ચાર દિગ્પાલની સ્થાપના કરવી.

સવારના ઊઠતી વખતે પોતાના વજ્રે હાથની રેલા મેળી થાય તેવી રીતે હાથ જોડીને પચક્ષાણ કરતી વચ્ચે સિદ્ધ મગવાનનુ ધ્યાન કરવું.

હાથનો અગૂઠો સિંહાસન, તેના ઉપર આદીશ્વર ભગવાનની સ્થાપના સમ-
જીવી તથા હાથની ચાર આંગળિયોમા જયા, વિજયા, જયન્તા, અપરાજિતા
દેવીઓની સ્થાપના કરવી.

દેવી રીતે ઉદયાચલ પર્વતના ચિત્તર ઉપર પેલા જેવી રીતે સૂર્યનો ઉદય
ધાય છે તેવી રીતે અગૂઠામા ચન્દ્રમા વિમેરેની સ્થાપના સમજવી.

અગૂઠામા ઝંકાર, કનિષ્ઠામા ળેકાર, અનામિકામા હ્રીંકાર મંચના શ્રી-
પ્રદીપ્તિનીમા હ્રીં તથા હાથના તાલિયાની ચારે દિશાઓમા ઍર્હ નમોનમ
સિદ્ધ આઝાઠે વર્ણોની સ્થાપના કરવી.

આપમાળે સ્થાપના કરીને હાથને જોવો નિશ્ચય ફલ દેવગુરુના સ્મરણથી
થાય છે.

ઍર્હન્ સ્વરૂપ અકારની સ્થાપના હાથના મધ્યમાળમા તથા આ ઙ ઈ ઉ
ક ન્દ ન્દુ લ્દુ ન્દુ ણ એ આ ઑ અ ઞ આ પદ્મ વર્ણો આંગળિયોના પદ્મ
વેદામા સ્થાપના કરવી તમા બજનોની સ્થાપના આપમાળે સમજવી અગૂઠાના
ત્રણેવેદામા ક સ ગ, તર્જનીના ત્રણેવેદામા ઘ ચ છ. મંચમાના ત્રણે
વેદામા જ શ ટ. અનામિકાના ત્રણેવેદામા ઠ ડ ઢ કનિષ્ઠાના ત્રણે
વેદામા ન. ય દ, તથા આંગ્રી રીતે ઢાના હાથના અગૂઠાના ત્રણે વેદામા
પ. વ. ફ. તર્જનીના ત્રણે વેદામા વ. મ ય મંચમાના લોગ વેદામા
ર. ળ. ષ. અનામિકાના ત્રણેવેદામા ઙ પ સ, કનિષ્ઠાના ત્રણ વેદામા
હ. ણ. જ તથા તાલિયામા ધ ની સ્થાપના કરવી.

હાથના હાથમા પાર્શ્વનાથ ભગવાન તથા આંગળિયોમા જગા, તથા જમણા
હાથમા નૃપમહેદેવ, તથા આંગળિયોમા જટા સમજવી.

શ્રીનૃપમહેદેવ તથા પાર્શ્વનાથ આ વત્રે તૈય્યક્તોના યોગમા ઝંકાર
પરમ માંગલિક ગણવામા આવ્યો તેવી રીત. હાથનુ જોડુ સર્વદા માંગલિક
ગણવામા આવેલ છે,

હાથના નામો—

દક્ષ, દામ, કર દામ. પાણિ, શય, પચાગુઝી, સઠ, પચશામ, પચશિવ

તથા આ અન્યમાં હાથની અધિષ્ઠાત્રિકા પંચાંગુલિ દેવી મુલ્ય વતાવવામાં આવેલ છે.

મન્ત્રોના અક્ષરનો તત્ત્વ સાર. જેવી રીતે ઝંકારમાં હોય છે તેવી રીતે સામુદ્રિકનુ તત્ત્વસાર હાથમાં હોય છે.

આ ત્રણઠેકમાં વધારે વીજુકોઈ હાથનુ સાધન નથી તેથીજ સરસ્વતીપોતે પોતાના હાથમાં પુસ્તક રાखેલ છે તેથીજ હાથ શ્રેષ્ઠ છે.

હાથમાં તીર્થોની સ્થાપના.

અંગૂઠાના મૂળમાં ગ્રામ્યતીર્થ—કનિષ્ઠામાં કાય તીર્થ, તર્જની તથા અંગૂઠાની મધ્યમાં પિતૃતીર્થ, અને આંગલિઓના મુલમાં દૈવત તીર્થ—તર્જનીમાં શત્રુજય, તીર્થ, મધ્યમાં ડાહ્યની તીર્થ અનામિકામાં આયુતીર્થ, કનિષ્ઠામાં સન્મેતશીસર; અંગૂઠામાં અષ્ટાપદગિરિ તીર્થ આપ્રમાણે પાંચ તીર્થો આંગલિઓમાં સમજવા.

સવારના હાથ જોવાથી ઉત્તમ પુરુષોથી પૂજાય છે માન મહે છે.

વિશોપકાનું સ્વરૂપ.

પાંચે આંગલિઓનાં વેદામાં ઘીસ રેલા હોય તો તેને વિશોપકા કહેવાય છે તે વિશોપકામાં—વિસ તીર્થકરોની સ્થાપના કરેલ છે. અને હાથના તલિયામાં પશ્ચિમ દક્ષિણ, પૂર્વ ઉત્તરમાં ચાર દિશાની સ્થાપના કરવી, તો આપ્રમાણે ૨૪ તીર્થકરોની સ્થાપના સમજવી.

પિતાની રેલાનુ નામ ગંગા, માતાની રેલાનુ નામ સરસ્વતી, આયુરેલાનુ નામ યમુના, આત્રણે રેલાનો સંગમ અશ્વતીર્થ ઋષભદેવનુ કેવલજ્ઞાન હોવાથી તેનુ નામ અશ્વતીર્થ કહેલ છે. માટે તેની સ્થાપના હાથમાં આપ્રમાણે કહેલ છે.

અંગૂઠા ત્રિંગેરે પાંચે આંગલિઓમાં પંચપ્રમોદિનું ધ્યાન કરવુ. તથા ચાર દિશામાં ચાર દિગ્પાલની સ્થાપના કરવી.

સવારના ઉઠતી વખતે પોતાના બન્ને હાથની રેલા મેળી યાય તેવી રીતે હાથ જોડીને પચલાણ કરતી વખતે સિદ્ધ મગવાનુ ધ્યાન કરવુ.

હાથનો અગૂઠો સિંહાસન, તેના ઉપર આદીશ્વર મમવાનની સ્થાપના સમ-
જવી તથા હાથની ચાર આગલિયોમા જયા, વિજયા, જયન્તા, અપરાજિતા
દેવીઓની સ્થાપના કરવી.

જેવી રીતે ઉદયાચલ પર્વતના શિખર ઉપર પેલા જેવી રીતે સૂર્યનો ઉદય
ધાય છે તેવી રીતેજ અગૂઠામા ચન્દ્રમા વિગેરેની સ્થાપના સમજવી.

અંગૂઠામા ઝંકાર, કનિષ્ઠામા એકાર, અનામિકામા હ્રોકાર મન્યના શ્રી-
પ્રદેશિનીમા ફ્રી તથા હાથના તલિયાની ચારે દિશાઓમા ઍંઈ નમોનમ.
સિદ્ધ આઆઠે ઘર્ણોની સ્થાપના કરવી.

આપ્રમાણે સ્થાપના કરીને હાથને જોવો નિશ્ચય ફલ દેવગુરના મ્મરણથી
ચાય છે.

અર્દન્ સ્વરૂપ અકારની સ્થાપના હાથના મન્યમાગમા તથા આ ઇ ઈ ઉ
ઠ ન્દ ન્દુ લ્દુ લ્દુ ઇ એ ઓ ઓ અ અ આ પદર ઘણો આગલિયોના પદર
વેદામા સ્થાપના કરવી તથા ઘનજનોની સ્થાપના આપ્રમાણે સમજવી અગૂઠાના
ત્રણેવેદામા ક ર્દ ગ. તર્જનીના ત્રણેવેદામા ઘ ચ છ, મ યમાના ત્રણે
વેદામા જ શ ટ. અનામિકાના ત્રણેવેદામા ઠ. ડ. ઢ કનિષ્ઠાના ત્રણે
વેદામા ન. ય દ તથા આંગી રીતે. ઢાના હાથના અગૂઠાના ત્રણે વેદામા
ધ. પ. ફ. તર્જનીના ત્રણે વેદાના ઘ. મ ય મ યમાના ત્રણે વેદામા
ર. લ. ય. અનામિકાના ત્રણેવેદામા શ ય સ, કનિષ્ઠાના ત્રણે વેદામા
હ ત્ર. જ તથા તલિયામા ધ ની સ્થાપના કરવી.

હાથના પાર્શ્વનાથ મગવાન તથા આગલિયોમા વળા, તથા જમણા
હાથમા ધ્રુપમદેવ, તથા આગલિયોમા જટા સમજવી.

ધ્રીરૂપમદેવ તથા પાર્શ્વનાથ આ વન્ને તીર્થંકરોના યોગમા ઝંકાર
પરમ મંગલિક ગણવામા આવ્યો તેવી રીત. હાથનુ જોડનુ સર્વદા મંગલિક
ગણવામા આવેલ છે,

હાથના નામો—

હસ્ત, હાથ, કર શમ. પાણિ, શય, પચાગુઝી, સહ, પચશાસ્ત્ર, પચશિશ્વ

पंचानन, वरप्रद महाब्रह्म अनंतवीर्य, महादेव, सिद्धिदः, सिंहासन, शक्ति-
शाली, महावीर सुरायुध.

अंगूठाना नामो—

अंगूष्ठ—(अंगूठो) अंगूल, हंस, शिव, राजा, चतुर्भुज भांगी, गणपति,
विष्णु, मेरु सूर्य, अक्षय वट.

अंगलिना नामो—

अंगुली, करशाखा, अंगुरी, करपल्लव, त्रिपुरा, करजांबा, माया, कामदुघा.

तर्जनीना नामो—

प्रदेशिनी, तर्जनी, शत्रुहा, आघा. गवेष्णी.

मध्यमाना नामो—

मध्यमा, ज्येष्ठा, लक्ष्मी, सौभाग्यवती.

अनामिकाना नामो—

अनामिका, सावित्री, गौरी, भगवती, शिवा, कनिनिका, कनिष्ठा,
अन्त्या, छधुतारा, काचनी.

आंगलिना पर्वना नामो—

विंशोपका, अन्धियपर्व, स्थानभाग, अंश, सन्धि.

अंगूठाना मूलना नामो—

कन्द, नृपासन, गरुड.

मणिबन्धना नाम—

हस्तदि, मणिबन्ध, मणिरत्नाकर.

करमना नाम—

अनिष्ट, कश्यप, उष्ट्र, वक्र, अस्तभूषण.

हाथनो पालले भाग (पुंठी) तेना नाम—

अवहस्त, हस्तपृष्ठ तमशून्य, वियठ, निशा.

हथेलिना नाम—

ग्रहस्त, तालिका, ताल, तल, मूलतल, गर्भक.

नखना नाम

पूनमव, मूजाकाण्ड, करगुक, कामांकुश, महाराज, नखर, नख, कर-
पुष्प, रत्नकान्ति, शत्रुघ्न, करदीपक.

पितृरेखा नाम

पिता, गोत्रबल, मूल, वंश, धर्म, मन, धृति,

मातृरेखा नाम

माता, धन, सुखकोश, साहस, पालिका, रति.

आयु रेखा नाम

आयु, जीवित, तेज, स्वभाव, प्रभा तनु,

तर्जनी नाम

तर्जनी आदिना स्थूलनामो अर्ध पण क्रमधी कहे छे, कलह, राज,
प्रेमार्थ, यश, आचार नामो तर्जनीना जाणवा.

बेंतना नाम

प्रदेश, ताल, गोकर्ण, वितस्त.

इति नाम माला

हाथ जोवानी विधि

सवारना गान करिने सुगन्धिद्रव्य नैवेद्य फलफुलधी परमात्मानी
पूजाकरी तथा गुरुमहाराजने बन्दना करी तथा धार्मिक उपदेश सांमडी,
तथा हाथ जोवडाववा पेल भोजनकरी निमित्त जोनार गुरुनी पामे आरणा
हाथमां फलफुलद्रव्य नैवेद्य लइने हाथ बताववात्राणु कारणके ग्राही हाथे
नजनु-केम के साडी हाथे जवाधी फल मलनु नथी.

रिक्तपाणिर्निरस्येव राजानं दैवतं गुह्यम् ।

भेमिचित्तविशेषेण फलेन फलमादिशेत् ॥ १ ॥

राजाहो देवताहो. गुरुहो. तथा निमित्त शास्त्रने जानार हो
चो तेमनी वासे साडी हाथे नजनु कारण तेनु फल मलनुनथी

કારણકે નિમિત્ત જોનારની પાસે તો વિશેષ કરીને ફલ હજી જાવું—ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

હાથ જોવડાવવા કેવી રીતે જાવું.

સારા કપડા પહેરિ, સર્વ પ્રકારની ચિન્તાનો ત્યાગકરી, હસ્તનક્ષત્રમા પોતાનો હાથ ગુરુને બતાવે. અને ગુરુનું કહેલું ફલ કપટ રહિત થૈને માન-પૂર્વક સામલે.

તથા જિતેન્દ્રિય, શ્રદ્ધાવાળા માણસોને ગુરુજી કહેલું ફલ સત્ય થાય છે. તથા શ્રદ્ધારહિત હોવાથી ફલ સત્ય થાતુનથી.

હાથ જોનાર ગુરુ કેવો ઓછા

ગ્રન્થચારી, ક્ષમાવાળા, કૃતજ્ઞ, ધાર્મિક, પવિત્ર, ચતુર, ગુરુની પરપરાથી આવેલ, વચનસિદ્ધિવાળો, પોતાની સ્ત્રીમા રક્ત, પોતાની ક્રિયામા રક્ત, સન્નુદ્ધ, શ્રદ્ધાવાળા, તપશ્વી, જિતેન્દ્રિય, અનેક શાસ્ત્રને જાણનાર, સ્થિર મનવાળો, આશા ગુરુ હાથ જોનાર જોઈ. તેનીજ પાસે હાથ જોવડાવવો શ્રેયસ્કર છે.

કેવા પ્રકારના માણસોને હાથનું ફલ કહે.

કુલ, જાતિ, દેશ, આકાર, તથા જન્મના ગ્રહો, ધર્મ, શ્રદ્ધા, इत्यादि ગુણો ગુરુ જોઈને ફલ કહે.

દિવસમા હાથ કેટલીવાર જોવે

દિવસમા હાથ જોનાર ગુરુ હાથ એકનો અથવા બેજણાનો હાથ જોવે, ગુરુ હાથ જોનાર પોતાના જમણો હાથ જોવડાવનારના હાથ ઉપર રાત્રે જોવે તથા રાતના હાથ જોવો હોયતો દીવાને પાસે રાત્રી તથા દીવાની પૂજા કરીને હાથ જોવે. તથા સ્ત્રીનો હાથ જોવે તથા જે પુરુષની સ્ત્રીના જેવી પ્રકૃતિ છે તેનો હાથ વપોર પછે જોવે, અને પુરુષના સ્વભાવવાળી સ્ત્રીનો હાથ મધ્યાહ્ન રાત્રિના પછે જોવો.

સ્ત્રીપ્રકૃતિક પુરુષનો જમણા હાથ કરતા હાથ બલવાન હોય છે અને પુરુષ પ્રકૃતિક સ્ત્રીનો હાથ હાથ કરતા જમણો વધારે બલવાન હોય છે.

પુરુષના હાથ હાથથી સ્ત્રી, માતા, પાતાનો પક્ષ, ક્ષેત્ર, ચમિચો, રાત્રિ, શુક્ર પક્ષ વિગેરે ફલ કહે, આ ફલ જોવાને હાથો હાથ જોવો.

સ્ત્રીઓનું પતિસુખ, પિતાપક્ષ, માઈ વિગેરે ધર્મ ગાય વિગેરે, સરહતા, વિગેરે કૃષ્ણ પક્ષ વિગેરે જમણા હાથથી જોવે.

ગુરુની પાસે હાથ જોવડાવનાર ફલ સાંમઝીને, ચાંદિનું રૂપાનાળું જોવે પછે પોતાનું કરવાનું કામ કરે.

આવી વિધીથી જે ગુરુ હાથ જોવ તો તેને જલદીથી તેને લેણે લોક વશીભૂત થાયછે. અને તેના ઘરમાં સોનાની શુદ્ધિ થાયછે, અને રાજાઓ પણ તેની શિક્ષાનો સ્વિકાર કરે છે.

દિશા સ્થાપના.

તર્જની આંગળિ પૂર્વદિશા, મધ્યમા, ઉચ્ચર દિશા; અનામિકા દક્ષિણ; કનિષ્ઠા પશ્ચિમ; અને અંગૂઠાને મધ્ય દેશ, આપ્રમાણે આંગળિયોમાંદિશા સમજવી.

ચાર સ્થાપના.

અંગૂઠામા રવિવાર, અંગૂઠાનો નલ્લ સોમવાર, તર્જનીના ઉપરનો ભાગ મંગલ, અંગૂઠામા બુધ, મધ્યમામાં ગુરુ, અનામિકામાં શુક્ર, કનિષ્ઠામાં શનિ, તથા હાથના પાંચલા ભાગમા રાહુકેતુ આપ્રમાણે ચાર ગ્રહોની સ્થાપના કરવી.

રાશિ સ્થાપના.

આંગળિયોના જે ચારપર્વ છે તેમાં મેષ વિગેરે રાશિઓ સમજવી.

અનામિકાના પ્રથમ ત્ર્યંશ (ત્રીજાભાગમાં) મેષ રાશિ બીજા ભાગમા વૃષભ, આપ્રમાણે સમજવું.

રાશિ અધિપતિ

મેષ રાશિનો અધિપતિ દ્વન્દ્ર, સિંહનો ચમ, મકરનો વરુણ, તુલાનો કુબેર સમજવો.

અંગૂઠામાં સવારનો વસત, મધ્યમાંગુલિ મધ્યાન્હનો વસત, કનિષ્ઠામાં સાંજનો વસત જાણવો.

નક્ષત્ર સ્થાપના.

હાથના તલિયામાં ચોરે તરફ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રની સ્થાપના, તથા મધ્ય ભાગમાં અશ્વની નક્ષત્ર, તથા આંગલિયોના ચૌદપર્વોમાં ચૌદે નક્ષત્ર સમજવા.

વર્ષનું શુભાશુભ જ્ઞાન.

મને કયા વર્ષમાં શુભ તથા કયા વર્ષમાં અશુભ, તે જાણવાને માટે પાંચે આંગલિયોનાં જે પંદરપર્વ (વેદા) ઓછે તેનો સ્પર્શ કરે, તેમાં જે પર્વને (વેદા) સ્પર્શ કરે તેમાં ઉર્ધ્વ રેસા, યવ, ચક્ર વિગેરે હોય તો તે વર્ષમાં શુભ થાય, સમજવું. અર્થાત્ લક્ષ્મી પુત્ર—યજ્ઞ વિગેરેનો લાભ યાય, અને સ્પર્શ કરેલપર્વમાં જો છિન્ન મિત્તરેસા હોય અથવા છીપનુચિન્હ હોય અથવા ચોકડીનુ ચિન્હ હોય બિન્દુનુ ચિન્હ હોય, તે વર્ષ અશુભ સમજવું,

માસ સ્થાપના.

હાથના તલિયાને શ્રાવણમાસ, અંગૂઠાને માદરવો માસ તથા, તર્જનીની ના મધ્ય ભાગને આસો મહિનો, મધ્યમામાં કાર્તિકમાસ, અનામિકામાં માગશર માહિનો, કનિષ્ઠામાં પોષ, આ પ્રમાણે જમણા હાથમાં માસ સ્થાપના સમજવી.

ઢાલા હાથમાં માહ માહિનો, ફાલ્ગુન મહિનો અનામિકામાં; મધ્યમામાં ચૈત્ર, પ્રદેશિનીના વૈશાખ, અંગૂઠામાં જેઠ, તલમાં આષાઢ—આપ્રમાણે ઉત્તરાયણ સમજવું.

જમણા હાથનો કૃષ્ણપક્ષ; ઢાલા હાથને શુક્લપક્ષ, તથા જે પક્ષમાં હાથ જોવડાવે, તે પક્ષમાં તે હાથ જોવે.

વર્ણ સ્થાપના.

અંગુઠા વિગેરે પાંચે આંગલિયોમાં વર્ણ સમજાવો, અંગુઠામાં શ્વેત, તર્જનીમાં પીટો, મધ્યમમાં લાલ, અનામિકામાં લીલો, કનિષ્ઠામાં કાળો, આપ્રમાણે વર્ણ સ્થાપના સમજવી.

પાંચ તત્ત્વ સ્થાપના.

તર્જનીમાં પૃથ્વી, મધ્યમામાં પાણી, અનામિકામાં વાયુ, કનિષ્ઠામાં તેજ, અંગુઠામાં આકાશ આપ્રમાણે તત્ત્વ સમજવા.

રસની સ્થાપના.

અંગૂઠામાં મધૂર રસ, મધ્યમામાં તિલ્લો રસ, પ્રદેશિનીમાં કઢવો રસ અનામિકામાં કસાયેલો રસ, કનિષ્ઠામાં આમ્લ રસ, આપ્રમાણે પાંચે આંગલિયોમાં ન્યાસ અમજવો.

આપ્રમાણે સ્પર્શનાધિકારમાં અનેક વિષયો નુ સ્પષ્ટીકરણ કરેલછે પરંતુ અત્રે જાણવાયોગ્ય જે વિષયો છે તેનુજ સક્ષિપ્ત અનુવાદ અત્રે આપેલ છે.

इति श्री दर्शनाधिकारः

સ્પર્શનાધિકાર

સેક્ષિપ્ત-અનુવાદ.

હાથ જોવહાવનાર પ્રથમ પોતાના હાથમાં સર્વેશ્વર ભદ્ર ચન્દ્રચંદ્રે તથા તેની પુરુષી પૂજાકરે; ત્યારવાદ આંગલિયોને સ્પર્શ કરે.

गर्भ प्रश्न फल.

કોઈ ના ગર્ભ નાં પુલકેકે પુત્રિ તેના માટે આપ્રમાણે જોલુજેમ કોઈ વાલકને પાંચે આંગલિઓ વતાવવી જો તેમા—સમાદ્ગુલિ—ત્રીજી અથવા ચોથી આંગલિનો—સ્પર્શકરે તો છોકરો થાય સમજવું—તથા વિષમાંગુલિ—પેઠી ત્રીજી આંગલિને પાંચમી આમાથી ગમેતે આંગલિનો સ્પર્શકરે તો પુત્રિ થાય. અને હામના તાલિયામાં હાથ મુકે તો નનુસક થાય સમજવું.

आंगलिओमां मन्त्राक्षरनी स्थापना.

અંગુઠામાં ॐ નમઃ સ્થાપનાકરે તર્જનીમાં હ્રીં નમઃ, મધ્યમામાં ॐ નમઃ અનામિકાયાં ऐं નમઃ. કનિષ્ઠામાં ॐ નમઃ આપ્રમાણે સ્થાપનાકરે.

હાથ જોવાની પદ્ધતિ, “ૐ શુક્રપાણિદિને સ્વાહા” આ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરીને પછે ગુરુ હાથ જોવે.

આપ્રમાણે સ્પર્શનાધિકારમાંથી જાણવા યોગ્યનું અત્રે અનુવાદ કરેલ છે—આ ગ્રન્થનો મુખ્ય વિષય હસ્ત જ્ઞાન છે—માટે તીજા ચોથા પ્રકરણમાંથી હાથ સંબંધીનો મૂત્ત ભવિષ્ય વૃતાન્ત સમજવો.

इति स्पर्शनाधिकार.

સંક્ષિપ્ત અનુવાદ સમાપ્ત:

रेखाविमर्शन.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને નમસ્કારકરીને પૂર્વોક્ત કહેલ વિધિપ્રમાણે, હાથ જોવડાવનાર હાથ જોનાર ગુરુપાસે જાય, તેમાં હસ્તનક્ષત્ર ઉત્તમ નક્ષત્ર જોઈને હાથ દેખાડે.

તેમાં હાથ જોવડાવનાર હાથ જોનારનીપાસે ઉત્તમ ગ્રહનક્ષત્ર ચાર તીથિ—ચન્દ્રના યોગમાં સધારના વલતે ઉત્તમ વસ્તુઓની સામગ્રી હોઈને—અર્થાત્ હાથ જો તા ગુરુને મેટ મુકે પછે વિદ્વાન્ ગુરુપાસે હાથ જોવડાયે.

हाथ जोनारे हाथ केरी रीते जोवो

પ્રથમ આયુષ્ય વિચાર, પછે ઉત્તમ સારા ધનવિશેરના લક્ષણો, તેમાં અલ્પ આયુષ્યવાલાને યદિ ઉત્તમ લક્ષણો હોય તો પ્રયોજનજ શું.

मणिबन्धती—કાળડાના ઉપરનો વિના પરિશ્રમકરે હાથ કઠીળ હોયતો—ધન પ્રતિમા ઉત્તમ છે, અને ઢાલો હાથ કોમલ હોયતો ઉત્તમ છે.

પ્રથમ પુરુષનો જમણો તથા સ્ત્રીનો ઢાલો હાથ જોઈને તેનો શુભાશુભ નિર્ણય કહેવાં.

સ્ત્રીનો તથા સ્ત્રીના સમાવવાલા માણસનો હાથ ઢાલો જોવો—તથા વાલકોનો હાથ તેની પંદર વર્ષની ઉંમર સુધી ઢાલો હાથ જોવો.

हाथना शुभलक्षणो.

જેના હાથને સ્પર્શકરવામી ઉનો લાગે, તથા સ્વામાયિક લાલ રંગવાલો હોય તથા આંગળિઓના મધ્યનાગમાં છિદ્ર ન હોય, તથા હાથમાં પસિનો

नथतो होय हाथ कोमल, मांसथी पुष्ट भरेली, तथा हाथनी चामडी शोभाय मान होय तथा नखनो रंग लाल तांत्राना जेवो होय. हाथनी आंगलियो लांबी, तथा हाथनुं तलियुं मोटु होय, आवा लक्षणो वालो हाथ उत्तम समजवो.

हाथना मूल भागना लक्षणो.

हाथ नु मणिग्रन्थ दृढ मजबुत होय, के जेने भमाथी न शके तथा गुठ होय, हाडकाविगेरे न देखाता होय, तेनो बांधो शोभायमान होय, तथा शीथील शब्दवालो होय, तथा हाथ नानो होय तो निर्धनपणाने प्राप्त करावे.

हाथना तलियानुं स्वरूप.

हाथनुं तलियुं लाल होयतो धनप्राप्ती थाय, तथा तथा लीला रंगनु होयतो ते दारुडीयो थाय, पीला रंगनु होयतो राजसी, कुमारीकन्या, चंडाल विगेरे अशुभकर्म करवावालो थाय, तथा जेनुंतलियु रंगवेरंगी होय ते धनथी रहित होय, तथा जेनु तलियुं उंचु होय, ते दातार होय, तथा छिद्रु होयतो पितानुं धन तेना भाग्यमा न रहे, तथा गोलाकार तथा छिद्रु तलियुं होय तो धनवान होय पण साथे साथे कूपण होय समजनु.

जेनी आंगलिना मूलमा जो नीचो भाग होय तथा मध्यमामा उंचो होयतो धन वगरनो समजवो.

जेनो हाथ, फाड पडेलो होय, तथा हाथना हाडका देखाता होय तथा आंगलियोमा विशेष अन्तर होय, तथा आंगलियोनुं ओटुवघारे प्रमाण होय, तथा, हाथनु तलियु मांसथी रहित होय, तथा चामडी कठिण होय, आवा लक्षणवालो दासगृहि—नोकरी करिने पोतानु आयुः दीतावे.

हाथना पाठला भागनुं स्वरूप.

हाथनो पाठलो भाग विस्तारवालो होय, चिकणो होय, पांढो होय, उंचो होय, तेनी नसो देखाती न होय तो उत्तम समजवो.

તેજવગરનો કઠીળ, ચામડીવાળો, લુહો, બાલવાળો, માંસ રહિત હોય, મળિવન્યના જેવો નીચો, હોય તે શ્રેષ્ઠ નહીં.

હાથ સર્પની ફળા જેવો હોય, બાલવગરનો હોય, માંસવાળો હોય, ઊંચો હોય મળિવન્યના ચિન્હવાળો હોય, તો શ્રેષ્ઠ સમજવો.

વિના પરિશ્રમ કરે પણ જેનો હાથ કઠીળ હોય, અનેવચમાં ઊંચો હોય, તે પુરુષ દાની થાય, અત્યંત નીચો હોય તો કૃષ્ણ સમજવો.

જેના હાથનું તલિયુ બાંકુ હોય નાનું હોય, વધારે ઊંચું હોય, તો શ્રેષ્ઠ નહીં, તથા રેલા, ઋમર, ચક્ર તથા તુટેલું ફુટેલું ન હોય, તો શુભ સમજવું.

આંગલિનું સ્વરૂપ.

જેના હાથની આંગલિઓ ઊંચી માંસરહિત વેદાવાળી હોય, તથા સુક્ષ્મ પાતળી આંગલિઓ હોય તથા ઊંચી આંગલિઓ હોય તથા કોમલ હોય, તથા પરસ્પર અન્તર વગરની હોય અને ગોળ આકારવાળી હોય, આવી આંગલિઓ સ્ત્રીપુરુષની હોયનો હૃદયી પાપ્તકરાવનારી થાય.

જેના હાથની આંગળી અન્તરવાળી, મોટી બાંકી હોય, તેને દરિદ્ર સમજવો, તથા આંગલિના ઉપરનો ભાગ જો બાંકો હોય, તો તેને શસ્ત્ર-હથિયારનો ધા હાગે, તથા ચવટી આંગલિ હોય તો ધૂર્ત સમજવો, તથા અન્તરવાળી હોય ધનરહિત, તથા અન્તરરહિત હોય તો ધનવાન સમજવો, તથા માંસ વગર આંગલિના પર્વ નાના હોય તેને ધનરહિત સમજવો.

જેના હાથની આંગલિ વિષ્ણુઆંગુલિ હોય તેને નિર્ધન. જેની આંગલિનો મધ્યભાગ પરસ્પર મળેલો હોય તે માળાસ ધનસંચય કરનાર હોય, તથા જેની આંગલિના મધ્ય ભાગમાં છિદ્ર હોયતો તે ત્યાગી થાય.

તર્જનીના મધ્ય ભાગમાં આંગલિની વચમાં છિદ્ર હોય, તે માળાસને જન્મ થી પેલા અંશમાં મોજનવસતે દુઃખ થાય, અને ધનવાન હોય તો પણ દુઃખ થાય.

મધ્યમાં તથા અનામિકાના મધ્યમાં છિદ્ર હોય તો તેને જન્મથી વીજા અંશમાં મોજન વસતે દુઃખ થાય, અનામિકા તથા કનિષ્ઠાનાં મધ્ય ભાગમાં

છિદ્ર હોય તો જન્મથી ત્રીજા અંશમાં મોજનવસ્ત્રે દુઃખ થાય.

તર્જની તથા મધ્યમાંગુલિ છિદ્રરહિત હોય, તો પેલી ઝમરમાં સુખ મળે, મધ્યમાં તથા અનામિકાની મધ્ય માગમાં છિદ્રરહિત હોય તો તેને યુવાવસ્થામાં સુખ મળે, અનામિકા તથા કનિષ્ઠા આંગલિના મધ્યમાગમાં છિદ્રરહિત હોય તો વૃદ્ધ અવસ્થામાં સુખ મળે તથા આંગલિના વધા પર્વ છિદ્ર ચગરના હોય તો સદા સુખી રહે.

અનામિકા આંગલિ છેલ્લી રેલાથી જો કનિષ્ઠા આંગલિ હાંધી હોય તો તે માણસને ધનવૃદ્ધિ થાય, તથા મામાત્રિગેરેનો પરિવાર ધનોજ હોય.

મધ્યમાં આંગલિના મધ્યમ પર્વ-વેદાર્થી જો તર્જની આંગલિ હાંધી હોયતો તેના પિતાના પક્ષમાં ધનોજ મોટો પરિવાર હોય અને તેની પાસે ધન પણ હોય અને જો આપમાળે ન હોયતો ધનરહિત સમજવું. દુઃખી હોય, જેના હાથનો અંગુઠો નાનો તથા આંગલિઓ પ્રમાણથી નાની હોય તો તે માણસ ધાન્ય તથા આયુષ્યથી અલ્પ સમજવો.

જેની મધ્યમાં આંગલિ પ્રમાણથી મોટી હોયતો તેની સ્ત્રી મરણ પામે અને અનામિકા અંગલિ મોટી હોયતો તે વિદ્વાન્ તથા ધનવાન થાય, તથા આંગલિ પર્વના વેદાના સ્થાનથી વધારે હોય તથા આંગલિ છાલ હોયતો તે ધનાજ વર્ષે જીવે.

જે માણસના હાથની અથવા પગની પ્રમાણથી વધારે આંગલિઓ હાંધી હોય અથવા પરસ્પર મળેલી હોય તે માણસ હમેશા સ્ત્રીથી રહિત હોય, અને અત્યન્ત નાની આંગલિઓ હોય તે દરિદ્ર હોય.

અનામિકાના છેલા વેદાર્થી કનિષ્ઠા આંગલિ મોટી હોય તો તે માણસ સોવર્ણ જીવે અથવા નેત્રુ વર્ષે જીવે અથવા હેંસી સીતરે અને પર્વથી વરાવર હોયે તો સાઠ વર્ષે સુખી જીવે.

પ્રકમજન જવનો મધ્યમાગ કનિષ્ઠા આંગલિ અનામિકા આંગલિના છેલા પર્વથી નાની હોય તો વચસ વર્ષે જીવે. જે ઝડ જેટલો મધ્યમાગ નાનો હોય તો પાટીસ વર્ષે જીવે. તેનાથી ઘણે જવનો મધ્યમાગ ઓટો હોય

તો ત્રીસ વર્ષ જીવે, તથા ચાર જવનો મધ્યભાગ બરાબર હોય તો વીસ વર્ષ જીવે, પાંચ જવ મધ્યભાગ બરાબર હોય તો દસ વર્ષ જીવે.

જેના કપાડનાં ઉપર પાંચ રેખા હોય તો તે માળાસ એકસો વર્ષ જીવે.

મળિવન્ધમાં ઘ્રણજવની પંક્તિ હોય તો તે માળાસ રાજા થાય, અને તે જવ પંક્તિ હાથના પાછલા મામમાં હોય તો પળ છામને આપે છે, અને બે જવ પંક્તિ હોય તો તે રાજમન્ત્રી થાય તથા ધનવાન્ બુદ્ધિવાન્ હોય, એક જવ પંક્તિ હોય તે માળાસ શેઠ થાય અને નેની પાસે ઘણું ધન હોય.

રેખા વિચાર.

મળિવન્ધથી ગોત્ર રેખા કરમ—હથેલીના આગળના ભાગથી ધન રેખા અને યશ રેખા શુરુ થાય છે. આત્રણે રેખા તર્જની તથા અંગુઠાના મધ્ય ભાગમાં જાય છે આત્રણ રેખા જેના હાથમાં પૂર્ણ હોય તે માળાસ વોપ રહિત હોય, અને તે માળાસનું ગોત્ર, ધન, તથા જીવિતમાં વૃદ્ધિ થાય, આત્રણ રેખાને ત્રણ છોકરીની ઉપમાં ચતાવેલ છે. પિતૃરેખા, ઊર્ધ્વ રેખા, માતૃરેખા, મનુષ્યલોક આયુરેખા પાતાલ લોક આમ આત્રણ રેખા ઓ જમણા હાથમાં હોય છે.

હાથા હાથમાં આત્રણ રેખા ઓ ધાતૂ મૂલ તથા જીવ માનેલ છે.

પિતૃરેખા વાલ્યાવસ્થા, માતૃરેખા યુવાવસ્થા, આયુરેખા વૃદ્ધાવસ્થા. તથા પિતૃરેખા વાત, માતૃરેખા પીત, આયુરેખા કફ, પિતૃરેખા ચર, માતૃરેખા સ્થિર, આયુરેખા દ્વિ સ્વભાવ, માનવામા આવેલ છે.

પિતૃરેખા પુરુષ, માતૃરેખા સ્ત્રી, આયુરેખા નપુંસક માનવામાં આવેલ છે.

પિતૃરેખા નમસ્થર, માતૃરેખા સ્થલ, અને આયુરેખા જલચર માનેલ છે.

પિતૃ માતૃ તથા આયુ આ ત્રેણ રેખાને અનુક્રમથી સત્ત્વગુણ રજોગુણ તત્ત્વોગુણ ચતાવેલ છે.

રેખાથી—ગતિ નિર્ણય.

જેના હાથા હાથમાં પિતૃરેખા સ્પષ્ટ હોય તથા છેદાયેલ મેદાયેલ ન હોય

તો તે ઊર્ધ્વ લોકમાંથી આ લોકમાં આવેલ છે. તથા માતૃરેલા સ્પષ્ટ હોય છેદાણ ન હોય તે મનુષ્ય લોકમાંથી આવેલ સમજવું. તથા આયુરેલા જેની સ્પષ્ટ હોય છેદાણ ન હોય તો માણસ પાતાલ લોકમાંથી આવેલ સમજવું.

જેના જમણા હાથમા પિતૃરેલા સ્પષ્ટ હોય તથા છેદાણેલ મેદાણેલ ન હોય તે માણસ મનુષ્ય લોકથી મરીને ઊર્ધ્વ લોકમાં જાય, તથા માતૃરેલા સ્પષ્ટ હોય છેદાણેલ મેદાણેલ ન હોય તે માણસ મનુષ્યથી મરીને મનુષ્ય ધાય આયુરેલા સ્પષ્ટ હોય છેદાણેલ મેદાણેલ ન હોય તે માણસ અત્રેથી મરીને પાતાલ લોકમા જાય.

રેલાથી સમ્પૂર્ણ ચરાચર ભૂત ગાવિષ્ય વર્તમાનનુ જ્ઞાન થાય છે કે જેવી રીતે દીશથી ધરનુ અધારુ નાગ થાય અને પ્રકાશ થાય તેવી રીતે રેલાજ્ઞાન સમજવું. રેલાથી હામાહામ સુલ્લુઃસ્ર જીવિત મરણ. જય વિજય નુ જ્ઞાન થાય સ્ત્રી હો વા પુરુષ હો બન્ને મે રેલાનુ ફલ ધરોવર થાય છે.

આયુ પુત્ર, યુલ્લવંશ ધાન્ય, દેહ, ધન સંપત્તી, પૂર્વમવના પુન્યમી રેલા ઓ વતાવે છે.

સૂક્ષ્મ સ્તિગ્ધ (ચિકળી) ગંભીર, હાલ, પીહી, વાંકી ન હોય, છેદવાહી ન હોય આવી રેલા ઓ મનુષ્યને શુભ સમજવી.

જેના હાથનાં ગંભીર તથા હાલ રેલા હોય તે ત્યાગી થાય, ધરધાર છોડીને દીશા છે.

જેના હાથમા પીહી રેલા હોય તે માણસ મુસને મોગવળાર થાય.

સૂક્ષ્મ રેરા હોય તો લક્ષ્મીની પ્રાપ્તી થાય, અને મૂલવાહી રેંગા હોય તો સૌભાગ્ય આપે.

જેના હાથમાં રેરા ઓ તૂટેલી હોય પહાવ—પાંટા નિકળેલી હોય ભુગ્ની હોય વિપમ સ્થાનમાં ગમેલી હોય વર્ણરહિત હોય, કાલી, હાંવી, નાની હોય તો શ્રેષ્ઠ નહીં.

જેના હાથનાં પહાવવાહી વક રેલાઓમાંથી પાંટા નીકળેલા હોય તેવી

• રેલા હોય તો કૈશકારી સમજવી. વિષમ રેલા હોય તો સ્વરાબ અન્ન મળે.

જેના હાથમાં ઘણી રેલા ઓ હોય તો કૈશ, માંગેલી હોય તો ધન હાની, તથા હાથમાં ચાર અથવા પાંચ રેલા ઓ હોય તો સારી વધારે હોય તો દરિદ્રતા દેનારી સમજવી.

પદ્મપત્રના સમાન સૂક્ષ્મ પાતલી, સમ્પૂર્ણ ક્ષિપ્ત, લાઠ ગંભીર, રેલા જેના હાથમાં હોય તે ને ધન, તથા સોનાનો લાભ મળે. ફાંટાવાળી, છિન્નભિન્ન વિષમ વિવર્ણ ફુટેલી ઢીલી હોય લુછી હોય અત્યન્ત પાતલી રેલા હોય તો તે માળાસ નિન્દાપાત્ર થાય.

જેના હાથમાં ઊંટવાળી રેલા હોય તેના હાથમાં ધન ન રહે તેને નિચ કર્મકરવાથી ધન મળે. અથવા ઘાંકી રેલા હોય તો ધન ન મળે. પીઠી રેલા હોય તો ચોરીથી ધન મળે, ફુટેલી તથા કાઠી રેલા હોય તો જેઠ કેદ મોંગે લીલી લુછી રેલા હોય તો શોક થાય.

જેના હાથમાં ઘરોઘર ઘાંકી ન હોય તો ધન મળે.

જેના હાથમાં ઉર્ધ્વરેલા, પિત્તરેલા, માતૃરેલા, આયુરેલા આચાર મુલ્ય રેલા ઓ. વિદ્યારેલા, પુત્રરેલા, માયરેલા, યશરેલા, સ્ત્રીરેલા, વાહનરેલા. મિત્રરેલા, મૃત્યુરેલા, રાજ્યરેલા, આ વધી સાધારણ રેલાઓ સમજવી.

જેના હાથમાં ઘર્ણરેલા ઓ હોય અથવા રેલા ઓ ન હોય તે અલ્પાયુષ્ય તથા દરિદ્ર દુઃખી રહે.

આયુરેલા કરમ (કનિષ્ઠા આંગળિનાપાસે નો ભાગ) થી નીકળીને જેટલી આંગળિઓ ને ઓલંધે તેટલા પચીસ પચીસ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું.

તથા કાઠ, હાની ની અપેક્ષાથી આયુરેલા જેટલી આંગળિ ઓને ઓલંધી ને જાય, તેટલા ૨૦ વર્ષ જીવે તેમ કોઈક આચાર્યનો મત છે.

જેની આયુ રેલા તર્જની આંગળી સુધી ગઈ હોય તો તેનું આયુષ્ય એક સોને અઠ વર્ષનું સમજવું.

જેના હાથમાં આયુષ્ય રેલામાં જમણી તરફ છેદા છૂટ હોય તો પાણીથી મરણ થાય—ડાબી તરફ હોય તો હથીયારથી મરણ પામે.

તથા જેને આયુરેસ્તાની જમણી તરફ વેધ હોય તો તેનું આગથી મૃત્યુ થાય, ઢાવી તરફ હોય તો સર્પનાં જીરથી; બન્ને તરફથી હોય તો મહાન રોગથી મરે.

જેના જમણા હાથમાં ધનરેસ્તા મોટી હોય તો તેને મહાન ધન ધાન્યનો લાભ મળે, અને બિન્ન રેસ્તા મૂળમાં ફાટેલી હોય તો દ્રવ્યનો વ્યય વધારે થાય.

જેના હાથમાં ધનરેસ્તાના મૂળમાં ત્રિશૂળનો આકાર હોય તો તેની પાસે છત્રી ધનાયત્વ સુધી ન ટકે, અને મધ્યમાં ત્રિશૂળનો આકાર હોય તો તેની પાસે ધન છૂલ કપટથી પેદા કરેલ હોય સમજવું.

જે હાથની મધ્યમાં આંગળિના મૂળમાં ધર્મ રેસ્તા હોય છે તે અને તે રેસ્તાનો વજ્રના જેવો આકાર હોય તો તે શ્રદ્ધાવાળો તથા ધાર્મિક થાય.

અનામિકા આંગળિની નીચે જો વજ્રાકાર રેસ્તા હોય તો તે માણસ હજતદાર થાય, અને જો તે રેસ્તા માં વેધ હોય તો તેનાં હજત આવરુમાં હાની પોંચે.

અંગૂઠાથી નીકળીને તર્જની પાસે ગયેલી રેસ્તા હોય તો તેને દેવતાનું સ્થાન ફહેવામાં આવે છે, અને તેથી મૃત્યુ વિગેરેનું જ્ઞાન જાણી શકાય.

તથા અંગૂઠાથી ઊર્ધ્વ ગયેલી રેસ્તા દેવતાની મધ્યમાં જો ઊંચી રેસ્તા હોય તો ત્રિવેળીના આગલના ભાગમાં તથા તર્જનીની નીચે એક પણ પૃવી રેસ્તા હોય તો તે માણસ આકાળો મરે, અને બે રેસ્તા હોય તો ઘણે જણા સાથે મરે, અને ત્રણ રેસ્તા, સાથે હોય તો ત્રણની સાથે મરે અને ઘણી રેસ્તા હોય તો ઘણાની સાથે મરે.

જેના ઢાવા હાથમાં વેધવાળી ત્રણ રેસ્તા ઓ હોય તો તેનું જન્મમાં મૃત્યુ થાય તથા અંગૂઠાનાં ઉપહાપર્વમાં જોકે પૂર્ણ જવ હોય દમ્બેશ યત્રસ્વી થાય તથા, મધ્યમાં વેધ હોય તો અદ્યુ પલ પચાસ વર્ષની પછે મટે.

• જેના હાથમાં મળિવન્ધ રેસ્તા હોય તેને છત્રી તથા સૌભાગ્યને આપવા

વાલી થાય તથા તે રેલાની આગલ સાંકળના જેવો આકાર હોય તો તે માણસ રુપવાન્ તથા ધનવાન થાય.

જેના હાથના અંગૂઠાનાં મધ્યમાં જવ હોય તો, તે વિદ્યાર્થી પ્રસિદ્ધિ મેલવે, અને ધનવાન પણ થાય, તથા તેનો જન્મ શુદ્ધપક્ષમાં સમજવો. તથા હાથના હાથમાં જવ હોય તો તેનો જન્મ રાત્રિમાં થયેલો સમજવો. અને જમણા હાથના અંગૂઠામાં જવ હોય તો દિવસમાં જન્મેલ સમજવો. અને બંને હાથના અંગૂઠામાં જવ હોય તો અંધારિયા પક્ષમાં જન્મ સમજવો.

આયુ: રેલાની પાસે બાંકી રેલા ગયેલ હોયતો તે ઘોડા ઉપરથી પડે સમજવું અને આરેલા કાલા રંગની હોયતો તેને રાજાને ભય રહ્યા કરે.

આયુ રેલાની મધ્યભાગમાં જો બે રેલાઓ હોય, તેમાં એક ઢાંબી તથા એક નાની રેલા હોય તો તે ઘર ઉપરથી અથવા ગાદી ઉપરથી પડે.

જેના હાથના આયુરેલાના મૂળમાં અંકુશના આકારવાલી જો બાંકી રેલા હોય તો હાથીના ઉપરથી પડે. અને તે રેલાના મધ્યભાગમાં છિદ્ર હોયતો પાણીથી હરે.

આયુરેલાના મૂળની રેલા છાલ હોયતો તે રક્તવિકાર ગંડ રોગ ગુંમડા વિગેર વારંવાર થઈ શકે.

જેના હાથમાં આયુરેલાના તલમાં જો સફેત ચિંદુ હોય તો સન્નિપાત્તથાય, છાલચિન્દુ હોય તો અમિનો હરદે અનેકાલુ ચિન્દુ હોયતો જેલ મોગવે.

પિત્તરેલા અંગૂઠાના મધ્યમાં જેટલી ઝર્વ રેલાઓ હોય તેટલી સ્ત્રીઓની સાથે વિપ્રયસુત્ત મોગવે, તથા વેધ હોય તો સ્ત્રીસંબંધી છડાઈ થયા કરે.

જેના હાથના અંગૂઠાના મૂળમાં અને મણિચન્દ્રમાં જેટલી રેલાઓ હોય તેટલા ટોકરા છોકરીઓ સમજવા.

તેમાં જેટલી મોટી રેલાઓ હોય તેટલા પુત્રો તથા નાની હોય તેટલી પુત્રિયો થાય સમજવા. અને આ રેલા તુટેલી ફુટેલી હોય તો છોકરા થઈ મરણપામે અને તે તુટેલી ફુટેલી ન હોય તો છોકરા જીવતા રહે.

તથા આમાં કોઈક આચાર્યનો ઇવોપણ મત છેકે અંગૂઠાનાં મૂલથી તથા મણિચન્ધની વચમાં જેટલી રેલાઓ હોય તેટલા માફ વેનો સમજવા, આયુ રેલાની આંગળિનીપાસે ફાંટાઓ નીકળેલા હોયતો તેને હાની થાય.

માતૃરેલા અંગૂઠાના મૂલમાં ફાંટાઓ નીકળેલા હોય તો તે ધનને પેદા કરવા વાળો થાય, અને મામાના પક્ષનો તેને લાભમળે.

જેના હાથમાં આયુરેલાની પાસે પછવ હોયતો તેને લાભ ન મળે, કનિષ્ઠા તથા અનામિકા આંગળિ મળેલી હોય તો માણસોની સાથે સ્નેહ રહે.

કનિષ્ઠા તથા અનામિકા આંગળિ અન્તર રહિત હોય તો ધનધાન્યથી પૂર્ણ હોય અને અન્તર વાળી હોય તો ધનધાન્યમાં હાની પાંચે.

જેના હાથની આંગળિઓના મધ્ય ભાગમાં છેદ હોય તો તે દરિદ્ર થાય અને છેદ ન હોય તો તે ધનવાન થાય.

જેના હાથમાં નર્તની નીચે ત્રિવર્ણીની પાસે બે રેલાઓ હોય તે પેલી રેલા લાંબી હોય તો પિતા મરે અને બીજી રેલા લાંબી હોય તો માતા પેલા મરે.

જેના હાથમાં માતૃરેલા તથા પિતૃરેલા પરસ્પર મળેલી હોય તો ઘરચન્ધનથાય, તથા ઢાયા હાથમાં પિતાની તથા માતાની રેલા હોય તો સ્ત્રીપુત્રથી સંબંધ રહે.

અનામિકા આંગળિથી કનિષ્ઠા આંગળિ લાંબી હોય અને કનિષ્ઠા આંગળિમાં ઊર્ધ્વ રેલા હોય તો તે ને વ્યવસાય વ્યાપારથી લાંબ મળે.

જેના હાથમાં આયુ રેલાના મધ્ય ભાગમાં છેદ હોયતો તે પાર્ણી તથા અભિષી ડર્યાકો, તથા સ્ત્રીથી અવકીર્તિ થાય તથા અલ્પ આયુષ્ય વાળો થાય.

આયુ રેલાના છેદા ભાગમાંથી નીકળીને ધન રેલા તથા જે રેલાની પાસે ગમેડી હોય તે પેલા મુક્તી પાય, પટે દુઃસ્તી પાય, અથવા નિર્ધન હોય.

જેના હાથમાં દાંતના સમાન ત્રિકોણનો આકાર હોયતો તે વાય

સિયાલ તથા કુતરાથી હર્યાકરે, અને સિંગડાનો આકાર હોય તો સિંગડા-
વાલા પશુનો હર રહે.

જેના હાથમાં આયુ રેશ્તાનુ મૂલ તથા પિતુરેશ્તાનુ મૂલ મલેલ હોય તો
મિત્રની પિડા થયા કરે, — ફાલ્ગુની રક્ષા કરે તથા આંગૂઠામાં યવ હોય તો
યુવાવસ્થામાં સુસ્થ રહે.

જેના હાથમાં કનિષ્ઠા આંગળિથી તર્જની આંગળિ સુધી રેશ્તાઓ ગદ્
હોય તો તે સોત્રર્ષ જીવે, મધ્યમા સુધી ગદ્ હોય તો હેંસોત્રર્ષ જીવે, અના-
મિકા સુધી ગદ્ હોય તો સાઠવર્ષ જીવે, અને કનિષ્ઠા આંગળિથી નીચે હોય તો
અનુક્રમે વીસ ત્રીશ વર્ષ જીવે સમજવું.

જેના જમણા હાથના કરમ (કનિષ્ઠા આંગળિનીપાસેનો ભાગ) થી.
શરૂથયેલ દ્રવ્ય રેશ્તાનો ળાળ વર્ષ હોય અસ્ત્વંડ હોય તે ધનને આપવાવાળી
થાય, અને જો તેના ફાંટાઓ આયુરેશ્તાનીપાસે ગયેલા હોય તો તે પુત્રને
આપવાવાળી રેશ્તાઓ સમજવી.

અંગૂઠાના પાસેથી નીકળેલી જેટલી રેશ્તાઓ હોય તેટલો વસ્તુ ધન
મલે, તથા તે રેશ્તામાં છેદન ભેદન હોય તો રાજદણ્ડ મોગવે, તથા તુટેલી
હોય તો ચોરથી હાની થાય.

જેના હાથમાં મળિવન્ધથી મધ્યમાંગુળિ સુધી રેશ્તાઓ ગદ્ હોય તો ધન-
સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવે.

જેના હાથમાં ગોત્ર રેશ્તા અસ્ત્વંડ હોય તથા છેદાયેલ ભેદાયેલ ન હોય
તે માળાસ પોતાના ગોત્રમાં શ્રેષ્ઠ કહે વાય છે. અને વધાને આશ્રય આપ-
નારી થાય છે.

તથા ગોત્ર રેશ્તામાંથી જેટલા ફાંટા ઓ નીકળેલા હોય અને તે આંગ-
ળિના પાસે ગયેલા હોય તો પોતાના પિતાના દ્રવ્યનો માગી પાય, તથા
જેટલા તે માથી ફાંટા નીકળેલા હોય તેટલા તેના મિત્રો સમજવા, અને તે
મિત્રો તેના કામમાં સહાયતા કરવાવાળા થાય.

જેના હાથમા મળિવન્ધથી નીકળેલ રેલા પ્રદેશિની સુધી ગઈ હોય તો તેને ઘણા મિત્રો હોય.

જેના હાથમા મળિવન્ધથી અગૂઠાની પાસે ગયેલી રેલાને ઊર્ધ્વ રેલા કહેવામા આવે છે, અને તે ઊર્ધ્વ રેલા પાંચ પ્રકારની હોય છે—

પેલી અગૂઠાની પાસે ગયેલી રેલાને રાજમુખને આપનારી થાય છે તથા બીજી રેલા તર્જની પાસે ગયેલી હોય તો રાજા થાય અથવા તો રાજાનો મિત્ર થાય.

તથા ત્રીજી મધ્યમા આગલિની પાસે ગયેલી રેલા હોય તો તે પુરુષ પ્રસિદ્ધ આચાર્ય થાય અથવા સેનાધિપતિ થાય, તથા ચોથી અનામિકા આગલિની પાસે ગયેલી હોય તે સાર્થવાહ અથવા ધનવાન થાય, અને પાંચમી કનિષ્ઠા અંગલી પાસે ગયેલી રેલા હોય તો તે પ્રદિષ્ટાવાહી તથા યજ્ઞસ્વી થાય, તથા સંકટો રાજાધોમા માનપાન પ્રાપ્ત કરે.

આ ઊર્ધ્વ રેલા યથાયોગ્ય, તૂટેલી ન હોય, તેની અવધિ સુધિ ગયેલી હોય, તથા તેની મધ્યમા થી કોઈ બીજી રેલા નીકળેલી ન હોય આથી एक ઊર્ધ્વ રેલા હજારો માણસોનું પાલનપોષણ કરનાર થાય છે.

આથી ઊર્ધ્વ રેલા બ્રામ્મણના હાથમા હોય તો વેદાદિ શાસ્ત્રમા પ્રવિણ હોય, તથા ક્ષત્રિયને હાથમા હોય તો રાષ્ટ્રપદવી મોગવે અને વાણિયાના, હાથમા હોય તો ધનવાન થાય તથા શૂદ્રના હાથમા હોય તો સુસ્વપૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે.

જે પુરુષના હાથા હાથમા જે આયુરેશ્વા હોય છે તેને સ્ત્રીરેશ્વા સમજવી અને આ રેશ્વામા જો જમણા ભાગમા ફાટા હોય તો સ્ત્રીનું મુન્ન મહે, અને હાથા હાથમા ફાટા ગયેલ હોય તો તુલ્ય મોગવે.

જે પુરુષના હાથા હાથની આયુરેશ્વા તથા કનિષ્ઠાની મધ્યમા જેટલી રેશ્વાઓ નીકળેલી હોય, તે પુરુષને જેટલી સ્ત્રીઓ મહે સમજવું. અને આ રેશ્વા સમાન હોય તો સારા સ્વભાવવાળી જાણવી તથા રેશ્વા વિષમ હોય તો ખરાબ સ્વભાવવાળી સમજવી.

જેના હાથમા સ્ત્રીરેલા મોટી હોય તો તેનો વિવાહ અવિવાહિતની સાથે વિવાહ થાય, અને આ રેલા તુટેલી હોય તો ફરીને ભગ્ન કરવું પડે. અથવા તો કોઈ અન્ય સ્ત્રીને પ્રેમપાત્ર સમજાવે પોતાના ઘરમા રાખે.

આ રેલા જેના હાથમાં ચિકળી હોય તો તેને સૌમાન્યવાલી સ્ત્રી મહે, અને તુટેલી હોયતો દુર્માન્ય સ્ત્રી મહે. જે પુરુષના હાથમાં દીક્ષા રેલા બહવાન, સૂદમ, ક્ષિપ્ત, ગંભીર, ભાંબી, પીલી, ગોલાકાર, છેદાયેલ, ભેદાયેલ ન હોય, સમ હોય, સ્થાનની ભ્રષ્ટ થયેલ ન હોય, તેથી પૂર્ણ રેલા દીક્ષા રેલા હોય તે દીક્ષા છે તેમ સમજવું તથા દીક્ષા છેનારના હાથમા સ્ત્રીરેલા હોય તો તેનું ફળ દેવક કહે છે કે તેને પ્રિયમિત્ર અથવા પરમમત્ત, આવક શ્રાવિકાઓ આદરપૂર્વક સેવા મત્તિ કરે.

જે પુરુષના હાથમાં સિંહાસન રાજ્ય આદિના ચિન્હો હોય તો કનિષ્ઠા તથા મણિચન્ધ પર્થન્ત જેટલી રેલાઓ હોય તેટલી સ્ત્રીઓ સમજવી, અને સાધારણ મનુષ્યના માટે સમજવી.

તથા જો પુરુષના હાથમા સ્ત્રીરેલા, તથા સ્ત્રીના જમણા હાથમા પુરુષ રેલા સમજવી, તથા સ્ત્રીના જમણા હાથમા આયુરેલા તુટેલી હોય તો તે સ્ત્રી વિધવા થાય.

જે સ્ત્રીની જમણા હાથની કનિષ્ઠા આગલિ તથા મણિચન્ધના મધ્યના જેટલી રેલા ઓ હોય, તે સ્ત્રીને તેટલા પતિ સમજવા, સ્ત્રીરહિત સાધુ-પુરુષને જો સ્ત્રીરેલા હોય તો તેનું ફળ મત્તિ સમજવી, તથા હાથમા જેટલી રેલા પડેલી હોય તેટલા મત્તિ કરનારા શિષ્યો—શ્રાવકો સમજવા.

સાધુના હાથમા રહેલી ધનરેલાથી ભૂદ્ધી, ઊર્ધ્વ રેલાથી રાજ્ય, વાહન રેલાથી ઠામ, તથા જમણા હાથની ધનરેલાથી શુદ્ધ જ્ઞાન, ઊર્ધ્વ રેલાથી દેશ્વર્ય, તથા ગોત્રથી વંશ સમજવો.

સાધ્વીના જમણા હાથમાં પતિરેલાથી જ્ઞાન, યાત્રા, તીર્થ, વન્દના, વપસ્ત્રા, હિન્દ્રિયનિમ્ન, પવિત્રતા, વિચેરે સમજવું અને પિતા રેલાથી ગુરૂનાનું સુખ સમજવું.

મળિવન્ધ તથા આયુરેસ્તાની મધ્યમાં કરમની પાસે જેટલી રેલાઓ હોય તેટલા છોકરા સમજવા. અને જો તે રેલા ઓ સમ હોય તો પેલા પુત્રિ થાય, તથા વિષમ હોય તો પુત્ર થાય, સાધ્વીના હાથમાં જો સંતાન રેલા પડેલો હોય તો તેનું ફલ શિષ્યા સમજવું. તેને શિષ્યાઓ શ્રાવિકાઓ સેવા મક્તિ કરે. અને તેના હાથમાં જો પતિ રેલા હોય તો ધર્મ યોગ તેનું ફલ સમજવું અને કરમમાં જો સંતાન રેલા હોય છે અને અંગૂઠાના મૂલમાં ખાઈ ની રેલા સમજવી.

આવધી રેલાઓમાં જેટલી રેલાઓ દેલાતી ન હોય તેટલા ખાઈ. બેન થીને મરણ પામેલા સમજવા. અને ફગટ રેલા દેલાતી હોય તો જીવતા છે તેમ સમજવું.

અંગૂઠાના મૂલમાં જેટલા જવ હોય તેટલા પુત્ર થાય સમજવું. અંગૂઠાના મૂલમાં તથા મળિવન્ધના મધ્યમાં જેટલી જવમાળા હોય તેટલા પુત્ર સમજવા.

જેના હાથનાં અંગૂઠાના મધ્યમાં જવ હોય તો વિદ્યાથી તેની સ્થાતિ થાય. અને ऐश्वर्यવાન થાય.

તથા જેના હાથનાં અંગૂઠામાં જવ હોય તો તેનો જન્મ ધણુ કરીને શુદ્ધ પક્ષમાં રાત્રિમાં થયેલો સમજવો.

અને જમણા તથા હાથમાં જવ હોય તો કૃષ્ણપક્ષમાં દીવસનો જન્મ સમજવો.

જેના અંગૂઠાના મધ્યમાં જવ હોય તો ભોગસુખ ભોગવવામાં સદાસુખી રહે. તથા જેના હાથમાં એક જવ હોય અથવા વધારે હોય તો તેનું ફલ સનાનજ છે.

અત્યન્ત પુણ્યશાલિના હાથમાં, છત્ર, કમલ, ઘનુપ્ય, રથ, ઘમ્મ, કાચ્છલો, અંકુશ, વાવડી, સાથિઓ, તોરણ, ચમર, સિંહ, શાહ, ચક્રશંખ, હાથી, સમુદ્રકલશ, પ્રાસાદ (મહેલ) મત્સ્ય, જવ, ચૂર, સ્તૂમ, કમળડનુ, વર્ષત, દર્પણ વિગેરેનું ચિન્હ હોય છે.

મળિવન્ધથી હાથના તલિયા તરફ જો મત્સ્ય રેલા હોય તો એક હજાર રૂપિયા મહે. અને મકરનું ચિન્હ હોય તો દસ હજાર રૂપિયા મહે,

અને શંખનુ ચિન્હ હોય તો લાલ રૂપીયા મળે, તથા જેના હાથમાં દણ્ડ-સહિત છત્ર હોય અથવા ચામસ્યુત ધ્વજ હોય તો તે માળાસ ચક્રવર્તી પદવી મોગવે.

જેના હાથમાં ધ્વજાનુ ચિન્હ હોય તે વૃદ્ધાવસ્થામાં સુસ્તી થાય, તથા કરમનો ભાગ માંસથી મરેલો હોય તો શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે અને આંગ-લિના વેદા ઓ પાતલા હોય તો પણ શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે. કરમથી નીકળેલી રેખા ઓ જો ધન રેખામાં મળેલી હોય અને તે અકુંડના આકાર જેવી રેખા હોય તો તે હાથી વાળો રાજા થાય અર્થાત્ તેને તથા હાથી બંધાય.

જેના હાથમાં વૃષમની રેખા હોય તો તે ઘણી ગાયો નો માલિક થાય અને તે લેતી કરનાર તથા ધનવાન થાય.

જેના હાથમાં સૂર્યનું ચિન્હ હોય તે પ્રતાપી શૂર થાય, અને ચન્દ્રમાનું ચિન્હ હોય તો કોમલ સ્વભાવવાળો થાય.

સિંહાસનનું ચિન્હ હોય તો પરધારી તથા ગાદિ પતિ થાય, શેઠ થાય અને મોરનુ ચિન્હ હોય તો મામાનાં પક્ષમાંથી હમેશા લાભ મળ્યાકરે—સુસ્તી રહે.

જમણા હાથના અંગૂઠાના મૂળમાં જો અકુંડ હોય તો માનપાન પામે અને પ્રાસાદ (મહેલ) નુ ચિન્હ હોય તો સુસ્તી તથા ધનવાન થાય અને મત્સ્યનુ ચિન્હ હોય તો વૃદ્ધ અવસ્થામાં સુસ્તી થાય, સમુદ્રનો વ્યાપારી થાય અર્થાત્ સમુદ્રમાં તેના વહાણ સ્થિરરો ઘણા ચાલે.

જમણા હાથના અંગૂઠાના મૂળમાં જો નન્દાવર્તનુ ચિન્હ હોય તો રાજ્ય પદવી મળે, તથા કાલવાનો આકાર હોય તો ભાગ્યવાન હોય, અને પૂર્ણ કુંભનુ ચિન્હ હોય તો તે પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે.

તથા જમણા હાથમાં રથનુ ચિન્હ હોય તો તે રથવાળો થાય અર્થાત્ તે ને ઘેરે રથ ગાડી ચાલે, અને તેનુ વધુ કુટુંબ યથમશાલી હોય, તથા તલવારનુ ચિન્હ હોય તો તે માળાસ ક્રેસ કરવાવાળો તથા સહાય કરનાર થાય.

જેના હાથમાં ઘનુષ્યવાણનું ચિન્હ હોય તે લોકોને પ્રિય થાય, તથા ચમરનું ચિન્હ હોય તે રાજમન્ત્રી થાય અને ફુલની માળાનું ચિન્હ હોય તે તે યશસ્વી તથા ધનવાન થાય, અને મુકુટનું ચિન્હ હોય તે રાજમાન્ય હોય, અને કમલનું ચિન્હ હોય તે ઘણીજ સમૃદ્ધિને ભોગવા વાલો થાય, અને તેની મુઠીમાં તિલ હોય તે તેને પુત્રનું સુલ્લ હોય, તથા આસા અંગમાંતિલ હોય તે તે ક્રોધી થાય તથા ધનવાન પણ હોય.

જેના જમણા હાથમાં છત્રનું ચિન્હ હોય તે માણસ હઠી તથા પ્રતિષ્ઠાવાળો હોય, સ્તસ્તિકનું ચિન્હ હોય તે વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખી થાય, અને સ્થલપદ્મનું ચિન્હ હોય તે તે માણસ ચતુર થાય, અને મૃદંગનું ચિન્હ હોય તે તે ક્ષમાવાન થાય.

જેના હાથમાં પદ્ કોણનું ચિન્હ હોય તે ધર્મવાન થાય, તથા ધીરવીર થાય તથા મળિયન્ધ રેશનું ચિન્હ હોય તે તેજસ્વી થાય, અને સરોવરનું ચિન્હ હોય તે તેનું શરીર શાતવાલુ હોય અને ઘૂસરનું ચિન્હ હોય તે તે પોતાના કુલમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય.

જેના હાથમાં માટાનું ચિન્હ હોય તે સુંદર બાલવાળો થાય તથા યશ્વંત્રી જાય ત્યાં પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરીને આવે તથા વાણનું ચિન્હ હોય તે વિદ્યાવાળો થાય, અને વિમાનનું ચિન્હ હોય તે ભૂત, મનુષ્ય, વર્તમાન આ ત્રણે કાળને બતાવનારો થાય, અને પ્રભાવિ થાય.

જેના જમણા તથા ડાબા હાથની દક્ષે આંગળિયોમાં જો ચમરનું ચિન્હ હોય તે તે રાજા થાય, તથા યોગીશ્વ અથવા આચાર્યવર્ણ થાય, તથા દક્ષે આંગળિયો માં જો છીપનું ચિન્હ હોય તે આયવા શક્તિ નુ ચિન્હ હોય તથા દેવ મંદિરનું ચિન્હ હોય, મઠનું ચિન્હ હોય, તેને પુત્ર સન્નતિનું સુલ્લ ન હોય.

જે માણસના પોતાના જમણા હાથની સન્નુલ, માછલીનું ચિન્હ હોય મકરનું ચિન્હ હોય, કૃત્તિકાનું ચિન્હ હોય, પથનું ચિન્હ હોય, આવા

ચિન્હ હોય તો સુખને આપનારા થાય છે. અને વધા ચિન્હો હાથનાં સન્નુ-
સ્થ ન હોય તો તેને અન્ત સમયમાં ફલ આપે છે.

આવધા ચિન્હો જો સ્પષ્ટ હાથમાં હોય તો તેને ક્રોડો રૂપીયા મળે, નહીં
તો અલ્પ ફલ તો અવશ્ય મળે.

જેના જમણા હાથમાં સિંહાસન, સૂર્ય, નંદાવર્ત, ચન્દ્રમાંતોરણનું ચિન્હ
હોય તો તે માળાસ સૌર્વભૌમ સમ્રાટ થાય નિસન્દેહ સમજવું.

જેના હાથમાં શ્રીવચ્છનું ચિન્હ હોય તે સુખી હોય અને ચક્રનું
ચિન્હ હોય તો ડર્બેશી અપ્સરા જેવી સ્ત્રીનુસુખ હોય અને વજ્રનું ચિન્હ હોય
તો ધની થાય, અને દેવ કુલનું ચિન્હ હોય તો ધાર્મિક થાય.

જેના હાથમાં પાલ્લીનું ચિન્હ હોય, રથનું ચિન્હ હોય, ઘોડાનું ચિન્હ
હોય, હાથીનું ચિન્હ હોય, ચલઘનું ચિન્હ હોય તો તે માળસ શત્રુના સૈન્યમાં
જય વહાત્કારે પરાજય કરે—જય મેળવે.

જેના હાથમાં આ છત્રિશ પ્રકારના આયુધોપૈકી એક પણ આયુધ હોય
તેની સાથે બીજો યુદ્ધ ન કરી શકે, તથા તે વીર વિજયવન્ત રાજા થાય.

જેના હાથમાં નાવડાનું નાવનું તથા જહાજ નિમરનું ચિન્હ હોય તો
તે માળાસ રૂપીયાવાળો સોનાવાળો રત્નવાળો થાય અને સમુદ્રની મુસાફરી
કરનાર થાય.

જેના હાથમાં ત્રિકોણ રેખા હોય, અથવા હઠની રેખા હોય, મુસલની
રેખા હોય ડલ્હની રેખા હોય તે માળાસ સેતી કરનાર થાય.

જેના હાથમાં માલાનું ચિન્હ હોય તે માળાસ ગાયોનો માલિક થાય,
કમળડું, ધ્વજ, કુમ, સ્વસ્તિકનું ચિન્હ હોય તો ભક્ષ્મીને આળનાર
થાય છે.

જેના હાથમાં વાવડીનું ચિન્હ હોય તો સર્વ લોકોનો પ્રેમપાત્ર થાય,
અને સમુદ્રનું ચિન્હ હોય તો મહાન્ રાજા થાય, દર્પણ ચિન્હ હોય તો
જ્ઞાત્રથી પૂર્ણ થાય, રાજ્યામિષેકનું ચિન્હ હોય તો રાજા થાય.

જેના હાથમાં શસ્ત્રનું ચિન્હ હોય તો મહાન્ પરાક્રમિ થાય અને નાવ-
ડાનું ચિન્હ હોય તો સમુદ્રમાં મુસાફરી કરનાર થાય અને પુસ્તકનું ચિન્હ
હોય તો શાસ્ત્રનો જાણકાર થાય અને દેવકુલ મંદિરનું ચિન્હ હોય તો તે
ધર્માત્મા થાય.

જેના હાથમાં સ્વસ્તિકનું ચિન્હ હોય તો તે માગ્યવાન હોય તથા
તાજવાનું ચિન્હ હોય હોય તો વ્યાપારી થાય, શ્રીવક્ત્રનું ચિન્હ હોય
તો વાંછિત લક્ષ્મી મળે તથા પુષ્પની માળાનું ચિન્હ હોય તો તેના ઘરમાં
ગાય ધિગેરે યજુઓ ઘણા હોય.

જેના હાથમાં તાજવાનો આગળનો ભાગ તથા વજ્રનું ચિન્હ હોય તો
તેનો વ્યાપાર ધણો ચાહે.

જેના હાથમાં માછલીના આકાર જેવી રેખા હોય તો તેના કામની
સિદ્ધિ થાય અને ધનવાન થાય અને તેને ઘણા પુત્રો હોય તથા સ્ત્રીનું
પ્રણ સુખ હોય.

જેના હાથમાં પ્રવાનું ચિન્હ હોય તથા સર્પનું ચિન્હ હોય, અથવા
લજ્જાનાનું ચિન્હ હોય તો તે માળાસ પૃથ્વીનો અધિપતિ રાજા થાય.

જેના હાથમાં ચક્રનો આકાર ધ્વજા તથા તલવારનું ચિન્હ હોય તે
સમસ્ત વિદ્યામાં અગ્રેશ્વરી હોય બુદ્ધિમાન્ તથા રાજ્યમાં સત્કાર પામે.

જેના હાથમાં ત્રિશૂળનું ચિન્હ હોય તે ધર્માત્મા હોય, વજ્રપર્મ તથા
વાન આપનાર થાય તથા દેવગુરુની સેવા કરનાર થાય.

જેના હાથમાં અંકુશ કુંડલ છત્રનું ચિન્હ હોય તો તેને રાજ્ય મળે.

જેના હાથમાં શ્રેષ્ઠ કમલ સ્વસ્તિક મદ્રાસન, પુષ્પ, મત્સ્ય, જલકુંભ,
પ્રપમ, ગજ, છત્ર, ચામર, શાહ, અશ્વ, વજ્ર, મકર, તોરણ, વિમાન
કેતુનું ચિન્હ હોય તો તો તે શોહાજ દિવસમાં રાજ્યપદવી ભોગવે.

જેના હાથમાં માછલીનું ચિન્હ હોય તેને અજપાનનો હામ મળે, તથા
પૂર્ણકલ્પનું ચિન્હ હોય તો સોમ્યાપ્યવાલી થાય, અને પુષ્પમાળાનું ચિન્હ

હોય તે ગાય વિગેરેનો માલકી થાય, અને ઘુષ્મનુ ચિન્હ હોય તે સેનાપતિ થાય.

જેના હાથમાં સાથિયાનુ ચિન્હ હોય તેને જે ચાહેતે મહે.

જેના હાથમાં મદ્રાસનનુ ચિન્હ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ રાજ્યામિપેક ને પ્રાપ્ત-
કરે અર્થાત્ રાજા થાય, તથા હાથી છત્ર ચામર વિગેરેનુ ચિન્હ હોય તો
અપરંપાર સુત્ર ભોગવે.

જેના હાથમાં મકરનુ ચિન્હ હોય તે હજારોં રૂપિયાનોં માલિક થાય,
તથા પદ્મનુ ચિન્હ હોય તો લક્ષાધિપતિ, તથા શંસનુ ચિન્હ હોય તો દશ-
કોટ રૂપીયા તથા પદ્મચક્રનુ નિશાન હોય તો તે વધાનો પાલક સમ્રાટ
રાજા થાય.

જેના હાથમાં સમ્પૂર્ણ શંસ પદ્મ મદ્રાસનનુ ચિન્હ હોય તેને ઘણુજ ધન
મહે.

તથા જેના હાથમાં સ્પષ્ટ ચિન્હ ન હોય, હેદામેલ ભેદાવેન ચિન્હ હોય,
રુક્ષ હાથ હોય તો તેને કૌશ્પણ જાતનુ ફલ ન મહે, તથા ધનહાની
થયા કરે.

જેના હાથ માં ઇક્કજ લક્ષણ હોય, પળ સ્પષ્ટ લક્ષણ હોય હેદાયેલ ભેદા-
યેલ ન હોય તો તેને સર્વત્ર લક્ષ્મીમહે, તથા સન્તતિ ઘણીજ હોય મંગલ
હમેષા હોય.

બેદિરેલા.—

જેના હાથના અંગૂઠાના મધ્યમાં ક્યારાનુ ચિન્હ હોય તે આદમી સુખી
રહે, રાજ્યપદવીને મોગવે, તથા લક્ષ્મીવાન હોય અને તે ક્યારાની રેલામાં
જેટલી રેલા હોય તેટલી વારબંધન થાય—જેલ મોગવે તથા ક્ષત્રિયના હાથમાં
હોય તો રાજ્યમહે, તથા વીજાના હાથમાં હોય તો સૌભાગ્ય પામે.

જેના હાથમાં જીવ રેલા હોય તેનાથી જેટલા ફાંટા નિકળેલ હોય,
તથા તે અક્ષણ હોય તેટલી ધનવૃદ્ધિ થાય.

જેના હાથમાં અંગૂઠાની નીચે કાંગડાના પગનુ ચિન્હ હોય તે માણસ

શૂલ રોગથી મરે—તથા જેના હાથના તલિયામા જો કાગડાનુ ચિન્હ હોય તો માળાસ જલદીથી ઘન મેલે, અને જલદીથીજ ઘન નાશ કરે.

પદવીરેતા—

જેના જમણા હાથના અંગૂઠાની નીચે તથા ગોત્ર વિગ્ર રેલાની ઉપર વાકી ગયેલી રેલા હોય તો તે ભેટપદવી, રાજપદવી કે મન્ત્રિપદવી, અને એકજ રેલા હોય તો નાની પદવી, બે હોય તો મધ્યપદવી, અને ત્રણ રેલા હોય તો મહાન્ સામ્રાજ્યપદવી મળે અને જો આરેલા બ્રમ્હણના હાથમા હોય તો તેનુ ફલ વિદ્યા સમજવું.

મામ્બરેતા—

જમણા હાથની કનિષ્ઠા આગલિના મૂળમાથી નીકળીને આયુરેલાની પાસે જો આ રેલા ગયેલી હોય તો તેને મામ્બરેવા સમજવી અને આમા છેદન મેદન ન હોય તો સુસ્તને આપે છે.

જેના હાથમા અંગૂઠાના મધ્યમા યત્ર હોય તો તે મામ્બવાન હોય તથા જેના હાથના અંગૂઠાના છેદા ઉપર જત્ર હોય તો વિદ્વાન થાય, તથા હાથના તલિયામા ઋધ્વરેલા હોય તો મહાન્ ઈર્ષ્મીને આપનાર થાય છે.

જેના હાથના કનિષ્ઠા આગલિના મૂળપર્વમા ત્રણ ચાર રેલા હોય તે પુત્રવાન થાય તથા યોગ્ય પુરુષ થાય, તેને રાજા વિશેષે પગ નમસ્કાર, પ્રણામ કરે.

કનિષ્ઠા આગલિના મૂળપર્વમા એક રેલા હોય, તો તેનાથી પૂજા સત્કાર થાય, અને બે રેલા હોય તો બાલ્યાવસ્થા તથા યુવાવસ્થા, અને ત્રણ રેલા હોય તો યાત્ર, યુવા, વૃદ્ધ આ ત્રણે અવસ્થામા પૂજાસત્કાર પામે—અને જો આરેલા જમણા હાથમા ન હોય તથા ઢાબા હાથની કનિષ્ઠા આગલિ ના મૂળપર્વમા હોય તો, પાછળી અવસ્થામા રાજ્ય સેવાથી અથવા સોં વ્યાપારથી ઘન મળે.

અનામિકા આગલિના નીચે ધર્મરેગા હોય છે અને મધ્યમા આગલિની નીચે જીવિત રેલાની પાસે ગયેલી હોય તો પેટમા દર્દ થાય ।

દીક્ષા રેલા તર્જની આંગલિના નીચે હોય છે.

અનામિકા આંગલિના પેલા પર્વમાં ઘાંકી રેલા હોય તો ધનને આપ-
નારી થાય, અને ઊર્ધ્વ રેલા હોય તો ધર્મરેલા સમજાવી, અને આ રેલા
જો મધ્યમાં આંગલિમાં હોય તો આનાથી વિપરિત ફલ સમજવું-તેનામાં
અધર્મવળુ તથા દરિદ્રવળુ પ્રાપ્ત થાય.

તર્જની આંગલિથી લઈને ત્રિવેળી આયુ પિતૃ માતૃ રેલાના મધ્યમાં જે
રેલા હોય તે માણસનું સમાધિ મૃત્યુથાય.

જ્યેષ્ઠા તથા અનામિકા આંગલિની મધ્યમાંથી નીકળીને આયુરેલાની
પાસે ગયેલી રેલાને ઘતરેલા કહેવામાં આવે છે; અને આવી રેલા જેને હોય
તે માણસ, વ્રત, તપસ્યા, સંયમ, યાત્રા વિગેરે કરવાવાળો થાય, અને આગ્રત
રેલા ત્રણ ચાર હોય તો તેને ધર્મ રેલા સમજાવી. અને આ રેલાની ઉપર
જો ઘાંકી ગયેલી રેલા હોય તો તેને મીક્ષા રેલા સમજાવી. આ રેલા માં
કોઈ જાતની ફાડન પડેલી હોય તથા ડાંબી હોય, તો તેને સર્વત્ર મીષ્ટાન્ન
મહે.

જેના હાથમાં કનિષ્ઠા આંગલિની નીચે, દીક્ષા રેલા હોય તો તે વાચન-
ચાર્ય, અને અનામિકા આંગલિની નીચે રેલા હોય તો ઉપાધ્યાય, અને
કનિષ્ઠા આંગલિથીથી નીકળીને મધ્યમાંગુલિ સુધી ગયેલી હોય તો આચાર્ય
થાય ।

જેના જમણા હાથમાં પિતૃરેલા તથા ધનરેલા ત્રિવેળી (આયુ માતૃ પિતૃ)
થી મળેલી હોય તો તેને ગૃહવન્ધન રેલા જાણાવી, અને ન મળેલી હોય
તો ગૃહવન્ધન ન હોય સમજવું.

હાથમાં જે પૂર્વસમુદ્રવતામાં આવેલ છે ત્યાંથી નીકળીને કારમનીપાસે
ગયેલી રેલા ત્રિવેળીની મધ્યમાં જો ઘીજી રેલા હોય તો તે માણસને
મૃતનો પ્રવેશ હોય અથવા સન્નિપાત થાય, તથા સૂતિકાના સ્થાનમાં અધો-
મૂલી રેલા હોય તો તેને હર્ષ રેલા કહેવામાં આવે છે. અને તે રેલામાં મેદ
હોય તો મગદર રોગ થાય, અને ન હોય તો નપુંસક થાય, જેના ગુહ્ય

સ્થાનમાં જો સૂક્ષ્મરેલા હોય તો પ્રમેહ રોગ થાય, અને તે રેલામાં છેદ હોય હોય તો સૌવિદલ્લ રોગ થાય.

ગોત્ર રેલાની ઉપર પ્રદેશિની આંગણિના મૂલમાં જો મોટી રેલા હોય તો તે માળાસનુ મરણ પરદેશમાં થાય, અને તે રેલા નાની હોય તો તેનુ મરણ સ્વદેશમાં થાય.

અને વાર ચકના અનુસાર જે વાર યોગ જોવાના દિવસે હોય તો તેનુ ધાતુ પ્રકોપથી મરણ થાય.

પૂર્વસમુદ્રથી નીકળીને ગોત્રરેલા (પિતૃરેલા) ની મધ્યમાં અંગૂઠાની નીચે જો વાંકી રેલા ગયેલી હોય તે ઘોડા ઉપર સ્વારી કરે, અને તે રેલામીધી હોય તો પાહણીમાં સ્વારી કરે વેસે,

જેના હાથમાં અંગૂઠાના મૂલમાં એટલી ઊર્ધ્વરેલા હોય તેટલી સ્ત્રીઓ સુલ્લ હોય, અને અંગૂઠાના મૂલમાં જો વાંકી રેલા હોય તો તે પદ્મીને આપનાર હોય.

જેના હાથમાં ગોત્ર તથા ધન રેલાની મધ્યમાં મંડારનુ સુલ્લ સમજવુ, આયુ અને ધન રેલાની મધ્યમાં ભોગરેલા સમજવી, અને આ રેલા ન હોય તો તેને કૃપણ સમજવો, અને અંગૂઠાના મૂલપર્વમાં ઊર્ધ્વરેલા હોય તો તેનો વધે ઠેકાણે યશ ફેલાય, અને કોઈનો એવો વળ મત્ત છેકે કનિષ્ઠાના મૂલપર્વમાં જો ભાગ્યરેલા હોય છે તેજ યશ રેલા કહે વાય છે.

રાજાના હાથમાં ટલ હોય તો સારુ નહીં, અને વાણિયાના હાથમાં ટલ હોય તો સારુ, અને વાણિયાના હાથમાં ધ્વજાનુ ચિન્હ હોય તો સારુ નહીં, રાજાના હાથમાં સારુ અંગૂઠાના મૂલમાંથી નીકળી ને પિતૃરેલામાં મહેલ-રેલા હોય તો તેને યાત્રા રેલા કહેવાય છે. અને તેથી યાત્રાનો ટાગ મહે, અને કરમથી નીકળીને કોષ મંડારની પામે ગયેલી રેલાને વિદ્યારેલા કહે-વાય છે. વિદ્યા રેલા તથા મણિવધના મધ્યમાં જો વાંકી રેલા હોય તો વાળ પ્રદાર થાય, અને જો આ રેલા સમાન હોય તો ઉદરપોટા થાય, અથવા

ગલામાં ષ્ઠમાં ઢાબા હાથના આંગળિના વેદામાં જેટલી ઋધ્વરેલા હોય તેટલા તેના શત્રુ થાય.

અને દક્ષિણ હાથની આંગળિના વેદામાં જેટલી ઋધ્વરેલાઓ હોય તેટલા મિત્ર થાય, અને રેલા છેદાયેલી હોય તો અડધુ ફલ મળે અને સ્પષ્ટ હાયે તો ઉત્તમ ફલ મળે.

જેના હાથના અંગૂઠાના પાછલા ભાગમાં જેટલી રેલાઓ હોય તેટલા વીસ વર્ષ જીવે અને તેનો જન્મ રાતના થયેલો સમજવો અને તર્જની આંગળિના પાછલા ભાગમાં જેટલી ળાંબી રેલા હોય તેટલી વાર તેને રોગ થાય, અને રાતના તે રોગ વિગ્રેષ્ઠ પ્રકારે સતાવે, અને મધ્યમાં આંગળિની પાછલ રેલાઓ હોય તેને ચોરાંથી ધન મળે અને પરદારા લંપટ થાય અને રાત્રિ મ્રમણ કરી પોતાનું જીવન વીતાવે તથા અનામિકા આંગળિના પાછલા ભાગમાં રેલા હોય તો તે માણસ રાત્રિના ભોજન ન કરે અને પરોપકારી થાય. ધર્મ, ધ્યાન, દયા, જિતેન્દ્રિય, ગુરુદેવની સેવા, આદિ કામ કરે તેનાથી સ્વમ્પણ સારાજ જીવે, અને કનિષ્ઠા આંગળિના પાછલા ભાગમાં રેલા હોય તો ક્રૂરકર્મ કરવાવાળો થાય અન્યાયી થાય, ધર્મના ઉપર દ્વેષ રાખનાર થાય; इति—

इति रेखाविमर्शनाधिकारः

વિશેષાધિકાર.

જેના હાથની આંગળિઓ વિશોષકા હોય, અટેલે આંગળિઓના વેદામાં રહેલી રેલાઓ વાશ હોય તો તે માણસ ધાર્મિક મામ્યવાન તથા ધનવાન થાય, તથા જેને ઓગળીશ્ઠ હોય તો તે મધ્યમ મામ્યવાન હોય, અઠાર હોય તો જઘન્ય, તથા સત્તર હોય તો અલ્પ મામ્યવાન હોય.

નલ્લનુલક્ષણ—

જેના નલ્લ કાચવાની પીઠની માર્કુક ડંચા હોય, છાલ હોય, નલ્લના નીચેનો ભાગ માંસથી પરિપૂર્ણ હોય, તથા શોભાયમાન હોય, તથા વલે

આંગલિયાનાં નલ્લ પાસે પાસે હોય તેમા અન્તર ન હોય તેવા માળાસ રાજ્ય સુલ્લ મોગવે.

જેના નલ્લ સુપહાના જેવા તથા તુટેલા હોય, તથા વાંકા હોય તથા નલ્લનો આગલ્લો ભાગ છીપનાજેવો હોય, તથા નલ્લમાં પસીનો આવતો હોય તથા ઘણા મોટા નલ્લ હોય તે અનિષ્ટ કરતા હોય છે. તે માળાસ દુઃખી તથા નિન્દાપાત્ર થાય છે.

જેના નલ્લ ગોલાકાર હોય તે મહાન્ ધનવાન હોય, તથા જેના નલ્લ માંસર્થી પરિપૂર્ણ હોય, તે સોમામ્ચવાન હોય અને જેના નલ્લમાં ચિકળાશ હોય, જેના નલ્લ પીટવાલા હોય. તથા લાલ હોય તે માળાસ રાજ્યપદવીને મોગવે.

જેના હાથની પાંચે આંગલિયોમાં દક્ષિણાવર્ત—જમણુ ચક્ર હોય હોય તો શુભ છે, તેના ઉપરનો ભાગ લાલ ચિકળો, તથા ઊંચો હોય તથા પર્વના અડધા ભાગથી હોય તો તે શુભ છે નહીં તો અશુભ જાણવા.

જેના હાથના સફેત નલ્લ હોય તો સાધુ ધાર્ય, તથા તેના માછડીના આકારના જેવા સફેત નલ્લ હોય તો તે દરિદ્ર થાય, તથા પીલા નલ્લ હોય, તો રોમી થાય, તથા રંગ વેરંગી હોય તો દુષ્ટ સ્વભાવવાળો હોય, તથા યાવના નલ્લના જેવા નલ્લ હોય તો ક્રોધી થાય, અને છીપના જેવા ક્ષાલા, મોટ હોય, તથા ફાટેલા હોય, કે જેમા બિગ પડેલા જેવો આકાર હોય, તથા લીલા રંગ જેવા હોય, અને સરાવ દેસાતા હોય, તથા લુસા હોય, વાંકા હોય, તેવો માળાસ પાપી તથા અધમ જાણવો. યજ્ઞના તથા હાથના નલ્લમાં સંપત્તિવિન્દુ હોય તો તે શુભ જાણવા.

તર્જની આંગલિનો નલ્લ તુટેલો હોય, તો તેનુ અડધુ આયુષ્ય જાણવું, તથા મધ્યમાનો તુટેલો હોય તો ત્રીજો ભાગ ઓટો જાણવો, તથા અનામિકાનો નલ્લ તુટેલો હોય, તો આયુષ્યનો ચૌથો ભાગ ઓટો જાણવો. તથા કનિષ્ઠાનો તુટેલો હોય તો આયુષ્યનો આઠમો ભાગ ઓટો સમજવો. અને અંગુઠાનો નલ્લ ભાંગેલો હોય તો તે માળાસને ધર્મ, તૈર્થ યાત્રામાં વિદ્યેય

એમ હોય તથા અંગૂઠાનો કાઢવાના જેવો નસ ડંચો હોય તે માણસ માન્યવર્જિત હોય.

અંગુઠો તથા આંગળિયો અને હથેલી, દિશ્નાનો વિભાગ, મૂલ, મધ્ય, અંગુઠાનો પર્વ, આ સર્વે દ્રવ્યપ્રાપ્તિના યોગથી કોઈ ઠિકાણે શુભ પણ અશુભ થાય છે. તથા અશુભ પણ શુભ થાય.

સા સર્વે વાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રીજાતી વિગેરે જોઈને તેનું ફાલિતાર્થ કહેવું.

જે સ્ત્રીના હાથમાં અંકુશ, કુણ્ડલ, ચક્રનું ચિન્હ હોય તો તે સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપનારી થાય, તથા તેનો રાજા પતિ હોય, જે સ્ત્રીના હાથમાં મહેલ, છત્ર તોરણનું ચિન્હ હોય તે સ્ત્રી દાસ કુલમાં પેદાઈનેપણ રાજપદથી ભોગવે, અર્થાત્ રાજાની રાણી થાય.

જેના સ્ત્રીના હાથમાં મંદિરકુણ્ડલ, ધ્વજા, ચક્ર, સરોવર, છત્ર નું ચિન્હ હોય તો તે સ્ત્રી રાજપુત્રને જન્મ આપનારી થાય.

જે સ્ત્રીના હાથમાં મોર છત્રનું ચિન્હ હોય તે રાજાની રાણી થાય તથા ઘણા પુત્રોને જન્મ આપનારી થાય, તથા તે સ્ત્રીના હાથમાં અથવા પગમાં પદ્મમાળા, અંકુશ, છત્ર, તથા જમણો સાથિયો હોય તે સ્ત્રી રાજાની રાણી થાય.

જે સ્ત્રીની આંગળિ તથા નસ કમળના જેવા હોય તથા હાથના તલિયાં પણ કોમલ હોય તે સ્ત્રી હમેશા સુખને ભોગવવાળી થાય.

જો સ્ત્રીના જમણા હાથમાં આયુ રેખા હોય તો તેને પતિરેખા સમજવી અને તે રેખાથી પતિસંબન્ધી સુખદુઃખ માન્ય પડે, તેથીજ રીતે ધનરેખાથી સાસુનું સુખદુઃખ જાણવું અને ગોત્ર રેખાથી સાસરાનું સુખદુઃખ જાણવું.

જે સ્ત્રીના ઢાવા હાથમાં ધર્મ રેખા હોય તો તે પોતે ધર્મ કરે અને ફુલની માલના આકાર જેવી રેખા હોય તો તેના ધર્મમાં ગાયનું સુખ હોય ગાય હોય. અને મણિવન્ધ્ય રેખા હોય તો સ્ત્રીને નોકર ચાકર દાસદાસીનું સુખ હોય. તથા ચાર પગવાળા જાનવરો ઘણા હોય, તથા ઢાવા હાથમાં

ભાગ્ય રેલા હોય તો તેને પુત્રો હોય, જમણાં હાથમાં રેલા હોય તો તેની શોકથી પેદા થયેલ સન્તતિનુ સુખ મળે ।

જે સ્ત્રીના ડાબા હાથની તથા મધ્યમાંગુલિના પેલા પર્વની રેલા વાંકી હોય તો ઉદરપીડા થાય, તથા અત્યંત વિપમ હોય તો સ્ત્રીનો ગર્ભપાત થાય.

જે સ્ત્રીની સંતાનરેલા મણિવન્ધ તેની પાસે ઠાંબી ધનરેલાની પાસે ગપેલી રેલા વાંકી હોય, તો તે સ્ત્રી જૈર સ્વાહને મરે.

જે સ્ત્રીના અંગૂઠાના મૂળમાં જેટલી ઊર્ધ્વ રેલા હોય તેટલા તેના જાર પુરુષ સમજવા, તથા જમણા હાથના અંગુઠાની નીચે જેટલી ઊર્ધ્વ રેલા હોય તેટલુ મુલ્ય સમજવું.

સ્ત્રીનુ મણિવન્ધ ઉત્તર દિશામાં તથા દક્ષિણ દિશામાં આંગલિનો તથા મધ્યમાંગુલિના નલ્લથી સ્ત્રીના સૌભાગ્યણનો નિર્ણય કરવો.

સ્ત્રીના જમણા હાથની આયુરેલાના મૂળમાં જેટલા ફાંટાઓ હોય તેટલી તેની શોકો જાણવી, જમણા હાથનો કનિષ્ઠા આંગલિના નીચે જેટલી રેલા હોય તેટલી શોકો સમજવી, પરંતુ જો આ રેલાઓ ત્રિશૂલના આકાર જેવી હોય તો આનુ ફલ આપે નહીં અને તેને ભાગ્યવાનુ પતિ મળે.

જે સ્ત્રીના જમણા હાથમાં પતિરેલા અંગૂઠાની પાસે પહ્લવ હોય તો તેનુ પતિમાન કરે તેના આધિન રહે, જો સ્ત્રીના હાથમાં વલ્લવાન લક્ષણ હોય તો તે પતિની માફક છોકરાઓનું પળ મુલ્ય જાણવું પતિ જેવિ રીતે આધિન રહે.

પુરુષ વામ (ડાબો) હાથ.

જેમ પુરુષનો જમણો હાથ જોવાય છે તેમ ડાબો હાથ જોવો, કારણ કે કૃષ્ણપક્ષમાં જન્મેલનો ડાબો હાથ તથા શુક્લપક્ષમાં જન્મેલનો જમણો હાથ જોવો, અને તે ફલ આપનાર થાય છે.

જેનો શુક્લપક્ષમાં જન્મ હોય, તેનો ડાબો હાથ, તથા કૃષ્ણપક્ષમાં જન્મ હોય તો જમણા હાથ, અને બન્ને પક્ષમાંથી કયા પક્ષમાં જન્મ છે તેની તેને સ્વર ન હોય તો જે પક્ષમાં હાથ બતાવે તે પક્ષ સમજવો. તથા જેનો જન્મ

રાતના થયેલો તેનો ઢાલો હાથ, તથા દિવસનો થયેલો હોય તો જમણો હાથ જોડને ફલ કહેવું.

નાના છોકરાનો હાથ ક્યારે જોવો

જે છોકરાનો હાથ જોવો હોય તેને વાર વર્ષ પહેલા ન જોવો કારણ કે વાર વર્ષ સુધિ તેની રેલા સ્પષ્ટ માલુમ પડતી નથી અને વાર વર્ષ પછેની વયે તે છોકરાનો ઢાલો હાથ જોવો જોઈએ, જે છોકરાના ઢાલા હાથમાં માતૃરેલા લાંબી હોય તો સાસરા તરફથી ધન મળે, અથવા પોતાની માતાના પક્ષમાં યા યુવાવસ્થામાં ધન મળે તથા તેના ઢાલા હાથમાં આયુરેલા ફાટા વગર હોય તથા તુટેલી ન હોય તો તેને સ્ત્રીની સાથે પ્રીતિ રહે, અને ઢાલા હાથમાં માતૃરેલાથી સાસુનું ફલ સમજવું અને પિતૃરેલાથી સસરાનું ફલ સમજવું તથા અંગુઠાથી મણિવન્ધ સુધી જેટલી રેલાઓ હોય તેટલી સારી સમજવી, ઢાલા હાથથી વિદ્યા ચાતુર્યનું ફલ કહેવું અને ઢાલા હાથમાં ઊર્ધ્વરેલા હોય તો તેનું ફલ લગ્ન કર્યા પછે જાણવું, ટાલા હાથમાં વાર રાશ્ત્રી પંદર તીથિઓ, નવમહ તથા નક્ષત્રોનો સ્થાપના જે પહેલા કહેલ છે તે પ્રમાણે જાણવું.

સાધુના હાથમાં આવી રેલાઓ હોય તેનું ફલ ભક્તિ સમજવું.

જમણા હાથની અપેક્ષાયે ઢાલા હાથમાં ચલવાન હોય તો તે પોતાના વતની અથવા ડાલા હાથની વતનો ત્યાગ કરી ગૃહસ્થ થાય.

જે પુરુષના ઢાલા હાથમાં તટવાર હોય અથવા બીજું કોઈ શસ્ત્ર હોય તો તેને તેની સ્ત્રી ક્રોધથી મારે, તથા પુરુષના ઢાલા હાથમાં ધ્વજાનું ચિન્હ હોય તેની સ્ત્રી ચપલ તથા કુશીલ હોય તાજવાનો આકાર હોય તો વ્યાપારમાં કુશલ, તથા ચન્દ્રનું ચિન્હ હોય તો સ્ત્રી ક્ષમાવાલી મળે પુષ્પ-માલાનું ચિન્હ હોય તો ધના પુત્રવાલી થાય.

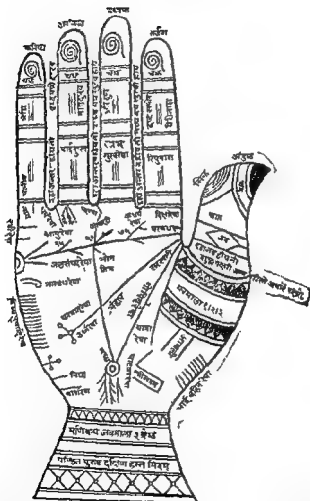
इति विशेषाधिकार.

सामुद्रिक शास्त्र.

ते संबंधी मतभेद

हस्तरेखा.

पुरुष के लीं दरेक मनुष्यना हाथ, पग, लडाट विगेर तमाम अंगो
-उपर भावी शुभाशुभ बनावोनां किन्ह मुकवामां आवेलां होय छे.

કોણ કેટલા વરસ જીવશે ? પુત્ર યા પુત્રી કેટલી થશે ? ક્યારે
 થશે ? કેટલી જીવતી રહેશે, કયાં કયાં ઉમરે સામ્રાજ્ય અથવા સ્થાન પાડ
 કયા વરસમા વીમારો (માદગી) અને મૃત્યુ થશે, કેટલામે વરસે લગ્ન થશે,
 કેટલી સ્ત્રીઓનો યોગ થશે, સ્વરૂપવતી સુદર અથવા કુરૂપ સ્ત્રી મળશે.
 તેની સાથે પ્રેમ કેવો જોડાશે, સ્ત્રી મારપત્ત ધન મળશે કે કેમ ? પરત્નીનો
 સબ્બ છે કે કેમ, તેથી લાભ છે કે હાનિ છે, પોતાની સ્ત્રીથી અપમાન જેવો
 પ્રસંગ આવશે. કે કેમ, હમેશ સ્ત્રીનો સબ્બ ટકી ટકશે કે તુટશે, જઠની
 અથવા જમીનની મુસાફરીઓ થશે કે કેમ ? કેટલી અને ક્યારે ક્યારે થશે
 મુસાફરીમા લાભ થશે કે નુકસાન થશે, ફજત આવરૂ કેવી રહેશે, માગ્યો-
 દય ક્યારે થશે અને કયા થશે, ધનનું સુખ જિંદગીમા કેવું રહેશે, કયા કયા
 વરસોમા ધનનો લાભ અથવા હાની થશે કેના પ્રકારથી લાભ હાનિ થશે
 વારસાદે દુક મળશે કે કેમ અથવા અકસ્માત લાભ થવાનો કે સદા કે
 સોરદીથી નાણા મળવાનો યોગ છે કે કેમ ? પોતાની કમાઈથા અથવા
 ધીજાથી લાભ છે ? જમીન જાર્ગર, ગાડી, ઘોડા, મોટર, ધન દોલત વલ્લ
 દાગીના વિગેરનો લાભ કેવો છે અથવા નથી જિંદગીમા આવરૂ કેવી રહેશે,
 જાહેરાતમા અવાશે કે કેમ ? યશ વધારે મળશે કે અપજશ મળશે કયા
 કયા વરસોમા કેવા રોગોથી પીડાઓ થવાનો યોગ છે કઈ વિધાથી,
 કલ્પાર્થ તેમજ કેવા વેપાર ધર્માથી ધન લાભ છે ? સ્વતંત્રતા છે કે નાકરી
 છે મામા પિતાનું સુખ કેવું રહેશે, આસ્તિક થવાશે કે નાસ્તિક ? યોગા-
 મ્યાસી, વેદાન્તી, કે થીઓસોફી થવાશે, કમી બુદ્ધિ રહેશે, કોઈ કોજદારી
 કામથી જેલ શિક્ષાનો યોગ છે કે કેમ અથવા કેવો છે ? ધધામા જેવા કે-
 વકીલ, બેરીસ્ટર, સોલીસિટર, ડોક્ટર, ન્યાયાધીશ, ઈંજિનીઅર, ચિત્રકાર,
 વસ્ત્રા, વ્યાખ્યાનદાતા, ગુપ્ત વિદ્યા જાણવાવાળા, નાટકના માલીક અથવા
 નાટક રચનાર કે નાટક કરનાર, ગ્રંથકર્તા, કવિ, ઉત્તમ ગવૈયા, નવીન
 શોધખોળ કરનાર, સેક્રેટ, મિત્રોથી લાભ મેળવનાર, વેપારી, સદા કરનાર,
 જુગાર રમનાર, ધર્માચાર્ય, યોગી વિગેર તથા વ્યસની વિપથી, દુષ્ટ સ્વભાવ-

વાઢા, વ્યમિચારી, સુની, ચોર, દુરાચારી, વદમાશ, વિગેરે-ધાર્મિક, પરોપકારી, સદાચારી, દયાલુ સમ્ય, ડદાર, સકર્મ કરનાર, સત્ય ચોલનાર ગુણવાઢા વિગેરે કેમા છે ? કયા મનુષ્યનો જન્મ કર્ફ સાલમા, (સવત કે શક,) માસ, પશ્ચ, તિથિ, વાર, નક્ષત્ર અને લગ્નમા વયો છે વિગેરે જન્મથી મરણ પર્યંતની ઘણી વાવતો હસ્તરેસા ઉપરથી તેમ લલાટ વિગેરે મ્યાનો ઉપરથી જાણી શકાય છે, તેને સામુદ્રિક શાસ્ત્ર કહે છે જે ડુદરતી રાતે હોય છ જન્મ કુડલીમા તો ટાડમની કે બીજી કર્ફ મુઢીથી પેરફાર આવે છે પરંતુ આ સામુદ્રિક (હસ્તરેસા) વિગેરેમા તેમ વનતુ નથી એનુ વિવેચન કરવા વેસીંબે તો મોટા અથો વને, પરંતુ મુસ્ય મુરય કર્ફક નિદેશ જણાવેલ છે અને વધુ જાણવા માટે સારા અનુમર્થી અને તે વાનતનુ જ્ઞાન ધરાવનર વિદ્વાન પાસે અઈ વિગતવાર સુલાસા જાણવાથી વધુ આમડ અને જ્ઞાન થઈ મવિખ્ય જાણવાનુ વની શકે છે અથવા ત તે વાવતોના પુસ્તકો ઉપરથી કર્ફક જ્ઞાન વધારી શકાય છે

હસ્ત પરિક્ષા કેવી રીતે કરવી.

પ્રથમ મણિવધ જોગો, પઢી ને હાથ જોવા વાદ વેડ હાથોના પૃષ્ઠ માગ જોવા ત્યાર વાદ મધ્ય માગ, રેઆઓ, કરતલ ઉપરની રેઆઓ, અગુલીના નગ, વેઢા, વિગેરે જોવા.

૧ હસ્તરેસામા પ્રકટ કરપૃષ્ઠ માગ જોઈ ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ તથા અળીઆઢો (પોઈન્ડેડ), ચોરડો (સમ્કાર) અથવા નપટો (મ્પેચુલેટ) વિગેરેમા વમા મેદનો હાથ છે તે પ્રથમ જોવુ

૨ નવો ઉપાથી પ્રકૃતિ (મ્વમાવ) અને રોગની પરિક્ષા

૩ અગુલીના મુઢીથી અમમાગ પર્યંતનુ માપ તથા મણિવધ મુધીનુ માપ જોવુ

૪ હથેલીમા વાન્તવિક લવાઈ ચોડાઈ અને આગઢોઓની વાટિ જોવાય છે

૫ આગઢીઓમા ટુકી ઠાવી કર કર છે તે જોવુ.

૭ કરતલમાં કયો માગ ડંચો છે અને દવાયેલો છે તે જોવું.

૭ હસ્તસ્પર્શથી મૃદુતા, કઠોરતા, વિગેરે.

૮ આંગઢીઓના પર્વ (વેદા) તેની રેલા, જાઢાઈ અને ચિન્હ વિગેરેની પરિક્ષા કરવી.

૯ કરતલમાં મુસ્ય મુસ્ય રેલાઓ જોવી જેથી જીંદગી સુધીની તમામ ભુતભવિષ્ય રચનાઓ જાણી શકાય છે.

૧૦ કરતલમાં યવ, ત્રિકોણ, ચતુરસ્ર વિગેરે ચિન્હો જોવાં.

૧૧ કરતલમાં કયો માગ મજબુત છે અથવા નરમ છે તે જોવું.

૧૨ ગ્રહોના અને રાશિઓના સ્થાનોની બરોબર મુશ્મ રીતીથી તપાસ કરવી. શંખ ચક્ર વિગેરે જોવાં.

હસ્ત જોવાનો સમય.

૧ માધ્યાન્હ સમયે; ભોજન કર્યાબાદ ૧૨ થી ૩ વાગ્યા સુધી હાથ ન જોવો.

૨ સ્નાન કર્યા વિના અને અવિવ્ર સમયે ન જોવું.

૩ રાત્રીના સમયે હાથ ન જોવો.

૪ હાથ જોતી વખતે બરોબર ઘોબેલા અને સ્વચ્છ હોવો જોઈએ.

૫ અતિભોજન, અતિ વ્યાયામ અથવા પરિશ્રમ કર્યા વાદ ન જોવો.

૬ વધુ શરદીમાં, વધુ ગરમીમાં, હાથ ન જોવો.

૭ શાંતિ સ્વભાવ ધારણ કરવો. ડતાવઢ, ક્રોધ, અહંકાર, મદિરાપાન, મિષ્ટાન્નભોજન, વિગેરે ત્યાગ કરવું.

આ પ્રકારે સમય લઈ હસ્તપરિક્ષા કરવાથી દર્પણમાં પ્રતિબિંબ જેવી રીતે દેલાય છે તેવી રીતે સ્પષ્ટ માત્રિ જોઈ શકાય છે.

આયુરેલા—ઝાફ લાઇન—માતૃરેલા.

મસ્તકરેલા—હેડ લાઇન—પિતૃરેલા.

માગ્યરેલા—ફેટ લાઇન—ધનરેલા.

સુર્યરેલા—અપોલો લાઇન—વિદ્યારેલા.

ચંદ્રેસ્લા-ઠાહન ઓફ ઇન્ડુરન્સ-માત્રેસ્લા.

મેગઝરેસ્લા-માર્સ ઠાહન-જીવનેસ્લા.

ઝનિરેસ્લા-રિંગ ઓફ સેટરન-સ્વમાવેસ્લા.

ગુફરેસ્લા-રિંગ ઓફ વીનસ-સીરેસ્લા.

અંતઃકરણરેસ્લા-હાર્ટ ઠાહન-પુણ્યરેસ્લા.

ગુહરેસ્લા-રિંગ ઓફ જ્યુપીટર-બુદ્ધિ પ્રમાણરેસ્લા.

બુપરેસ્લા-રિંગ ઓફ માર્ક્યુરિ (હિપેટિકા) આરોગ્યરેસ્લા.

મળિષેષ ઉપર ૩ રેસ્લાઓ ઉત્તમ, ૨ રેસ્લા મધ્યમ, ૧ રેસ્લા કનિષ્ઠ, ૪ રેસ્લા સુલ સંપત્તિ આપનાર, રાજાઓના હાથમાં ૩ અને સ્ત્રીઓના હાથમાં ૨ રેસ્લાઓ ઉત્તમ સમજાશે.

૧ જેનો હાથ સ્પર્શ કરવાથી ગરમ, ૨ તાંબાના રંગ જેવો, ૩ પરસ્પેશ વગરનો, ૪ આંગઠીઓ સમાન રાસવાથી છિદ્ર વગરનો, ૫ ચમકદાર સમાન, ૬ માંસથી ભરપૂર પૃષ્ઠ, ૭ તાંબા જેવા રંગના નસ, ૮ આંગઠીઓ ઠાંબી, ૯ પહોઠો ભરાવદાર, ૧૦ થુ મોટો ઠાંબો હસ્ત હોય આવા માણસો વધારે વચાળવા ડાયકના લક્ષણોવાળા જાણવા અને ધનવાન થવાના યોગ સમજાશે.

વાપના પજાની આકૃતિ સમાન હસ્તવાળા વાપી જાણવા, રોનકદાર આંગઠીઓવાળા ઉત્તમ, સમક્રોનશાળા મધ્યમ અને મોઢા, પાતઢી, ચપટી આંગઠીઓવાળા કનિષ્ઠ જાણવા. ઉત્તમનું ફઢ-કલ્પના કરનાર, બુદ્ધિમાન, વિચારવાન, ડરપોક, જ્ઞાતસ્વમાયો, મીને આધોન રહેનાર, સુંદરતા મિય અને માગ્યવાન હોય છે. મધ્યમનું ફઢ-મહેનતથી બુદ્ધિ વધારનાર, દ્રઢ વિધાસી, પોતાના કામમાં હુઝીઆર, ટોકમિય પરોપકારી, શોધક, અસં-તોર્પી અવિધામુ વિગેરે. કનિષ્ઠનું ફઢ-મહેનતનું નિર્ધન, મંદ બુદ્ધિ. અતિ મોજન કરનાર અવ્યવશારિક, જીદગીમાં ઘણા પેરફારો જોનાર, કરપૃષ્ઠ ઉપર કેશ હોય તો ધની, બુદ્ધિમાન અને કેશ ન હોય તો નિર્ધન, દરિદ્રો, મુર્ત, તર્કશી હોય છે. જેના હાથમાં થુ રેસ્લાઓ હોય અવકા ! થીલકુડ

રેસાઓ ન હોય તે નિર્ધન ગરીબ હોય છે. હથેલી ઢાલ હોય તો ધનવાન, પીઠી હોય તો અગમ્યાગામી—સફેદ અથવા કાઠી હોય તો દરિદ્રી. નીલ હોય તો વ્યસની, લાલ જેવા રંગની ઢાલ હોય તો રાજા, સધિર જેવા ઢાલ રંગની હોય તો ધનવાન, ગૃહસ્થાશ્રમી—હથેલીમા લાઠો સારો નહિ ટુંદેલી અને નુકસાનકારક છે. આપત્તિ, કરજ, અપજશ ભોગવનાર, હથેલી મૃદુ, નરમ (સોફ્ટ પામ) હોય તે કોમઝ મનનો, આઝમુ, ભોગ વિલાસી, ચિત્રકાર હોય છે. હથેલી વધુ ડંચી હોય તો સ્વાર્થી વિપવાધ પોતાને લલાળનાર, લાલા લાકા નાસવાઝો નિર્દય, વ્યભિચારી, પશુરૂત્તિ કરનાર, નાના અને પીલા નાસવાઝો લુચો, લફગો. કાઠા નાસવાઝો વિશ્વાસ-ઘાતી, લાલા સફેદ નાસવાઝો નિતિમાન ગોઠ નાસવાઝો સુલ ભોગવનાર, સ્વચ્છ સફેદ અથવા કાઠા નાસવાઝો દુષ્ટ, જીદ કરનાર, સફેદ અને ગુલાથી રંગના નાસવાઝો શુદ્ધ અત્ત કરણવાઝો હોય છે, રક્ષ નાસવાઝો નાઠમેદ, લેરાગી, ડડાસીન, ચીડીયા સ્વભાવનો હોય છે. સફેદ બિંદુ અજીર્ણ થતાલે, પીઠા તથા કાઠા રગથી મિશ્ર નાસવાઝો રોગી, લગાલાજ, દુષ્ટ સ્વભાવ, પડોશીથી અસતુષ્ટ, અગુઠા ઉપર સફેદ બિંદુ અગમ્યાગામી વ્યભિચારી, કાઠુ હોય તો કોજદારી ગુન્ડાની આગાહી, કનિષ્ઠિકા આગઠી ઉપર સફેદ બિંદુ ફાયટો આપે, કાઠુ નુકશાન કરે, અનામિકા ઉપર સફેદ બિંદુ વ્યાપારથી ધન લાભ, કાઠુ નુકસાની આપે મધ્યમમા સફેદ થાય તો જઠની મુસાફરી સારી કરાવે અને કાઠુ હોય તો મોરે સંકટ આપનાર, પીઠુ હોય તો નજીકના સગાનુ મરણ દર્શાવે. તર્જનીઉપર સફેદ હોય તો અપજશ અને નીચ કામ કરવાની આગાહી પુરી પાડે નવ્ય ઉપર કાઠુ બિંદુ, ચિંતા, શુકદમો, લાગો, વિવાદ, મલ, અપજશ, લેશત્યાગ, શોક, ફીકર કરાવનાર નાલડે છે નાસના અગ્ર ભાગમા બિંદુ હોય તો મુતકાઠ, મધ્યમા વર્તમાનકાઠ અને નીચે હોય તો મવિપ્યકાઠની આગાહી પુરી પાડે છે.

रेखा विचार.

मणिवधवी नीकळी अंगुठा मणी जन्म होय तो राज्य मुखवाळो सेना-
पति, धनवान, आवरदा मध्यम जाणवो. तर्जनी तरफनी होय तो राज-
नोकरी, मध्यमा तरफनी होय तो धनवान, कीर्तवाळो, अधिकारी, ठीडर
वाळ बच्चा वाळो कुटुंबी, अनामिका तरफनी तो वेद विद्या जाणनार,
बुद्धिशाळी, उदार, सुखी, हुनर जाणनार, शोधखोळ करनार, जाडी रेखा
होय तो भाग्यशाळी, पातळी रेखावो होय तो निर्धनी थाय

लाईफ लाईन-आयुष्य रेखा.

तर्जनी अने अंगुठानी धक्कामाथी नीकळीने मणीबंध सुधी जाय छे. ते
आयुष्य रेखा छे. वेढ हाथमा अत करण रेखा न होय तो अकस्मात मृत्यु
थाय छे. फईक फईक तुटेळी आयुष्य रेखा होय तो युवानीमा मृत्यु थाय.
जे स्थाने पातळी पडती होय ते वरसमा मादगी आवे, ते रेखा उपर गुरुना
स्थाने तारा जेजू निन्द होय तो मातानु मृत्यु जळदी थाय. मगळना
स्थानमा होय तो पितानु मृत्यु. शुक्र स्थान नजीक रेखा पुरी थाय तो
नाजुक शरिर रहे. गौरी नामनी रेखा होय तो १०० वर्ष, रमा नामनी
रेखा होय तो ३३ वर्ष, परगुढा होय २० वर्ष, भोगदामा ६ वर्ष, गज-
रेखामा ५० वर्ष, सुमद्रेखामा ८५ वर्ष, तुमुखी रेखामा २५ वर्ष, सर्व
सौख्यनाशीनी रेखा होय. तो २ वर्ष. पासुलारेखामा ५ मास, अनंतामा
५ मास, तुशीमा १५ वर्ष वासवीमा ७० वर्ष, चपकीमा १८ वर्ष, चपळ-
बदनामा ४३ वर्ष, आयुष्य होय छे विगेरे घणा प्रकारनी रेखावो छे तेथी
उमरमा वास नक्की थाय छे गौरी रेखा के विगुढा रेखा होय तो बर्दीमा
जन्म, परगुढा रेखा के सगुढ रेखा के विगुढ रेखा होय तो शुद्धिमा
जन्म जाणवो.

मासजान.

जेना हाथमा मृगीगनी के नागी नामनी के व्याघ्रविलासडीळा रेखा
होय तो जन्म चक्रना अकमाथी १६५९ बाद करता वे शेष रहे ते मास

जाणो परी नामनी ऐल हो १६६२ ते वाद करा, सुभदा
 नामनी ऐल हो १६६३ वाद करा, कुमली ऐल हो १६६८
 वाद करा, पांजला ऐल हो १६७२ वाद करा, तिरा, तिमली
 नामनी ऐल हो १६८३ वाद करा, अने ते शप रहे ते पारो
 अपारे होल तो १२ वाद करा ते शप रहे ते चोवलि मास जाणो.

विधीमान.

समाज्य ऐल हो पडवो, कुमलीमां धोज, रमणीमां धोज अगदीमां
 दोय पुतिमां पांचम, वासवीमां छठ, धैश देवीमां सातम, दीलगुण
 रंहरणमां आठम, तिरदीमां नवमी, चिन्हयुक्त रमणीमां दसम, कुमहणीमां
 अलीआरेस, महाराज्यप्रदमां बारस, सेनाकरवदमां तेरस, जुद्ध तिरदीमां
 चोदल, तिजयुक्त वासवीमां अमावस्या अने गंधारीमां पुनम तिथी आवे
 छे. आ प्रमाण वरीपर ऐला ज्ञानथी तिथी समजाय छे. धोवी एण
 कडलिक ऐलाओ छे.

उपर प्रमाणज लगमग शीश प्रकारनी ऐलाओ छे सेना धूर्तको उपरथी
 इत काम एण जाणी शकय छे. एहि विस्तर मयथी जल्द नथी.

जे मज्जनी होयमां ये मज्जना सरलो चिन्ह होल तो ते सुखी, अम-
 वान करनार अथवा सदाप्रव सदावनार के अथसेव वाधनार अने एजे
 विगरे गुप्त कामो करनार वने छे. वज्र चिन्ह वनवावोले होल छे, अक
 मज्जनु चिन्ह बुद्धिमान अने विद्वान के वकाओला होयमां होल छे. धोल
 पाछली, घोही, होथी, छत्री, कमल अने सुधनी ऐलावाळो मज्ज रोजा
 के महाराजा वने छे, कूट, वाव, देवालय, त्रिकोण, सिंहसन अने चंद्र
 चिन्ह होल ते धार्मिक होल छे. धणा, यज्ञो अने श्रम काम करे छे, चक्र,
 तरवार, फरशी, धनुष, तीयर, माओ विगरे ऐलाओ जेवा चिन्हवालाओ
 सनी उदवदया, सेनापति के सेनामां रही युद्ध करनार होल छे; पञ्जा
 (पावरी) माग, कोठार, बाळा धनवान होल छे, पाछलीनी चिन्हवाळा
 सुखी होल अने पाछली-माही घोडा विगरेमां होयसे वसनार वने छे.

घरना चिन्ह वाला स्थावर मीलकतवाळा होय, मकानोथी सुखी होय.. सुदगरना चिन्हवाळा प्रपंची होय छे, पर्वत, योनी, घडो, कंकण, माणसना मस्तकनो आकार अने त्रिशुलना चिन्हवाळा दिवान, कारमारी के मोटो होदो भोगवनार, राज्यनी मोटी नोकरी करनार, उंची पदवी धरावनार होय छे. बेल, अष्टकोण, स्वस्तिक विंगेरे रेखावाळा धनवान, सुखी, भोग-विलासी अने व्यापारी होय छे. दैत्य मुखवाळा निर्धनी, इज्जत गुमावनार अने प्रपंची होय छे. राजवानुं चिन्ह व्यापारीने के न्याय भणेलाने अटले. बकीर, बेरीस्टर, जडज विंगेरे न्याय छणनारना हाथमां होय छे. सर्प-धिछिनुं चिन्ह शेरी दवा वापनार के बनावनार, जंगलमां बसनार के खुनीना हाथमां होय छे. रथ के गाडीनुं चिन्ह नाना राजाओने के जागीरदार, इनामदार, पैसादार माणसोने होय छे. तोरण, गाम के बैदिनो आकार नेताओने (लीडरोने) गामना के अमुक भागना आगेवानेने अथवा वक्ता-ओने होय छे. क्षत्रीओने, सेना पतिने के सैन्यमां, लष्करमां नोकरी कर-नारने हाथमां बाण, धंदुक, के ध्वजनुं चिन्ह होय छे. बेलनुं चिन्ह खेती करनारने के जमीनदारने होय छे, ताराओनुं चिन्ह महान योगीने के सारा भांगीने होय छे. विंगेरे चिन्होनां लक्षणां घणां प्रकारनां छे.

स्त्रियोनुं चिन्हमां फेरकार.

मच्छनी आकृति सीमाव्यवर्तीने होय, स्वस्तिक (सार्धाआ) जेवीं आकृति होय तो पैसादार, जेना हाथमां कमल होय ते राणी होय के राज्य भोगवनारने जन्म ओषे, राजकुं होय तो वेपारी धनवाननी मी होय हाथी, घोडा, घर, मंदिर, अने बसना चिन्हवाळी, तीर्थ करनार के क्षत्राणी होय, बेल शकटना चिन्ह वाळी खेडुतनी के जमीनदारनी मी होय, चामर, तलवार, गदा; त्रिशुज, नगारुं के धनुष्य के अंकुशना चिन्ह-वाळी साधारण राजानी के ठाकोरनी मी होय; जेना हाथमां बिडी, सर्प, उंठ, पीलाडी, शीपाऊ के पक्षीनुं चिन्ह होय ते अमागीनी मी होय, दुःखी

આય અને દુઃખી કરનાર સ્ત્રી હોય છે. સદરહુ ઉપર વર્ણવેલા ચિન્હોમાંથી એકાદ ચિન્હ પણ હોય છે તો તે પ્રમાણે ફલ આપે છે.

ગ્રહોનું વર્ણન.

કરતલમાં અંગુઠાથી આંગળી (અનામિકા) ની નીચે સૂર્યનું સ્થાન છે. કરતલમાં પુર્વની વાજુએ એટલે છેલ્લી પાંચમી આંગળી (કનિષ્ઠિકા) ની ઠેઠ નીચે મણિવંધ નજીક ચંદ્રનું સ્થાન છે. મંગલના ચે સ્થાન પતાવેલાં છે. એક વુધના સ્થાનની નીચે અને ચીજું શુક્રના સ્થાન ઉપર ગુરુના સ્થાન નીચેનાં ભાગમાં મંગલનું સ્થાન છે; કનિષ્ઠિકાની નીચેના ભાગમાં વુધનું સ્થાન છે; અંગુઠા જોડેની ચીજી આંગળી (તર્જની) ની નીચે ગુરુનું સ્થાન છે; અંગુઠાની નીચે મણિવંધની ઉપર શુક્રનું સ્થાન છે; ત્રીજી આંગળી (મધ્યમા) ની નીચે શનિનું સ્થાન છે. આ પ્રમાણે દરેક ગ્રહોનાં સ્થાન નિયમીત જોવાય છે. જોવાની રીત એવી છે કે વતાવેલા ભાગો હંચ્યા અને મજબુત જણાય તો તે ગ્રહો વલવાન હોય; સારા સ્થાનમાં હોય કેન્દ્ર કે ત્રિકોણી હોય, મિત્રક્ષેત્રી હોય અને સારું ફલ આપે છે. ખેસી ગયેલો ભાગ હોય અથવા નરમ ભાગ કે સ્વલ્પચંદ્રો હોય તો નિર્બલી હોય, સ્વરાશ સ્થાનમાં પડ્યા હોય અને શત્રુ ક્ષેત્રી હોય તે સ્વરાશ ફલ આપે છે. તે ગ્રહોના સ્થાન ઉપર કોસનું ચિન્હ સારું ગણેલું, નક્ષત્રનું ચિન્હ પહેલી અવસ્થા માટે સારું અને પાછલ્લથી સ્વરાશ ફલ આપે છે, જશ (ટાપુ) સ્વરાશ ફલ આપે છે, ત્રિમુજનું ચિન્હ કેટલીક વસ્તે સારું અને કેટલીક વસ્તે સ્વરાશ પણ ફલ આપે છે. ચોત્તું (સ્કેવર) નું ચિન્હ દુઃખી કરે નિર્ધન બનાવે, અનેક સંકટો આપે છે. ત્રિદુનું ચિન્હ હોય તો બેહજત કરે, નુકશાનીઓ કરાવે, કુટુંબથી દુઃખી કરે છે, જાલીજાલી જેવું (પ્રીલ્સ) નું ચિન્હ હોય તો દુષ્કર્મ કરાવનાર, વ્યમોચાર કરાવનાર, દુષ્ટ સ્વભાવ, નીચ કામ કરનાર, સ્વહંદી, દુરાચારી, ડહાડ, વ્યસની હોય છે. આ પ્રમાણે ગ્રહોનું લક્ષણ છે તેમાં પણ કંઈક તફાવત દર્શાવેલો છે. જુદા જુદા ગ્રહો ઉપર જુદાં જુદાં ચિન્હ, તલ કે લક્ષણ હોય તે પ્રમાણે કેટલોક વિચાર

કરીને ફલ મિત્ર મિત્ર સારું સ્થોલું દર્શાવેલું છે, ગ્રહોમાં ગુરુ વલ્લભ હોય તો મહત્વાકાંક્ષી, નેતા, પ્રધાન, ન્યાયશાસ્ત્રી, ચતુર, ધર્મી, દયાલુ હોય છે.

વૈદ્ય-કે-ડોક્ટર-હકીમનું લક્ષણ—ગોઠ હાથ, પાતડી યા ચપટી આંગઠીઓ, બુધનું સ્થાન હંચું, મજબુત અને તે સ્થાન ઉપર ઊભી રેલાઓ રહે છે અંગુઠો દ્રઢ મજબુત અને ભરાવદાર હોય છે,—સર્જન-મંગલનું સ્થાન પળ હંચું હોય, આંગઠીઓનો ઘીજો વેઠો મજબુત હોય તે સર્જન (શક્તિયામાં કુશલ) હોય છે; ચંદ્રનો બુધ સાથે સંબંધ હોય, સ્થાન હંચું હોય તો અને સુર્યની રેલા સારી હોય તો ઔપધીઓનો શોધલોઠ કરનાર, નવિન વૃદ્ધિ ચલાવનાર હોય છે.

જનાવરના ડોક્ટર—જેની હથેલી કઠણ હોય, આંગઠીઓ પહોઠી હોય અને સુર્યની રેલા સારો દેસાવ આપતી હોત જનાવરના ડોક્ટર (વેટ-રિનરી સર્જન) હોય છે.

સ્ત્રી ડોક્ટર કે નર્સ—જે સ્ત્રીનો હાથ ગોઠ, પાતડો અને ચપટો હોય કરતલ (હથેલી) મજબુત કઠણ હોય અને બુધના સ્થાન ઉપર ઊભી જાનની રેલાઓ પડી હોય અને શુક્ર તેમજ ચંદ્રના સ્થાન સારાં ભરાવદાર હોય તો મે સ્ત્રી ડોક્ટર કે નર્સ થાય છે.

ઈંજીનીયર-કે યંત્ર વિદ્યા જાણનાર—આંગઠીઓ જાડી, અંગુઠો નાનો, હાથ કઠણ, આંગઠીઓ ગોઠ, પાતડી અને ચપટી હોય, હાથ ચોક્કસ હોય મેકેનિક અથવા ઈંજીનીયર હોય છે; ઉપરનાં લક્ષણ હોય પણ હાથ નરમ કોમલ હોય તો યંત્રવિદ્યા જાણનાર હોય છે.

કારીગર—ગુરુનો પર્વત હંચો, મૂર્યની આંગઠી, સીધી, હાંવી, ચોરસ સાંઠની આંગઠી, ગુરુની આંગઠી ભરાવદાર, ચંદ્રસ્થાન ટટેલું હોય તો તે સારો કારીગર શિલ્પ શાસ્ત્ર જાણનાર બને છે.

કાયદા જાણનાર—આંગઠીઓ હાંવી અને સાથે સાથે ગેદી હોય, અંગુઠો હાંવો અને સીધો, મસ્તક મેલા મીધો હોય તો કાયદો જાણનાર કે સાધારણ વર્કોલાત કરનાર બને છે.

વેરિસ્ટર અથવા વકીલ—ઉપરનાં લક્ષણોમાં વધારો એટલો હોય છે કે ગુરુ શનિની આંગઠીઓ અને બુધ સુર્યની આંગઠીઓ જુદી જુદી રહેતી હોય, અંગુઠાનો બીજો વેઠો ઢાંચો હોય અને મસ્તક રેખા આવરદાની રેખાનો એકઠી થયા સીવાય જુદી ગઈ હોય તે મનુષ્ય, વેરિસ્ટર, સોલી-સાટર, એડવોકેટ કે ગાહોશ વકીલ થાય છે.

જજ (ન્યાયાધીશ)—બુધનો પહેલો વેઠો ઢાંચો, ગુરુની આંગઠી સીધી રોનકદાર, સુર્યનું સ્થાન વધુ ઉઠાવદાર હોય મસ્તક રેખા ઉત્તમ હોય તે ન્યાયાધીશ બને છે.

ગણિત શાસ્ત્રી—આંગઠીઓનો પહેલો અને બીજો વેઠો ભરાવદાર, પાતળી હથેલી, શિરરેખા ઢાંચી. શનિની આંગઠી મારે રોનકદાર, તેનો બીજો વેઠો બીજાઓ કરતાં ઢાંચો હોય તે ગણિત શાસ્ત્રી બને છે.

ધર્માચાર્ય—બુધનો પહેલો વેઠો ઢાંચો ભરાવદાર, ચંદ્ર રવિનાં સ્થાન ઉંચાં ભરાવદાર, સુર્યની આંગઠી પુષ્ટ ભરાવદાર, અંગુઠો નિર્મલ અને નરમ અને ગુરુ શનિના સ્થાનની વચ્ચે હૃદય રેખા ગએલી હોય તો તે મનુષ્ય ધર્માચાર્ય થાય છે.

ગાનાર વજાવનાર—શુક્રનું સ્થાન ઉંચું, કોમલ આંગઠીઓ હોય, અંગુઠાની કોમલતા હોય તો ગાનાર વજાવનાર અથવા ગાયનના શોહીન હોય છે.

સૈનિક—આંગઠીઓ નાની, ચપટી, પાતળી અથવા ચોરસ હોય છે, મંગલ બુધનાં સ્થાન મજબુત હોય, અંગુઠો મારે હોય.

સેહુત કે જમીનદાર—હાથ કઠણ હથેલી ચોસંડી. શનિની આંગઠી ઢાંચી અને બીજો વેઠો ઢાંચો. હોય તે સેહુત કે જમીનદાર હોય છે.

દરજી-મોચી—સુર્ય બુધની આંગઠીઓ અને સ્થાન મુલ્ય મુલ્ય આગઠ પડતા ભરાવદાર હોય તે મોચી, દરજાં વિગેરે હુઝીઆર હોય છે.

સાહિત્ય શોહીન (સાક્ષર)—બુધની આંગઠી, રુદ્રપુષ્ટ ભરાવનાર,

પહેલો વેદો ઝાંચો. મરાવદાર અને ગુરુ ચંદ્રના સ્થાન પુષ્ટ હોય તો સાંક્ષર, સાહિત્યજ્ઞાની હોય છે.

શ્વેરી—જેના હાથની આંગઠીઓ ઝાંચી, શુક્ર, રવિ અને બુધનાં સ્થાન મરાવદાર હોય તે શ્વેરી થાય છે.

સંઘા લેલનાર—મેળઠ શુક્રમાં સ્થાન મરાવદાર અને ગુરુનું સ્થાન ઇંચું, સુર્યની આંગઠી ઝાંચી; હાથ ગોઠાકાર, મસ્તક રેખા સુધી હોય તે સંઘા લેલનાર બને છે.

આંધળાનું લક્ષણ—બુધના સ્થાન નીચે અંતઃકરણ રેખા ઉપર તારો હોય અથવા શુક્રસ્થાને જાઠો ચિન્હ હોય તો અંધાપો પ્રાપ્ત થાય છે.

સદા રોગી—આંગઠીઓના પહેલા વેદા ઉપર નાની નાની વધારે રેખાઓ હોય અથવા શિરેલા ઉપર કાઠા ઢાપ હોય અથવા આયુષ્ય રેખા ઉપર ટાપુ, ક્રોસ, વ્રત, સમકોણ વિગેરે ચિન્હ હોય તો હંમેશ રોગી રહે છે.

હિસ્ટીરીઆ—આંગઠીઓ વાંકી અને જુદી રહેતી હોય અને નીચેના પ્રદ મંડલો દબાએલા દેખાય તો મૃત્તી રોગી (હિસ્ટીરીઆ) થાય છે.

ક્ષય (યક્ષ્મા)—મસ્તક રેખા શનિની આંગઠીની નીચેથી બુધની આંગઠીની નીચે સુધી પાંચદાર રેખાની આકૃતિ હોય તો અથવા બુધની રેખા ઉપર નાના ટાણુઓ દેખાય તથા કાફડા જેવા મોટા હોય તો ક્ષયરોગ થાય છે.

પક્ષાઘાત—શનિસ્થાન ઉપર તારાઓ અને હૃદય રેખા ઉપર આદી રેખાઓ હોય તો પક્ષાઘાતનો રોગ થાય છે.

પેટ અને છાતીનાં દરદ—આવરદાની રેખા ઉપર ટાપુઓ હોય તેમાંથી શાસ્ત્રાઓ નીકળીને ગુરુના સ્થાનપર જતી હોય તો છાતીમાં કે પેટ અથવા પાંસડામાં દરદ થાય છે.

દિવાનાં, ગાંઢપણ કે ઉન્માદ—ચંદ્રસ્થાનપર ક્રોસ હોય, ચંદ્રસ્થાન નરમ અને નીચું હોય અને શનિ સ્થાન ચરોચર ન હોય અને મધ્યમ અંગુડી

વાંકી હોય તો વિગેરે થીજાં અનેક લક્ષણો તપસી જોવાથી દિવાના કે ગાંડપણનો યોગ બને છે.

બહેરાનો યોગ—શિર રેલા ઉપર ટાપુ કે દાંતની આકૃતિ હોય તો વધીરયોગ બહેરાપણું બને છે,

નરવશ, ડરપોક, ચીડીઓ સ્વભાવ—હાથ ઉપર રેલાઓ વધારે હોય તો ચીડીઓ બને, ડરપોક કે નરવશ બને છે.

હાર્ટ ડિસીઝ—આત્મરેલાની અંદર ટાપુ કે સરકલનું ચિન્હ હોય. જાનના સ્થાન નીચે મસ્તક રેલાનો રંગ પીઝો હોય અથવા આવરદાની રેલા પાસે મંગલના સ્થાન ઉપર કાઝા રંગના બિંદુ હોય તો હાર્ટ ડિસીઝનો રોગ થાય છે.

દમનો રોગ—હથેલીનો મધ્ય ભાગ નાનો હોય, બુધની રેલા અને મસ્તક રેલા મેળી થઈ ગઈ હોય તથા શુક્રના સ્થાનથી એક નાની રેલા નીકળીને આયુષ્ય રેલાને છેદીને મંગલના સ્થાનને મઠતી હોય તો દમનો રોગ થાય છે.

પગ ઉપરથી કેટલુંક જાણવાનું મળે છે. જેના પગનાં તઠ્ઠાંમાં કોમઝ, કમઝના ગર્ભ સમાન; છાલ રંગનાં નલવાઝાં હોય તે મનુષ્ય માન્યશાક્તી હોય છે. સ્પર્શ કરવાથી ગરમ હોય તે સુખી, નસો એની દેખાતી હોય તે પગના મનુષ્ય, નિર્ધન, દરિદ્રી અને દુઃખી હોય છે. જેના પગના નલ લાંબા વાંકા અને સફેદ તો; દુઃખી જાણવો; પગના પોંચાનો ભાગ મધ્યમાં ઢંચો હોય તો પગથી મુસાફરી વધારે કરનાર જાણવો, પગનાં તઠ્ઠાંમાં સરઝ, કોમઝ અને આંગળીઓ સુધી સર્વ ઊર્ધ્વ રેલા ગઈ હોય તો ગાડી ઘોડા કે મોટર વિગેરે વાહનના સુખ મોગવનાર હોય છે અને માન્યશાક્તી મનુષ્ય હોય છે. પાદતલમાં કમઝનું ચિન્હ રાજ્યયોગ કરે છે અથવા મહાજ્ઞાની યોગીઓને કમઝ હોય છે. ધ્વજા (વાક્ટો) હોય તો લાંબી મુસાફરીઓ કરાવે, શંલ કે મચ્છ હોય તો જઝની મુસાફરીઓ વધારે કરાવે. ફલશ, કુંડ કે કાચવાનો આકાર હોય તો ધનવાન થાય અને રાજ્યમાન મોગવે,

મયુરનું ચિન્હ હોય તો વિમાનમાં વેશળાર કે ચઢાવનાર હોય અથવા
 કોકીઝ જેવો મધુર અવાજ હોય, નાટકી કાપ કરનાર બને, યશસ્વી નીચેડે.
 ધનુષ્ય કે છત્રો હોય તો સ્ત્રીનું દાસ્ય છે, શુરાતની હોય, ધનુષ્ય પાદ-
 ત્ત્વમાં ક્રોધ કે તારક ચિન્હ હોય તો યુદ્ધમાં મૃત્યુ થાય અથવા અંગુઠમાં
 મૃત્યુ થાય છે. દરેક આંગળીઓમાં શંસ્ત્રનાં ચિન્હ મામ્યશાસ્ત્રીને હોય,
 અંગુઠો લાંબો અને મોટો હોય તો મામ્યશાન, ધનશાન હોય, અંગુઠો નાનો
 હોય તો સ્ત્રી મરી જાય, ધરમંગ થાય, ધીજી આંગળી અંગુઠા વચ્ચે લાંબી
 હોય તો સારી મળતી, ટુંકી હોય તો નિર્ધન થાય, દુઃસ્ત્રી થાય, ત્રીજી
 આંગળી તદ્દન ટુંકી હોય તો નિર્ધન થઈ બેઝાવણ બનીને મરે, ચોથી નાની
 હોય તો મોગવિલાસ સારા મોગવે, મોટી હોય તો ધનશાન બને, બેકનીજા
 ઉપર ચઢી ગઈ હોય તો દુઃસ્ત્રી બને. સ્ત્રીઓને ત્રીજી આંગળી નાની હોય
 તો વિધવાનું લક્ષણ જાણવું.

દરેક મનુષ્યના જન્મની ભ્રમ શશિ અને મહો જોવાય છે. કનિષ્ઠિકાના
 પહેલાં વેદાધી મેષ, વરશ અને મિથુન શશિનું સ્થાન છે અનામિકામાં કર્ક
 સિંહ અને કન્યાનું સ્થાન છે, મધ્યમામાં તુલા, વૃશ્ચિક અને ધનુનું સ્થાન
 છે. અનામિકામાં મકર, કુંભ અને મીન શશિનું સ્થાન રહેલું રહેલું છે.
 મધ્યમાની નીચે અર્ધર્મ રેસા, અનામિકાની નીચે વિદ્યા રેસા, બુદ્ધિ રેસા
 અને ધર્મ જોવાય છે. કનિષ્ઠિકાની નીચે મામ્ય રેસાં સંતાન રેસા જોવાય
 છે. અંગુઠા નીચે યશરેસા, યાત્રા રેસા અને સ્ત્રી રેસાઓ જોવાય છે. તર્જની
 નીચે કાલ રેસા, આવરણ નિર્ણય રેસા જોવાય છે, મળિયંધ ઉપર ચંદ્રસ્થાન
 મર્ણા શત્રુ રેસા, ધન રેસા અને જય રેસા જોવાય છે. હથેલીમાં તક સારો
 હેલાય છે, આંગળીઓ ઉપર ગંસ કરતાં ચક્ર વધારે હોય તો મામ્યશાસ્ત્રીનું
 લક્ષણ છે. અંગુઠાના બેઢાની મધ્યમાં યવનું ચિન્હ હોય તો શુક્ર પદ્મમાં
 જન્મ ધનુસસ્કં હોય છે. અંગુઠાની માછડી નાજુમે ઘ્રણ રેસાઓ છે તેમાં
 જો આસી મેટું અને જાડી હોય તો મુસ્તી જિંદગી નોંદાણે છે. જિંદગીના
 ઘણા ભાગ કરીને ઘ્રણ રેસાઓ ઉપર વિચાર કરાય છે હાથના પંજા ઉપર

વાઠા ડગવાથી માગ્યવૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે સામુદ્રિક રક્ષણોનાં ચિન્હો છે તેમાંથી સારાંશ રૂપે આ વર્ણન કરેલું છે.

પગની રેલાઓની સમજ.

હાલો પગ.

૧ જેના પગમાં પરશુ હોય, તે શત્રુ દલને મારનાર શૂરવીર થાય.

૨ જેના પગમાં પદ્મ (કમલ) નું ચિન્હ હોય, તે રાજમાન્ય અને પ્રતાપી થાય.

૩ જેના પગમાં ધ્વજાનું ચિન્હ હોય, તે માણસ કીર્તિના વિસ્તારવાળો થાય.

૪ જેના પગમાં ચતુષ્કોણ હોય, તે માણસ સ્વાઠાલો (પૈસાની ડચલ-પાથલ કરનારો) થાય.

૫ જે માણસને ડહાટી ડર્ધ રેલા હોય તે માણસ કંગાલ (ગરીબ) થાય.

૬ જે માણસના પગમાં આઢા ત્રણ વા બે કે એક હોય તો તે માણસ સંપૂર્ણ, મધ્યમ કે ઓછા વાહન સુલવાલો થાય.

૭ જે માણસના પગમાં છત્રનું ચિન્હ હોય, તે રાજવૈભવવાળો થાય.

૮ જેના પગમાં કઠસ ચિન્હ હોય, તે ગંભીર, અને વહુશ્રુત, તેમજ મ્હોટા મનવાલો ધનિક થાય.

૯ જેના પગમાં ધનુષ્ય હોય, તે માણસ કૂર, ધનવાન અને લડવૈયો થાય.

૧૦ જેના પગમાં ગાય કે વૃષમ જેવું ચિન્હ હોય તે આચાર્ય વા ધર્મ-ગુરુ, કિંવા અવતારી પુરુષ થાય.

૧૧ જેના પગમાં માલલીનું ચિન્હ હોય, તે માણસ પ્રદેશથી (જલ માર્ગથી) પૈસો પેદા કરનાર શ્રીમાન્ થાય.

૧૨ જેના પગમાં અષ્ટદલ હોય, તે માણસ મમનારો, વ્યસની પણ દયાલુ થાય.

જમણો પગ.

જેના પગમાં ચક્ર થાય તે સતેજ ધનિક થાય.

જેના પગમાં ચતુર્મુહ (મંડલ) ચિન્હ હોય, તે સ્વપરાક્રમે ધર વિંગેરે
જમીન પેદા કરનારો સુસ્ત્રી થાય.

જેના પગમાં આવી સુલટી ઊર્ધ્વ રેસા હોય તે માણસ વહુ કીર્તિવાઝો
ધનિક થાય છે.

જેના પગમાં શંસ્ત્રું ચિન્હ હોય તે ધૈર્યમી થાય.

જેના પગમાં ચંદ્રરેસા હોય તે માણસ દૈર્ઘ્ય શક્તિવાઝો થાય.

જેના પગમાં ત્રિશૂલ રેસા હોય તે માણસ ધર્મના વેશવાઝો પણ અધર્મી
છઠ્ઠી હોય.

જેના પગમાં ચતુર્લ ચક્રો હોય તે માણસ વહુ ભ્રમણ કરનાર વિદેશ-
ચારી થાય.

જેના પગમાં મોરનું ચિન્હ હોય, તે માણસ સુંદર કંઠશાઝો તેમજ
સ્ત્રીવશન અને ક્ષણિક કામી થાય.

જેના પગમાં કાચવાનું ચિન્હ હોય, તે માણસ જલ તરવાની વિદ્યામાં
કુશલ, અને વહુ છુપા (ડંડા) વિચારવાઝો થાય.

જેના પગમાં અષ્ટદશપદ્મ હોય તે માણસ અનન્યગ્રીહ, વિગયો અને
દયાલુ થાય.

ઢાલો પગ.

૧ જેના પગમાં ચતુરકોણ-હોય તે માણસ પરદેશ કરી પૈસા કમા-
વનાર થાય.

૨ જેના પગમાં ત્રિકોણ ચિન્હ હોય તે દમ્પતી, સ્ત્રીટાં કાર્યોધો અને
સેક્રમેન્ટના ધંપાધો પૈસો કમાયે.

૩ જેના પગમાં ઊર્ધ્વ રેસા હોય તે માણસ સ્ત્રી, પુત્ર, ખન, અને
કીર્તિશાઝો થાય.

વાઠા ડગવાથી માગ્યવૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે સામુદ્રિક લક્ષણોનાં ચિન્હો છે તેમાંથી સારાંશ રૂપે આ વર્ણન કરેલું છે.

પગની રેખાઓની સમજ.

હાથો પગ.

૧ જેના પગમાં પરશુ હોય, તે શત્રુ દલને મારનાર શૂરવીર થાય.

૨ જેના પગમાં પદ્મ (કમલ) નું ચિન્હ હોય, તે રાજમાન્ય અને પ્રતાપી થાય.

૩ જેના પગમાં ધ્વજાનું ચિન્હ હોય, તે માણસ કીર્તિના વિસ્તાર-લાલો થાય.

૪ જેના પગમાં ચતુષ્કોણ હોય, તે માણસ સ્વાહાલો (પૈસાની ઉથલ-પાથલ કરનારો) થાય.

૫ જે માણસને ડહાંટી ડહાંટી રેખા હોય તે માણસ કંગાલ (ગરીબ) થાય.

૬ જે માણસના પગમાં આઠા ત્રણ વા બે કે એક હોય તો તે માણસ સંપૂર્ણ, મધ્યમ કે ઓછા વાહન સુસ્તવાલો થાય.

૭ જે માણસના પગમાં છત્રનું ચિન્હ હોય, તે રાજવૈભવવાલો થાય.

૮ જેના પગમાં કઠસ ચિન્હ હોય, તે ગંભીર, અને વહુશ્રુત, તેમજ મોટા મનવાલો ધનિક થાય.

૯ જેના પગમાં ધનુષ્ય હોય, તે માણસ કૂર, ધનવાન અને લડવૈયો થાય.

૧૦ જેના પગમાં ગાય કે વૃષભ જેવું ચિન્હ હોય તે આચાર્ય વા ધર્મ-ગુરુ, કિંવા અવતારી પુરુષ થાય.

૧૧ જેના પગમાં માછલીનું ચિન્હ હોય, તે માણસ પ્રદેશથી (જલ માર્ગથી) પૈસો પેદા કરનાર શ્રીમાન્ થાય.

૧૨ જેના પગમાં અષ્ટદલ હોય, તે માણસ મમનારો, વ્યસની પણ દયાલુ થાય.

જમણો પગ.

જેના પગમાં ચક્ર થાય તે સતેજ ધનિક થાય.

જેના પગમાં ચતુર્મુહ (મંડલ) ચિન્હ હોય, તે સ્વપરાક્રમે ઘર વિંગેરે
જમીન પેદા કરનારો સુખી થાય.

જેના પગમાં આવી સુલટી ઊર્ધ્વ રેલા હોય તે માણસ વહુ કીર્તિવાઝો
પાનિક થાય છે.

જેના પગમાં શંખનું ચિન્હ હોય તે વૈરાગી થાય.

જેના પગમાં ચંદ્રરેલા હોય તે માણસ દેવો શક્તિવાઝો થાય.

જેના પગમાં ત્રિશૂલ રેલા હોય તે માણસ ધર્મના વેશવાઝો પણ અધર્મી
છઠ્ઠી હોય.

જેના પગમાં વર્તુલ ચક્રો હોય તે માણસ વહુ ભ્રમણ કરનાર વિદેશ-
ચારી થાય.

જેના પગમાં મોરનું ચિન્હ હોય, તે માણસ સુંદર ફંટવાઝો તેમજ
સૌન્દર્ય અને ક્ષણિક કામી થાય.

જેના પગમાં કાચવાનું ચિન્હ હોય, તે માણસ જલ તરવાની વિદ્યામાં
કુશલ, અને વહુ છુપા (હંડા) વિચારવાઝો થાય.

જેના પગમાં અષ્ટદલપત્ર હોય તે માણસ અનળગીલ, વિવધી અને
વધાહુ થાય.

હાથો પગ.

૧ જેના પગમાં ચતુષ્કોણ-હોય તે માણસ પાર્શ્વ કરી પૈસા કમા-
વનાર થાય.

૨ જેના પગમાં ત્રિકોણ ચિન્હ હોય તે દગાથી, સોટાં કાપેથી અને
સેઝમેટ્ટના ધંધાથી પૈસો કમાવે.

૩ જેના પગમાં ઊર્ધ્વ રેલા હોય તે માણસ સ્ત્રી, પુત્ર, પત્ન, અને
કીર્તિવાઝો થાય.

૪ જેના પગમાં ચક્ર હોય તે માણસ વિદેશ ફરનારો, અને ધન વિનાનો માનવાડો થાય.

૫ જેના પગમાં ત્રણ રેખાવાળા પાસે વ હન ગાદી ઘોડાનું સુત્ર રહે.

૬ જેના પગમાં સર્પાકૃતિ હોય તે માણસ માર્ગમાં વિપત્તી વા પાતપાતથી અકસ્માત્ મૃત્યુ પામે અને દુર્બુદ્ધિ થાય.

૭ જેના પગમાં પંચકોણાકૃતિવાળી રેખા હોય તે માણસ દીર્ઘજીવી કુટુંબ સુખવાળો ધનવાન થાય છે.

૮ જેના પગમાં પટ્કોણ હોય તે માણસ રાજવલ્લભ થાય છે.

૯ જેના પગમાં સાથિયાનો આકાર હોય તે માણસ ધર્મ પ્રિય, આચાર્ય જેવો થાય.

૧૦ જેના પગમાં ચક્રાકાર હોય તે માણસ ઓછી બુદ્ધિવાળો, ક્રોધી, મારામારી કરનાર, હિંસક થાય છે.

૧૧ જેના પગમાં ચંદ્રાકૃતિ હોય તે માણસ ઠંડો, મીઠું ચોહનાર, સુંદર અને લોકપ્રિય હોય છે.

૧૨ જેના પગમાં અષ્ટકોણ હોય તે માણસ ભ્રમનારો, વ્યસની, અને દયાહીન હોય છે.

જમણો પગ

૧ જેના પગમાં ઊર્ધ્વ રેખા હોય તે માણસ બહુ કીર્તિવાળો, ધનિક અને રાજા જેવા સુખવાળો થાય.

૨ જેના પગમાં ત્રિશૂલ જેવા આકારવાળી રેખા હોય તે ધાર્મિક વેષવાળો ઠગ થાય છે.

૩ જેના પગમાં પુષ્પાકૃતિ હોય તે માણસ સારી કીર્તિવાળો થાય છે.

૪ જેના પગમાં યવાકૃતિ હોય તે માણસ બહુ માનવાળો અને સ્વયં-પરાક્રમી ધનિક થાય છે.

૫ જેના પગમાં ત્રણ રેખાવા હોય તે વાહનસુખવાળો થાય છે.

૬ જેના પગમાં ઢંમરુ આકૃતિ હોય તે હલકા સ્વભાવનો, નકવાદિયો, અને મોક્ષ માંગનારો થાય.

૭ જેના પગમાં પદ્માકૃતિ હોય, તે વધુ ધાનિક, અને કોમલ મનનો થાય છે.

૮ જેના પગમાં ચક્રાક્ષર હોય તે માણસ ઓછી વૃદ્ધિ પાડે, ગુસ્સેલ અને હેશી થાય છે.

૯ જેના પગમાં ચક્રાકાર હોય તે માણસ મમવાવાડો, અને વિદેશ ફરનારો થાય છે.

૧૦ જેના પગમાં ઘાળાકાર હોય તે માણસ શૂરવીર, અને સ્વપરાક્રમે શત્રુદળને જીતનાર થાય છે.

૧૧ જેના પગ ઊર્ધ્વ રેલાને સ્પર્શ કરતી વાળી રેલાવાડો અલ્પજીવી વધુ કીર્તિવાડો થાય.

૧૨ જેના પગમાં શાસ્ત્રાભેદ ચિન્હવાડો ચોર અને લુચ્ચા થાય છે.

હાથો પગ

૧ જેના પગમાં પરશુ આકૃતિ હોય તે માણસ શત્રુદળને જીતનાર શૂરવીર થાય છે.

૨ જેના પગમાં ડાહી ઊર્ધ્વ રેલા હોય તે માણસ દરિદ્ર થાય છે.

૩ જેના પગમાં સુઠી ઊર્ધ્વરેલા હોય તે માણસ બહુશ્રુત અને વિદ્વાન્ તેમજ ધનિક થાય છે પરંતુ ડાહી સુઠી વળે રેલાઓ મઝતી હોય તો માણસ ગરીબીમાંથી તવંગ થાય છે અથવા તવંગરમાંથી ગરીબ થાય છે.

૪ જેના પગમાં ચક્ર હોય તે માણસ વિદેશ ફરનારો અને ધન વિનાનો, માનવાડો થાય છે.

૫ જેના પગમાં વાહન રેલા હોય તે માણસ વાહનોથી સુસ્તી થાય છે.

૬ જેના પગમાં પટ્કોળ આકૃતિ હોય તે રાજવંશ થાય છે.

૭ જેના પગમાં દંડ રેલા ધન રેલા છે તેથી ધનવાન વને છે.